ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ISTORIE „NICOLAE IORGA”

STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE

VOLUMUL XII

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ISTORIE „NICOLAE IORGA"

Revista „Studii și materiale de istorie medie" apare o dată pe an. În țară, abonamentele se primesc la oficiile poștale. Abonamentele din străinătate se primesc la RODIPET S.A., Piața Presei Libere nr. 1, P. O. Box 33–57, București, România, la ORION SRL, Splaiul Independenței nr. 202 A, București, România, P. O. Box 74–19, București, Tx 11939, CBTxR. Fax (40) 13122425 și la AMCO PRESS SRL, Bd. Nicolae Grigorescu nr. 29 A, ap. 66, sect. 3, București, C. P. 57–88, Fax 3124569

Adresa redacției:

B-dul Aviatorilor nr. 1
71247, București, tel. 6509045

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ISTORIE „NICOLAE IORGA"

STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE

Volumul XII, 1994

SUMAR

„Studii și materiale de istorie medie", vol. XII, p. 1—218, 1994

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ISTORIE „NICOLAE IORGA"

STUDII ŞI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE

Vol. XII, 1994

CONTENTS

HARACIUL MOLDOVEI ŞI ŢĂRII ROMÂNEŞTI ÎN ULTIMUL SFERT AL VEACULUI XVI

MIHAI MAXIM

Pentru ultimul pătrar al secolului al XVI-lea [1] este mult mai dificil să urmărim curba ,,acestei atât de grele de fixat istorii a haraciului", după cum se exprima regretatul profesor Mihai Berza, referindu-se la aceeaşi perioadă [2]. Lucrul se datorește, pe de o parte, diferențelor mari ce există acum între cursurile monetare oficiale și cele de pe piață, ca urmare a devalorizării asprului (în timp ce în intervalul anterior 1538 — 1575 se păstrase un raport relativ constant între moneda de aur și asprul de argint, cu diferențe neînsemnate între cursul oficial și cel de pe piață) [3], iar, pe de altă parte, numărului redus de izvoare, în special chitanțe otomane, care tocmai pentru acest răstimp ne-ar fi fost atât de necesare.

Pornind de la contribuțiile speciale ale lui N. Iorga [4] și M. Berza [5], întemeiate mai ales pe surse europene, încercăm în cele ce urmează să ducem mai departe cercetarea, în baza unor noi documente extrase din arhivele turcești [6], ca și în temeiul studiilor mai recente de istorie economică.

[1] Pentru intervalul 1538—1575, cf. Mihai Berza, *Haraciul Moldovei și Țării Românești în secolele XV—XIX*, în ,,Studii și materiale de istorie medie" II, 1957, p. 10—14 (haraciul Moldovei) și 28—30 (haraciul Țării Românești); Mihai Maxim, *Recherches sur les circonstances de la majoration du kharadj de la Moldavie entre les années 1538—1574*, în ,,Bulletin de l'A.I.É.S.E.E.", X, 2/1972, p. 233—261; idem, *Circonstances de la majoration du kharadj payé par la Valachie à l'Empire ottoman durant la période 1540—1575*, în ,,Bulletin de l'AIÉSEE", XII, 2/1974, p. 367—381; idem, *Culegere de texte otomane*, București, 1974, doc. 5, 6, 7, 9, 11; V. Veliman, *Câteva considerații privind haraciul Moldovei la mijlocul secolului al XVI-lea*, ,,AIIAI" XIX, 1982, p. 285—301; idem, *Un document turc de 1552 concernant le kharatch de la Moldavie*, ,,SAO", XI, 1983, p. 100—104; idem, *Noi precizări în legătură cu haraciul Moldovei la mijlocul secolului al XVI-lea*, ,,RA", 2/1984, p. 203—212.

[2] M. Berza, *Haraciul*, p. 14.

[3] M. Akdağ, *Osmanlı Imparatorluğunun kuruluş ve inkişaf devrinde Türkiye'nin iktisadî vaziyeti* (Situația economică a Turciei în perioada fondării și dezvoltării Imperiului otoman , în ,,Belleten", XIII, 51/1949, p. 520; Halil Sahillioğlu, *Bir Asırlık Para Tarihi* (Un secol de istorie monetară otomană), Doçentlik Tezi, Istanbul Üniversitesi Iktisat Fakültesi Kütüphanesi, VI, 2625(4), Daktilo, p. 12.

[4] N. Iorga, *Documente nouă, în mare parte românești, relative la Petru Șchiopul si Mihai Viteazul*, în ,,Analele Acad. Rom. Mem, Secț. Ist.", seria II-a, tom. XX, p. 439—455.

[5] M. Berza, *Haraciul*, p. 14—17 (pentru Moldova) și 30—36 (pentru Țara Românească).

[6] Este vorba de *Ruznâmçe Defterleri* (Condicile de venituri și cheltuieli zilnice ale Vistieriei centrale a statului otoman), *Teșrifatçılık Defterleri* (Condicile de ceremonial), *Mühimme Defterleri* (Condicile afacerilor importante), *Mühimme Zeyl Defterleri* (Condicile suplimentare ale afacerilor importante) și *Maliyeden Müdevver Defterleri* (Condicile emanînd de la Finanțe). Unele documente din aceste condici, referitoare la haraciul moldo-muntean din ultimul sfert al veacului XVI, au fost între timp publicate. Cf. Mihai Maxim, *Culegere de texte otomane*,

,,Studii și materiale de istorie medie ', vol. XII, p. 3—46, 1994

Cititorul va constata că în unele puncte concluziile noastre se întâlnesc cu cele ale iluștrilor predecesori și că în altele ele se despart. Potrivit mersului firesc al științei, este posibil ca cercetările viitoare [7] să infirme unele din ipotezele avansate în aceste pagini, în acele cazuri unde ne-au lipsit, în măsura dorită, documentele, după cum aceste cercetări vor putea confirma acele încheieri sprijinite pe o bază documentară mai fermă. Dincolo de acestea, vor rămâne însă ca un bun câștigat cel puțin datele noi extrase din arhivele turcești.

HARACIUL MOLDOVEI

Rezidentul imperial la Istanbul, Preyner, comunica în 27 — 29 august 1582 împăratului Rudolf al II-lea o majorare de ,,10 000 de ducați" a tributului Moldovei, cu prilejul reluării tronului de către Petru Șchiopul [8]. N. Iorga a respins posibilitatea acestui nou spor de tribut, pe motiv că ea ,,nu s-ar potrivi cu natura scrupuloasă, cruțătoare" a lui Petru vodă [9]. Dar oare nu același Petru voievod acceptase două majorări de tribut în 1574 și nu era tot el, după expresia aceluiași istoric, ,,un smerit și fricos om al sultanului" [10]? Nici M. Berza n-a admis această majorare, ci a opinat că tributul moldovenesc a rămas tot de 35 000 de galbeni sau într-un cuantum sensibil egal, în baza faptului că suma indicată în notița autografa a lui Petru Șchiopul din 1587, anume 4 740 000 de aspri, ar reprezenta cuantumul în aspri noi al tributului, pe când cifra tradițională, adică reală, a tributului ar fi de numai 2 180 000 de aspri, cum admisese și N. Iorga. Cât privește cuantumul în galbeni, tocmai cursul de 135 aspri pentru piesa de aur, rezultat din împărțirea celor 4 740 000 de aspri la 35 000 de galbeni, ar fi un indiciu că în adevăr la 1587 tributul moldovenesc era neschimbat și după marea devalorizare a asprului otoman [11]. Știm însă sigur [11a] că cifra de 35 000 de galbeni nu mai era valabilă de la Bogdan Lăpușneanu pentru cuantumul tributului Moldovei (din anul financiar 1 mai 1568/1 mai 1569 acesta se majorase efectiv la 40 000 galbeni). Știm, de asemenea, că și în aspri acest tribut evoluase devenind de 3 150 000 aspri (53 389 galbeni) în anul financiar 1574/1575 [11b]. Or, față de cei 4 740 000 aspri admiși de prof. M. Berza pentru tributul din 1587 avem o evidentă diferență, dovedind întreprinderea unei majorări nominale între timp (vom numi astfel majorarea sumei în aspri, căci în această monedă se făcea totdeauna evidența haraciului și numai rareori, mai precis înainte de scumpirea aurului, se făcea calculul și în piese de aur). Dacă acceptăm ,,cifra tradițională", adică cea

doc. 11, 12 și 14; Mustafa A. Mehmed, *Documente turcești privind istoria României*, vol. I, *1455 1774*, București, 1976, doc. 132, 142, 143.

[7] Ele vor trebui să meargă în continuare pe investigarea sistematică a marii colecții de condici financiare *(MMD)* de la Başbakanlık Arșivi, ca și pe despuierea condicilor Vistieriei personale a sultanilor *(İç Hazineși)* de la Topkapî Sarayi Müzesi Arșivi.

[8] Hurmuzaki Esarcu, *Documente*, IV/2, p. 113; *ibidem* III/1, doc. LXII, p. 78; N. Iorga, în ,,Analele Acad. Rom.", XX, p. 439—440.

[9] *Prefața*, la Hurmuzaki — Iorga, XI, p. LIII.

[10] *Ibidem*, p. XLVIII.

[11] M. Berza, *Haraciul*, p. 13—15 (tot acolo și izvoarele edite).

[11a] Mihai Maxim, *Recherches sur les circonstances de la majoration du kharadj de la Moldavie*, p. 245 258; idem, *Culegere de texte otomane*, doc. 9, p. 43—46 și doc. 11, p. 50—55.

[11b] *Ibidem;* vezi și Mustafa A. Mehmed, *Documente turcești privind istoria României*, I, doc. 132, p. 132.

în aspri vechi, ca reprezentativă pentru cuantumul haraciului la 1587, atunci am avea iarăși o neconcordanță: doar „cifra tradițională" devenise în realitate încă din anul financiar 1574/1575 de 3 150 000 de aspri, deci peste cei 2 180 000 de aspri avansați de N. Iorga pentru cuantumul real al tributului Moldovei. În realitate, însă, teșchereaua lui N. Iorga privind plata celor 2 180 000 de aspri în februarie 1587 nu este concludentă ca chitanță otomană [12] și în odice caz nu poate exprima decât o datorie, fie și masivă și foarte întârziată er tribut. Cât privește afirmația că asprii vechi erau mai bine cotați (dublu!) rață de cei noi, „devalorizați", „cu valoare redusă", ea nu corespunde cu aplortul dintre aceste două monede din *Catastiful* de goștină al lui Petru Șchiofpu din 1591, unde se dau paralel, echivalente, prețurile la oile cumpărate de gelepi, diferența dintre cele două categorii de aspri fiind constant de 8 aspri la aceste prețuri, care cuprind doar câteva zeci de aspri [13]. Este vorba de un curs forțat, de vistieric, în ciuda raportului invers de pe piață, unde N. Iorga văzuse bine lucrurile [14]. Multiplicând această diferență de 8 aspri pentru zecile de aspri cu 100 000, corespunzător milioanelor, în care era exprimat tributul în aspri al Moldovei, căpătăm chiar cifra de 800 000 aspri (8 poveri), pe care o găsim consemnată („supra iar") în notița lui Petru Șchiopul din 1587 privind achitarea la Poartă, potrivit acestui curs forțat, a tributului său, în același an. Deci pentru cifra nominală, „tradițională" (adică fixată înaintea devalorizării oficiale din 1584 — 1586), exprimată în aspri noi, de 3 940 000 de unități, Petru Vodă a plătit efectiv în 1587 suma de 4 740 000 de aspri vechi. Specificăm însă că pentru Vistieria Imperială, atunci când emite teșcherelele confirmând achitarea tributului, asprii pe care îi menționează în acestea sunt doar unități de calcul, în care sunt transformate toate monedele în care s-a făcut plata, desigur la noile cursuri oficiale stabilite în 1584 — 1586 (cum dovedesc, de pildă, chitanțele inedite din 1589) [15]. De aceea,

[12] Teșchereaua a fost publicată de N. Iorga, în *Documente nouă*..., p. 440. Chitanța ar fi trebuit să menționeze anul financiar în contul căruia s-a făcut respectiva plată (fie și datorie), moneda (monedele) în care s-a achitat suma, oamenii domnului, care au efectuat plata la Vistierie, și ziua acesteia. Nu există, în documentele eliberate de Vistieria otomană în a doua jumătate a veacului XVI, formula: „din tributul ce datora Înaltei Haznale", ci aceste două expresii-stereotip: „din tributul cuvenit de la 1 mai (1 aprilie) anul ... la 1 mai (1 aprilie) anul ...]", suma respectivă „fiind predată la Haznaua Împărătească '. În realitate, avem de-a face cu o notiță rezumativă, făcută în grabă și tradusă nu tocmai exact.

[13] *Documente privind istoria României (DIR)*, A. Moldova, IV, nr. 24, p. 19 25, doc. din 12 mai 1591.

[14] Precizăm însă că ceea ce ne interesează aici, când luăm în discuție semnificația reală a sumei plătite în februarie 1587 la Vistieria otomană, nu e — deocamdată — atât practica de pe piața internă, cât mai ales practica de la Vistieria otomană, care făcea cuvenitele e hivalări monetare.

[15] Başbakanlık Arşivi, Istanbul, fond Kepeci (KPT), *Ruznâmçe Defteri* (Condică de venituri și cheltuieli zilnice a Vistieriei centrale a statului otoman), nr. 1 772 9, p. 55 (25 000 taleri, *guruș*, echivalați cu 1 950 000 akce, la 10 șaban 997 24 iunie, 1589, p. 69 (93 750 *padișahî* echivalați cu 750 000 akçe, la 2 ramazan 997 16 iulie 1589), p. 70 (50 000 *padișahî* echivalați cu 400 000 akçe, în ziua următoare), p. 104 (2 akce, 49 *padișahî* și 636 guruși, echivalați, împreună, cu 50 002 aspri, la 28 șevval 997/9 septembrie 1589), sume înregistrate ca primite de la domnul Moldovei în contul tributului său pe anul financiar 1588 1589. La acestea se adaugă, în același registru (p. 125) o înregistrare a sumei de 556.880 akçe, încasată la 28 zilhicce 997 7 noiembrie 1589, cu mențiunea „din restul de tribut al Moldovei", dar trecută în contul haraciului lui Mihnea Vodă al Țării Românești pe același exercițiu financiar. Că nu e vorba de o greșeală (un rest de tribut muntean, nu moldovenesc) ne-o dovedește și înregistrarea dintr-o condică de ceremonial (*Teșrifatçılık Defteri*, KPT, 1 773 10, p. 184 din 26 zilhicce același an (deci cu două zile mai devreme) privind darurile oferite , oamenilor voie-

pentru a cunoaște cuantumul real, adică raportat la monedele forte, în speță la aur, dar mai ales la taleri, care domină piața, trebuie să cunoaștem neapărat monedele în care s-a făcut plata respectivului haraci. Or, chitanța (teșchereaua) lui N. Iorga din februarie 1587 nu ne dă, față de chitanțele obișnuite, aceste monede de plată. Ea nu ne dă temei decât pentru a presupune că toată suma respectivă a fost plătită în aspri (ceea ce concordă cu însemnarea lui Petru vodă câteva luni mai târziu) sau că, în orice caz, avem de-a face cu aspri-unități de calcul, și în această situație echivalentul oficial al sumei era de 18 474 galbeni, la cursul oficial de încasare de 118 aspri piesa [16] (și nu „cel mult 17 566 de galbeni") [17].

În concluzie, cifra oficială, de calcul, nominală a tributului Moldovei în acel an era, după părerea noastră, de 3 940 000 de aspri și nu 2 180 000 aspri, cum au opinat N. Iorga și M. Berza. (De cuantumul efectiv, raportat la galbeni sau taleri, ne vom ocupa mai departe, când vom urmări monedele de plată și cursurile monetare de la Vistieria otomană, de pe piața otomană și din Moldova, începând cu anul 1582).

Chitanțe ale Vistieriei Imperiale din 1589 indică și ele achitarea sumei de 3 706 882 aspri în contul tributului Moldovei pe anul financiar 1 mai 1588 1 mai 1589 [18]. Cum plata s-a făcut în întregime în taleri și *padișahî*, avem de-a face cu aspri ca unități de calcul. Întrucât avem indicii din registrele otomane [19] că suma achitată nu exprima întreg cuantumul haraciului moldovenesc pe anul financiar amintit, rezultă că în 1588/1589 acesta era de *minimum* 3 706 882 aspri. Deci încă o dovadă că față de anul 1574/1575, când tributul era de 3 150 000 aspri, a intervenit între timp o nouă urcare de tribut.

Când, în ce împrejurări s-a făcut acest lucru și la cât ajunsese noua cifră nominală a tributului (eventual dacă se adeverește cea de 3 940 000 aspri indicată mai sus)?

Am arătat deja, citând pe Preyner, că o nouă majorare de tribut a survenit cu prilejul reînscăunării lui Petru Șchiopul în 1582. În sprijinul acestei ipoteze, în afară de cifrele enunțate mai sus, stă faptul că Petru însuși

vodului Moldovei cu prilejul aducerii *ci̇ye*-lei numitului vilaiet pe anul 996 997" (1588/1589). Cursurile monetare de încasare la Vistieria otomană sunt, deci, de 78 aspri pentru taleri (80 aspri la plățile Vistieriei) corespunzător celui de 118 aspri pentru galben (120 la plăți) — și 8 aspri pentru *padișahî*.

[16] Pentru același an financiar, vezi, de pildă, plata efectuată de domnul Țării Românești, Mihnea Turcitul, la 28 zilhicce 997/7 noiembrie 1589 (Başbakanlık Arşivi, KPT, *Ruznâmç Defteri*, nr. 1 772/9, p. 125). Pe aceeași pagină a condicii, se întâlnesc (aceleași) cursuri monetare și pentru impozabilii interni. Cursul de 118 aspri (120 la plăți) este comunicat diverșilor beilerbei și kadii (KPT, 1 871 9, p. 1 bis, 2, 3 bis, 8 bis; 1 873/11, p. 19 ș. a.). Precizăm însă că în intervalul 1584 1588 nu se întâlnesc piese de aur în registrele de încasări ale Vistieriei centrale a statului otoman, ceea ce dovedește că în acest răstimp „foamea de aur atinsese punctul maxim.

[17] M. Berza, *Haraciul*, p. 13.

[18] Vezi, mai sus, nota 15.

[19] Suma totală de 3 706 882 aspri nu este o sumă rotundă nici raportată la aur, la cursul din chitanțe de 118 akçe, nici la taleri, la cursul de 78 akçe (sau 68 akçe). Existența celor două akçele percepute în mod separat pe 9 septembrie, arată că *înainte de această dată* s a mai solicitat o sumă, neînregistrată totuși. Bănuiala că mai e la mijloc o sumă este confirmată de o altă înregistrare din 15 ramazan 28 iulie din *Condica de ceremonial* menționată (p. 111) și care consemnează daruri oferite oamenilor domnului Moldovei „în timpul aducerii djizielei numitului vilaiet". Această nouă vărsare de tribut ar putea fi tocmai cea neînregistrată în registrele Vistieriei otomane (dintr-un motiv care ne scapă).

„se plângea" în 1586 unui misionar al lui Sixt al V-lea că atunci când a fost adus de la *Haleb* spre a fi făcut din nou domn în Moldova „le fu promesso il Prencipato senza accrescimento de pagamenti", dar ulterior „mentre si apparacchiava di ritornare in Moldavia", deci la Istanbul, a fost constrâns („è stato costretto") să se împrumute de la Poartă cu sume uriașe [20]. Oare nu trebuie să vedem în această plângere, făcută la câțiva ani de la reluarea tronului, și un reproș adus otomanilor de a-i fi majorat și tributul, în ciuda promisiunii inițiale?

Se pot invoca mulți factori, care să explice întreprinderea unei majorări oficiale în 1582, prilejuită de schimbarea domnilor pe scaunul Moldovei. Fără a complica inutil lucrurile, ne mărginim la a aminti că legăturile lui Iancu Sasul cu austriecii [21] și fuga acestuia în Austria puteau fi interpretate de otomani ca un gest de necredință față de Islam, de care domnul era legat prin legământ *('ahd)*, ca și predecesorii săi, justificând din punct de vedere al otomanilor, al doctrinei lor religioase, o acțiune de „pedepsire" a „ghiaurilor" moldoveni, după cum scăderea puterii de cumpărare a asprului, în care se calcula haraciul, în contextul unei crize financiare fără precedent a Imperiului otoman, reclama necesitatea ajustării, după 18 ani, a cifrei nominale a tributului, corespunzător noii poziții a asprului pe piață. Înainte de a stărui asupra acestei devalorizări reale a asprului otoman (și să nu uităm că suntem cu numai doi ani înaintea întreprinderii devalorizării oficiale), să ne reamintim afirmația lui D. Cantemir că după Süleyman I, deci din a doua jumătate a veacului al XVI-lea, sultanii „au scăzut sau crescut acea sumă (a haraciului sau djizie-lei — M.M.) după plac", pe motiv că a scăzut puterea de cumpărare a acelei sume inițiale [22].

„Scleroza" instituțiilor otomane clasice, viguroase inițial [23], marile cheltuieli [cerute de creșterea continuă a numărului ienicerilor, a soldelor și bacșișurilor [24], de achiziționarea atât de scumpelor arme de foc, de „campanii-

[20] C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, vol. II, București, 1914, p. 47; *Călători străini despre țările române*, vol. III, p. 204 *(Descrierea anonimă a Moldovei*, redactată în prima parte a anului 1587, de către un misionar iezuit, venit în Moldova, probabil în 1586: Comuleo?).

[21] Legăturile lui Iancu cu austriecii fură cunoscute la Istanbul încă din mai 1580 (N. Iorga, *Prefața* la Hurmuzaki — Iorga, XI, p. XLVIII; Veress, *Documente*, II, p. 236, doc. 217; Hurmuzaki, III/1, p. 97, doc. 70—71). Iancu achiziționase unele moșii (sub alt nume) în Austria (Veress, *Documente*, II, p. 184, doc. 164). Un firman al sultanului din 28 șaban 989/27 sept. 1581 îi reproșează domnului de a fi vândut un număr prea mare de boi în Germania (*Mühimme Defteri*, vol. 46, ord. 212, p. 111).

[22] D. Cantemir, *Istoria Imperiului otoman*, trad. Ion Hodoș, București, 1876, vol. II, p. 613—614, n. 27; cf. și Mihai Maxim, *Haraciul moldovenesc în opera lui D. Cantemir*, în „Analele Universității din București. Filosofie. Istorie. Drept", an. XXII, 1974, p. 68 78.

[23] R. Mantran, *La vie quotidienne à Constantinople au temps de Soliman le Magnifique et de ses successeurs (XVIe et XVIIe siècles)*, Paris, Hachette, 1965, p. 189 (această scleroză ar fi început odată cu sultanatul lui Selim II).

[24] Numărul ienicerilor crescuse de câteva ori (de la 12 000 în timpul lui Süleyman) până la finele secolului al XVI-lea. Achitarea soldelor ienicerilor și bacșișurilor acestora devenise una din cele mai mari probleme ale finanțelor otomane (H. Inalcık, *Osmanlı Imparatorluğu'nun kuruluş ve inkişafı devrinde TÜRKIYE'NIN IKTISADI VAZIYETI üzerinde bir tetkik münasebetiyle)*. În legătură cu o cercetare privind situația economică a Turciei în perioada fondării și dezvoltării Imperiului otoman, în „Belleten", Ankara, c. XV, 1951, p. 654—655; H. Sahillioğlu, *Années sivis et crises monétaires dans l'Empire Ottoman*, „Annales ESC", 1969, no. 5, p. 1 079, unde găsim declarația lui Lütfi Pașa, mare vizir între 1539 și 1541: „c'este une véritable performance que de trouver de quoi payer 15 000 soldats").

le maghiare" și întreținerea unei puternice garnizoane otomane la Buda, după 1540 [25], de purtarea unor costisitoare războaie la Szigetvár, în 1565—1566, la Astrahan, în 1569 (cu tentativa de a săpa un canal Volga-Don) [26], dar mai ales în Iran (1578 — 1590) [27], de refacerea flotei distruse la Lepanto *(Inebahtı)*, în 1571] [28], restrângerea veniturilor rezultate din comerțul de tranzit, ca urmare a deplasării centrului comerțului mondial din Mediterana în Atlantic [29], a căderii unei însemnate părți a mătasei iraniene și mirodeniilor indiene în mâinile portughezilor, iar ulterior ale olandezilor și englezilor [30], toate acestea au făcut să crească mereu deficitul „bugetului" central otoman, care în 1581 (în ajunul majorării tributului Moldovei) se ridicase la uriașa sumă de 56 255 462 aspri (aproape 1 milion de galbeni) [31].

[25] După transformarea Ungariei centrale și sudice în *beylerbeyilikul* de Buda, otomanii trimiteau anual de la Istanbul sume considerabile pentru întreținerea puternicei garnizoane de aici (împotriva Habsburgilor): 260 000—280 000 galbeni în anul financiar 1559/1560 (cf. Gyula Káldy-Nagy, în „Nepszábátsag" din 15 noiembrie 1970, cit. după trad. turcă a lui M. Z. Koșay din „Belleten", vol. XXXIV, nr. 136, p. 696.

[26] Cf. Halil Inalcık, *The Origin of the Ottoman-Russian Rivalry and the Don-Volga Canal (1569)*, „Annales de l'Université d'Ankara", 1947, p. 47—106 [varianta turcă: *Osmanlı-Rus rekabetinin menșei ve Don-Volga Kanalı teșebbüsü (1569)*, „Belleten", nr. 46, 1948, SS. 349 402 + 13 doc. ; A.N. Kurat, *Türkiye ve Idil Boyu 1569 Astarhan seferi, Ten-Idil Kanalı ve XVI—XVII. Yüzyıl Osmanlı-Rus münasebetleri)* (Turcia și Volga. Campania de la Astrahan din 1569, Canalul Volga-Don și relațiile osmano-ruse în secolele XVI—XVII), Ankara, 1966, 207 p.

[27] Acest război, care a continuat cu intermitențe până în 1639, a fost apreciat de prof. H. Inalcık drept una din cauzele declinului Imperiului otoman *(L'Empire Ottoman*, rapport au Ier Congrès International d'études du Sud-Est européen, Sofia, 1966, p. 37). După același autor, acest război a întrerupt comerțul de tranzit cu mătase iraniană și mirodenii indiene pe teritoriul otoman, care aducea Vistieriei statului otoman un venit anual de 300 000—500 000 piese de aur în ultimul sfert al veacului XVI *(Türkiye'nin iktisadî vaziyeti üzerinde bir tetkik münasebetiyle*, p. 272 273, 666, 667). La aceasta trebuie să adăugăm teama negustorilor europeni de a mai practica acest drum pe teritoriul otoman, din cauza insecurității sale cvasipermanente, determinate de campanii. (H. Sahillioğlu, *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi*, p. 6 7, 13. Cunoscutul specialist în problemele istoriei economice otomane a constatat „o directă legătură între războaie și inflații" în răstimpul amintit). Nu întâmplător la 1581 „bugetul" otoman avea un deficit de 56 255 462 aspri (aproape 1 milion de piese de aur!) (H. Sahillioğlu, *Années sivis et crises monétaires*, p. 1 082). În vederea înviorării drumului comercial pe ruta Iran-Bagdad-Șehrizol, care, el singur, aducea Vistieriei otomane 40—50 poveri de aspri din taxe vamale *(bac)*, s-a ordonat serdarului armatei la 14 receb 992/22 iulie 1584, construirea unei cetăți pe această rută, aproape de frontiera cu Iranul *(Mühimme Defteri*, ord. 955, p. 356) sau repararea și lărgirea cetății Hayber, sangeacul Dertenk, beilerbeilicul Bagdad *(Mühimme Defteri*, vol. 52, ord. 984, p. 364, din 19 receb 992 27 iulie 1584). Despre prima parte a lungului război (1578 1590), vezi cartea lui Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı Iran siyasî münasebetleri. I. 1578—1590* (Relațiile politice osmano-iraniene...), alcătuită îndeosebi pe baza Condicilor afacerilor importante *(Mühimme Defterleri)* și conținând destul de numeroase referiri si la zahereaua românească (Istanbul, Edebiyat Fak. Matb., 1962).

[28] După Lepanto, otomanii trebuiau să întrețină o flotă permanentă în Mediterana, care-i costa 1 200 000 ducați anual (H. Inalcık, *L'Empire Ottoman*, p. 39). Încă o sumă în valoare de 50 000 de ducați se trimitea anual în Cipru, pentru plata apărătorilor și artileriștilor din insulă (H. Sahillioğlu, *Osmanlı idaresinde Kıbrıs'ın ilk yılı bütçesi* / Bugetul Ciprului în primul an de administrație otomană, în „Belgeler", Ankara, vol. IV, nr. 7—8, 1970, p. 9).

[29] Ö. I. Barkan, *Notes sur les routes de commerce orientales*, „Revue de la Faculté des Sciences Economiques de l'Université d Istanbul", vol. 1, année 1940—1941, no. 4, p. 322—328; N. Beldiceanu, *La crise monétaire ottomane au XVI-ème siècle et son influence sur les principautés roumaines*", „Südost Forschungen", Bd. XVI, 1959, München, p. 72—74.

[30] H. Inalcık, *Bir tetkik münasebetiyle...*, p. 661 676,

[31] Mai precis 937 591 galbeni, la cursul de 60 aspri piesa (H. Sahillioğlu, *Années sivis...*, p. 1082).

Una din principalele soluții adoptate de autoritățile otomane pentru a acoperi acest deficit a fost baterea de noi aspri, cu o cantitate mai mică de argint [32]. Dar această „politică monetară", pe fondul unei economii sclerozate, care pierdea mereu teren în fața celei occidentale, care adoptase noi metode de producție și comerț [33], a dus la creșterea treptată pe piață a neîncrederii în această monedă, creîndu-se, astfel, un tot mai mare decalaj între cursul oficial și cel real, de pe piață, al asprului în raport cu piesele de aur și cu talerii.

Astfel, la 1579, când sultaninul și ducatul (țechinul) se socoteau la Vistieria otomană, la încasări, la 59 aspri (iar la cursul oficial de pe piață la 60 de aspri), iar florinul unguresc la 57 de aspri, pe piața otomană însă toate aceste monede se echivalau în realitate, după Zinkeisen, cu 63 aspri [34]. După documente otomane din aceeași vreme, piesa de aur se vindea pe piață cu 70 aspri în multe părți ale Imperiului (Kastamonu, Bursa, Salonic, Rusciuc, Silistra), iar la Caffa chiar la un curs dublu față de cel oficial [35]. La frontierele orientale ale imperiului, aurul era mai scump (schimbul fiind mai puțin dezvoltat și gustul podoabelor mai mare), cursul său ridicându-se pe piață la 75 — 80 de aspri piesa către 1580 [36], deci cu 15 — 20 aspri mai mult decât cursul oficial. Contribuabilii refuzau să-și plătească impozitele în monedă forte [37], în ciuda presiunilor dregătorilor, care, de fapt, o făceau pentru a și-o însuși, trimițând la centru numai aspri [38]. În criză de aur, se luă hotărârea ca defterdarii de *Haleb* [39] și Diyarbekir [40] să trimită obligatoriu impozitele la Istanbul, după transformarea lor prealabilă în aur (probabil din rezerva vistieriilor de aici), dar să nu se admită asemenea convertiri „decât pentru nevoile statului" [41].

În aceste condiții, a început după 1580 invazia aurului, dar mai ales a argintului american în Imperiul otoman, prin Sevilla-Genova-Raguza [42].

[32] De la 1,52 grame de argint în 1326 asprul a ajuns la 0,384 in 1584—1586, adică a devenit de trei ori mai ușor (N. Beldiceanu, *La crise*, p. 73 și mai ales H. Sahillioğlu, *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi*, p. 12, cu indicarea tuturor acestor reduceri ale cantității de argint).

[33] N. Beldiceanu, *La crise monétaire ottomane*, p. 72—73.

[34] M. Berza, *Haraciul*, p. 12, nota 3 (după Zinkeisen, *Gesch d. osm. Reiches*, III, p. 800).

[35] Başbakanlık Arşivi, Istanbul, *Mühimme Defteri* (Condică a afacerilor importante), vol. 47, ord. 224, p. 88, din 6 rebiulâhır 990 30 aprilie 1582 (pentru sangeacul de Kastamonu); *ibidem*, ord. 255, p. 99, din 12 rebiülâhır 990/12 mai 1582 (pentru Bursa și împrejurimile ei); *Mühimme Defteri*, vol. 48, p. 35, doc. 98 din 23 receb 990 13 august 1582 (pentru Salonic și Rusciuk); *ibidem*, p. 55, doc. 158 din 5 șaban 990/25 august 1582 (pentru Cipru) etc. Pentru cursul piesei de aur la Caffa dat de negustori (600 „aspri de Caffa" — *Kefevî akçe*, în loc de 300, cum se stabilise oficial), *Mühimme Defteri*, vol. 34, ord. 159, p. 71, din 28 muharrem 986 6 aprilie 1578.

[36] Piesa de aur valora pe piață 80 aspri în livaua (sangeacul) Içel, la 14 rebiülâhır 985 1 iulie 1577 (*Mühimme Defteri*, vol. 30, ord. 753, p. 324) și 75 aspri în vilaietul Uşak, la 18 zilhıcce 987/6 februarie 1580 (*ibidem*, vol. 41, ord. 1017, p. 474).

[37] Vezi, de exemplu, *Mühimme Defteri*, vol. 39, p. 155, ord. 342, din 23 zilhicce 987 11 februarie 1580.

[38] Başbakanlık Arşivi, *Mühimme Defteri*, vol. 36, p. 51, ord. 153, din 6 zılhi ce 986 3 februarie 1579 (către kadiul de Sivas).

[39] *Ibidem*, ord. 68, p. 23, din 15 zilka' de 986/13 ianuarie 1579.

[40] *Ibidem*, vol. 39, p. 155, ord. 342, din 23 zilhicce 987/11 februarie 1580.

[41] Poruncă adresată kadiului de Sivas, la 6 zilhicce 986 3 februarie 1579 Başbakanlık Arşivi, *Mühimme Defteri*, vol. 36, p. 51, ord. 153).

[42] Între 1550 și 1570 aceste metale prețioase din Lumea Nouă apărură la Genova, dar încă nu invadaseră Raguza, căci în arhivele sale nu se întâlnesc încă mențiuni ale realilor și ducaților spanioli, ci ale țechinilor venețieni și asprilor otomani. (H. Inalcık, *Bir tetkik münasebeti-*

Tot acum, din cauza războiului cu Iranul, declanșat în 1578, începu să se răspândească din ce în ce mai mult în imperiu, în dauna asprului otoman, moneda de argint iraniană *șahî*, care a sfârșit prin a se impune oficial ca „monedă națională" otomană, chiar dacă sub noua denumire de *padișahî* („imperialul") [43]. Paralel, asprul trebui să facă față și penetrației talerilor austrieci [44] (mari) olandezi (simpli) și polonezi sau transilvăneni bătuți de Ștefan și Sigismund Báthory (1581 — 1597) [45].

Majorarea haraciului Moldovei în anul financiar 1582/1583 trebuie, deci, văzută, pe de o parte, ca o măsură de ajustare a cifrei nominale a haraciului corespunzător cu noul curs real, de pe piață, al asprului, iar, pe de altă parte, și ca o portiță pentru Vistieria Imperiului de a achiziționa mai multă monedă forte (în speță taleri), căci domnii moldoveni plăteau o bună parte din tributul lor în această monedă (91,73% în 1564/1565, 43,22% în 1565/1566, 41,42% în 1568/1569, 38,85% în 1569/1570, 24,71% în 1571/1572, 19,94% în 1574/1575, 34,20% în 1575/1576) [46].

La cât se ridica sporul de tribut din 1582?

După Preyner, el ar fi fost de 10 000 ducați (deci țechini). Ce reprezintă însă această cifră în aspri, fiindcă în această monedă se ținea evidența haraciului? Potrivit cursului oficial de încasare din 1582 de la Vistieria Imperială, de 59 de aspri piesa de aur [47], ar fi vorba de un spor de tribut în valoare de 590 000 aspri. Cu acest spor, tributul Moldovei ar fi devenit de 3 740 000 de aspri, cifră apropiată de suma (incompletă însă) de 3 706 882

yle..., p. 656). După 1580 începură să curgă, venind de la Sevilla, prin Genova, în cantități tot mai mari și într-un ritm tot mai susținut, realii spanioli, care invadară și Imperiul otoman. Adevărata invazie a argintului american în Imperiul otoman a început însă către 1584, când „unul din articolele comerciale de bază, care intrau în Turcia, erau realii spanioli, trimiși ladă după ladă" (F. Braudel *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Paris, 1949 (ediția I), p. 393; confirmarea, după sursele turcești, la Ö. L. Barkan *La Méditerranée de Fernand Braudel vue d'Istanbul*, Annales É.S.C.", 1954, p. 195—197). Earl James Hamilton a calculat că între 1503 și 1660 au intrat în Sevilla 17.000 tone de argint și 181 tone de aur din America (*American treasure and price revolution in Spain, 1501—1550*, Cambridge, Mass., 1934, apud H. Inalcık, *Bir tetkik münasebetiyle...*, p. 656). Tabele și grafice privind producția de aur a Americii în același interval, după H. Heaton, și J. Maillot, la Sahillioğlu, *Bir Asırlık Para*, p. 9—10).

[43] H. Sahillioğlu, *Bir Asırlık Osmanlı Para...*, p. 3. Această monedă să bătuse prima oară în 1513, fiind în greutate de 4,608 gr. argint și echivalată cu 6,5 aspri. În a doua jumătate a veacului XVI a ajuns să fie echivalată cu 7 akçe, iar la sfârșitul lui 1583 cu 8 akçe. Se bătea acum la Basra, Haleb, Diyarbekir, Gümüșhane, Van (*ibidem*). Pentru pătrunderea ei în Țările Române, vezi M. Maxim, *Considérations sur la circulation monétaire dans les Pays Roumains et l'Empire Ottoman dans la seconde moitié du XVIe siècle*, „R.É.S.E.E.", nr. 3/1975, p. 407—415. Am putut stabili că această monedă *padișahî* din izvoarele de cancelarie e una și aceeași cu dirhemii din cataloagele numismatice (Mihai Maxim, *O luptă monetară în secolul al XVI-lea: padișahî contra aspru*, „Cercetări numismatice", V, 1983, p. 129—151).

[44] Bătuți întâia oară la 1486, la minele de argint de la Joachimsthal, de unde și denumirea de Joachimsthaler-i (se mai numeau Groschen, având valoare de 28,3 Gulden Groschen). Cf. H. Sahillioğlu, *Bir Asırlık Osmanlı Para...*, p. 8—9. Despre pătrunderea lor în sudul Dunării la sfârșitul secolului al XVI-lea — începutul sec. XVII, vezi Em. Condurachi, *Începuturile penetrației talerilor austrieci la sudul Dunării*, „Buletinul Societății numismatice române", XXXVII, 1943, nr. 91, p. 71—75.

[45] Piesa de 3 groși bătută de Șt. Báthory, și cunoscută în documentele redactate în limba latină sub denumirea de *grossus triplex argenteus* și în polonă de *trojak*, se numea în Moldova *potronic* sau *babcă*, iar în Țara Românească *costandă* (O. Iliescu, *Moneda în România*, p. 43).

[46] Mihai Maxim, *Considérations sur la circulation monétaire*, tabelele 1,2.

[47] Başbakanlık Arşivi, Istanbul, *Mühimme Defteri* (Condică a afacerilor importante) vol. 46, p. 307, ord. 701 din 28 zilhicce 989 24 ianuarie 1582; *ibidem*, p. 309, ord. 704 (din aceeași zi); vol. 47, p. 88, ord. 224; *ibidem*, p. 99, ord. 255; *ibidem*, p. 159, ord. 380 din 23 cemaziül-evvel 990/16 iunie 1582; vol, 48, p. 35, ord. 98; *ibidem*, p. 55, ord. 158 etc.

aspri vărsați de Petru Vodă la Vistieria Imperială la 1589 [48]. François de Pavie, baron de Fourquevaux, care a trecut în 1585 prin Moldova, scrie că principele Moldovei plătește anual Porții ca tribut 60 000 taleri [49]. Cum noul curs al talerului *(guruș)* fu stabilit oficial la 63 aspri, la încasările Vistieriei, și la 65 aspri pe piață [50], și cum călătorul va fi avut în vedere acest din urmă curs sau unul foarte apropiat de el, rezultă o cifră în aspri pentru haraciul moldovenesc de circa 3 900 000 aspri (cifră rotundă, la fel ca și cei 60 000 taleri ai baronului). Or, aceasta nu e departe de cei 3 940 000 de aspri consemnați de Petru Șchiopul în notița sa din 1578 [51].

Credem că tocmai acești 3 940 000 aspri exprimă cuantumul nominal al tributului Moldovei în 1587, cum, de altfel, am văzut și mai sus. Am avea în acest caz o creștere oficială de haraci de la 3 150 000 aspri din 1574/1575 la 3 940 000 aspri din 1587, deci în valoare de 790 000 aspri. Dar această diferență nu e o cifră rotundă nici în aspri, nici raportată la aur (la cursul oficial), ca să se oprească autoritățile de la Istanbul asupra ei în 1582. De aceea, emitem ipoteza că, la fel ca în 1574/1575, acești 790 000 aspri reprezintă în realitate o dublă majorare întreprinsă în două etape în cursul unui singur an financiar 1582/1583: s-ar fi putut adăuga, mai întâi, în vara lui 1582, în legătură cu cea mai costisitoare circumciziune de *șehzade* (principe moștenitor) la Curtea otomană, din întreaga istorie a imperiului [52], suma de 200 000 aspri (ca în 1574, în legătură cu urcarea unui nou padișah pe tronul otoman); apoi, în august, același an, cu ocazia reînscăunării lui Petru Șchiopul, s-au mai adăugat încă 590 000 de aspri, adică 10 000 florini de aur la cursul oficial al Vistieriei Otomane de 59 aspri piesa din 1582. Tocmai la această a doua cifră nominală sau mai curând cifra globală, dar rotundă și în aur (la cursul firesc de 79 aspri piesa pe piață) s-ar referi raportul lui Preyner din 1582, privind majorarea tributului Moldovei cu 10 000 de ducați, cu prilejul reîntronării lui Petru Șchiopul. La aceste sume suplimentare, rezultând dintr-o dublă majorare, de care spera să scape (așa i s-a promis!), se va fi

[48] Bașbakanlık Arșivi, KPT, *Ruznâmçe Defteri*, nr. 1772/9, p. 55, 69, 70, 104 și 125 (detalii mai sus, nota 15).

[49] Valorând fiecare câte 3/4 de scud, adică taleri simpli (N. Iorga, *Acte și fragmente*, I, p. 37; *Călători străini*, III, p. 182).

[50] Bașbakanlık Arșivi, *Mühimme Defteri*, vol. 58, ord. 734, p. 288, din 17 ramazan 993/18 septembrie 1585.

[51] N. Iorga, *Documente nouă...*, p. 454–455, doc. XXII: „Ai 7095 (1587), luna mai, am tiremes haraciul: 39 povar și 40 000 aspră, cu Ureche culcer; dat cu Nicole sitolnic", la care domnul a mai adăugat 800 000 aspri „supra iar").

[52] La solemnități (începute încă din 29 mai) a participat în iulie și Alexandru, fiul cel mai mare al lui Iancu (N. Iorga, *Prefața* la Hurmuzaki — Iorga, XI, p. LII). Festivitățile de circumciziune au durat 57 de zile, cu o risipă fantastică de bani și daruri (sultanul însuși împărțea daruri la fiecare 3 zile). Totuși izvoarele turcești, pe care se bazează cunoscuta *Cronologie explicativă a istoriei otomane (Izahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi)* a lui I. H. Danișmed, consemnează că „deoarece la aceste (solemnități) au fost invitate toate statele mari și mici, independente și vasale, pașcheșurile *(pișkeș)* grandioase și de basm, trimise de ele, au lăsat în umbră cheltuielile de circumciziune" *(op. cit.*, 1971, Türkiye Yayınevi, fasc. 9, Istanbul, p. 58 60). De la același autor aflăm că în august același an s-au expediat lefuri la Caffa (pentru ostașii participanți la campania din Iran) în valoare de 8 600 000 aspri (circa 140 000 galbeni) *(ibidem*, p. 60–61). Cum am mai arătat mai sus (nota 21), legăturile lui Iancu Sasul cu austriecii erau cunoscute la Istanbul la acea dată. Adăugăm că austriecii înșiși plătiră anumite sume pentru a se ascunde legăturile lor cu Iancu (N. Iorga, *Prefața* la Hurmuzaki — Iorga, XI, p. XLVIII). În aceste circumstanțe, nu este exclusă posibilitatea unei majorări de tribut, având în vedere că Vistieria Interioară fusese grav afectată de cheltueilile mai sus amintite, după cum voievodul moldovean va fi acceptat formal porunca, în așteptarea înfăptuirii planului său de fugă în Austria.

referit și Petru Șchiopul în plângerea sa către misionarul lui Sixt al V-lea, în 1586, același Petru Vodă, care mai trebuia să achite și tributul neplătit al lui Iancu Sasul [53].

Evident, în lipsa documentelor înseși de majorare, pentru anul financiar 1582/1583 (porunci împărătești, chitanțe de predare), nu putem susține cu certitudine ideea acestei duble majorări în 1582/1583, deși unele izvoare ne lasă această impresie. Adăugăm că și conjunctura internă și externă, în care relua Petru Vodă tronul, permitea Porții să obțină fără dificultate această majorare. Pe de o parte, marea boierime moldovenească ar fi fost dispusă să accepte o nouă urcare de tribut în schimbul unui domn întru totul supus voinței sale [54], căci Petru Șchiopul, zice Ureche, „boiarilor le era de părinte, pre care i la cinste mare-i ținea și din sfatul lor nu ieșiia" [55]. Pe de altă parte, din cauza continuării greului război cu Iranul, Poarta avea și căuta să mențină raporturi bune cu puternicii vecini ai Moldovei — Austria [56], Polonia [57] și Rusia [58], ceea ce ar fi blocat o opoziție moldovenească față de decizia otomană.

În fapt, din punct de vedere al capacității de plată a țării, noua majorare (care, cum vom vedea, a fost și reală, nu numai nominală) nu se justifica, întrucât același Ureche (Simion Dascălul?) [58 bis] ne vorbește de „moldoveni foarte mulți, care ieșiseră din țară de răul nevoilor Iancului Vodă" [59]. Scăderea populației Moldovei, care ar fi trebuit să atragă după sine, din punct de vedere al doctrinei islamice hanefite, o reducere de haraci, ne este confirmată chiar de porunci ale sultanului din 1585, adresate beilor de Semendria, *Bender*, *Akkerman* și kadiilor de Isaccea și *Yefke* (?), cerându-le să restituie raialele moldovene fugite din țara lor „din cauza asupririi fostului (lor) vo-

[53] În septembrie 1582, Poarta a cerut regelui Poloniei sechestrarea tezaurului lui Iancu, „întrucât Iancu Vodă rămăsese dator cu tributul cuvenit" (deci pe anul financiar 1 mai 1581/1 mai 1582). Cf. A. Veress, *Alte lucruri noi despre Iancu-Vodă Sasul și familia sa*, în „Revista istorică", XI (1925), nr. 4 6, p. 149.

[54] *Istoria României*, II, p. 921.

[55] Gr. Ureche, *Letopisețul*, p. 204.

[56] Austriecii trimiseseră încă din 1581 pe Preyner la Istanbul, ca ambasador în locul lui Sinzendorff și începură de îndată tratative cu marele vizir Sinan Pașa, în vederea reînnoirii *ahidnâme* lei (fapt săvârșit în 1584). Cf. *Mufassal Osmanlı Tarihi*, vol. 3, Istanbul, 1959, p. 1392. Această grijă de-a „neutraliza" *(bertaraf etmek)* Austria, din cauza conflictului cu Iranul, era stăruitor recomandată beilerbeilor de Buda, Timișoara și Bosnia (Başbakanlık Arşivi, *Muhimme Defteri*, vol. 56, p. 104, ord. 289 din 17 cemaziülevvel 993/17 mai 1585).

[57] Relațiile Porții cu Ștefan Báthory, ales rege al Poloniei cu ajutorul otomanilor, erau apropiate, ambele state avînd interese convergente, continuând o tradiție „de cooperare" inaugurată încă din 1454, după cum a arătat Șerban Papacostea *(La Moldavie, État tributaire de l'Empire Ottoman au XVe siècle: le cadre international des rapports établis en 1455—1456*, în „Revue roumaine d'histoire", XIII, Bucarest, 1974, 3, p. 445—461), întărită de problemele comune ce puneau ambelor state atât ascensiunea Rusiei, cât și politica pe cont propriu dusă de multe ori de hanii de Crimeea, după cum a relevat într-un excelent studiu mai vechi H. Inalcık *(Osmanlı Rus rekabetinin menșei...)* (Originile rivalității osmano-ruse), „Belleten", c. XII, sayı 46 (1948), s. 391 397).

[58] La 17 cemaziülevvel 993 17 mai 1585 (în aceeași zi în care se recomanda unor beilerbei grijă în relațiile cu austriecii) se redacta o scrisoare împărătească *(nâme-i humâyun)* către „regele Moscovei" *(Moskof kralı)*, prin care se răspundea afirmativ la propunerile acestuia de prietenie *(dostluk)*, schimburi reciproce de negustori *(tüccar)* și scutiri de vamă *(bac)* de ambele părți (Başbakanlık Arșivi, *Mühimme Defteri*, vol. 58, doc. 203, p. 69).

[58 bis] Cf. N. A. Ursu, *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă, opera lui Simion Dascălul*, „AIIAI", XXVI 1, 1989, p. 363 379 și XXVII, 1990, p. 73—102.

[59] Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1956, p. 201.

ievod, Iancul, care fiind mazilit, a fugit *(sabıka voyvodâ mazûl olub firar edüb Yankulî te'adisinden")* [60].

Putem lua acum în discuție problema echivalentului real al cifrei nominale de 3 940 000 de aspri, exprimând haraciul lui Petru Șchiopul în cea de a doua domnie a sa, cu alte cuvinte chestiunea efectelor marii devalorizări a asprului otoman asupra evoluției haraciului Moldovei.

Pentru aceasta, ar trebui să cunoaștem: 1) componența monetară a plăților efectuate în contul haraciului Moldovei în perioada ce ne interesează; 2) cursurile monetare de la Vistieria Imperială și 3) cursurile de pe piața otomană și cea moldovenească. Numai având toate aceste 3 elemente, am putea face aprecieri sigure asupra consecințelor devalorizării asprului otoman asupra cuantumului real al haraciului Moldovei.

Pentru perioada anterioară, această triplă confruntare n a fost necesară, întrucât diferențele dintre cursurile oficiale și cele reale, de pe piață, erau neînsemnate și nu afectau decât o parte a tributului moldovenesc.

În 1578 diferența dintre cursul oficial și cel real al piesei de aur s a ridicat, după documente otomane, la 11 aspri, dar în acest interval, respectiv în anii financiari 1574/1575 și 1575/1576 domnii moldoveni n-au plătit decât 21 571 piese de aur. Considerând că pierderea a fost de minimum 7 aspri la fiecare piesă de aur, moldovenii ar fi înregistrat în ambii ani o pagubă de cel puțin 150.997 aspri. Suma pierdută ca urmare a diferenței citate oricum nu reprezintă decât un procent cu totul redus din cuantumul nominal al unui singur tribut.

Dacă tributul s-ar fi plătit în întregime și totdeauna în aspri, atunci cifra sa valorică, reală (raportată la cursul de pe piață al aurului) ar fi fost desigur ceva mai scăzută, dar asemenea plăți domnii moldoveni, din câte cunoaștem, n-au făcut.

Iată de ce am considerat că pentru perioada de pînă la 1580 (aproximativ), cuantumul real al tributului coincide, cu mici diferențe, și cu cuantumul său în aspri.

Pentru anul financiar 1 mai 1582/1 mai 1583, nu posedăm nici o chitanță consemnând plata haraciului Moldovei. Știm însă că, în vreme ce cursul de încasare al piesei de aur la Vistieria Imperială era de 59 aspri piesa și al talerilor de 39 aspri, pe piața otomană cursul cel mai frecvent era de 70 aspri pentru piesa de aur și 50 aspri pentru taleri *(guruș)* [61], iar în Moldova, în mai 1583, după cum notează Petru Șchiopul însuși, talerul era de 45 aspri [62]. Deci, dacă domnul ar fi plătit Vistieriei Imperiale haraciul în monedă forte, el ar fi pierdut, în mai 1583, când oficial trebuia să-și achite darea către Poartă, câte 6 aspri la fiecare taler și, probabil, tot atâția la piesa

[60] Paşbakanlık Arşivi, *Mühimme Defteri*, vol. 58, p. 160, ord. 426 din 25 cemaziülâhır 993/24 iunie 1585; *ibidem*, p. 161, ord. 427 din aceeași zi. De o „tiranizare a norodului" de către Iancu scria și Joachim von Sinzendorff către Rudolf II la 25 ianuarie 1580 (în Veress, *Documente*, vol. II, p. 175). Iancu introdusese dijma pe boi, pentru a-și putea plăti creditorii gelepi (N. Iorga, *Prefața* la Hurmuzaki-Iorga, XI, p. XLIX). Drept rezultat a izbucnit în 1582 chiar o răscoală împotriva lui Iancu, în ținutul Lăpușnei, condusă de un anume Lungu, care a ridicat și pretenții la domnie *(ibidem)*.

[61] Vezi, mai sus, nota 35. Pentru cursurile oficiale KPT, *Ruznâmçe Defteri*, 1869/7, p. 28, 31.

[62] „...iar chendu-i fostu taliari 45 aspri ai 7091 (1583) mai 20" *(DIR*, veacul XVI. A. Moldova, vol. IV, doc. 123, p. 102).

de aur, având în vedere raportul constant de 2: 3 între piesa de aur și taler în a doua jumătate a veacului XVI [63].

Ar rezulta, astfel, o pierdere totală mult prea însemnată (circa 6 000 galbeni) [64], pentru ca domnul Moldovei să n o fi luat în seamă și să nu fi căutat a și achita haraciul în întregime sau în cea mai mare parte în aspri. Cel puțin așa ar fi trebuit să se petreacă lucrurile din punct de vedere logic.

În această ipoteză, cei 3 940 000 aspri ar fi echivalat în anul financiar 1582/1583 pentru Imperiul otoman, care primea tributul, cu suma efectivă de 56 285 piese de aur (78 800 taleri), la cursul neoficial al pieței otomane, și cu 60.615 galbeni (87 555 taleri) pentru Moldova, la cursul real al pieței sale interne [65]. Or, față de cei 53 389 galbeni din 1574/1575 avem, deci, o creștere reală, valorică, de tribut, nu numai nominală.

În anul financiar 1 mai 1583/1 mai 1584, când la Vistieria otomană cursul aurului a fost oficial urcat la 73 aspri, iar al talerului la 53 aspri (e vorba de cursurile de încasare) [66], Petru Șchiopul va fi fost interesat de data aceasta să plătească măcar o parte a haraciului său în monedă forte. Ne gândim, de fapt, la taleri, care încep să se găsească în cantități din ce în ce mai mari pe piața moldovenească (numai pentru vama cea mare a Iașilor domnul încasa în 1583, 48 000 de taleri anual) [67] și al căror curs era aici mai mic decât în Imperiul otoman: 50 aspri talerul, cum menționează același Petru Vodă [68]. Că talerii erau mai ieftini pe piața moldovenească decât în Imperiul otoman în vremea de care ne ocupăm ne-o dovedește și faptul că gelepii veneau în 1584 în Moldova pentru a-și schimba asprii pe taleri și nu spre a cumpăra, ca de obicei, oi cu banii lor [69]. Cum cursul de încasare al talerilor la Vistieria otomană se ridicase la finele anului 1583 la 53 aspri, iar cursul legal de pe piață la 55 aspri (în realitate el va fi fost mai mare în mod neoficial), putem aprecia că Petru putea câștiga la fiecare taler predat la Vistieria Imperială cel puțin câte 3 aspri, devalorizarea oficială a asprului favorizându-l prin urmare. Raportând cei 3 940 000 aspri nominali la cursul talerilor pe piața moldovenească de 50 aspri, obținem o cifră reală, valorică, a haraciului pe anul financiar 1 mai 1583/1 mai 1584 de 78 800 taleri, iar la cursul de 53 aspri de la Vistieria Imperială suma de 72 679 taleri, deci oricum cifre

[63] Vezi și M. Berza, *Haraciul*, p. 31, nota 5.

[64] Cei 3 940 000 aspri, raportați la cursurile de încasare ale Vistierici otomane, dau 66 779 piese de aur sau 101 025 taleri, în timp ce raportați la cursul pieții moldovenești dau 60 615 piese de aur (la cursul de 65 aspri piesa, corespunzător talerului de 45 aspri) sau 87 555 taleri. Diferența dintre cursul Vistieriei otomane și cel al pieței moldovenești este astfel de 6 164 galbeni sau 13 470 taleri.

[65] Nu putem lua în considerare cursul oficial al Vistieriei otomane, din cauză că domnul pur și simplu nu putea achita în monedă forte, care era cotată încă mult sub valoarea ei reală de pe piață (vezi nota precedentă). Cursul Vistieriei ne interesează doar ca element de calcul, de referință.

[66] Cursuri pe care le găsim în registrele Vistieriei otomane începând din decembrie 1583 (la plată piesa de aur era evaluată la 75 aspri, iar talerul la 55 aspri). Cf. Başbakanlık Arşivi, KPT, *Ruznâmçe Defteri* (Condică de venituri și cheltuieli zilnice ale Trezoreriei centrale a statului otoman), nr. 1869/7, 77 doc. din 18 zilkade 991/2 decembrie 1583), p. 88 (doc. din 2 muharrem 992/15 ianuarie 1584), p. 91, 93 ș.a. Amintim că în timp ce sultaninul și țechinul venețian erau cotați la 75 aspri la încasări, piesa de aur de Chios era evaluată la 72 aspri. În februarie 1584 mai întâlnim încă aceleași cursuri (același registru, p. 122, doc. din 28 muharrem 992/10 febr. 1584), care vor rămâne, de altfel, oficial neschimbate până la porunca împărătească din 17 ramazan 993/12 septembrie 1585 (vezi mai departe, nota 76).

[67] *DIR*, veacul XVI, A. Moldova, vol. IV doc. 123, p. 102.

[68] *Ibid m.*

[69] M. Maxim, *Culegere de texte otomane*, doc. 13, p. 58—62.

mai mici decât în anul financiar precedent. Din păcate, nefiind în posesia chitanțelor de plată din acel an și necunoscând deci procentul de taleri din suma plătită (este greu să credem că domnul a plătit și piese de aur, aces tea fiind greu de procurat, dovadă că nici nu le întâlnim în registrele Vistieriei Imperiale din acea vreme), nu putem palpa la dimensiunile sale reale nici câștigul realizat de moldoveni de pe urma devalorizării oficiale a asprului în prima etapă și nici cuantumul real al tributului Moldovei din anul amintit [70]. Apare clar însă pentru noi că, dată fiind larga răspândire a talerilor la noi către această dată (*Joachimsthaler*-ii austrieci [71], troiacii sau potronicii polonezi, de 3 groși [72], precum și talerii transilvăneni [73]), cât și a *padișahî*-ilor iranieni, prin intermediul gelepilor și ienicerilor [74], românii puteau să verse Vistieriei otomane o cantitate apreciabilă de astfel de monedă forte (vezi chitanțele de plată pentru anul financiar 1588/1589) [75].

La 17 ramazan 993/12 septembrie 1585, i se poruncește ceaușului-șef al Porții să anunțe poporul că piesa de aur a fost stabilită la 108 aspri la încasările Vistieriei Imperiale și la 110 aspri la plățile aceleiași Vistierii și pe piață, iar talerul (*guruș*) la 63 aspri la încasările Vistieriei și 65 aspri la plăți și „în popor" [76].

Acest din urmă curs sau unul ceva mai mare îl va fi avut în vedere François de Pavie, care a trecut pe la noi în 1585, dând pentru tributul Moldovei cifra (evident, rotundă) de 60.000 taleri. În aur, ar rezulta, la cursul de 110 aspri piesa, suma de 35 818 galbeni (cel mult) în urma împărțirii sumei nominale de 3 940 000 aspri la cursul amintit. Această cifră coincide cu aceea la care s-a oprit prof. M. Berza (35 000 galbeni), pe care însă o considera ca cifră neschimbată de calcul încă de la Bogdan Lăpușneanu [77]. Or, dacă ajungem, în adevăr, la această cifră (istoricului îi revine meritul de a se fi oprit anume la aceasta, deși se întâlnise cu un șir de informații europene extrem de contradictorii) [78], lucrul se datorește însă nu rezistenței lui Ion Vodă, ci devalorizării treptate a asprului (de care M. Berza se ocupă, de altfel, cu minuțiozitate) și cu deosebire marii devalorizări oficiale întreprinse de autoritățile otomane între 1584 și 1586 [79].

Pentru anul financiar 1 mai 1584/1 mai 1858 ne putem opri deci la cifra reală de 35 000 galbeni, propusă și de M. Berza, pentru tributul moldo-

[70] Presupunând că Petru a plătit numai jumătate din haraci în taleri, ar rezulta un avantaj pentru el de circa 3000 taleri, adică prețul a 190—120 cai buni. (Pentru prețurile acestora în Moldova în acest timp, adică 25—30 de taleri, vezi *DIR*, XVI, Moldova, vol. VII, p. 462, dcc. 567; vol. IV, p. 6, doc. 6).

[71] Vezi nota 44. În documentele turcești se numesc *tam guruș*, adică taleri întregi, în timp ce cei olandezi, „leii", se numesc ca atare (*arslâni*) sau *esedî guruș*. (Cf. de exemplu, H. Inalcık, *Adâletnâmeler*/ Cărțile dreptății, TTK, Ankara, 1967 (extras din „Belgeler"), p. 85—86 și 131).

[72] Vezi mai sus nota 45.

[73] *Ibidem*,

[74] Vezi mai sus nota 43 și Mihai Maxim, *Considérations sur la circulation monétaire dans les Pays Roumains et l'Empire ottoman*, p. 415.

[75] Țara Românească 93,76% din suma haraciului, iar Moldova, 36,5%.

[76] Başbakanlık Arşivi (Istanbul), *Mühimme Defteri* (Condică a afacerilor importante), vol. 58, ord. 734, p. 288.

[77] M. Berza, *Haraciul*, p. 13.

[78] N. Iorga, *Prefața* la Hurmuzaki-Iorga, XI, p. LIII, nota 9.

[79] H. Sahillioğlu, (*Bir Asırlık Osmanlı Para...*, p. 512) și Ö.L. Barkan, *Les Mouvements des prix en Turquie entre 1490 et 1655*, în vol. *Histoire économique du monde méditerranéen (1450—1650). Mélanges en l'honneur de Fernand Braudel*, Paris, 1973, I, p. 72) au arătat că devalorizarea oficială a asprului otoman nu s-a făcut dintr-o dată, în 1584 (cum se afirmă în-

venesc. E drept, că noul curs al monedei forte s-a făcut cunoscut oficial abia în septembrie, pe când plata tributului expira, teoretic, în mai, dar e greu să admitem că se vor fi grăbit moldovenii cu achitarea banilor (vezi și desele amânări din anii următori).

Chiar presupunând că vor fi trimis ei o parte din haraci până în septembrie, deci la vechile cursuri ale Vistieriei otomane, oricum suma achitată nu putea fi mai mare, ca să influențeze sensibil cuantumul real al haraciului la care ne-am oprit mai sus.

În anul financiar 1585/1586, noile cursuri monetare stabilite la Vistieria Imperială, după cum rezultă din registrele sale, erau de 118 aspri la încasări (și 120 aspri la plăți și oficial, pe piață) pentru piesa de aur, 68 (respectiv 70) aspri pentru talerii simpli, olandezi, și 78 (respectiv 80) aspri pentru talerii mari, austrieci (Joachimsthalerii), cursuri care vor rămâne oficial neschimbate (cu o excepție pentru taleri în intervalul 1590 — 1600 de care va fi vorba mai departe) până în 1640 [80]. Noile raporturi monetare au fost stabilite paralel cu coborârea conținutului de argint al *akçe*-lei de la 0,682 grame la 0,384 grame [81].

La sfârșitul lui februarie 1586, un galben valora pe piața moldovenească 100 aspri [82], deci era cu 18 aspri sub cursul oficial de încasare de la Vistieria otomană. Dat fiind raportul constant între galben și taler, putem presupune că și talerii, pe care domnul moldovean îi putea obține mai ușor decât galbenii, erau și ei mai ieftini în Moldova decât la Vistieria otomană. Deci, haraciul Moldovei, la cursul pieței moldovenești, valora în 1586 39 400 galbeni, *iar la cursul Vistieriei otomane (de încasare) 33 489 galbeni, deci cu 20 000 galbeni (38%) mai puțin ca în 1571/1575 (când tributul era de 53 389 piese de aur), deși între timp survenise o importantă majorare nominală de 790 000 aspri.*

deobște), ci că „après plusieurs mesures d'ajustement entre 1584 et 1586, on décida de frapper 800 aspres à partir de 100 dirhems au lieu de 450, ce qui fit tomber la teneur de l'aspre de 0,682 grammes d'argent à 0,384, Ce décret établissait aussi la valeur de la pièce d'or à 120 nouveaux aspres. Ce qui revient à dire que l'on achetait la pièce d'or à (0,38 × 120) 46,080 grammes d'argent au lieu de (0,682 × 60) 40,920 grammes d'argent. De la sorte on donne la primauté à la monnaie d'or, en portant la parité or — argent de 11,52 à 13,10 (Ö. L. Barkan, *Les Mouvements des prix*..., p. 72). Măsura a provocat mari nemulțumiri, care duseră la o răscoală a ienicerilor, terminată cu decapitarea lui Mehmed Pașa (beilerbeiul Rumeliei) și a marelui defterder (vistiernic), considerați a fi vinovați de devalorizare. „Il faut dire aussi, pour expliquer cet insuccès, que cette opération monétaire fut accomplie d'une manière trop hâtive, la Trésorerie n'ayant pu réunir le capital nécessaire pour retirer de la circulation l'ancienne monnaie en même temps qu'il décrétait la dévaluation. En fait, ce retrait ne fut achevé qu'en 1590" (Ö. L. Barkan, *Les Mouvements*, p. 72). De fapt, în 1591 mai erau încă aspri vechi pe piața moldovenească, după cum rezultă din *Cisla* lui Petru Schiopul. Bibliografie asupra acestei importante devalorizări, în M. Maxim, *XVI. Asrın ikinci yarısında Eflâk—Buğdan'ın Osmanlı Imparatorluğu'na karşi iktisadî ve malî mükellefiyetleri hakkında bazı düşünceler* (Unele considerații privind obligațiile economico-financiare ale Moldovei și Țării Românești față de Imperiul otoman în a doua jumătate a secolului al XVI-lea), în : *VII. Türk Tarih Kongresi*..., II, Ankara, 1973, p. 558, nota 13.

[80] H. Sahillioğlu, *Bir Asırlık Osmanlı Para*..., p. 12; H. Inalcık, *Adâletnâmeler*, p. 131.

[81] Vezi, mai sus nota 79.

[82] *DIR*, veacul XVI, A. Moldova, vol. III, doc. 371 din 26 februarie 1586 (Iași): se vând 1/2 de sat și 1/2 de iaz din ținutul Hotinului către Episcopul de Rădăuți „pentru 300 de ughi galbeni, pe 100 de aspri un ug".

Este clar, deci, că devalorizarea oficială a asprului a dus la o scădere simțitoare a valorii efective a haraciului moldovenesc după 1584 1586[82bis]. Și la cursul oficial al pieței otomane de 120 aspri piesa de aur, 80 de aspri talerul mare și 70 aspri talerul mic, tot am obține un echivalent real mai mic al sumei haraciului decât în 1574/1575, anume: 32 833 galbeni sau 49 250 taleri mari (56 285 taleri simpli).

Dacă ar fi fost achitat efectiv în monedă forte, achiziționată mai ieftin pe piața moldovenească și cotată mai scump la Vistieria otomană, tributul moldovenesc ar fi avut în 1586 un cuantum real și mai scăzut pentru moldoveni, decât în cazul în care ar fi fost achitat în aspri.

Au plătit însă moldovenii în 1586 tributul lor în monedă forte?

Teșchereaua din 9 rebiülevvel 995/17 februarie 1587, publicată de N. Iorga și care în fond nu este o chitanță otomană veritabilă, ci o notiță rezumativă, făcută în grabă după original și tradusă din turcește nu tocmai exact [83], nu ne menționează, cum ar fi fost normal, moneda (monedele) în care s a făcut plata sumei de 2 180.000 aspri achitată probabil cu câteva zile mai devreme (cum se obișnuia), desigur în contul anului financiar trecut (1 mai 1585/1 mai 1586) și nu al celui curent, care expira abia în mai. Credem însă că e vorba de aspri și anume de aspri vechi, ciuntiți, reduși la greutate și depreciați *(hurde akçe)* pe care birnicii îi aveau de la negustorii otomani și pe care Poarta căuta să-i retragă de pe piață pentru a i retopi [84].

În aspri vechi a efectuat domnul plăți și în mai, același an, pentru haraciul anului financiar 1586/1587 (3 940 000 aspri vechi plus o compensație de 800 000 aspri pentru echivalarea lor în aspri noi), cum am arătat mai sus, precum și în septembrie, pentru „Paratul" (împăratul, poate ca peșcheș, 26 de poveri, adică 2 600 000 aspri) [85], când a achitat și o „datorie veche" a lui Iancu Sasul în taleri (5 000 piese) [86]. Dacă ar fi achitat și alte sume în monedă forte, meticulosul Petru le-ar fi menționat. Așa stând lucrurile, suntem înclinați să apreciem că moldovenii, plătind în 1586 tributul lor în aspri (vechi), n-au putut beneficia de avantajul oferit de decalajul dintre cursul monedei forte pe piața moldovenească și cel de la Vistieria otomană, în schimb, plătind chiar în aspri, au avut posibilitatea să obțină, la noile cursuri echi-

82bis Mihai Maxim, *XVI. Yüzyılın Son Çeyreğinde Akçe'nin Devalüasyonu ve Eflâk Boğdan'ın Haracı Üzerindeki Etkisi* (Devalorizarea asprului și influența sa a upra haraciului Moldovei și Țării Românești în ultimul sfert al secolului al XVI-lea), în *IX. Türk Tarih Kongresi..*, II, Ankara, 1988, p. 1001—1010.

83 „Scopul acestei teșcherele este (următorul): Domnul Moldovei, Petru Voevod a vărsat, din tributul ce datora Înaltei Haznale, în sumă de 2 180 000 aspri (în original: 21 iuk și 80 000 akce), pomenita sumă mai puțin 300 000, care rămășiță de 300 000 să se plătească cât mai curând. Pentru care s-a dat această teșcherea, astăzi 9 Reb-ul-Evvel" (17 februarie 1587). N. Iorga, *Documente nouă*, p. 439, doc. V (fol. 79). Vezi comentariul nostru mai sus, p. 3 și nota 12.

84 Cf. nota 79. Precizăm că la 1591 ei mai existau pe piața moldovenească, fiind consemnați în *Catastiful de goștina oilor* al lui Petru Șchiopul.

85 „+ 6 povar aspră am tirămes cu Sitanciul Aga. Sept. (emvrie) 14. 5 000 tal ari) am tirămes cu Ivan Ușar, Ianancul datoriia. + 20 povar am tirămes cu Dumitru postelnic Paratul. Sept(emvrie) 10" (N. Iorga, *Documente nouă*, p. 455, doc. XXII (fol. 99). E posibil ca acești din urmă bani să se refere la achitarea unor bijuterii, cumpărate pentru sultan, ca acel scump inel *(yüzük)*, cumpărat de Petru Vodă împreună cu Mihnea Turcitul al Țării Românești, „în timpul răposatului Mehmet Pașa, beilerbei al Rumeliei", probabil la 1585 și pentru care domnul Moldovei mai era încă dator la 1590, cu bani pentru padișah. Cf. Bb. Arșivi, *Mühimme Defteri*, vol. 67, p. 36, ord. 92 din 21 muharrem 999/20 noiembrie 1590.

86 N. Iorga, *Documente nouă, loc. cit.*

valente de la Vistieria otomană, un cuantum real, efectiv, mult mai redus decât 10 ani înainte, așa cum am arătat mai sus.

Dacă devalorizarea asprului a favorizat deci pe moldoveni la calcularea haraciului datorat de ei Porții (așa cum, în genere, deprecierea monedei „statului creditor" favorizează pe datornici), ea a adus însă cu sine și o scădere a puterii de cumpărare a acestei sume, datorită „revoluției prețurilor", adică urcării prețurilor exprimate în aspri ale diferitelor produse.

Pentru Imperiul otoman această „revoluție" a fost pusă clar în evidență îndeosebi de prof. Ö. L. Barkan [87] (și ea ne privește măcar pentru că o parte din produsele noastre se desfăceau direct pe piața otomană), în schimb pentru Țările Române, unde, în veacul XVI, izvoarele financiare sunt cu totul sărace, chestiunea rămâne încă a fi studiată. Totuși, judecând cel puțin după evoluția prețurilor la cai [88] și oi [89], se poate aprecia că deprecierea asprului otoman și marea sa devalorizare oficială cu 50% în 1584—1586 au influențat și mișcarea prețurilor în Țările Române, fiind cauza principală a „revoluției prețurilor", care însă la noi (ca și în Imperiul otoman, de altfel) n-a venit atât de rapid (influența sa e mai sensibilă în veacul XVII) și nici n-a avut proporții atât de mari ca în țările occidentale, deoarece în societatea românească, predominant agrară, de la finele veacului XVI, care nu dispunea încă de o piață internă dezvoltată și unificată, schimbul nu avea încă rolul ce l deținea în economiile occidentale „atlantice". (E semnificativ în acest sens că la noi, în această epocă, principalul mijloc de tezaurizare a averilor îl constituiau lucrurile din aur și argint, bijuteriile și pietrele prețioase nicidecum banii) [90].

Date fiind sărăcia izvoarelor și importanța problemei, vom prezenta în cele ce urmează câteva date noi, după firmane turcești inedite, ilustrând creșterea prețurilor la principalul articol de export al Moldovei către Imperiul otoman — oile.

„Până la 1580", prețul oficial al unei oi „bătrâne" de câmpie, livrată din Moldova gelepilor, era de 25 aspri, al unei oi de munte (tot bătrână) era de 20 aspri [91], iar *al unei oi de goștină"* (turc. *Koștine), era de 28 aspri* [92], din vama domnului. În mai 1580, moldovenii cereau 38 de aspri pentru o oaie bătrână de câmpie și 40 de aspri pentru una de munte, în timp ce prețul oficial *(narh* ul) era de 30 aspri [93] și vindeau (legal) *oaia de goștină cu 32 de aspri* [94]. În aceste condiții, Poarta ordonă în ianuarie 1581 (în chip artificial)

[87] Ö. L. Barkan, XVI, *Asrın ikinci yarısında Türkiye' de fiyat hareketleri* (Mișcări de prețuri în Turcia în a doua jumătate a sec. XVI), în „Belleten", vol. XXXIV, nr. 136, 1970, p. 557 607 și, același, *Les mouvements des prix en Turquie entre 1490 et 1655*, în vol. *Histoire économique du monde méditerranéen (1450—1650). Mélanges en l'honneur de Fernand Braudel*, Paris, 1973, I, p. 65—79.

[88] Un început a fost făcut de Ruxandra Cămărășescu și Coralia Fotino: *Din istoria prețurilor. Evoluția prețurilor cailor în Țara Românească (secolele XV—XVII)*, în „Studii și materiale de istorie medie", vol. VI, București, 1973, p. 225—243.

[89] Despre evoluția acestor prețuri, la oile „de goștină", după materiale inedite de la Bașbakanlık Arșivi, vezi în continuare p. 17.

[90] M. Maxim, *Considérations sur la circulation monétaire...*, „RESEE", nr. 3/1975.

[91] Başbakanlık Arşivi (Istanbul), *Mühimme Defteri*, vol. 43, p. 29, ord. 60 din 18 rebiülevvel 988 3 mai 1580 (către domnul Moldovei).

[92] Basbakanlık Arşivi, *Mühimme Defteri*, vol. 42, p. 315, ord. 971 și 972 din gurre-i zilhicce 988 7 ianuarie 1581 (ambele către voievodul Moldovei).

[93] Vezi nota 91.

[94] Vezi nota 92.

coborârea prețului oficial al oii de goștină la 30 aspri [95], măsură care însă n-a putut fi menținută decât provizoriu, căci în mai 1591 gelepii cumpărau oile de această categorie la *prețuri variind între 37 și 55 aspri vechi* (29 și 47 aspri noi), de la munte și, respectiv, de la câmpie [96].

Creșterea prețului oilor în intervalul 1580 — 1590 este astfel clară: mai lentă, mai reținută (artificial) în cadrul comerțului oficial al oilor de goștină (de la 28 aspri în preajma lui 1580 la 45 aspri, în medie, la 1591), mai puternică, mai simțită pe piața liberă, unde negustorii „matrapazlâi" *(madrabazlar)* ofereau un preț mai mare decât cel oficial, spre a-și recupera banii, cu mare câștig, în alte părți ale Imperiului (unde oile erau revândute cu 7—8 aspri mai scump) [97].

Urcarea prețului oilor pe piața moldovenească, precum și scumpirea oficială a cărnii de oaie [98], a grâului, orzului [99], mierei de albine și seului [100] pe piața otomană ofereau moldovenilor posibilitatea de a obține cantități mai mari de aspri (la același volum de marfă) ca înainte, ceea ce însemna o mai rapidă împlinire a birului și, implicit, a haraciului. *Deci, într-o anume măsură asistăm și la scăderea puterii de cumpărare a sumei haraciului în raport cu prețul produselor moldovenești de export.*

Raportând, de pildă, suma haraciului la prețul oilor de goștină achiziționate de gelepi, obținem următoarea situație: dacă până la 1580, cu cei 3 150 000 aspri ai tributului Moldovei se puteau cumpăra, prin gelepi, 112 500 de oi (la prețul oficial de 28 aspri oaia), cu aceeași sumă se puteau cumpăra în mai 1580 numai 98 437 oi (la prețul de 32 aspri una), deci cu 14 063 capete mai puțin. Trecem peste măsura forțată a Porții din ianuarie 1581 de a coborî prețul oficial al oilor de goștină de la 30 de aspri oaia, deoarece ea nu este semnificativă pentru evaluarea puterii de cumpărare a sumei haraciului (nu putem împărți acea sumă anume la acest preț). În adevăr, judecând după faptul că negustorii matrapazlâi oferă prețuri mai mari decât cel oficial și că la 1584 un important document otoman menționează că înainte de această dată gelepii cumpărau din Moldova câte 300 000 de oi pe an, în timp ce acum evită să mai cumpere oi, preferând să-și preschimbe asprii pe tale-

[95] *Idem.*

[96] Cf. cisla lui Petru Șchiopul din 12 mai 1591 *(DIR*, Moldova, veacul XVI, vol. IV, doc. 24).

[97] La fel procedau și matrapazlâii *(madrabazlar)* din kazalele Sofia, Samako, Radomir și Avlonya, în vara lui 1581, care-și vindeau oile cumpărate în alte părți ale imperiului, cu 7 8 *akçele* peste *narh*-ul fixat *(Mühimme Defteri*, vol. 42, p. 113, ord. 403 din 25 receb. 989 25 august 1581, către kadiii numitelor districte).

[98] Între 1566 și 1577, 300 dirhemi (960 gr.) de carne de oaie se vindeau la prețul oficial cu 1 aspru *(Mühimme Defteri*, vol. 3, p. 433, ord. 1298 din șevval 967/29 iunie 1560; vol. 31, p. 49, ord. 127 din 2 cemaziülevvel 985/18 iulie 1577); între 1578 și 1593, 1 *okka* (1,283 kg) de carne de oaie se vindea oficial la prețul de 3 aspri și neoficial la un preț dublu *(Mühimme Defteri*, vol. 34, p. 213, ord. 447 din 22 safer 986/20 aprilie 1578: vol. 35, p. 279, ord. 707 din 27 receb 986/29 septembrie 1578; vol. 58, p. 352, ord. 903 din 8 șevval 993/3 octombrie 1585; vol. 68, p. 19, ord. 33 din 12 zilhicce 999/1 octombrie 1591); după 1593, occaua de carne costa oficial 6 aspri *(Mühimme Zeyl Defteri*, vol. 6, p. 88, din 3 zilkade 1001/2 august 1593; *Mühimme Defteri*, vol. 73, p. 16, ord. 40, din 15 zilhicce 1003/21 august 1595).

[99] De pildă, în septembrie 1585 se anunță o majorare generală cu 3 aspri a *narh*-ului (prețului oficial) la grîu și orz *(Mühimme Defteri*, vol. 58, p. 309, ord. 787 din 17 ramazan 993 13 sept. 1585, către kadiul de Aydos; *ibidem*, p. 269, ord. 685 din aceeași zi, către kadiii de Bender, Chilia și Akkerman și beiul de Çirmen; *ibidem*, p. 263, ord. 669 din aceeași zi, către kadiii de Bursa și Karesi).

[100] Ö. L. Barkan, *Les Mouvements des prix en Turquie entre 1490 et 1655*, p. 68, 70, 79 (cu tabelele cuprinzând și articolele amintite de noi mai sus).

ri [101], putem aprecia că măsura amintită a fost ocolită și că în cele din urmă a trebuit să fie anulată, dovadă că în 1591, prețul oilor de goștină ajungea la 37 55 de aspri, după cum aflăm din Catastiful lui Petru Șchiopul [102]. Or, admițând că media aceasta de 45 aspri e valabilă și pentru anul 1587, înseamnă că în acest an, *chiar cu adăugarea între timp a sporului de 790 000 aspri, se puteau cumpăra cu banii haraciului (3 910 000 aspri) numai 87 600 oi, adică cu 27 000 capete mai puțin ca în 1574/1575 (în preajma anului 1580), când tributul era de 3 150 000 de aspri, și aceasta în condițiile unui comerț dirijat de Poartă*. În realitate, „la liber" diferența era mult mai mare, apropiindu se probabil de 40.000 de oi, cifră rezonabilă, dacă ne gândim că este aproape de diferența exprimată în galbeni (20 000 piese) între cuantumul tributului moldovenesc dinainte și după marea devalorizare oficială a asprului din 1584 1586 (reamintim că în a doua jumătate a veacului XVI, pe piața moldovenească o oaie valora între 30 și 40 aspri, deci aproximativ jumătate de galben [103]).

Se pune întrebarea: nu își dădeau oare otomanii seama de scăderea puterii de cumpărare a sumei haraciului moldovenesc, în general a impozitelor încasate, grație devalorizării asprului și „revoluției prețurilor"? (Calculele noastre, cu toată nota lor de relativitate, *relevă că tributul din 1587 reprezenta, raportat la aur, doar 62% din cuantumul tributului pe 1574/1575 și circa 64% din același tribut, ca putere de cumpărare, înregistrând, astfel, o scădere efectivă, reală — în ciuda majorării din 1582/1583 —, de aproximativ 36 38% față de nivelul de dinainte de devalorizarea oficială a asprului otoman)*. Să nu fi încercat autoritățile otomane a reduce acest decalaj între cifra nominală și cea reală a haraciului moldovenesc?

Dimpotrivă. Vreme de câtiva ani, după devalorizare, (în anii Hegirei 996, 997 și 998, adică anii 1587, 1588, 1589), otomanii au cerut și românilor o compensație pentru deprecierea oficială a asprului, sub titlul de „impozit pentru redresarea monedei imperiale" *(akçe-i tashîh i sikke i humâyûn)*, aplicat în anii amintiți la scara întregului imperiu [104].

În anul financiar 1588/1589, Moldova a plătit pentru acest impozit suma de 900 000 aspri [105], iar Țara Românească 1 000 000 de aspri [106]. Este demn de reținut că aceste sume au fost plătite în monedă bună, de mare circulație *(padișahî)*.

Dar *chiar cu acest impozit* (plătit, de altfel, numai trei ani), *tot nu mai ajungem la cifrele anterioare devalorizării* (în 1587, haraciul și acest impozit echivalau cu 41 011 galbeni, la cursul oficial, față de 53 389 galbeni, tot la cursul oficial, din 1574/1575).

[101] M. Maxim, *Culegere de texte otomane*, doc. 13, p. 58—62.

[102] *DIR*, XVI, A, Moldova, vol. 4, doc. 24, p. 19—26.

[103] *Istoria României*, II, p. 482.

[104] Başbakanlık Arşivi, Istanbul, KPT, *Ruznâmçe Defteri*, nr. 1772/9, p. 3 (pentru anul 996 1587 1588 din livaua Saruhan), p. 74 (tot atunci, din kazalele Varna și Alexandria), p. 88 (încasat la 8 șevval 997 20 august 1589 din kazaua Kratova) ș.a.; *Mühimme Defteri*, vol. 64, p. 210, ord. din 8 muharrem 997 27 noiembrie 1588 privind Cipru ș.a.

[105] Başbakanlık Arşivi, *Ruznâmçe Defteri*, KPT, nr. 1772/9, p. 74, doc. din 8 ramazan 997 21 iulie 1589

[106] *Ibidem*, p. 30 și 125. Ne întrebăm dacă cele 26 poveri de aspri plătiți de Petru Șchiopul al Moldovei în septembrie 1587 la Poartă reprezintă doar bani de peșcheș (M. Berza, *Haraciul*, p. 14) și nu cumva și acest impozit de 900 000 aspri pentru moldoveni.

În anul financiar 1588/1589, pentru care avem chitanţe ale Vistieriei imperiale înregistrând plata sumei totale de 3 706 882 aspri (avem indicii că cifra sumei achitate nu e completă, lipsindu-ne înregistrarea sumei de 233 118 aspri, cum am arătat mai sus) [107], domnul a achitat mai bine de jumătate din această sumă (1 999 608 akçe) în taleri mari (25 636 piese, la cursul de 78 akçe), altă parte însemnată în *padişahî* (143 799 piese, la cursul de 8 akçe) şi numai o sumă neînsemnată (556 882 akçe) în aspri.

Raportând întreaga sumă de 3 940 000 de aspri la „taleri (mari) de Vistierie" (78 akçe), obţinem cifra de *55 128 taleri mari* (33 389 galbeni, la cursul Vistieriei otomane), care exprimă cuantumul real al tributului Moldovei în 1588/1589, aflat, aşadar, la acelaşi nivel, ca în anul precedent.

La cei 25 636 taleri predaţi (nu ştim în ce monedă se va fi achitat suma-lipsă de 233 118 aspri sau dacă ea n-a fost achitată în zaherea), moldovenii au pierdut, datorită diferenţei de 2 aspri dintre cursul de plată şi cel de încasare, ca să nu mai vorbim de cel real, de pe piaţă, cel puţin 51 272 aspri. La *padişahî*, ei n-au pierdut nimic, întrucât cursul de plată al acestei monede la Vistieria otomană coincidea cu cel de încasare [108].

Atât talerii, cât şi — într-o mai mică măsură — „şainii" se găseau acum destul de uşor pe piaţa moldovenească (talerii slujind chiar şi ca monedă de calcul), după cum o dovedesc: contractul lui Petru Vodă pentru vama cea mare, un an mai tîrziu [109], darul de 100 000 taleri, făcut de acelaşi domn lui Zamoyski în mai 1590 [110], dar mai ales hotărârea Porţii din 11 zilhicce 998/11 octombrie 1590 (transmisă voievozilor Moldovei şi Ţării Româneşti) de a uniformiza cursul talerilor mari şi mici, impunând un curs unic de 68 akçe (70 la plăţi şi oficial pe piaţă) [111] şi de a interzice operaţiunile în *padişahî* (deci ele existau!), întrucât aceasta ar fi fost „monedă în cea mai mare parte falsă" „de aramă", venită „din Partea de Sus" (Iran) [112], unde şi moldovenii duceau spre vânzare aramă *(bakır)*, luată „din Ungaria" [113].

Prin această hotărâre din octombrie 1590, căreia moldovenii au trebuit să i se conformeze [114], Petru a fost, probabil, afectat chiar la plata tributului său din anul financiar 1589/1590 (din documentele interne rezultă că el n-ar fi avut posibilitatea să achite decât o mică parte a tributului său până la acea dată) [115]. În acest caz, el pierdea la achitarea părţii de bază a tri-

[107] Vezi nota 19.

[108] A se vedea, de pildă, *Ruznâmçe Defteri*, KPT, 1 772/9 din 1589.

[109] A. Veress, *Documente*, III, doc. 150, p. 223—224.

[110] *Ibidem*, doc, 145, p. 218.

[111] Başbakanlık Arsivi, *Mühimme Defteri*, vol. 66, ord. 465, p. 220.

[112] *Ibidem* (poruncă adresată domnului Moldovei, cu o copie de către voievodul Ţării Româneşti): *Buğdan voyvodâsına hüküm ki : Sefer-i Şark vakî olıdan berü Yukaru Canibden gelüb Memâlik-i Mahruseme ilâelan mütedavül olan şahî'nin ekseri kalıb ve bakır olub küllî ihlâl vermeğin minb'âd şahî ile te'amul men'olunub*...

[113] Başbakanlık Arşivi, *Mühimme Defteri*, vol. 58, p. 304, ord. 778 din 17 ramazan 993/12 septembrie 1585.

[114] Başbakanlik Arşivi, KPT, *Ruznâmçe Defterı*, 1774/11, p. 57, înregistrarea sumei de 1 151 682 akçe (16.936,5 taleri, la cursul de 68 aspri şi nici un *padişahî)*, încasată la 8 şevval 1000/18 iulie 1592, în contul haraciului Moldovei pe anul financiar 1591/1592.

[115] Din documente reiese că domnul trebuie să apeleze des la împrumuturi „în treaba şi în greutatea ţării domniei mele", dând in schimb selişti din ocoalele domneşti: 55 000 aspri de la Andrei hatman *(DIR*, XVI, Moldova, vol. III, p. 490, doc. din 20 august 1588), 20.000 aspri bani gata „în nevoia ţării" de la Benedic, fost ceaşnic *(ibidem*, III, p. 531, doc. din 22 august 1589), 60 000 aspri de la Nicula stolnic *(ibidem*, III p. 519, doc. din 22 iunie 1589) etc.

butului câte 12 aspri la fiecare taler mare, de 80 akçe. Din lipsă de documente, care să consemneze numărul talerilor vărsaţi la Vistieria otomană în acest an, nu putem şti la cât se vor fi ridicat aceste pierderi. Cum însă "şainii" nu mai erau primiţi la Vistieria imperială şi cum asprii circulau tot mai puţin pe piaţa moldovenească (ne o dovedesc documentele interne) [116], talerii trebuie să fi reprezentat o pondere deosebită (în orice caz, mai mult de jumătate) la plata tributului. În orice caz, indiferent de pierderile înregistrate la vărsarea talerilor mari, cuantumul tributului, raportat acum obligatoriu la cursul de 68 akce, ne dă suma efectivă de plată de 57 941 *taleri* (simpli), ceea ce reprezintă o uşoară creştere, în valoare de 2 800 taleri, faţă de cuantumul tributului din anul precedent (1588/1589). Cum acest curs unic pentru taleri s a menţinut un deceniu (1590 — 1600) la Vistieria imperială [117], înseamnă că putem vorbi de o majorare efectivă, în proporţia amintită, a haraciului Moldovei din 1590.

Aşadar, acest tribut de circa 58 000 taleri va rămâne neschimbat şi în anul financiar 1 mai 1590/1 mai 1591.

Petru Şchiopul părăsi Moldova după 15 august 1591, plecând în Austria [118]. El fu determinat să ia această hotărâre de teama că-l aşteaptă (împreună cu fiul său, Ştefan, domn oficial, la acea dată) un viitor nesigur, în urma înlocuirii protectorului său, Koca (cit. Kogeá) Sinan Paşa, la 2 august (după N. Iorga) [119] sau 1 august (după I. H. Danişmend) [120], cu Ferhad Paşa, adversarul celui dintâi, la marele vizirat [121]. La acest motiv, Ureche mai adaugă unul şi anume refuzul lui Petru de a se da otomanilor „mai mult decât era adetul (obiceiul — M.M.) ţării" [122], aşa cum solicitaseră aceştia. Nu este exclus, după părerea noastră, să fie vorba la mijloc de o nouă cerere otomană de majorare a tributului, care găsea condiţii mai prielnice de împlinire după plecarea lui Petru Vodă, în condiţiile luptei pentru ocuparea tronului moldovean.

La lupta ce se deschise pentru ocuparea scaunului Moldovei participau, în afară de mulţi alţii, „al căror nume a pierit odată cu înfrângerea ambiţiei lor domneşti" [123], un anume Ilie (Iliaş), care încă în 1582 voise să-l înlăture pe Petru Vodă Şchiopul din domnie, cu sprijinul unui detaşament că-

[116] Documentele din colecţia *Documente privind istoria României* (vol. III şi IV) pentru Moldova relevă că în perioada 1591—1600 doar 6% din tranzacţiile interne din Moldova se mai făceau în aspri, faţă de 28% în intervalul 1571—1590. Cf. *Introducerea* la vol. IV, p. V.

[117] Am constatat aceasta după registrele de venituri şi încasări zilnice ale Vistieriei otomane (*Ruznâmçe Defterleri*, KPT, 1871/9, 1873/11, 1877/15, 1880/18), ca şi din poruncile sultanului către beilerbei şi kadii (*Mühimme Defteri*, vol. 70, ord. 482 către kadiul de Adana din 24 rebiülâhır 1001/28 ianuarie 1593; *ibidem*, p. 190, ord. 375 din 9 receb 1001/10 aprilie 1593; *ibidem*, vol. 73, p. 278, ord. din 27 zilhicce 1003/2 septembrie 1595 către beilerbeiul de Diyarbekir ş.a.).

[118] N. Iorga, *Prefaţa*, la Hurmuzaki-Iorga, XI, p. LXXIV.

[119] N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, vol. I, publicat de Ministerul Apărării Naţionale, Bucureşti, 1935, p. 71; apud N. Iorga, *Opere alese*, antologie şi studiu introductiv de M. Berza, EPL, 1965, vol. 2, p. 245.

[120] I. H. Danişmend, *op. cit.*, fasc. 10, s.a., p. 119. Istoricul turc arată că Sinan Paşa a fost mazilit la 10 şevval, nu 11, deci în 1, nu 2 august (1591).

[121] Petru însuşi scria lui Sinan Paşa după 29 ianuarie 1593: „deoarece domnia ta ai ajuns mazilit, s-au ridicat potrivnicii, iar eu nu am avut ce face şi m-am retras" (*DIR*, veacul XVI, Mold., vol. IV, doc. 88, p. 68). Teama de soarta fiului l-a determinat să nu accepte propunerea ce i s-a făcut, din ordinul sultanului, de a veni să se stabilească în Chios (ibidem, p. V).

[122] Gr. Ureche, *Letopiseţul*, ed. cit., p. 204—205.

[123] N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, ed. 1935, 71—72.

zăcesc [124], un Ştefan Vodă, fiul lui Iliaș Rareș „Turcitul", susținut de unii boieri moldoveni, „domnișorul" Petru Lăpușneanu, recomandat sultanului de însuși regele Poloniei [125], și un anume Aron, sprijinit de ambasadorul Angliei la Istanbul [126], de patriarhul Eremia, de evreul Solomon Tedeschi prin femeile din harem, de muftiul Bostanzade și chiar de Sa'adeddin Hoca Efendi, dascălul sultanului [127].

Se crea, astfel, prin „acest mezat pentru Moldova" [128], un nou prilej pentru otomani de a spori tributul moldovenilor, oferind tronul celui care accepta plata unei sume mai mari. Că pretendenții la „tejgheaua domnească din Iași" (cum atât de plastic se exprimă N. Iorga) [129] erau conștienți de importanța angajamentului de majorare a tributului pentru obținerea domniei, ne-o dovedește oferta din 1592 a lui „Bogdan Vodă" Ionașcu, prin septembrie-octombrie, (când Aron nu sosise încă, a doua oară, la scaunul său de la Iași): „Și eu pot să dau dare *(virgü)* la Înalta Poartă; pot să dau chiar mai mult decât el" [130] (adică decât Petru Cazacu, care părea că va obține domnia Moldovei).

Câștigătorul „mezatului" din toamna anului 1591, Aron, într adevăr, „la numirea sa ca voievod s-a obligat să mărească tributul", ne transmite Mustafa Selânikî. E vorba de prima sa instalare în domnie, căci cronicarul face această afirmație în legătură cu evenimentele din anul Hegirei 999, adică de la 30 octombrie 1590 la 18 octombrie 1591. Iată cum arată întreg pasajul:

„*Acordarea voievodatului de Bogdan (Moldovei) în anul 999 al Hegirei.* A sosit știrea că Petru, voievodul Moldovei, neputând suporta obligațiile tributare, a fugit în altă țară. Atunci a fost numit în locul său Aron *(Arvan)*, fiul lui Alexandru.

La numirea sa ca voievod, el s a obligat să mărească tributul *(maktu')*, pe care l-a achitat luând bani cu împrumut de la cămătarii țării sale cu obligația de a le plăti ⟨câte⟩ 1 ⟨aspru⟩ la ⟨fiecare⟩ 5 și 10 ⟨aspri⟩ (dobândă: 20 și 10% — M.M.). Acesta, dând peșcheșul său și punându-și burca, a plecat sărutând mâna sultanului" [131].

Că Selânikî, contemporan cu evenimentul și el însuși demnitar de stat [132], nu făcea o confuzie între o numire în domnie și cealaltă (din 1592) [133], ne-o dovedește narațiunea detaliată ce-o face el celei de-a doua instalări în domnie a lui Aron Vodă [134].

Prin urmare, după Selânikî, numirea lui Aron în toamna lui 1591 a adus Moldovei o nouă majorare de haraci, pe care domnul ar fi și achitat-o (poate în locul lui Petru), afirmație care vine în concordanță cu pasajul citat

124 A. Veress, *Documente*, II, p. 235, doc. 215 din 4 nov. 1582.
125 N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, ed. 1935, p. 72—73.
126 *Ibidem;* A. Veress, III, doc. 188, p. 282.
127 N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, ed. 1935, p. 72—73.
128 *Ibidem*
129 *Ibidem*, p. 82.
130 *Tarih-i Selâniki* (Istoria lui Selânikî), ed. Istanbul, 1281/1864, p. 339.
131 *Ibidem*, p. 301 (în text: *birin beșe ve ona*, tradus greșit în *Cronici turcești*, I, p. 364 prin „5 și 10 akcele pentru 1 akce "(ceea ce înseamnă o dobândă de 1 000% și 500% !).
132 El însuși amintește aceste demnități în *Tarih*, ed. cit, p. 11, 235, 261.
133 Firmanul de numire în a doua domnie (octombrie 1592—aprilie 1595) în *Mühimme Zeyl Defteri* (Condică suplimentară a afacerilor importante), vol. 6, p. 42, purtând data de 5 șevval 1001/5 iulie 1593.
134 *Tarih-i Selânikî*, ediția citată, p. 319—320, 324—326, 336.

din Ureche privind refuzul lui Petru de a da „mai mult decât era adetul țării"). Nu putem preciza dacă Aron ar fi plătit acest tribut majorat pentru anul financiar 1590/1591 (restanță de la Petru Vodă) sau numai pentru anul financiar în curs (cu anticipație?). Prima ipoteză, sugerată de Selânikî, de practică și de starea grea a țării (de care va fi vorba mai departe) pare mai verosimilă.

Și bailul Matteo Zane ne transmite o cifră sporită (60 000 țechini) pentru anul 1591 [135].

Cât privește ordinele sultanului către Aron din 24 rebiülâhır 1001/28 ianuarie 1593 [136] și 6 cemaziülevvel 1001/8 februarie 1593 [137], chiar dacă consemnează o cifră sporită a haraciului moldovenesc (7 000 000 aspri) și transmiterea lui anticipată până la nevruz (11 martie) la Istanbul (așa cum i se cerea și voievodului Țării Românești) [138], totuși nu amintesc domnului de majorarea proaspăt întreprinsă, cum ne relatează izvorul venețian din februarie 1593, care anunța urcarea *la acea dată* a tributului moldovenesc cu 30 000 de țechini [139]. Dacă majorarea ar fi fost de dată recentă, ea ar fi fost menționată în porunci ale sultanului, cum se proceda de obicei în asemenea cazuri (vezi la 1568, 1574 etc.). Dacă însă poruncile împărătești n-o fac, înseamnă că urcarea tributului se întreprinsese mai demult, era știută, nu mai trebuia reamintită.

De aceea, rămâne, după părerea noastră, discutabilă opinia regretatului prof. M. Berza, bazată pe izvorul venețian din februarie 1593 amintit, că majorarea (dublarea) haraciului Moldovei s-ar fi făcut în 1593 și nu în 1591: „În 1591 [...], la înscăunarea lui Aron vodă [...] lăcomia turcească fusese mulțumită din plin de marile sume cheltuite pentru cumpărarea domniei, iar rapoartele care dau știri despre cheltuielile făcute cu acest prilej nu pomenesc nimic de vreo urcare a tributului (care sunt citate la nota 4 — M.M.). Sporul din 1593, în schimb, e menționat cu asemenea amănunte că e greu să nu admitem că a fost într-adevăr cerut de Poartă, după cum e și mai greu să credem că, în circumstanțele vremii, Aron vodă va fi refuzat împlinirea poruncii". „Un spor similar se impune dealtminteri și Țării Românești, unde avem indicii că el a și fost achitat" [140].

Ipoteza este atrăgătoare, dar îndoielnică: „lăcomia turcească" era „ca un sac fără fund", cum zice Ureche, și asta nu numai în veacul XVII; o știre despre urcarea de tribut din 1591 există totuși (Selânikî), la care am putea adăuga și pe Matteo Zane; poruncile împărătești, de la care a pornit izvorul din 1593, nu menționează, după cum am văzut, o urcare de tribut; și mai greu e să admitem că va fi refuzat Aron o majorare de tribut în 1591; în sfârșit, sporul impus Țării Românești ni se pare a fi și el tot din 1591, cum vom arăta în partea consacrată evoluției haraciului muntean.

Toate acestea însă nu exclud posibilitatea ca tributul moldovean să fi fost formal majorat în 1591 și plătit atunci pentru anul financiar 1590/1591 (lucrul fiind obligatoriu, presant pentru Aron, dacă voia să fie domn, față de atâția pretendenți), dar plata sa reală în 1592 (în forma majorată) este, în

135 Hurmuzaki Iorga, XI, doc. CCCXLVIII, p. 214.
136 Basbakanlık Arşivi, *Mühimme Defteri*, vol. 70, p. 250, ord. 485.
137 *Ibidem*, p. 226, ord. 443.
138 Vezi nota 208.
139 Hurmuzaki, IV/2, doc. CXXXIV, p. 171.
140 M. Berza, *Haraciul*, p. 16.

adevăr, îndoielnică, la fel ca și plata din 1593, datorită situației financiare dezastruoase a Moldovei în acea vreme. După un document otoman din 13 cemaziülâhır 1001/17 martie 1593 [141], datoriile domniei Moldovei (ale lui Petru Șchiopul și pe care acesta, conștiincios, le-a trecut într-un registru și le-a comunicat Porții, precum și cele ale lui Aron), către gelepi și creditori, se ridicau la data amintită la fantastica sumă, pentru puterile Moldovei, de 1 100 yük (poveri) de aspri, adică 110 milioane de aspri, sau, la cursul oficial de 120 aspri galbenul, la 916 666 piese de aur!

Era o situație fără ieșire, mai ales că populația Moldovei scăzuse foarte îngrijorător de la o vreme.

Cronicarul Mustafa Ali, după ce arată că la sfârșitul domniei lui Süleyman Kanunî populația Moldovei număra 48 000 de familii *(hane)*, adaugă: „Când s-a apropiat anul Hegirei 1000 (19 octombrie 1591 — 7 octombrie 1592 — M.M.) [. . .], în Moldova populația scăzuse la numai 20 000 de fami lii" [142].

Deși ultima cifră este exagerată (Petru Șchiopul consemnează, în catas tiful său din 1591, 47 198 de birnici, deci Moldova număra un minimum de 47 000 de familii [143]), totuși importantă este ilustrarea unei foarte clare tendințe de depresiune demografică a Moldovei către finele veacului XVI. Acest fenomen este confirmat și de porunci ale sultanului de la începutul lui cemaziülâhır 996/sfârșitul lui aprilie 1588 către muhafızul (comandantul) Benderului și către kadiii de Chilia, Akkerman și Isaccea, cerându-le să trimită îndărăt, în ținuturile lor de baștină, raialele moldovene, fugite în ultimii 10 ani în kazalele (ținuturile) amintite, deoarece „prin stabilirea lor (în aceste teritorii), s-a produs multă pagubă la haraciu(l Moldovei)" [144]. Din aceleași surse, aflăm că domnul însuși intervenise la Poartă în vederea retrocedării supușilor, ceea ce înseamnă că fenomenul luase proporții îngrijorătoare.

Nu avem temei să credem că această stare economică și demografică se va fi îmbunătățit până la 1591 — 1592, ci, dimpotrivă, așa cum a reieșit deja din știrile amintite mai sus.

La cât se ridica efectiv noul cuantum al tributului Moldovei de 7 000 000 aspri?

La cursul de 68 aspri talerul, așa cum a plătit și Aron Vodă tributul său (incomplet) de 1 151 682 aspri (achitați prin vărsarea a 16 936,5 taleri) la 18 șevval 1000/18 iulie 1592 [145], obținem suma de 102 941 taleri (simpli); *la cursul piesei de aur, tot la Vistieria otomană, rezultă suma echivalentă, reală de 59 322 galbeni.* La cursul pieței, suma e ceva mai mică.

La o cifră sensibil apropiată a ajuns și prof. M. Berza : 65 000 galbeni [146].

Prin această nouă majorare efectivă, aproape o dublare, *s-a atins cuantumul maxim al haraciului moldovenesc, din întreaga sa istorie* [147]. *Față de anul*

[141] Başbakanlık Arşivi (Istanbul), *Mühimme Defteri*, vol. 70, p. 285, ord. 496 și 497 din 13 cemaziülâhır 1001/17 mart. 1593; *ibidem*, p. 260, ord. 501.

[142] Mustafa Ali, *Künh ül-ahbar* (Chintesența evenimentelor), I, p. 245.

[143] *DIR*, XVI, Mold., vol. IV, doc. 5 din 20 febr. 1591, p. 4—6.

[144] Bb. Arşivi, *Maliye Defteri*, nr. 17 959, p. 30, doc. din 1 cemaziülâhır 996/28 aprilie 1588 și p. 32, doc. din 3 cemaziülâhır 996/30 aprilie 1588 *(sakin olmağla haraca ziyade gaddar olub)*.

[145] Başbakanlık Arşivi, KPT, *Ruznâmçe Defteri*, 1 774/11, p. 57.

[146] M. Berza, *Haraciul*, p. 17.

[147] *Ibidem*, p. 17—26.

1538 (10 000 galbeni) s a înregistrat, astfel, o creştere reală, valorică de aproape 6 ori, iar faţă de anul financiar 1541/1542 (15 000 de gabeni) un spor cvadruplu.

Noua urcare a haraciului Moldovei, într o proporţie aşa de mare, într-o conjunctură economică şi demografică aşa de nepotrivită, e o dovadă în plus că nu motivele „legale" primau în stabilirea cuantumului acestei dări, ci raţiuni pur economice şi politice. Dacă scurgerea unui deceniu de la ultima majorare întreprinsă (anul financiar 1582/1583), în condiţiile marii devalorizări reale şi oficiale a asprului şi ale creşterii preţurilor, justifica teoretic reaşezarea cifrei nominale a haraciului în concordanţă cu cea reală, în schimb, din punct de vedere al situaţiei economice şi demografice a ţării, nimic nu justifica o ridicare de asemenea proporţii, de parcă am fi asistat, între timp, la o dublare a potenţialului economico-demografic al Moldovei. Dimpotrivă, avem indicii dovedind o situaţie contrarie: scăderea acestui potenţial, marcată, de pildă, de scăderea numărului oilor crescute [148].

În fapt, otomanii au căutat să profite de avantajele noului „mezat pentru Moldova", de dependenţa faţă de Poartă în care ajunsese această ţară, de amestecul puterilor străine în lupta pentru tronul de la Iaşi, în vederea obţinerii unui cuantum cât mai mare al haraciului moldovenesc, într-o perioadă de acută criză financiară a Imperiului. (După declanşarea războaielor cu Iranul, marele vizir Sinan Paşa admitea, în 1589, că veniturile statului otoman nu acoperă decât 2/3 din cheltuielile efectuate) [149].

Acest tribut de 7 000 000 aspri (circa 150 000 oi) [150] a rămas acelaşi şi în anul financiar 1592/1593, deşi ne lipsesc chitanţe privind plata lui la Visteria Imperială.

De fapt, aici, în acest punct, odată cu expirarea acestui an financiar, se încheie şi istoria haraciului moldovenesc din a doua jumătate a secolului al XVI lea. Aici, pentru că mai departe începe, am putea spune, o altă perioadă istorică distinctă: aceea a luptelor antiotomane ale Ţărilor Române şi, ca urmare a acestora, a unor noi raporturi româno-osmane, cel puţin în domeniul economico-financiar. Ca atare, plata haraciului lui Ieremia Movilă (1595 — 1606), care a domnit în circumstanţe neobişnuite, cu sprijinul cancelarului Zamoyski, plătind la Poartă sume neobişnuit de mici, nu mai este semnificativă, caracteristică pentru a doua jumătate a veacului XVI.

Vom reface, totuşi, şi acest fragment din curba haraciului moldovean, aparţinând cronologic, vreme de câţiva ani, secolului al XVI-lea.

Anul 1594 aduse aderarea lui Aron Tiranul la frontul antiotoman (în august: semnarea convenţiei cu Imperiul habsburgic şi recunoaşterea suzeranităţii lui Sigismund Báthory; în septembrie-octombrie: realizarea înţelegerii cu Mihai Viteazul şi cu principele transilvănean privind lupta antiotomană) şi ridicarea steagului războiului împotriva otomanilor (în noiembrie). În aceste condiţii, Aron Vodă nu va fi plătit, poate, decât o mică sumă în contul tributului, în vară, spre a adormi bănuielile Porţii. Ceea ce a urmat a fost o reacţie violentă la politica otomană faţă de Moldova de la Petru Rareş încoace, faţă de creşterea dincolo de limitele permise, „legale", a obligaţiilor tributare şi a datoriilor domniei Moldovei faţă de Istanbul.

148 *Istoria României*, II, p. 833.

149 H. Sahillioğlu, *Années sivis et crises monétaires*, p. 1082.

150 La preţul de 47 aspri (vechi) oaia, admisibil pornind de la *Catastiful* lui Petru Şchiopul din mai 1591.

„Nu ştim cu precizie care a fost tributul Moldovei în timpul lui Ieremia Movilă" [151], dar ştim că acest vasal polon a fost acceptat de Poartă în condiţiile vigurosului război antiotoman purtat de Mihai Viteazul, ale revitalizării planurilor de expansiune poloneze la Marea Neagră, ale dificultăţilor economice şi militare ale otomanilor confruntaţi cu grave probleme interne [152], istoviţi de lungul război cu Iranul (1578 — 1590) şi prinşi într-un nou conflict de durată, cu Liga Sfântă (1593 — 1606).

Instalat pe tron în aceste circumstanţe neobişnuite (şi cu sprijinul armat al lui Zamoyski), Ieremia Vodă urma să fie un element de echilibru şi o forţă-tampon între Polonia şi Poartă [153], precum şi un ajutor preţios în lupta împotriva lui Mihai şi a aliaţilor săi.

„De aceea, — scria prof. M. Berza — în prima parte a domniei sale s-ar părea mai curând că nu a plătit tribut, nu oficial, — căci prin însuşi acordul de la Ţuţora (din 22 octombrie 1595 — M. M.) între Zamoyski, hanul şi sangiacul de Bender era obligat la aceasta, — dar în fapt. Informaţia vremii este plină de ştiri referitoare la iertări de tribut pe câte un număr de ani, ba chiar de sume trimise din Constantinopol pentru nevoile apărării Moldovei" [154]. Cunoaştem expedierea a 24 000 ducaţi la Istanbul în august 1597 şi a 10 000 ţechini în 1603 [155]. Polonezii căutau prin 1601—1602 să obţină de la otomani să li se cedeze haraciul Moldovei, căreia îi impuseseră între timp şi un tribut propriu, care atinsese în 1600 un cuantum de 1600 ducaţi [156].

„Este sigur însă, — adăuga prof. M. Berza —, că, în timpul lui Ieremia Movilă, sub influenţa evenimentelor din Ţara Românească, a intervenit o simţitoare scădere şi pentru haraciul moldovenesc. El revenea adică la 30 000—35 000 de galbeni, cum fusese timp de câteva decenii în veacul precedent, devenind sensibil egal cu acel al Ţării Româneşti din acea vreme. Cel puţin aceasta ni se pare că reiese din informaţia ulterioară pe care o avem a dispoziţie" [157].

La cât se va fi cifrat oficial în aspri tributul pe care ar fi trebuit să l achite Ieremia Movilă?

Nici un document oficial otoman nu cunoaştem în această privinţă.

[151] M. Berza, *Haraciul*, p. 16.

[152] Probleme de ordin financiar, dar şi politic, în urma puternicelor răscoale ale „gelaliilor" („rebelilor"). Cf. M. Akdağ, *Celâli isyanları (1550—1603)* (Răscoalele gelaliilor...), Ankara, 1963, 307 p.

[153] Despre aceasta vezi referatul de doctorat, *Moldova în epoca Movileştilor. Rivalitatea osmano-polonă şi problema restaurării dominaţiei otomane la începutul sec. al XVII-lea*, susţinut de Cristina Rotman la Facultatea de Istorie din Bucureşti, la 15 martie 1975.

[154] M. Berza, *Haraciul*, p. 16 (tot acolo şi izvoarele). Se cunoaşte din documente interne (*DIR*, veacul XVII, Moldova, vol. I, p. 50, doc. 92—93) şi otomane (C. Orhonlu, *Telhisler*) (Rapoarte rezumative ale marilor viziri către sultan, Istanbul, 1970, doc. nr. 112, p. 96—97) că otomanii i-au acordat suma de 40 000 galbeni, pe care i-au cerut-o însă îndărăt în 1606 (M. Berza, *op. cit.*, p. 16, n. 7). Marele vizir a propus înapoierea sumei în zaherea, dar sultanul a refuzat (C. Orhonlu, *op. cit.*, p. 96—97).

[155] M. Berza, *Haraciul*, p. 16—17.

[156] E. Hurmuzaki, *Documente*, vol. II, supl. II, nr. CCCLXIII. Remarci contemporane despre plata unui tribut dublu în J. Macurek, *Zapas Polska a Habsburku o pristup k Cërnomu Mori na sklonu 16 stol*, Praha, 1961, apud C. Rotman, *lucr. cit.*, p. 10, n. 57, şi p. 16.

[157] M. Berza, *Haraciul*, p. 17.

După Lazare Soranzo (care, în al său *Ottomanus*, editat la 1600, se dovedește foarte bine informat în ce privește circulația monetară din Imperiul otoman), tributul Moldovei ar fi fost la finele veacului XVI de 31 poveri de aspri [158], cifră rotundă, fără îndoială, care ne amintește de cei 3 150 000 aspri plătiți în intervalul 1574—1582, de către Petru Șchiopul. Am avea, deci, de a face cu o revenire la o cifră mai veche, considerată probabil mai acceptabilă pentru puterile Moldovei din ultimul deceniu al veacului XVI.

Și după cronicarul contemporan Mustafa Selânikî, hanul l-ar fi rugat pe sultan, la cererea regelui Poloniei, să acorde domnia lui Ieremia, adăugând: „Pentru aceasta ele (raialele moldovenești — M.M.) vor da, potrivit vechiului obicei (obișnuita formulă de cancelarie sau o aluzie la tributul majorat plătit de Aron Vodă — M. M.), în fiecare an câte 30 de poveri de aspri haraciul stabilit al șeriatului”. La rândul său, craiul leșesc ar fi adăugat, după același autor, că moldovenii „vor zălogi pentru aceasta zece oameni renumiți dintre ei, precum și pe mitropolitul lor”. În urma acestor cereri scrise, s-ar fi emis firmanul de domnie lui Ieremia, la 25 rebiülevvel 1004/28 noiembrie 1595, în condițiile amintite [159]. Credem că sub cele „30 de poveri” se ascunde iarăși cifra întreagă (nu rotundă) de 3 150 000 de aspri, ca și în cazul izvorului european citat.

Raportată la cursul oficial al monedei forte, cifra aceasta de 3 150 000 aspri ar echivala, în ultimii ani ai secolului XVI, cu circa 26 000 de galbeni [160] sau 45 000 taleri (simpli) [161]. Se poate observa că de acest cuantum valoric (e drept, doar pe hârtie, căci suma am văzut că nu s-a achitat în realitate) se apropie atât cei 24 000 ducați amintiți mai sus pentru anul 1597, dar trimiși „per il tributo de sei anni”, și cei 30 000 scuzi (20 000 galbeni) ceruți lui Sigismund Báthory în eventualitatea luării în stăpânire a Moldovei, potrivit unui zvon înregistrat într-un raport din Praga din același an [162].

Cu această cifră efectivă de 26 000 de galbeni, corespunzătoare cifrei nominale de 3 150 000 de aspri, avem o revenire la un cuantum anterior cu aproape un sfert de veac momentului când a fost adoptată prima oară această cifră nominală (anul financiar 1574/1575) și anume *la cuantumul de la mijlocul veacului XVI:* 30 000 galbeni.

Ridicarea moldovenilor sub Aron Vodă și Ștefan Răzvan împotriva Porții, marile victorii antiotomane ale lui Mihai Viteazul, străduințele Poloniei de a-și instaura propria dominație în Moldova, dificultățile interne și externe ale Imperiului otoman — toate acestea explică noua situație intervenită în evoluția haraciului Moldovei și care inaugurează, de fapt, o nouă etapă în istoria acestei dări.

158 Apud M. M. Alexandrescu-Dersca, *Compte-rendu* la *Haraciul* profesorului M. Berza' în „Studia et Acta Orientalia”, II, Bucarest, 1960, p. 287.

159 *Tarih-i Selânikî*, Istanbul, 1864, p. 32.

160 26 250 galbeni la cursul de 120 akçe piesa și 26.694 galbeni, la cursul de încasare al Vistieriei otomane de 118 akçe.

161 La cursul de 70 akçe și 46 323 taleri simpli, la cursul de 68 aspri.

162 M. Berza, *Haraciul*, p. 17.

HARACIUL ȚĂRII ROMÂNEȘTI

La 10 ani de la majorarea din 1574/1575 [163], întâlnim în documentele osmane un alt cuantum al tributului Țării Românești: 7 000 000 aspri (de data aceasta nu se mai face mențiunea impozitului sării), sumă pe care trebuia s-o plătească Petru Cercel în anul financiar 1584/1585, dar din care el a trimis la Istanbul doar 20 yük (2 000 000) aspri, cu restul fugind în Transilvania [164]. Cerându-i noului domn, Mihnea, să trimită și restul de 50 yük akçe [165], sultanul îi stabilește și lui același cuantum de 7 000 000 aspri [166]. Mai multe chitanțe ale Vistieriei otomane confirmă că Mihnea achita exact acest tribut și în 1588/1589 [167]. În decembrie 1590 i se cerea „fostului voievod Mihnea" să-i predea miralemului Kurd Ağa datoria sa bănească, între care „haraciul de 70 poveri de aspri pe care l-ai strâns din vilaietul Valahiei" [168]. Avem, deci, dovada că și în anul financiar 1589/1590 haraciul Țării Românești era tot de 7 000 000 aspri. Abia la 24 rebiülâhır 1001/28 ianuarie 1593 întâlnim într-o poruncă împărătească adresată voievodului Țării Românești un nou cuantum nominal: 100 yük (10 000 000) akçe [169].

Acestea sunt mențiunile surselor oficiale otomane pentru evoluția sumei nominale a haraciului muntean. Ele încă nu ne spun de când anume au început să fie pretinse aceste sume, în ce împrejurări au fost ele impuse și care era valoarea lor reală. Să încercăm prin urmare a lămuri aceste chestiuni.

Porunca sultanului din 25 cemaziulâhır 993/24 iunie 1585 adresată lui Mihnea, vorbind de cele 50 yük akçe cu care Petru (Cercel) a fugit în Transilvania, menționează că acestea erau „din haraciul de *70 poveri de aspri, ce se trimit în mod obișnuit* din Valahia la Pragul meu al Fericirii" *(Südde-i Sâ'adetime Eflâktan irsal olunugelen yetmiș yük haracıñ)* [170]. E aici o simplă formulă de cancelarie, care face apel la „uzul străvechi" (formula „ab antiquo" din documentele în limba latină), subliniind legitimitatea cererii, sau am avea un indiciu că acest haraci de 7 000 000 aspri nu se plă-

[163] Mihai Maxim, *Circonstances de la majoration du kharadj payé par la Valachie a l Empire ottoman durant la période 1540—1575*, „Bulletin de l'Association Internationale d'Études du Sud-Est Européen", XII, 2/1974, p. 377—378.

[164] Bașbakanlık Arșivi (Istanbul), *Mühimme Defteri* (Condică a afacerilor importante, vol. 58, p. 161, ord. 430, către Mihnea voievod, din 25 cemaziülâhır 993 25 iunie 1585. Cifra e pomenită și în porunca din aceeași zi către voievodul Transilvaniei (*Mühimme Defteri*, vol. 58, p. 167, p. 446), cerând recuperarea celor 50 de yük din haraci. Cât privește celelalte 20 yük acestea ajunseseră în sangeacul Vize, potrivit unei porunci din rebiülevvel 993 aprilie 1585 (aceeași condică, p. 1, ord. 8).

[165] Bașbankalık Arșivi, *Mühimme Defteri*, vol 58, p. 161, ord, 430.

[166] Bașbakanlık Arșivi, *Maliye Ahkâm Defteri*, nr. 17.932, p. 12, doc. din 22 ramazan 993 17 septembrie 1585 (i s-a dăruit lui Mihnea din nou domnia Țării Românești la 28 rebiülevvel 993 30 martie 1585, cu obligația unui haraci „de 70 de ori câte 100 000 akçe"); M. Maxim, *Culegere de texte otomane*, doc. 14, p. 62—68.

[167] Bașbakanlık Arșivi, KPT, *Ruznâmçe Defteri*, 1 772 9, p. 58, 135 și 125, înregistrînd între altele venituri ale Vistieriei otomane, suma de 6 500 000 aspri (adică: 812 500 padișahı a câte 8 aspri piesa) la 12 șaban 997 26 iunie 1589; 433.550 aspri (adică 52 000 padișahı a câte 8 aspri și 225 taleri-guruși a cîte 78 aspri) la 19 muharrem 998 28 noiembrie 1589 și 66 450 aspri (numai aspri) la 28 zilhicce 997/17 noiembrie 1589, adică un total de 7 000 000 aspri.

[168] *Mühimme Defteri*, vol. 67, p. 86, ord. 224, din 28 safer 999/26 dec. 1590.

[169] *Mühimme Defteri*, vol. 70, p. 250, ord. 485.

[170] *Ibidem*, vol. 58, p. 161, ord. 430.

tea pentru prima oară, ci devenise deja o obișnuință? Atunci de când anume? Credem și noi, ca și prof. M. Berza [171], că „nu e exclus ca un ultim spor să fi avut loc chiar la urcarea în scaun a lui Petru Cercel". Cum aceasta s-a întâmplat în iulie 1583 și cum Mihnea plătise deja tributul (pe anul financiar trecut) [172], înseamnă că noul tribut a început să fie plătit odată cu anul financiar 1 aprilie 1583/1 aprilie 1584.

Avem mai multe indicii documentare în această privință, relevate deja de M. Berza [173]. E vorba mai întâi de raportul rezidentului imperial Preyner din 10 iulie 1583, care vorbește de o promisiune de sporire a tributului făcută de Petru [174]. Apoi nunțiul papal la Cracovia, Bolognetti, transmite într-un raport din 22 august 1583 opinia cancelarului Zamoyski că Petru nu va rămâne mai mult de un an pe tronul muntean, „deoarece a crescut într-atît tributul care se dă de obicei turcului, că țara nu-l va putea suferi" [175]. În al treilea rând, același diplomat face referiri în alt raport din 8 octombrie 1583, la scrisori ale lui Petru Șchiopul către boierul muntean Ivașcu, prin care principele moldovean exprima speranța că Mihnea (unchiul său) va fi restabilit pe tronul Țării Românești „volendo pagare il tributo che prometteva Petrasco [176]". În sfârșit, o dovadă că urcarea tributului muntean a putut avea loc în anul financiar 1 aprilie 1583/1 aprilie 1584 o constituie înseși circumstanțele în care a obținut Cercel domnia.

Sprijinit de regele Franței [177], Cercel a trebuit totuși să cheltuiască pentru smulgerea tronului din mâinile lui Mihnea uriașa sumă de 1 160 000 galbeni [178], în timp ce Mihnea, susținut de sultana-mamă *(valide sultan)* și de marele vizir, a cheltuit și el la Istanbul pentru a-și păstra domnia nu mai puțin impozanta sumă de 1 000 000 ducați! [179]. În această „cursă pentru tron", *pe spinarea țării*, apare explicabilă oferta de majorare a tributului de către Cercel. Această înspăimântătoare rivalitate pentru tronul muntean convenea de minune lacomului sultan Murad al-III-lea, care-și făcuse o bolnăvicioasă patimă din strângerea de noi averi și aur în vistieria sa [180].

În ciuda acestui important spor de 850.000 aspri, valoarea reală a tributului Țării Românești avea să sufere, datorită devalorizării asprului, pătrunderii talerilor și „șainilor" *(padișahî)* în Țara Românească, creșterii

[171] M. Berza, *Haraciul*, p. 32.

[172] O descriere anonimă a Moldovei din 1587, în *Călători străini*, III, p. 204.

[173] M. Berza, *Haraciul*, p. 32.

[174] Hurmuzaki, XI, doc. CVIII, p. 664.

[175] Veress, II, doc. 243, p. 265.

[176] *Ibidem*, doc. 255, p. 279.

[177] Vezi scrisorile imperiale *(nâme-i humâyun)* către regele Franței din 27 cemaziülevvel 988/10 iulie 1580 din și gurre-i receb 989/1 august 1581, prin care suveranul prieten era încunoștințat de padișahul otoman că „fiul lui Petrașco, fostul voievod al Valahiei" va fi numit voievod, așa cum solicitase, în numele regelui său, „*monsieur de Germigny*" (*Mühimme Defteri*, vol. 43, doc. 214, p. 117, și vol. 42, p. 79, doc. 338).

[178] Șt. Pascu, *Petru Cercel și Țara Românească, la sfârșitul sec. XVI*, Cluj, 1944, p. 33.

[179] M. Berza, în *Istoria României*, II, p. 782.

[180] E.B. Șapolyo, *Osmanlı Sultanları Tarihi* (Istoria sultanilor otomani), Istanbul, 1961, p. 202.

prețurilor, și, în parte, unui spor de populație venită din sudul Dunării [181] (de altfel, vremelnic [182]) o evoluție în sens invers, descendent.

De fapt, această tendință de scădere a valorii reale a haraciului Țării Românești, în primul rând ca urmare a devalorizării pe piață a asprului, se observă încă din jurul anului 1580. Deși nu avem chitanțe de plată din această vreme, totuși nu avem nici un fel de motive să credem că haraciul se va fi achitat în monedă forte, încă greu de găsit (chiar talerii) și slab cotată la Vistieria otomană, de aceea ascunsă de contribuabili [183]. Achitată în aspri, cotați tot mai prost pe piață, suma de 6 150 000 aspri a haraciului Țării Românești, menținută oficial până în 1583/1584, însemna: 97 619 galbeni la 1579, când, după Zinkeisen, un galben valora pe piață 63 aspri [184], 87 857 galbeni la 1582—1583, când un galben valora pe piața moldovenească și în zona dunăreană 70 aspri [185], ceea ce ar corespunde cu cei 140 000 taleri (la cursul de 44—45 aspri, care e confirmat de Petru Șchiopul pentru Moldova, în mai 1583 [186]), dați de un raport catolic din 1587 pentru tributul plătit de Mihnea în 1582 [187]. Iată, deci, o scădere reală de circa 10 000 galbeni a tributului muntean în raport cu valoarea de pe piață a aurului (și talerilor), în decurs de numai câțiva ani.

În primul an al domniei lui Petru Cercel (exercițiul financiar 1 aprilie 1583/1 aprilie 1584), când haraciul a fost nominal majorat la 7 000 000 aspri și când cursul galbenului a fost ridicat la Vistieria otomană, la încasări, la 73 aspri (la plăți și oficial pe piață, la 75 aspri), iar al talerilor la

[181] O poruncă a sultanului, emisă între începutul lui aprilie și sfârșitul lui iulie 1583, către voievodul Țării Românești (al cărui nume nu se precizează însă), cerea acestuia să trimită îndărăt peste Dunăre raialele (supușii) din sangeacul de Vidin, emigrate în vilaietul de Eflâk, anume „raiaua veche din 298 de sate și 5 730 neferi împământeniți în numita liva (sangeac)". În acest sens s-a trimis domnului muntean și registrul cu numele celor fugiți, întocmit de Mehmed, secretar la Cadastru *(defter-i hakanî)*. Cf. Başbakanlık Arşivi, *Mühimme Defteri*, vol. 49, p. 29, ord. 108, din 991/1583. Pentru datarea poruncii între evasıt-ı rebiülevvel și evva'il-i receb 991, adică între 3—12 aprilie și 21—20 iulie 1583, vezi M. Sertoğlu, *Muhteva bakımından Başvekâlet Arşivi* (Arhiva Președinției Consiliului de Miniștri din punct de vedere al conținutului), Ankara TTK, 1955, p. 17.

[182] Numeroase porunci ale Porții către autoritățile din ținuturile vecine și mai îndepărtate cer restituirea supușilor valahi, fugiți „de răul lui Petru voievod", îngreunîndu-se astfel strângerea haraciului Țării Românești: Başbakanlık Arşivi, *Mühimme Defteri*, vol. 58, p. 211, doc. 549 din 17 șaban 993/14 august 1585, scrisoarea împărătească *(nâme-i humâyun)* către voievodul Ardealului *(Erdel voyvodası)* și copii către voievodul Țării Românești și kadiii de Silistra, Rusciuk, Giurgiu, Nicopole, Vidin, Hezargrad, Șumla *(Șumnu)* și Târnovo (se amintește că noul domn, Mihnea, ceruse acest lucru; *ibidem*, vol. 58, p. 342, ord. 873 din 8 șevval 993/3 octombrie 1585 către kadiul de Brăila *(Ibrail)*; vol. 62, p. 113, ord. 250 din șevval 995/septembrie 1587 către kadiul de Giurgiu *(Yerköğü)* și toți kadiii de pe țărmurile Dunării, precum și ord. 338, p. 152 din gurre-i muharrem 996/2 decembrie 1587 către kadiii de Silistra și Giurgiu; vol. 61, p. 83, ord. 205 din 19 ramazan 994/3 septembrie 1586 către beilerbeiul Bosniei *(Bosna beylerbeyisi)*.

[183] Vezi, mai sus, *Haraciul Moldovei*, p. 7.

[184] Apud M. Berza, *Haraciul*, p. 12, nota 3.

[185] Vezi, mai sus, *Haraciul Moldovei*, p. 7, 11.

[186] *Idem*. Pe piața otomană talerul valora 50 de aspri.

[187] I.C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, II, p. 54; *Călători străini*, III, p. 204. Prof. M. Berza *(Haraciul*, p. 31) avea, deci, dreptate să considere acest raport exact. În schimb, spre deosebire de prof. M. Berza, nu putem accepta informațiile lui Germigny din 1580 privind un tribut de 80 poveri, adică 8 000 000 aspri sau 160 000 scuzi, pentru Țara Românească la acea dată (Hurmuzaki, S 1/I, doc, XCV, p. 51; M. Berza, *Haraciul*, p. 30—31). Raportul oficial între scud (50 aspri) și galben (60 aspri) e adevărat, dar cuantumul în aspri al tributului nu putea fi de 8 000 000 aspri înainte de 1583/1584, când abia se stabileste un haraci de 7 000 000 aspri.

53 (respectiv 55) aspri [188], suma întreagă a haraciului Țării Românești ar fi valorat la aceste cursuri 95 890 ducați (sultanini) sau 132 075 taleri.

O cifră sensibil apropiată de cea consemnată de sursele otomane (și nu putea fi altfel) ne transmite Sivori, „intim al lui Petru Cercel și genovez priceput în chestiuni bănești" [189]: 150 000 scuzi [190], acceptată de M. Berza, care o echivala cu 125 000 ducați [190 bis], adică — socotind 50 aspri scudul [191] — 7 500 000 aspri. (Genovezul n-a dat însă cursul scudului de la Vistieria otomană, care ar fi trebuit să fie de 61 aspri, potrivit raportului de 5 : 6 între ducat și scud [192], ci cursul vechi de calcul, deoarece monedele de aur nu mai intrau în Vistieria otomană — ele nu se mai întâlnesc în registrele ei de încasări — până la 1588) [193].

În anul financiar 1 aprilie 1584/1 aprilie 1585, valoarea piesei de aur urca de la 73 aspri la 108 aspri, iar a talerului de la 53 la 63 aspri (corespunzător cursurilor de 110 și, respectiv, 65 aspri la plăți și oficial de piață) [194]. Aceasta înseamnă că acum cifra nominală a tributului de 7 000 000 aspri (din care Cercel a plătit doar 2 000 000, iar restul Mihnea) ar fi fost echivalentă în vara și toamna lui 1585 la Vistieria otomană cu 64 814 ducați (sultanini) sau cu 111.111 taleri, *înregistrându-se, astfel, o scădere reală, efectivă, a tributului muntean, cu 42% (37 186 galbeni), față de cei 102.000 galbeni sau 153 000 taleri din intervalul 1575—1579.*

Se infirmă, deci, categoric, cifra dată de Germigny într-un raport din 1585, anume 140 000 ducați, pentru tributul Țării Românești [195]. (Împărțind, de altfel, cei 7 milioane aspri la 140 000 ducați, rezultă un curs de numai 50 de aspri pentru ducat, ceea ce, la 1585, în nici un caz nu se poate admite). Avea, prin urmare, dreptate prof. M. Berza, scriind că trebuie „să renunțăm la cei 140 000 ducați ai lui Germigny, cel de-al doilea raport al său (primul era din 1580 și dădea cifra, și ea inexactă, de 80 poveri pentru tributul muntean — M. M.) fiind scris într-o vreme când Petru Cercel domnea încă, adică în primele luni ale anului 1585" [196].

Problema care se pune este dacă domnii munteni și contribuabilii lor puteau acum să procure monedă bine cotată la Vistieria otomană. Or, știm mai întâi de la Sivori că cei 700.000 de scuzi, cu care Petru Cercel a fugit în Transilvania în primăvara lui 1585 erau „în mare parte bani de argint turcești și nemțești, deoarece aceștia umblau atunci în Țara Românească" [197]. Dintr-un document deja citat reiese că e vorba mai ales de şai-

[188] Vezi, mai sus, *Haraciul Moldovei*, p. 12.

[189] M. Berza, *Haraciul*, p. 31.

[190] Șt. Pascu, *Petru Cercel și Țara Românească*, p. 177.

[190bis] M. Berza, *Haraciul*, p. 31.

[191] *Ibidem*, n. 3.

[192] *Ibidem*.

[193] Dacă nu admitem această explicație, atunci ar însemna că Petru și-a plătit tributul la cursul vechi (care nu se păstra decât pentru datoriile din anii de dinaintea devalorizării oficiale a asprului), dar chiar și în acest caz am avea un curs de 46,6 aspri pentru un scud (rezultat în urma împărțirii celor 7 000 000 aspri la 150 000 de scuzi), ori un asemenea curs nu există în nici un registru al Vistieriei otomane, la încasări (cursul normal, potrivit raportului de 5:6 între ducat și scud ar trebui să fie de 61 aspri, ceea ce ne-ar duce la cifra de 114 700 scuzi. Probabil că Sivori a dat cifra rotundă (120 000), mai ușor de reținut și transmis.

[194] Vezi, mai sus, p. 13.

[195] Hurmuzaki, S 1 I, doc. CXL, p. 78; M. Berza, *Haraciul*, p. 31.

[196] M. Berza, *Haraciul*, p. 31—32.

[197] In *Călători străini*, III, p. 40.

ni *(pahişahî)* „iranieni", de fapt dirhemi [197 bis], pătrunşi din părţile orientale ale Imperiului, în urma războiului cu Iranul (prin ieniceri, negustori şi creditori) şi în Ţările Române [198], monedă, care era considerată la acea dată (cum se vede, şi de către Sivori) drept otomană. Dintr-un interesant document turcesc (inedit) din 1593 aflăm că „beizadeaua Mircea", fiul lui Cercel, pretindea la acea dată că tatăl său, înainte de fugă, îngropase la mănăstirea Glavacioc, în speranţa revenirii pe tron, 6 care de taleri *(guruş)* şi o ladă cu aur, pe care fiul său se obliga să le găsească şi să le predea Porţii, în schimbul numirii în scaunul Ţării Româneşti [199]. Avem astfel încă o dovadă, indiferent de cifre, că domnul muntean putea achiziţiona mari cantităţi de taleri la 1584—1585, dacă Cercel putea să strângă şi să îngroape care întregi. Această circulaţie intensă este confirmată şi de faptul că la 1587, în aprilie, doamna Ecaterina, mama lui Mihnea, comunica surorii sale, Mărioara Adorno, la Veneţia, cursul normal al talerilor mari austrieci (80 aspri) din Ţara Românească [200] şi care coincidea cu cel oficial din Imperiul otoman (78 aspri la încasările Vistieriei otomane).

În adevăr, în 1585/1586, piesa de aur a fost ridicată la Vistieria otomană, la încasări, la 118 aspri (120 aspri la plăţi şi oficial pe piaţă), talerul mare la 78 aspri (respectiv 80), iar talerul simplu la 68 (respectiv 70) aspri, cursuri menţinute, cum am arătat, până la 1640 [201]. În acest caz, valoarea reală a haraciului muntean a scăzut la 59 328 ţechiniţi (sultanini) sau 89 615 taleri mari (102 941 taleri simpli). Cum noile cursuri s-au aplicat efectiv şi domnilor munteni (avem dovada în chitanţele din 1588/1589, când, de altfel, doar 1% din suma vărsată s-a achitat în aspri) [202], rezultă că această valoare reprezintă cuantumul real al tributului Ţării Româneşti cel puţin până în 1590. Cu alte cuvinte, raportat la noul curs al monedelor de aur şi ***al talerilor*** de la Vistieria otomană, ***haraciul Ţării Româneşti reprezenta în 1586—1590 numai 57% din haraciul acestei ţări din 1575—1580*** [203] (în timp ce tributul Moldovei, în aceeaşi vreme, reprezenta doar 62% din haraciul pe 1574/1575), în ciuda majorării nominale importante survenite între timp

Această scădere reală a valorii haraciului muntean, cu 43% (faţă de 38% în cazul Moldovei) apare cu claritate şi în cazul raportării noului cuantum la preţurile alimentare de după 1584—1586. Din păcate, nu dispunem, ca în cazul Moldovei, de preţuri sistematice şi concludente şi pentru Ţara Românească (preţurile cailor nu sunt concludente). De aceea, vom folosi preţurile alimentare de la Istanbul, care, *ca tendinţă de mişcare*, nu puteau fi cu mult deosebite de cele din Ţara Românească (avem, confirmarea pentru Moldova). De altfel, cum haraciul îl încasa Vistieria otomană, ne intere-

[197bis] Mihai Maxim, *O luptă monetară în secolul al XVI-lea: padişahî contra aspru*, în „Cercetări Numismatice" (Bucureşti), V/1983, p. 129—152.

[198] Mihai Maxim, *Considérations sur la circulation monétaire...*, p. 414—415, şi tabelele 1—2.

[199] Bb. Arşivi, *Mühimme Defteri*, vol. 71, p. 74, ord. 151 din 24 zilhicce 1001/24 septembrie 1593.

[200] Hurmuzaki — Iorga, *Documente*, XIV/I, p. 81, doc. CXLVI.

[201] H. Sahillioğlu, *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi*, p. 12.

[202] Vezi, mai sus, nota 167.

[203] Am făcut calculul pe baza următoarelor cifre: 104 237 sultanini (ţechiniţi) din 1574/1575, la cursul de 59 aspri, şi 59 322 sultanini din perioada 1586—1589, la cursul de 118 aspri; 157 692 taleri, la cursul de 39 aspri, din 1574/1575, şi 89 743 taleri mari, la cursul de 78 aspri, din 1586—1589.

sează puterea de cumpărare a acestei sume, în raport cu prețurile de pe piața otomană. Vom folosi pentru aceasta rezultatele minuțioaselor cercetări ale regretatului prof. Ö. L. Barkan, obținute pe baza registrelor de socoteli ale „ așezămintelor de binefacere" (*imaret*) de pe lângă marea moscheie Süleymaniye din Istanbul, unde se ofereau zilnic mese pentru 1 200—1 500 persoane. „Les achâts étant effectués en masse et toujours dans les mêmes conditions de marché, — preciza prof. Barkan — les prix, réduits à la moyenne de l'année, peuvent être considérés comme normaux" [204]. Cum unele din aceste așezăminte pioase se aprovizionau cu produse și din Țările Române [205], interesul nostru pentru aceste date este cu atât mai mare.

Rezultă din aceste prețuri că, în timp ce haraciul Țării Românești din 1588/1589 scădea în raport cu aurul cu 43% față de cuantumul anului 1574/1575, prețurile produselor alimentare (achiționate de imaretul marii moschei) crescuseră în 1588/1589 cu 202% (de două ori) în aspri și cu 114% în grame de argint față de cele din anul 1573 [206]. Cu alte cuvinte, *avem o dublă confirmare a scăderii valorii reale a haraciului: fie în raport cu moneda forte* (atunci când tributul se achita în această monedă), *fie în raport cu prețurile produselor* (atunci când tributul se achita în aspri): și într-un caz și-n celălalt valoarea reală a tributului muntean în 1589 scăzuse aproape la jumătate față de nivelul anului 1574.

Chiar cu adăugarea „impozitului pentru redresarea monedei imperiale" de 1 000 000 aspri, pe care l-a plătit Țara Românească în 1588/1589 [207] (și probabil în cei doi ani anteriori, ca în tot Imperiul), *obligația financiară anuală a Țării Românești* (de 8 000 000 aspri, adică 67 796 galbeni sau 102 564 taleri mari, la cursurile de încasare ale Vistieriei otomane) *tot nu mai atinge cuantumul tributului muntean din anii 1574—1579* (când acesta era de 102 287 galbeni sau 157 698 taleri).

Putem, deci, conchide că *devalorizarea asprului otoman și „revoluția prețurilor" au determinat scăderea însemnată (aproape la jumătate) a valorii reale a haraciului Țării Românești (ca și a celui moldovean, de altfel)*.

Am amintit deja mai sus că o nouă cifră pentru tributul Țării Românești — 100 yük (10 000 000) akçe — se întâlnește în firmanul sultanului din 24 rebiülâhır 1001/28 ianuarie 1593 adresat voievodului Țării Românești, cu mențiunea că banii trebuie trimiși la Poartă până la *nevruz* (11 martie) [208], deci înaintea termenului obișnuit (fixat oficial), anume 1 aprilie. Un ordin identic (cu deosebirea că se cereau 70 yük akçe) se expedia tot atunci și voievodului Moldovei [209]. Porunca este repetată ambilor voievozi la 6 cemaziülevvel 1001/8 februarie 1593 [210]. Dacă este clar că avem de-a face cu un tribut sporit (de la 7 milioane aspri în 1588/1589 la 10 milioane aspri în 1592/1593), rămâne să vedem de când anume a început să se plătească noul tribut.

[204] Ömer Barkan, *Les mouvements des prix en Turquie entre 1490 et 1655*, p. 67.

[205] De pildă, *imaret*-ul „mamei padișahului" (*Padișah validesi*) din Usküdar (Scutari, partea asiatică a Istanbulului), cumpăra oi direct de la noi (*Mühimme Defteri*, vol. 3, p. 54, ord. 130 din 13 șevval 966/13 decembrie 1578).

[206] Ö. Barkan *Les mouvements des prix en Turquie*, Tableau III.

[207] Bb. Arșivi, KPT, *Ruznâmçe Defteri*, 1772/9, p. 30 (înregistrarea sumei de 698 000 aspri) și p. 125 (înregistrarea sumei de 302 000 aspri).

[208] Başbakanlık Arşivi (Istanbul), *Mühimme Defteri*, vol. 70, p. 250, ord. 485.

[209] *Ibidem* (mențiunea de la sfârșitul poruncii).

[210] *Mühimme Defteri*, vol. 70, p. 226, ord. 443.

La 28 safer 999/26 decembrie 1590 i se poruncea „fostului domn al Țării Românești, Mihnea voievod" să plece în Karamania, deoarece voievodatul s-a dăruit altuia, dar să predea mai întâi miralemului Kurd Ağa 215 yük akçe (sumă strânsă deja), adică: „70 yük akçe banii haraciului" (lucru menționat de trei ori în cursul aceluiași document), 45 yük akçe „banii pentru corăbii" *(kadırga akçesi)* și 100 yük akçe „banii împrumutați pentru inelele și perlele", cumpărate ca peșcheș, pentru sultan [211]. Prin urmare, în exercițiul financiar 1 aprilie 1589/1 aprilie 1590, haraciul Țării Românești mai era încă de 7 000 000 aspri, ca și în anul precedent [212]. În aprilie 1591 se cumunica lui Hazır *(Hüzre)*, „caimacamul voievodului Radu" (care era anunțat la 11 martie boierilor munteni [213] și principelui Transilvaniei [214] ca succesor al lui Mihnea, mazilit „la jalba boierilor"), că și „Radul" a fost mazilit, iar în locul său a fost numit voievod în „vilaietul de Eflâk" Ștefan *(Istefan)* Voievod (Surdul). Până la sosirea acestuia în țară a fost trimis ceaușul Piyale, care să aducă la Poartă banii strânși din haraci și din impozitul pentru flotă [215].

Un an mai târziu, la 22 cemaziülâhır 1000/6 aprilie 1592, îl aflăm pe același Kurd Ağa în Țara Românească strângând 212 poveri de aspri „pentru Vistieria Interioară" [216], dar nu știm ce sume anume se cuprindeau aici. Găsim în schimb, într-o condică de venituri și cheltuieli zilnice a Vistieriei centrale a statului otoman *(Ruznâmçe Defteri)* consemnarea sumei de 6 709 308 akce, achitați în iulie 1592, în contul tributului lui Ștefan (Surdul) pe anul financiar 14 cemaziülâhır 999/1 aprilie 1591 — 28 cemaziülâhır 1000/1 aprilie 1592 [217].

S-ar părea că suma totală ce trebuia strânsă pentru tribut în 1591/1592 era de 7 000 000 aspri. Dar la 20 octombrie un firman adresat noului domn, Alexandru (cel Rău), (august 1592—septembrie 1593), amintea că imbrihorul mic *(küçük imrâhor)* Ahmed a reușit să strângă din Țara Românească „și cele 30 yük akçe rămase de la haraciul fostului domn, Ștefan voievod", sumă însușită de acesta [218]. Or, cu aceste 30 poveri, adăugate la cele aproape 70, deja predate în iulie, avem un total de 100 poveri, adică 10 000 000 aspri, în anul financiar 1591/1592. În fapt, acest rest de haraci de 30 poveri de aspri nu se achitase încă, cel puțin până toamna târziu: i se amintește de el imbrihorului la 25 muharrem/1 noiembrie [219], voievodului

[211] *Mühimme Defteri*, vol. 67, p. 86, ord. 224.

[212] Bb. Arşivi, KPT, *Ruznâmçe Defteri*, 1772/9, p. 58, 125, 135 (mai sus, nota 167).

[213] *Mühimme Defteri*, vol. 67, p. 91, ord. 238 din 15 cemaziülevvel 999/11 martie 1591.

[214] *Ibidem*, ord. 239.

[215] Başbakanlık Arşivi, *Mühimme Defteri* (Condică a afacerilor importante), vol. 67, p. 118, ord. 317 din receb 999/25 aprilie — 24 mai 1591.

[216] Başbakanlık Arşivi (Istanbul), *Mühimme Defteri*, vol. 69, p. 236, ord. 471.

[217] Başbakanlık Arşivi, KPT, *Ruznâmçe Defteri* (Jurnal al Trezoreriei imperiale), 1774/11, p. 49, doc. din 25 ramazan 1000/5 iul. 1592: încasarea sumei de 83 061 taleri, echivalenți cu 5 648 148 akçe (rezultând deci un curs de 68 aspri pentru un taler); p. 55, doc. din 27 ramazan 1000/7 iulie 1592: înregistrarea sumei de 811 160 akce (769 000 aspri și 620 taleri, la cursul de 68 aspri unul). Alți 250 000 aspri se plăteau, scăzându-se din haraciul țării, tunarilor *(topçiyan)* otomani de la București, suma fiind înregistrată între veniturile din 27 ramazan 1000/7 iulie 1592 (același registru, p. 52).

[218] Başbakanlık Arşivi, *Mühimme Defteri* (Condică suplimentară a afacerilor importante), vol. 6, p. 64.

[219] *Mühimme Defteri*, vol. 70, p. 105, ord. 202.

Alexandru la 2 safer/8 noiembrie [220] și aceluiași imbrihor, în aceeași zi [221].

Avem, deci, dovada unui tribut de 10 000 000 aspri, în 1591/1592, dar neachitat în întregime.

Că așa stau lucrurile ne-o dovedește și faptul că ordinul sultanului din 24 rebiülâhır 1001/28 ianuarie 1593 către domnul muntean de a trimite până la nevruz „haraciul de 100 yük akçe ce se trimite an de an la Înalta Poartă" nu amintește de un ordin anterior (de dată recentă) de majorare, cum se obișnuia în astfel de cazuri (cum, am văzut, de pildă, în cazul majorărilor prilejuite în cazul ambelor țări de urcarea pe tron a lui Selim II și Murad III).

Cât privește informația reprezentantului Veneției din 26 februarie 1593 că tributurile Moldovei și Țării Românești au fost mărite cu câte 30 000 țechini [222], pe care a acceptat-o prof. M. Berza [223], ea s-ar explica prin aceea că până la acea dată oamenii domnului achitaseră efectiv la Vistieria otomană tot suma veche a haraciului, diplomatul venețian neștiind nimic de corespondența cu imbrihorul și auzind acum pentru prima oară de cifra (nouă) de 100 poveri de aspri.

Opinăm, prin urmare, pentru urcarea oficială a tributului muntean de la 7 000 000 la 10 000 000 aspri încă în cursul exercițiului financiar 1591/1592 și nu 1592/1593 [224].

Nu putem preciza cu ce prijel s-a făcut noua majorare: cu prilejul schimbării domnilor (în decembrie 1590, Poarta a mazilit pe Mihnea și a numit în locul său pe un anume Radu [225], care însă n-a domnit efectiv, ci prin caimacam, fiind apoi înlocuit *în martie* 1591 cu Ștefan Surdul) [226] sau cu ocazia schimbării marilor viziri (la 10 șevval 999/1 august 1591 Koca Sinan Pașa ceda locul lui Ferhad Pașa, iar la 21 cemaziulâhır 1000/4 aprilie 1592 acesta preda pecetea împărătească lui Siyavuș Pașa) [227]. Oricum ar sta lucrurile, și-ntr-un caz și-n celălalt e vorba însă de același exercițiu financiar: 1 aprilie 1591/1 aprilie 1592 [228].

Pricina acestei noi majorări stă, desigur, în dorința sultanului Murad III de a-și umple (pe toate căile) Vistieria Interioară, în care — ne lămuresc

220 *Ibidem*, vol. 69, p. 74, ord. 150.

221 *Ibidem*, ord. 151.

222 Hurmuzaki, *Documente*, IV/2, doc. CXXXIV, p. 171.

223 M. Berza, *Haraciul*, p. 33.

224 *Ibidem*.

225 Va fi fost probabil Radu, fiul legitim al lui Mihnea (de la doamna Neaga), pe atunci copil de 3 ani (*Călători străini*, III, p. 226), pentru care domnul efectiv era astfel obligat să-și deschidă din nou baierile pungii. Se poate observa că o situație asemănătoare se întâlnește în Moldova, unde Petru Șchiopul fu înlocuit oficial la domnie (nu și în fapt) cu fiul său minor, plăpândul Ștefan.

226 În *Istoria României în date* (București, 1972, p. 455) se consemnează următoarele date: „1585 aprilie înainte de 16 — 1591 după mai 19, Mihnea Turcitul; 1591 după mai 22 — 1592 după iulie 15, Ștefan Surdul". Dar acestea sunt, de fapt, datele referitoare la schimbarea efectivă de domni de la București (plecarea unuia, venirea celuilalt). În documentele turcești citate avem de-a face cu poruncile oficiale de schimbare, înainte de aducerea lor la îndeplinire.

227 Despre ambele schimbări, cf. I.H. Danișmend, *Izahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* (Cronologia explicativă a istoriei otomane), Türkiye Yayinevi, Istanbul, 1971, fasc. 10, p. 118, 120.

228 Dat fiind că în fapt tributul muntean nu sosea la Poartă înainte de iunie.

documente din 1592 — intra și haraciul Țării Românești [229], dorință pe care vor fi avut-o în vedere noii mari viziri.

Măsura s-ar fi putut justifica prin scăderea însemnată a puterii de cumpărare a sumei haraciului, dacă izvoare osmane [230] și europene [231] n-ar releva cu deosebită claritate scăderea impresionantă a populației Țării Românești către 1591—1592. Unul dintre aceste izvoare, un raport din 1591 al ambasadorului imperial din Istanbul, consemna: „cea mai mare parte a populației Țării Românești a fugit [...] și tributul nu poate fi acoperit numai de către rarii locuitori, care au mai rămas" [232]. (Această accentuată tendință de scădere a populației, adevărată criză demografică, va fi agravată de evenimentele din 1594—1601; la moartea lui Mihai, Țara Românească număra, după unele estimări, abia jumătate din aceea a anilor 1560—1570) [233].

Dar cu domni ca Mihnea Turcitul, Ștefan Surdul și Alexandru cel Rău, nevrednicii predecesori ai lui Mihai, s-a ajuns la un asemenea grad de dependență a Țării Românești față de Poartă, încât voievozii sunt numiți direct de către sultan și apoi anunțați boierilor [234], dregătorii otomani se îngrijesc ei înșiși de strângerea haraciului și a datoriilor, schelele țării sunt concedate creditorilor evrei (de către Ștefan Surdul) [235], ienicerii (iarăși creditori) din București determină mazilirea domnului (Alexandru cel Rău) [236]. În lupta lor pentru câștigarea bunăvoinței sultanului (și pentru satisfacerea lăcomiei sale), pretendenții la tron nu se dau în lături de la nimic: împlinesc toate capriciile marelui vizir, împrumută sume de bani — pentru a putea oferi daruri bogate la Curte — până și de la slujitorii haremului [237]

[229] Başbakanlık Arşivi, *Mühimme Defteri*, vol. 69, p. 236, ord. 471 din 22 cemaziülâhır 1000/6 april. 1592; *Mühimme Zeyl Defteri*, vol. 6, p. 7, doc. din evvail-i receb 1000 13 23 aprilie 1592 și p. 64, doc. din 13 muharrem 1001/20 octombrie 1592. Haznaua Interioară este numită în aceste documente *Dahil Hazine*. Trebuie precizat că, dacă banii (sume) de haraci se înregistrau uneori la Vistieria Exterioară, ca în aprilie 1592, sultanul o acceptă numai sub forma unui *împrumut*, pentru acoperirea unor nevoi urgente ale statului. Despre acest rol de „Bancă de rezervă" jucat de Visteria Interioară, cf. H. Sahillioğlu, *Années sivis et crises monétaires dans l'Empire ottoman*, p. 1 078.

[230] Cronicarul Mustafa Ali arată, de pildă, că populația Țării Românești scăzuse în ajunul lui 1591—1592 la 13 000 familii *(hane)*, or, la sfîrșitul domniei lui Kanunî Sultan Süleyman, deci către mijlocul veacului XVI, fusese de 58 000 familii *(Cronici turcești*, I, p. 337). Chiar dacă aceste cifre sunt exagerate (am văzut-o în cazul Moldovei, comparativ cu *Cisla* lui Petru Șchiopul), totuși tendința de scădere masivă a populației este cu totul evidentă.

[231] Călugărul Luca Testanova, care a călătorit în Țara Românească, scria într-un memoriu adresat papei, că „s'il n'y avait pas l'abondance extrême et la richesse du pays, je crois que par toutes les raisons-là (dependența de Imperiul otoman și lipsa unui principiu clar de succesiune la tron — M.M.) il n'y aurait plus personne aujourd'hui" (Hurmuzaki — Iorga, *Documente*, XI, p. 248—249; Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 59).

[232] Hurmuzaki, *Documente*, III, p. 154; Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 59.

[233] Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 60.

[234] Vezi, în această privință, firmanul din 15 cemaziulevvel 999/11 martie 1951, prin care boierii munteni erau anunțați de numirea lui Radu, în locul lui Mihnea Turcitul (*Mühimme Defteri*, vol. 67, p. 91, ord. 238). Nu cunoaștem să fi cerut boierii anume pe Radu.

[235] Bb. Arşivi, *Mühimme Zeyl Defteri* (Condică suplimentară a afacerilor importante), vol. 6, p. 18 doc. din evasıt-ı şaban 1000 22 mai 1 iunie 1592. Domnul luase cu împrumut bani pentru a cumpăra pietre prețioase (dăruite sultanului), cu prilejul urcării pe tronul Țării Românești. Între boierii care preiau veniturile unor schele (contra sumei totale de 24 *yük* akçe), este pomenit și „ban Mihal", viitorul domn.

[236] *Mühimme Defteri*, vol. 71, p. 321, ord. 607 din 13 zilkade 1001 13 august 1593.

[237] *Mühimme Defteri*, vol. 69, p. 246, ord. 487 din selh-i zilkade 1000 7 sept. 1592 (Alexandru a luat cu împrumut de la un anume Şiir Bey „dintre slujitorii Haremului aducător de fericire" suma de 27 *yük* akçe, deci 22 500 ducați, garanți fiind 8 mari boieri ai Țării Românești, cu averile lor).

(Alexandru). Această atmosferă de umilinţe, datorii fără capăt şi ameţitoare instabilitate a fost magistral descrisă de N. Iorga, în *Istoria lui Mihai Viteazul*. Iată l, de pildă, pe Ştefan Surdul: ,,Între Mihnea-Vodă de odinioară, care păzea acum la Nicopol, cu turbanul renegaţilor pe capul său nedestoinic, între begii dunăreni care făceau parte din acelaşi cerc de strajă, şi între Ardealul, care nu se deşteptase încă la gustul neatârnării de păgâni, ce putea face un domn muntean, cu tot pământul întins ce stătea supt oblăduirea lui, gata să i facă pe voie în toate? Într-un an de zile cât stăpâni, Ştefan avu o singură grijă: să şi plătească datoriile storcând banul de sărăcie rămas într o ţară pe care emir-alemul venit cu steagul o găsi părăsită de locuitorii ce fugiseră în Ardeal.

La o domnie aşa de lungă nu se aştepta, dar nici nu va fi crezut să fie scos aşa de repede, după atâtea silinţi şi atâta cheltuială [...]. Dar se întâmplară în Constantinopolulul nesigur, schimbător în fiecare clipă, după jocul complicat al intereselor şi patimilor, anume împrejurări, care spulberară lesne un lucru aşa de neântemeiat ca o domnie românească de pe acele timpuri''[238].

În atari împrejurări, cu aceeaşi închidere a cleştelui otoman în jur[239], se puteau impune Ţării Româneşti orice fel de hotărâri, inclusiv majorarea tributului (care putea fi oferită de pretendentul însuşi).

Ce reprezenta noua cifră (de 10 000 000 aspri) a tributului muntean, în 1591/1592, raportată la moneda forte?

Potrivit cursurilor de încasare de la Vistieria otomană de 118 aspri galbenul şi 68 aspri talerul simplu (reamintim că din 1590 toţi talerii mari şi mici, erau percepuţi la acest caurs)[240], cursuri aplicate şi domnilor munteni (lui Ştefan Surdul, de pildă, şn vara lui 1592)[241], cei 3 000 000 aspri cu care sporise tributul muntean în 1591/1592 echivalau cu 25 466 ducaţi (sultanini) sau 44 117 taleri (simpli). Este o majorare reală importantă, dacă ne gândim că populaţia ţării scăzuse considerabil, că datoriile către Poartă sau negustorii otomani atinseseră cuantumuri ce nu mai puteau fi practic achitate[242].

[238] N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, ed. 1935, I, p. 71.

[239] La 1 safer 999/29 noeimbrie 1590 Austria reînnoise pe încă 8 ani tratatul de pace cu otomanii (e drept pacea a durat în fapt mai puţin de 3 ani), iar la 29 zilkade 999/16 septembrie 1591 solul polon aducea primul haraci al suveranului său către Poartă, conform tratatului din 10 receb 998 15 mai 1590 (încheiat prin mijlocirea domnului Moldovei şi a ambasadorului Angliei). (Cf. I.H. Danişmend, *op. cit.*, fasc. 10 p. 118, 121). Europenii se grăbiseră să obţină reânnoirea păcii cu otomanii, căci aceştia, după încheierea păcii cu Iranul, la 21 martie 1590 (prin care dobândeau importante teritorii Transcaucazia), îşi puteau concentra toate eforturile în Europa.

[240] Mihai Maxim, *Considerations sur la circulation monétaire*, p. 414.

[241] *Ibidem*.

[242] Cronicarii otomani vorbesc de o datorie de 7 000 yük (700 milioane) aspri a Ţării Româneşti (adică 5,8 milioane de galbeni), în ajunul măcelăririi creditorilor otomani, datorii către 4 000 creditori (vezi, de ex. Kâtib Celebi, *Fezleke-i Tarih* / Istorie rezumativă, în M. Guboglu, *Cronici turceşti privind ţările române*, vol. II, Bucureşti, 1974, p. 34135). Cifra pare a se confirma de către documente de cancelarie, mai precis porunci către Mihai Viteazul de a face unele plăţi (pentru datorii) urgente şi de care era interesat *statul* otoman mai ales. În 1593, de pildă, îndată după căpătarea tronului, lui Mihai i se cereau următoarele sume: 222,4 poveri de aspri (de la Alexandru cel Rău) la 21 zilhicce 1001/18 septembrie 1593 (*Mühimme Defteri*, vol. 71, p. 20, ord. 39, repetat la 17 muharrem 1002/14 octombrie 1593, *Mühimme Defteri*, vol. 71, p. 59, ord. 121), 300 poveri (de la Petru Cercel, reclamaţi de fiul său că i-a ascuns, divulgând şi locul (*Mühimme Defteri*, vol. 71, p. 74, ord. 151 din 27 zilhicce 1001/24 septembrie 1593) şi 46,5, la 22 zilhicce 1001/18 septembrie 1593 ,,datorie din casele şi dughenele mare-

Cât privește suma întreagă de 10 000 000 aspri a haraciului muntean, aceasta echivala în anul financiar amintit, la cursurile indicate, cu 84 745 țechini (sultanini) sau cu 147 058 taleri simpli.

Prin urmare, *chiar cu masivul adaos nominal de 3 000 000 aspri* (a proape 25 000 galbeni) *din 1591/1592, tributul Țării Românești tot nu mai atingea valoarea efectivă din anii 1574—1579* (de 102 000 galbeni). Aceasta confirmă constatarea anterioară că marea devalorizare oficială a asprului otoman din 1584—1586 a favorizat pe domnii români, care-și achitau haraciul în monedă forte (în 1592, Ștefan Surdul achită în taleri circa 85% din suma plătită la Vistieria otomană) [243].

Pe de altă parte, se poate observa că acest cuantum este cu mult mai mic decât cel constatat de prof. M. Berza, pe baza izvoarelor europene: 155 000 galbeni în 1593 [244]. Diferența aceasta de aproape 70 000 de galbeni se explică prin aceea că M. Berza a pornit de la cifra lui Sivori de 125 000 ducați pentru domnia lui Cercel (cifră care însă este aproximativă), la care a adăugat sporul de 30 000 de galbeni, amintit de bailul venețian în februarie 1593 (or, sporul era de 30 poveri de aspri, nu 30 000 țechini).

Există o poruncă a sultanului către domnul Țării Românești, din 20 șevval 1001/20 iulie 1593, prin care i se cerea acestuia să trimită de urgență la Poartă „116 yük akçe din înregistrările de haraci *(harac kuyutundan)* și apoi (alte) 59 yük akçe", care „au fost destinate să fie pentru cheltuielile de buzunar *(ceb harçlığı)* ale Maiestății mele Imperiale" [245]. Să fie vorba de un haraci majorat, în valoare totală de 175 poveri de aspri (148 305 galbeni la cursul de 118 aspri galbenul)? Nu credem că poate fi vorba de acest lucru, deoarece abia cu 6 luni în urmă (la 24 rebiülâhır 1001/28 ianuarie 1593) era emis un ordin pentru 100 poveri de aspri [246]. Putea fi vorba de un nou adaos de tribut, într-un răstimp așa de scurt și pentru care nu avem nici cea mai mică indicație documentară? Credem că în realitate trebuie să fie vorba de încasarea unei sume în contul haraciului muntean curent, plus datorii și o altă sumă, pe care n-o putem preciza. Banii solicitați veneau să umple și ei, cât de cât, Vistieria Interioară, din care Murad III tocmai scosese 30 pungi de taleri și aspri pentru spahiii de Curte, răsculați la 28 februarie 1593, din cauza încasării soldelor în monedă proastă [247].

Haraciul acesta de 100 poveri de aspri (aproximativ 85 000 țechini) era cerut și lui Alexandru cel Rău, în exercițiul financiar 1592/1593, prin firmanele din 24 rebiülâhır 1001/28 ianuarie 1593 [248] și din 6 cemaziülevvel

lui ban *(koca ban)*" *(Mühimme Defteri*, vol. 71, p. 45, ord. 93), deci în total în numai câteva zile i se cereau noului domn 568,9 poveri (56,8 milioane) de aspri, adică 474.083 galbeni (la cursul de 120 aspri galbenul). Și B. Walther relatează că Sigismund Báthory, pentru a-l atrage pe Mihai în Liga creștină, i-a atras luarea aminte „că Țara Românească nu poate plăti nici măcar datoriile dinainte, nici nu mai poate avea vreo ușurare de groaznicele pagube aduse, necum să mai suporte pe cele care vor urma". (D. Simonescu, *Cronica lui Baltasar Walther despre Mihai Viteazul în raport cu cronicile interne contemporane*, „SMIM", III, 1959 p. 63).

243 Adică 5 690 308 aspri (83 681 taleri a câte 68 aspri unul) din totalul de 6 709 308 akçe, achitați în numerar. Cf. Başbakanlık Arşivi, *Ruznâmçe Defteri*, KPT, 1 774/11, p. 49, 52, 55.

244 M. Berza, *Haraciul*, p. 34.

245 Başbakanlık Arsivi, *Mühimme Deft ri*, vol. 71, ord. 644, p. 345.

246 *Ibidem*, vol. 70, ord. 485, p. 250.

247 I.H. Danişmend, *op. cit.*, fasc. 10, p. 125 127.

248 Vezi nota 246.

1001/8 februarie 1593 [249]. Nu avem indicii că el se va fi schimbat în primul an al domniei lui Mihai Viteazul (anul financiar 1593/1594).

Un firman din 13 zilkade 1002/31 iulie 1594 transmitea domnului ştirea că a fost dăruit cu două caftane *(hil'at)*, pentru plata la timp a haraciului şi sârguinţa dovedită în slujba faţă de Poartă [250]. E vorba, desigur, de achitarea tributului tocmai pe acest an financiar 1 aprilie 1593/1 aprilie 1594, care a preces războiul. În contul acestui tribut a trimis domnul muntean marelui vizir Koca Sinan Paşa, aflat în campanie împotriva Austriei, 200—300 cai, pe vremea expediţiei asupra cetăţii Weszprim (turc. *Besprim*), care a căzut la 6 oct. 1593, alţi 400 cai „drept haraci" şi „banii la care se angajase", în şesul Yanık, înainte de căderea cetăţii cu acest nume aflate aici (germ. *Raab*, magh. *Güyör)* [251]. Contravaloarea cailor — socotind 2000 aspri calul — nu putea depăşi însă suma de 1 200 000 — 1 400 000 aspri.

Menţinerea cifrei oficiale de 100 poveri de aspri şi în primul an al domniei lui Mihai Viteazul arată că nu putem lua în considerare datele furnizate de unele izvoare pentru tributul lui Mihai din ajunul războiului său cu Poarta: aceea de 50 de poveri („sume") de aspri, indicată de Lazare Soranzo, pentru haraciul plătit de Mihai înainte de încheierea tratatului cu Sigismund Báthory (20 mai 1595) [252] — ceea ce e prea puţin faţă de cele 100 poveri reale — sau cea de „circa o tonă de aur" (deci circa 250 000 ţechini), după Baltasar Walther [253], ceea ce e mult prea mult faţă de 85 000 valoarea reală. De la declanşarea, în noiembrie 1594, a războiului antiotoman condus de Mihai Viteazul, prin uciderea a cca 4 000 (?) creditori [254] în 13 ale lunii, război considerat de prof. Inalcık drept „prima reacţie de mare anvergură împotriva regimului otoman" („the first large scale reaction to the Ottoman regime") [255] din Balcani şi până la 1600, cînd expiră limita cronologică a

[249] Bd. Arşivi, *Mühimme Defteri*, vol. 70, ord. 443, p. 226.

[250] *Ibidem*, vol. 72, p. 275, ord. 550.

[251] Cetatea a căzut la 7 august 1594 (I.H. Danişmend, *op. cit.*, fasc. 10, p. 134—135). Cu acest prilej, Sinan Paşa, înfuriat de întârzierea zaherelei şi banilor româneşti, a poruncit să fie omorât solul lui Mihai şi numai intervenţia lui Mehmed Paşa, fiul serdarului, l-a salvat de la moarte pe trimisul muntean. Cronicile turceşti, care relatează episodul, nu sunt îndeajuns de clare privind stabilirea datei când s-a produs incidentul (vezi, de exemplu, *Târih-i Na'ima*, ed. Z. Danişmend, Istanbul, 1967 1969, I, p. 96, operă pe care M. Gubloglu o consideră aparţinând în realitate lui Şarih ul Menarzade Ahmed Efendi, în recenzia consacrată acestei lucrări în „Revista de studii, recenzii şi referate", vol. III, 1971, nr. 3, p. 265). I.H. Danişmend *(op. cit.*, fasc. 10, p. 138) plasează incidentul la 5 august 1594 şi-l consideră, ca şi Na'ima, Peçevî şi Kâtib Celebi, drept una din cauzele, care l-au supărat pe Mihai, incitându-l la răscoală. Cum însă cunoaştem firmanul sultanului din 31 iulie 1594, prin care Mihai era lăudat pentru promptitudinea cu care îşi achitase obligaţiile faţă de Poartă, înseamnă că episodul avusese loc în jurul datei de 1 aprilie (eventual înainte de această dată), când va fi achitat haraciul: aşadar, ameninţat de Sinan că va veni în Ţara Românească să-l pedepsească, Mihai a căutat deocamdată să-l ţină pe Sinan departe de ţara sa (având propriile sale planuri de război), achitându-şi conştiincios, ca un supus fidel, obligaţiile, spre a adormi eventualele bănuieli ale sadrazamului. În acest caz, în lumina pasajului mai clar din Kâtib Çelebî (M. Guboglu, *Cronici turceşti*, II, p. 32—33) incidentul ar fi avut loc încă în toamna anului 1593.

[252] Apud M.M. Alexandrescu Dersca, *Compte-rendu* la lucrarea *Haraciul* profesorului M. Berza, în „Studia et Acta Orientalia", II, Bucureşti, 1960, p. 287.

[253] D. Simonescu, *Cronica lui Baltasar Walther*, p. 68.

[254] Vezi informaţia lui Peçevi, contemporan cu evenimentele, în *Cronici turceşti*, I, p. 498 500.

[255] Halil Inalcık, *The Ottoman Decline and its effects upon the reaya*, Athènes, 1970 (ALÈSFE, IIeme Congrès international des études du Sud-Est Européen), p. 19.

studiului nostru, plata tributului muntean s-a făcut — spre deosebire de toată a doua jumătate a veacului XVI — cu intermitențe și în cuantum cu totul redus, după cum demonstrase regretatul Mihai Berza, care a strâns cu minuțiozitate numeroasele știri contradictorii existente pentru acest interval [256]. Pe baza acestor știri, domnia sa a putut preciza: „Oricât ar fi de puțin precise toate aceste informații pe care le-am expus, un lucru reiese absolut clar din ele: anume că, după campaniile din 1595—1596, nimeni nu mai pomenește de sumele enorme ce se plăteau înainte" [257].

Izvoarele turcești confirmă și ele această concluzie (însăși lipsa unor chitanțe de vistierie și pomenirea doar în cronici a plăților unor sume de haraci de către Mihai arată, semnificativ, că aceste sume erau prea mici, pentru a mai fi înregistrate oficial în catastifele de socoteli). Nu întâlnim nici un fel de știri în aceste izvoare despre haraciul lui Mihai, până în primăvara anului 1598. (Merită să observăm, în treacăt, că întreruperea relațiilor tradiționale cu Țara Românească a lipsit Poarta de posibilitatea de a mai face un adaos la tributul acestei țări, cu prilejul urcării pe tron a noului padișah, Mehmed III, la 27 februarie 1595, cînd *ciziye*-ul a fost ridicat, în Imperiul otoman, potrivit unui vechi obicei, de la 70 aspri la 140 aspri [258]).

Cronicarul Selânikî, contemporan cu evenimentele și el însuși dregător, ne informează că înainte de pierderea cetății Yanık (cucerită de austrieci la 29 martie 1598 și despre care au ajuns primele știri la Istanbul pe la 7—16 mai), Mihai, voievodul „cel rătăcit", trimisese ca tribut 7 poveri (700 000) aspri — adică 5 084 galbeni, la cursul Vistieriei otomane —, dar când a aflat de victoria „ghiaurilor" a trimis repede oameni să aducă îndărăt banii (fără succes însă) [259]. Probabil e vorba de o sumă trimisă în contul anului 1597/1598 și care poate fi aceeași cu cea menționată de un raport diplomatic din Istanbul redactat înainte de atacul sud-dunărean al lui Mihai (august-noiembrie 1598): 5 000 țechini [260] (cifră rotundă). După înfrângerea lui Hadım Hafız Ahmed Pașa, beilerbeiul Bosniei, desemnat, cu rang de vizir, să apere malurile Dunării (septembrie 1598) [261], „voievodul Mihal — transmite cronicarul Na'ima — își făcu cunoscută dorința de supunere, în schimbul recunoșterii și întăririi în domnie, obligându-se să trimită un haraci anual dublu [262] (această promisiune s-ar fi făcut de către Mihai abia în toamna lui 1599, relatează Karaçelebizade) [263], fără însă a se preciza față de ce cifră era vorba de dublare. În tot cazul, reluarea după aproape 4 ani a plății tributului [264] de către Mihai se făcea din motive strategice (asigurarea spatelui înaintea campaniei,

[256] M. Berza, *Haraciul*, p. 34, 35.
[257] *Ibidem*, p. 35.
[258] M. Akdağ, *Türkiye'nin iktisadî vaziyeti*, I, p. 557.
[259] *Tarih-i Selânikî* (Istoria lui Selânikî), în *Cronici turcești*, I, p. 386.
[260] *Călători străini despre țările române*, IV, p. 201.
[261] Vestea căderii Nicopolei a ajuns la Istanbul la 30 septembrie 1598 (I.H. Danișmend, *op. cit.*, fasc. 10, p. 18, unde ni se prezintă un Mihai viclean și fără cuvânt).
[262] *Tarih-i Na'ima* (Istoria lui Naima), ed. Z. Danișman, I, p. 235 236.
[263] *Cronici turcești*, I, p. 545.
[264] Trebuie privită cu circumspecție afirmația dintr-un raport imperial (din 17 septembrie 1596), din Alba Iulia, potrivit căreia Mihai ar fi trimis în acel an bani la Poartă în contul tributului, dar că o parte din asprii trimiși de domnul muntean pentru a îmbuna pe sultan ar fi fost falși, otomanii fiind astfel păcăliți (*Călători străini*, IV, p. 12). Mai întâi că soarta luptelor nu se arătase încă favorabilă otomanilor până la bătălia de la Keresztes (din 26 octombrie), apoi e greu să ne închipuim o păcăleală cu aspri falși, când otomanii cântăreau și verificau monedele la Vistierie.

proiectată de mai multă vreme în Transilvania), și din rațiuni economice (luptele cu otomanii întrerupseseră tradiționalele legături comerciale cu regiunile din sudul Dunării, aducând grave prejudicii economiei Țării Românești) [265], după cum interese asemănătoare (lupta împotriva Habsburgilor și aprovizionarea cu zaherea românească) [266] impuneau și otomanilor acceptarea păcii cu „rebelul" de la Dunăre. Dar e de observat acum că, date fiind victoriile lui Mihai, care i puseseră în valoare forța militară, și noua sa poziție internațională (alianța cu Rudolf al II-lea), noul tribut pe care-l plătea domnul muntean însemna revenirea la caracterul inițial al haraciului, anume acela de preț al păcii [267], și aproape la cuantumul de început (câteva mii de galbeni). Chiar promisiunea de dublare a tributului pare a se fi făcut pornind de la cei 5 000 țechini citați, pe care un raport din Istanbul, anterior înfrângerii lui Hafız Ahmed Pașa îi considera reprezentând de acum înainte cuantumul tributului Țării Românești [268]. Ar fi vorba în acest caz de o ofertă de tribut de circa 10 000 țechini (11—13 poveri de aspri). În adevăr, în octombrie 1598, aflăm de la același Selânikî, Mihai a mai trimis la Poartă, prin Ahmed Pașa, aflat la Vidin, încă 6 poveri de aspri [269], probabil în contul aceluiași tribut pe 1597/1598, din care achitase în primăvară 7 poveri.

Cronicarul Mehmed bin Mehmed relatează că după luarea în stăpânire a Transilvaniei de către Mihai, a sosit din partea acestuia tributul, fără să precizeze însă cuantumul: „În localitatea aceea *(Össek)* venise de la răufăcătorul de Mihai tributul său *(virgüsü)*, împreună cu solul numit Dimu. În 16 ale lunii mai sus-arătate (cemaziülevvel 1008/2 decembrie 1599 — M. M.), trecându-se peste podul de la Drava, în apropiere de Össek s-au așezat [oștile] lângă localitatea Karia (Kanije?). De acolo tributul și solul lui Mihai, alăturându-se *reis-ül-küttāb*-ului (șefului Cancelariei Divanului imperial — M. M.), Hamza efendi, au fost trimiși la Poarta împărăției" [270].

[265] Cronicarul Mustafa Selânikî, contemporan cu evenimentele și foarte bine informat, relatează că raialele (supușii) din Țara Românească se adresaseră astfel lui Mihai în primăvara lui 1599: „Noi câștigăm din vânzarea la schele a celor agonisite de noi. Odată ce schelele sunt închise și nu lucrează, noi n-avem putere să plătim dări *(haraci)*. Ia toate produsele noastre și fă ce vrei cu ele. Răsculându-se împotriva padișahului, Țara Românească s-a ruinat" *(Cronici turcești*, I, p. 35). Impresia, desigur exagerată, a cronicarului oficial al sultanului, se găsește într-o formă mai atenuată, și la Baltasar Walther, care, vorbind despre scumpetea produselor din Țara Românească din 1595—1596, adăugă (ca un fapt ieșit din făgașul său firesc): „Pe lângă toate aceste comerțul obișnuit cu Turcia fusese părăsit cu totul din cauza pericolelor mai amenințătoare ca niciodată" (D. Simonescu, *Cronica lui Baltasar Walther*, p. 85). Despre rolul jucat de acest comerț cu Imperiul otoman în dezvoltarea Țărilor Române, vezi și opinia profesorului Nikolaj Todorov, exprimată la Colocviul AIÉSEE de la Veneția din mai 1971: „Est-ce que ce commerce n'est pas une necessité pour les Principautés, afin de trouver un débouché pour le surplus naturel? Parce que, vous savez, il me semble qu'il est temps de séparer un peu les notions et les qualificatifs des réalités politiques, des réalites économiques" (Cf. *Structure sociale et développmeent culturel des villes sud-est européennes et adriatiques aux XVIIe—XVIIIe siècles. Actes du Colloque interdisciplinaire organisé... à Venise*, 27—20 mai 1971, AIÉSSE, Bucarest, 1975, p. 99).

[266] Walter afirmă că pentru sultan aprovizionările din țările române (toate trei) erau „atât de folositoare, dar și absolut necesare pentru a putea fi continuat războiul în Ungaria" (D. Simonescu, *op. cit.*, p. 70).

[267] M. Maxim, *Haraciul moldovenesc în opera lui Dimitrie Cantemir*, p. 69—74.

[268] M. Berza, *Haraciul*, p. 34.

[269] *Cronici turcești*, I, p. 389.

[270] *Cronici turcești*, I, p. 431.

Dintr-un raport imperial din ianuarie 1600, aflăm că Mihai oferise marelui vizir 6 000 taleri „în chip oarecum și ca tribut", după ce anterior, înainte de 7 noiembrie, trimisese încă 16 000 galbeni „a conto del tributo" [271]. Erau bani în contul haraciului pe 1598/1599 (21 000 galbeni), oferiți în schimbul recunoașterii în domnia Transilvaniei?

Peste aproape un an (în septembrie 1600), după ce luase în stăpânire și Moldova (în mai), Mihai trimitea la Poartă 20 000 taleri, care nu fură însă primiți, și oferi un tribut de 80 000 taleri pentru Transilvania și Țara Românească (pare-se 30 000 taleri pentru Transilvania, adică 25 000 galbeni, pentru cea din urmă), după cum a relevat prof. M. Berza [272]. Insistența cu care urmărea Mihai reluarea relațiilor tradiționale cu Imperiul otoman, oferind acum sume mai mari, se explică prin neapărata lui nevoie de a avea relații bune cu marea putere vecină [273], într-un moment când îi era grav amenințată domnia de către Zamoyski, Basta, Movilești și nobilimea maghiară din Transilvania.

Având în vedere că și otomanii oferiseră Transilvania lui Sigismund Báthory contra *unui tribut de 20 000 scuzi* [274], *înseamnă că undeva în apropierea acestei cifre trebuia să se afle haraciul real, adică normal al Țării Românești către Poartă* (Mihai însuși plătise sau oferise sume variind între 10 000 și 25 000 galbeni), *haraci umflat însă excesiv de către otomani în a doua jumătate a veacului XVI*, provocând și prin aceasta marea răbufnire românească, de sub conducerea viteazului domn.

Restaurarea suzeranității otomane în Țara Românească, la începutul veacului XVII, a impus și plata unui haraci de 32 000 galbeni [275], dar n a putut anihila rezultatele viguroasei rezistențe, conduse de Mihai; *față de cota sa maximă din anii 1575—1580, haraciul Țării Românești înregistrase o scădere reală de circa 70%* [276] *(și de 63% față de nivelul din ajunul răscoalei), după cum și cel al Moldovei scăzuse și el, cu circa 50% față de nivelul maxim atins în 1591/1592* [277]. Dincolo de aceste cifre estimative, rămâne faptul neîndoielnic că Poarta a trebuit să țină seama de avertismentul primit și a căutat să evite pe viitor creșterea excesivă a haraciului românilor, care să provoace din nou complicații nedorite într-o vreme și într-o zonă, care solicitau din ce în ce mai mult, până la urmă cu prioritate, eforturile militare ale Imperiului. E aici, în această nouă linie de conduită față de obligațiile materiale impuse Țărilor Române, poate cea mai palpabilă dovadă că rațiuni și interese concrete, de stat, de ordin politico-strategic și economic mai ales, dictau evoluția haraciului cerut de Poartă țărilor românești.

271 M. Berza, *Haraciul*, p. 34.

272 *Ibidem*, p. 35.

273 *Ibidem*.

274 *Ibidem*.

275 *Ibidem*, p. 44.

276 80% după M. Berza (*ibidem*, p. 44), pentru că istoricul a luat ca punct maxim absolut al curbei haraciului muntean cifra de 155 000 galbeni (după părerea noastră, doar 102 000 galbeni).

277 *Ibidem*. Pentru ansamblul obligațiilor materiale față de Poartă, cu o evoluție asemănătoare vezi M. Berza, *Variațiile exploatării Țării Românești de către Poarta otomană în secolele XVI—XVIII*, „Studii", XI, 1/1958, p. 61—70.

BILANŢUL

Ce reprezintă haraciul din ultimul sfert al veacului XVI (intervalul 1575 1600) în ansamblul acestei dări din perioada 1538—1600?

Un calcul total al sumelor plătite de Moldova în contul tributului său către Imperiul otoman de la 1538 până la finele veacului XVI relevă — *cu toată nota de relativitate a cifrelor* — că Moldova a plătit ca haraci în răstimpul menţionat circa 138 milioane aspri sau aproximativ 2 milioane de galbeni (la cursul de încasare al Vistieriei otomane din anii respectivi). În acelaşi interval, Ţara Românească a plătit Imperiului otoman, tot în contul tributului, circa 255,5 milioane de aspri sau 3,6 milioane de galbeni (ţechini), deci aproape dublu faţă de Moldova. În acest caz, *Moldova şi Ţara Românească au plătit împreună Porţii începând de la 1538 şi până la sfârşitul secolului al XVI-lea suma totală de aproape 5,6 milioane de galbeni, ca haraci.* Această sumă ar fi echivalat în epocă cu 1,4—1,5 milioane de boi [278] sau cu 10 milioane de oi [279]. Cu aceiaşi bani, s-ar fi putut ridica în epoca de care ne ocupăm 6 construcţii monumentale, de mărimea moscheii lui Soliman Magnificul, ridicată în aceşti ani (1550—1557) [280]. În medie, anual, Moldova a plătit Porţii circa 32 000 galbeni (adică 8 000 boi sau 65 000 oi), iar Ţara Românească 60 000 galbeni (adică 15 000 boi sau 120 000 oi) [281].

Faţă de această evoluţie de ansamblu, îmbrăţişând, ca epocă istorică, cea de a doua jumătate a veacului XVI, haraciul din perioada 1575—1600 însumează un total de 2 921 827 galbeni (Moldova: 1 182 386 galbeni, Ţara Românească: 1 739 441 galbeni). Aceasta înseamnă că *în decurs de 26 de ani (inclusiv anul financiar 1574/1575) din cei 62 ai întregii perioade (cca 42%) s-a plătit o sumă echivalentă cu 52% din suma totală.* Prin urmare, *cu toată devalorizarea asprului, cuantumul haraciului rămâne foarte ridicat în acest ultim pătrar al veacului XVI, întrecând cuantumul mediu din a doua jumătate a acestui veac* [282]. Astfel, se înregistrează o medie de 45 000 galbeni pentru Moldova (faţă de cei 32 000 ai întregii perioade) şi de cca 67 000 galbeni pentru Ţara Românească (faţă de cei 60 000 ai întregii perioade). Tot acum se întâlnesc şi punctele maxime ale evoluţiei tributului românesc din întreaga istorie a haraciului: în Ţara Românească acest punct se întâlneşte în anii 1575 1579 (domniile lui Alexandru II Mircea şi Mihnea Turcitul), când cuantumul tributului, raportat la aur, a atins cifra de 102 000 galbeni (155 000 după M. Berza, care plasa acest punct în 1593) [283], iar în Moldova în anii 1591 1593 (în vremea lui Aron Tiranul), când această ţară plătea Porţii un tribut de cca 60 000 galbeni (65 000 după M. Berza) [284]. Cauzele

[278] La preţul mediu de 4 galbeni boul (D. Mioc, în *Istoria României*, II, p. 842).

[279] La preţul mediu de 40 de aspri oaia *(ibidem)*.

[280] Construcţia marii moschei, zidită de celebrul Mimar Sinan, a costat 53 872 980 akçe, adică 896 380 galbeni, cu care s-au plătit câteva mii de muncitori şi meşteri aproape zilnic, timp de 7 ani, precum şi alimentele şi materialele de construcţie necesare. Cf. Ö.L. Barkan, *Süleymaniye Camı' ve Imaretı inşaatı (1550—1557)* (Construcţia moscheii şi imaret-ului Süleymanye...), vol. I, Ankara, 1972, p. 15.

[281] Suma totală se ridică pentru Moldova la aproximativ 500 000 de boi sau 4 milioane de oi iar pentru Ţara Românească la aproximativ 900 000 boi peste 6 milioane de oi.

[282] M. Berza, *Haraciul*, p. 35.

[283] *Ibidem*, p. 34, 44.

[284] *Ibidem*, p. 16, 44.

acestei situații stau atât în accentuarea deosebită a rivalităților domnești cât și în apogeul politico-militar al statului otoman (care atinge în acest răs timp cea mai mare întindere teritorială), dar și în manifestarea primelor sem ne ale declinului instituțional al acestui colos.

Pe de altă parte, se observă că *media anuală reală a haraciului întrece de câteva ori cifra pe care, după unele indicii, am putea-o bănui ca fiind cea normală („ideală", legală) pentru cuantumul din vremea studiată (20 000 25 000 galbeni); or, cuantumul maxim, indicat mai sus, este de 4—5 ori mai mare în cazul Țării Românești și de 2—3 ori în cazul Moldovei, față de această medie.* A ceasta dovedește, o dată în plus, că, în fixarea cuantumului tributului românesc, sultanii otomani n-au respectat prescripțiile islamice legale (în in terpretarea școlii hanefite) [285] privind fixarea acestei dări în funcție de în tinderea și de bogăția (capacitatea productivă), a teritoriului, precum și de numărul și puterea de plată a contribuabililor. Această prevedere s-a respectat doar în cazul menținerii unei diferențe permanente dintre haraciul Moldovei și cel al Țării Românești, ținând seama de potențialul economic și demografic mai mare al Țării Românești decât cel al Moldovei, deși chiar în acest caz trebuie să avem în vedere și rațiunile politico-militare, care au determinat Poarta să mențină un haraci mai mic în cazul Moldovei: Moldova fiind învecinată cu Polonia și Imperiul habsburgic s-a bucurat de un tratament mai prudent din partea Porții decât Țara Românească, ce nu avea o asemenea deschidere; spre comparație, se poate observa că, din ra țiuni similare, Transilvania, ale cărei resurse le întreceau pe cele ale Țării Românești, nu plătea un tribut comparabil cu al acesteia.

În realitate, cuantumul haraciului s-a stabilit în funcție de interesele sultanului, care încasa uneori tributul pentru „cheltuieli de buzunar" [286], ca și de nevoile financiare ale statului otoman, care recurgea la împrumu turi de la Vistieria Interioară ținînd seama de lupta pentru putere din țările românești și de situația internațională. Rezultatul a fost că *în punctul său maxim (1574—1579) haraciul Țării Românești crescuse ca valoare reală de 5 ori față de nivelul anului 1541—1542 (când se cunoaște un cuantum de 20 000 galbeni)* [287], *iar cel al Moldovei înregistra în punctul culminant (1591—1593) o creștere reală de 4 ori față de același exercițiu financiar, când haraciul acestei țări era de 15 000 galbeni* [288], deși în același interval nici nu poate fi vorba de o creștere similară a potențialului economic și demografic al celor două țări.

Documentele de față și analiza împrejurărilor evoluției haraciului moldo-muntean în ultimul sfert al veacului XVI confirmă, de asemenea, faptul că haraciul era un veritabil seismograf, care indica gradul de dependență al Țărilor Române față de Poartă, ceea ce ne permite să distingem din acest punct de vedere mai multe etape în evoluția raporturilor româno-otomane din ultimul sfert al veacului XVI: 1574—1579 (o accentuare a suzeranității

[285] Cf. Abou Yousouf Ya'koub (cel mai cunoscut elev al lui Abû Hanifâ 80 H./699 d. H. — 150 H./767 d.H., întemeietorul uneia din cele 4 școli ale Islamului), *Le livre de l'impôt foncier (Kitab-i Kharadj)*, traduit et annoté par E.Fagnan, Paris, 1921, p. 41, 64—65, 81, 128—129.

[286] Mihai Maxim, *Haraciul moldovenesc în oepra lui D. Cantemir*, în „Analele Universității din București. Seria Istorie. Filosofie. Drept", an. XXII, p. 78.

[287] Idem, *Recherches sur les circonstances de la majoration du kharadj de la Moldavie entre les années 1538—1574*. în „Bulletin de l'AIÉSEE", X, 2/1972, p. 235.

[288] Idem, *Circonstances de la majoration du kharadj payé par la Valachie à l'Empire ottoman durant la période 1540—1575*, p. 370.

otomane, în urma înfrângerii lui Ion Vodă la Roșcani și a alegerii candidatului otoman, Ștefan Báthory, pe tronul polon); 1579—1590 (o diminuare a presiunii otomane, în urma izbucnirii războiului cu Iranul șiito-safavid și a defecțiunilor din Crimeea); 1590—1593/1594 (crâncenă opresiune, determinată în bună măsură de încheierea victorioasă a războiului cu Iranul și de venirea la conducerea Imperiului a unui „triumvirat" corupt și în veșnică dispută: Siyavuș — Ferhad — Sinan Pașa) [289]. Părăsind politica tradițională de prudență față de statele-tampon românești, accentuând presiunea asupra acestora până la limita răbdării, marele vezirat a provocat astfel teribila reacție românească de sub conducerea lui Mihai Viteazul, care încheie veacul al XVI lea și inaugurează, totodată, o nouă etapă în raporturile româno otomane.

În fine, studiul de față confirmă faptul că tributul românesc nu se plătea în aur, cum se afirmă îndeobște, ci în orice monedă, cu condiția să fi fost bună, și că această prevedere a atenuat efectele rivalității domnești (în special dintre Mihnea Turcitul și Petru Cercel în Țara Românească) sub impulsul devalorizării reale și oficiale a asprului otoman din această vreme, ca și al „revoluției prețurilor" [290].

[289] Idem, *Les relations roumano-ottomanes entre 1574 et 1594*, în „Revue roumaine d'histoire", XVI, 3/1977, p. 469—486.

[290] Idem, *Considérations sur la circulation monétaire dans les Pays Roumains et l'Empire ottoman dans la seconde moitié du XVIe siècle*, p. 407—415; idem, *XVI. Yüzyılın Son Çeyreğinde Akçe'nin Devalüasyonu ve Eflâk-Buğdan'ın Haracı Üzerindeki Etkisi* (Devalorizarea asprului în ultimul sfert al veacului XVI și influența sa asupra haraciului Moldovei și Țării Românești), *IX Türk Tarih Kongresi...*, II, Ankara, 1988, p. 1001—1010.

BOIERII LUI MIHAI VITEAZUL

ȘTEFAN ANDREESCU

Cînd încercăm să înțelegem poziția boierimii muntene față de Mihai Viteazul, gândul ni se îndreaptă mai întâi spre membrii sfatului domnesc, cu toții recrutați — în principiu! — din neamurile cele mai vechi și bogate ale țării. Atât izvoarele interne, cât și cele externe vădesc faptul că în sfatul domnesc intrau un număr de doisprezece boieri. Astfel, un hrisov din 1614, în legătură cu satul Segarcea, din județul Dolj, ne spune că el fusese moștenit „din moși strămoși" de fostul domn Radu Șerban. Dar acesta l a vândut, „când a fost în zilele răposatului Mihail voevod și Șerban voevod a fost dregător *din cei 12*, rangul lui mare paharnic" (s. n. — Șt. A.) [1]. La fel, Franco Sivori, secretarul genovez al lui Petru vodă Cercel, povestește că domnul, în 1583, a vrut să-i încredințeze „dregătoria de mare postelnic, care este una din cele 12 dregătorii de seamă ale țării și cea de a patra în ordinea întâietății". Tot el mai preciza că, în judecățile care aveau loc zilnic la curte, domnul se călăuzea „după vechiul obicei al țării", precum și „după sfatul celor 12 boieri de frunte care iau parte împreună cu înălțimea sa la judecată". Drept de a osândi la moarte avea, în afară de domn, numai „marele ban", care era „dregătorul cel mai însemnat după domn" și își avea „reședința într-o provincie care e cât jumătate din țară, numită Craiova" (!) [2]. Potrivit actelor din epocă, cei doisprezece membri permanenți ai sfatului domnesc au fost: banul, vornicul, logofătul, spătarul, vistierul, comisul, stolnicul, paharnicul, postelnicul, slugerul, clucerul și pitarul. De fapt, ultimii trei sunt menționați în documente doar incidental, în covârșitoarea majoritate a cazurilor fiind citați ca martori ai judecăților domnești primii nouă [3]. Apoi, nu de puține ori în componența sfatului intră și foști mari dre-

[1] *DIR*, B, XVII—2, nr. 260, p. 287. Cercetări esențiale cu privire la boierii lui Mihai Viteazul au întreprins în ultimele decenii I. Ionașcu, G.D. Florescu și Dan Pleșia. Ele oferă rezolvări și indicații genealogice temeinic documentate și vor fi citate la locul cuvenit. O lucrare de orientare generală, care poate fi oricând consultată cu folos, este cea a lui Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, București, 1971. Spre a nu încărca inutil aparatul critic, vom spune din capul locului că majoritatea boierilor despre care va fi vorba în paginile următoare figurează în această lucrare. Ne vom referi deci la ea cu precădere atunci când punctele noastre de vedere se deosebesc de cele ale lui N. Stoicescu.

[2] *Călători străini despre țările române*, vol. III, București, 1971, p. 10, 14 și 18; *gran cameriere* din textul original a fost echivalat cu „mare postelnic".

[3] De multe ori, însă, nici marele ban, care rezida la Craiova, nu este pomenit în hrisoavele domnești.

„Studii și materiale de istorie medie", vol. XII, p. 47—93, 1994

gători. Alţi dregători, din afara sfatului, atestaţi în vremea lui Mihai au fost marele agă, marele armaş şi marele portar [4].

Despre bogăţia membrilor sfatului domnesc grăitor este un raport englez din 1584, privitor la raporturile lui Petru Cercel cu aceştia. Aflăm din documentul respectiv că Petru, având multe datorii la Poartă, când şi-a început domnia i-a chemat pe cei „doisprezece boieri" *(called before him his twelve barons)*, despre care se spunea că au un venit anual ce depăşea „suma de o sută de mii de ducaţi", cerându le ca, pentru un răstimp de patru ani, să-i cedeze toate veniturile, cu excepţia unei mii de ducaţi ce trebuia să i rămână fiecăruia [5]. Fără a preciza dacă este vorba de membri ai sfatului, şi Franco Sivori remarca de altminteri că „sunt boieri în Ţara Românească, care stăpânesc câte 50 de sate şi au sub ei mai bine de o mie de ţărani dependenţi, care sunt foarte rău trataţi de stăpânii lor" [6]. Iar în altă parte a relaţiei lui, Sivori mai observa că „sfetnicii principelui sunt schimbaţi după bunul lui plac şi acei care au fost dregători rămân totdeauna cu multă cinste şi vază". Este o observaţie preţioasă, deoarece ne arată în ce măsură, în această epocă, funcţiile în sfat ajunseseră să confere prestigiu, pe lângă cel avut prin origine şi bogăţie.

★

Ne vom ocupa în cele ce urmează pe de o parte de solidarităţile de care s a bucurat Mihai Viteazul în rândurile marii boierimi, iar pe de alta de adversităţi, de opoziţia întâmpinată de el în diverse momente ale domniei.

Printre boierii care l-au însoţit pe Mihai când în 1593 a fugit din ţară şi s a dus la Poartă s-au numărat Stroe Buzescu şi Radu Florescu, care — ne spune un izvor — fusese „mare comis" sub Alexandru vodă cel Rău. Apoi, îndată după numirea ca domn a fostului ban de Craiova, Stroe Buzescu a fost trimis înainte, „ca să-i gătească scaunul domniei" [7]. Se vede astfel limpede că o parte din sprijinul intern al noii domnii l-au reprezentat din prima clipă boierii Buzeşti. Vom insista ceva mai departe asupra lor. Deocamdată să ne ocupăm de Radu Florescu.

Radu Florescu este atestat mai întâi ca mare comis al lui Ştefan vodă Surdul, între 1 iunie 1591 — 27 august 1592, iar nu al lui Alexandru cel Rău, sub care nu deţine nici o dregătorie. Sub Mihai Viteazul va reocupa aceeaşi dregătorie, începând din 26 septembrie 1594. Cercetările genealogice recente au dovedit că el a fost un fiu nelegitim al lui Pătraşcu vodă cel Bun. Aşadar era *frate vitreg* atât cu Petru vodă Cercel, cât şi cu Mihai Viteazul [8]. Mama

[4] Atunci când mare agă a fost Stroe Buzescu (26 martie 1594) s-a făcut totuşi excepţie, participarea lui la şedinţa divanului fiind înregistrată *(DRH*, B, vol. XI, nr. 37, p. 51).

[5] E.D. Tappe, *Documents concerning Rumanian History (1427—1601), collected from British Archives*, London, The Hague, Paris, 1964, nr. 58, p. 45.

[6] *Călători străini...*, III, p. 14 şi 19. În legătură cu Radu clucerul Buzescu, cronicarul contemporan Szamosközy susţinea că „stăpânea aproape a treia parte din pământul Ţării Ronâneşti"! (Ioachim Crăciun, *Cronicarul Szamosközy şi însemnările lui privitoare la români (1566—1608)*, Cluj, 1928, p. 138).

[7] I. Crăciun, *op. cit.*, p. 100, 101.

[8] Vezi Dan Pleşia, *Răscoala din 1539, a lui „Şerban banul", în lumina genealogiei*, în culegerea *Documente noi descoperite şi informaţii arheologice*, Bucureşti, 1980, p. 55—60. Identificarea lui fermă în sfatul lui Mihai Viteazul este înlesnită de un hrisov din 27 septembrie 1597, în care este consemnat sub forma: „Radul mare comis Florescu" *(DRH*, B, XI, nr. 263, p. 346).

lui a fost „jupanița Maria cea bătrână din Florești", fiica unui mare boier de la începutul veacului al XVI-lea, „Drăghiciu vornicul dăn Floreştii dăn Răstoacă" [9]. O soră a Mariei a fost Neacșa logofeteasa — văduva lui Radu din Drăgoiești —, al cărei fiu, Tudor, a fost însurat cu Maria, fiica lui Pătrașcu cel Bun [10]. Această ultimă legătură, cu neamul boierilor Drăgoiești, ne face să bănuim că și Radu Florescu, împreună cu mama sa, a pribegit când Petru vodă Cercel a fost nevoit să părăsească scaunul domnesc, în primăvara lui 1585. Într-adevăr, un act târziu ne oferă mărturia că Radu postelnic Bidiviul și fratele său, Socol comisul, nepoții Neacșăi din Drăgoiești și ai lui Pătrașcu vodă, au pribegit în Transilvania „cu Petru voevod Cer cel și i-a apucat acolo pribegia doi ani" [11]. De altfel, există o indicație mai sugestivă asupra prezenței dincolo de munți, odată cu Petru Cercel, a lui Radu Florescu și mamei lui, o danie a lor făcută mănăstirii Cerna din Țara Hațegului, întărită prin hrisov domnesc la 15 ianuarie 1592 [12]. Alăturarea lui Radu Florescu la grupul de boieri care au susținut la Poartă pretendența lui Mihai a avut neîndoielnic menirea să confirme ascendența domnească a acestuia [13].

Să ne întoarcem acum la boierii Buzești. Varianta cronicii lui Mihai Viteazul inclusă în *Letopisețul Cantacuzinesc* este plină de faptele celor trei frați, Radu, Preda și Stroe. De la soliile din 1594 ale lui Radu și Stroe, la principele Sigismund Báthory și — respectiv — Aron vodă al Moldovei, care au definitivat alianțele ce au precedat răscoala Țării Românești contra Porții, până la salvarea vieții domnului rănit în cursul expediției de la sudul Dunării din toamna anului 1598, acest izvor este o mărturie capitală asupra sprijinului de care s-a bucurat necontenit Mihai din partea Buzeștilor. Cu atât mai ciudat este faptul că, în istoriografia din ultimele decenii, s-a acordat credit unei scrisori, ce poartă data 5 septembrie (1599), printre ai cărei semnatari se află și cei trei frați, scrisoare care ar vădi că, spre

[9] *DIR*, B, XVII — 1, nr. 145, p. 143, și nr. 421, p. 475—476. O observație care a îndrumat spre ideea că Radu Florescu a fost un bastard domnesc a fost aceea că în izvoare nu este niciodată pomenit numele tatălui său, ci numai al mamei. Adăugăm aici și exemplul crucii din satul *Nămăiești*, cu data 1599 (7 107), care a fost ridicată „de Radu marele comis și jupânița lui Stanca și mama lui Maria". Iarăși deci lipsește numele tatălui! (Textul inscripției, la Pavel Chihaia, *Excursiile arheologice din 1860 și 1861 ale maiorului Pappazoglu*, în *MO*, an. XXIII (1971), nr. 3—4, p. 252). Radu Florescu a avut parte de un sfârșit năprasnic: a fost ucis, chiar în casele lui de la Nămăiești, în noaptea de 18 spre 19 iulie 1604, de către niște „tâlhari" veniți din munți.

[10] Vezi, pentru aceste legături, Ion Radu Mircea, *Un neam de ctitori olteni: boierii Drăgoești*, Craiova, 1944, p. 17, 23—24 (extras din „Revista de Istorie Bisericească", 1943, nr. 3). La 1 martie 1578 „Neacșa logofeteasa" și sora ei „Maria postelniceasa din Florești" se judecă, cu o mănăstire, pentru un sat rămas de la părintele lor, Drăghici vornicul (*DIR*, B, XVI—4, nr. 314, p. 310).

[11] *DIR*, B, XVII—2, nr. 128, p. 126; vezi și relația lui Sivori, care arată că în aprilie 1585 Petru Cercel și-a anunțat decizia de a pleca în Transilvania la „cinsprezece din boierii cei mai de seamă, printre care se aflau *doi nepoți ai săi*" (*Călători străini*, III, p. 39; s.n. -Șt.A.). Acești „doi nepoți" au trecut într-adevăr și ei munții (*Ibidem*, p. 56).

[12] *DIR*, B, XVI-6, nr. 35, p. 28—29; pentru această ctitorie, vezi A.A. Rusu, *Mănăstirea Cerna*, în *AIIACN*, XXVII, 1985—1986, p. 323—347 (dania din 1592 este, însă, atribuită greșit, la p. 345, lui Radu Buzescu!) Conform lui Franco Sivori, printre ultimii boieri rămași în Transilvania în 1586 a fost un „Radul Postelnicul". Or, după cît se pare, în tinerețe Radu Florescu a purtat titlul de postelnic (*DIR*, B, XVII—4, nr. 343, p. 336).

[13] Vezi, în același sens, George D. Florescu și Dan Pleșia, *Mihai Viteazul — urmaș al împăraților bizantini*, în „Scripta Valachica", Târgoviște, 1972, p. 134.

sfârșitul domniei lui Mihai, ei se pregăteau să-l abandoneze [14]. Este adevărat că autenticitatea acestui document a fost repede și cu îndreptățire pusă la îndoială [15]. Dar faptul nu pare să fi provocat o sensibilă schimbare de optică [16]. Pe de altă parte, însăși întreruperea așa-numitei „cronici a Buzeștilor" adică tocmai textul istoriei lui Mihai introdus în *Letopisețul Cantacuzinesc* — după bătălia nefericită de la Mirăslău, odată cu retragerea în tabăra de la Prejmer (ultimul fapt consemnat de cronică!), a fost interpretată drept o tăcere vinovată, întrucât cele ce au urmat privesc „*exact* epoca în care *toți* boierii lui Mihai, inclusiv Buzeștii, îl trădaseră trecând de partea lui Simion Movilă" [17]. Ne aflăm deci în toamna anului 1600, când, înfrânt succesiv atât în Transilvania, cât și în Țara Românească, Mihai Viteazul va fi silit până la urmă să abandoneze tronul și să apuce calea pribegiei, la Viena și Praga. Care a fost în realitate atitudinea Buzeștilor în aceste săptămâni și luni de „cădere" ce au precedat drumul lui Mihai la curtea imperială?

În memoriul lui din Praga, din februarie 1601, Mihai Viteazul relatează astfel ultima luptă dată de el pe pământul Țării Românești: „Apoi, în sfârșit, slobozii pe ostașii mei, nemaiavând cu ce să-i țin, și alesei cu mine numai 10 mii de călăreți, și așa plecai spre Țara Românească de Jos 〈Oltenia〉 și mă dusei până la Dunăre, unde îl găsii pe sangeacul Vidinului cu 4 mii de turci întorcându-se cu mulți robi și vite ca să-i treacă în Turcia, și când dădui de el, mai curând dorind moartea decât izbânda, a vrut Dumnezeu să i tai pe toți în bucăți și să nu scape nici unul; și a căzut și sangeacul, al cărui steag îl dusei cu mine la Măria Sa Împăratul" [18]. Aceeași faptă de arme este povestită, însă cu unele deosebiri, și în memoriul anterior al lui Mihai, întocmit la Viena în 17 ianuarie 1601 și adresat împăratului Rudolf II: „[. . .] În acest drum dând peste oastea turcească sub poruncile beilor de Vidin și Nicopol, care trecuseră Dunărea spre a veni în ajutorul leșilor, *răpeziiu înainte pe Banul Craiovei spre a-i lovi.* Lupta în numele Măriei Sale am purtat o cu izbândă, omorând mulți dintre dușmani, între care pe numiții bei, și luându-le steagurile, dintre care cel mai însemnat e la mine" [19]. Așadar, Mihai îl avea alături pe marele ban al Craiovei, care a fost trimis

[14] Document editat, cu comentarii, de Ștefan Stefănescu, *Știri noi cu privire la domnia lui Mihai Viteazul*, în *SMIM*, V, 1962, p. 175—194. Concluzia pe care o desprinde din analiza sa este următoarea: „Scrisoarea... completează informația despre politica trădătoare a marii boierimi, care a împiedicat sistematic după 1462 orice încercare de susținere până la capăt a luptei împotriva turcilor" (p. 185). Concomitent, pozitiv asupra autenticității actului și împărtășind aceeași optică asupra lui, s-a pronunțat și Eugen Stănescu, în tratatul *Istoria României*, vol. II, București, 1962, p. 983. Actul a fost reeditat în *DRH*, B, XI, nr. 341, p. 485—487 și în vol. *Documente și însemnări românești din sec. XVI*, cu o introducere de Al. Mareș, București, 1979, nr. XVIII, p. 111—113.

[15] Ion Ionașcu, *Mihai Viteazul și boierii trădători*, în „Magazin Istoric" , an II (1968), nr. 1, p. 80—83.

[16] Vezi, de pildă, articolul lui C. Rezachevici, *Poziția marii boierimi din Țara Românească față de Mihai Viteazul și Simion Movilă (noiembrie 1600 — august 1601)* în „Studii" — Revistă de Istorie, t. 26 (1973), nr. 1, p. 49—63.

[17] Dan Zamfirescu, *Studii și articole de literatură română veche*, București, 1967, p. 228 (subl. lui D.Z.). Asupra momentului întreruperii „cronicii Buzeștilor", vezi precizările mai noi ale Cătălinei Velculescu, *Între scriere și oralitate*, București, 1988, p. 58—66.

[18] Trad. lui Aurel Decei, în antologia *Literatura română veche (1402—1647)*, II, București, 1969, p. 54—55.

[19] Trad. lui N. Iorga, *Scrisori de boieri — scrisori de Domni*, ed. a III-a, Vălenii de Munte, 1932, p. 247 (s.n. -Șt. A.).

„înainte" să atace corpurile de oaste otomane ce se retrăgeau spre Dunăre prin Oltenia. Este evident că lupta a avut loc înainte de 5 decembrie 1600, când generalul Basta, aflat la Alba Iulia, fusese înștiințat că domnul român „a intrat în provincie" și se îndreaptă spre Oradea [20]. Și bineînțeles după 25 noiembrie, când a avut loc cea din urmă confruntare majoră a oștilor lui Mihai, comandate de Udrea Băleanu, cu oștile polone, la Curtea de Argeș. În acel moment știm că domnul se găsea la Ruda, la curțile marelui logofăt Teodosie [21]. Cine a fost „banul Craiovei" din răstimpul 25 noiembrie — 5 decembrie 1600?

Lista marilor dregători din sfatul domnesc, așa cum a fost alcătuită acum mai bine de trei decenii, îl indică drept ultim mare ban al lui Mihai pe Calotă din Lipov, cu precizarea cronologică „1599 sept. 19—1600 mart. 21" [22]. S-a observat, însă, încă mai demult că marele „cusur" al acestei liste este acela că nu ține seamă de izvoarele externe. Tocmai aceste surse ne arată că moartea marelui ban Calotă s-a produs în toamna lui 1600, într-o luptă cu turcii la Târgoviște [23]. Într-adevăr, iată cum este descris sfârșitul lui chiar de către un act otoman strict contemporan: vizirul Mahmud pașa — „numit serdar pentru paza malurilor Dunării" — „[...] îl trimise, cu un număr oarecare de oști, în părțile Bucureștiului *(Bükreș)* și Târgoviștei *(Targoșta)*, pe Eiub pașa, care este acum beilerbei de *Zulkadirie* ⟨provincie în Anatolia⟩, acesta pusese mâna pe răufăcătorul numit Banul Calotă *(Ban Galota)*, pe care Mihai cel răufăcător, potrivit gândurilor sale rele, îl numise stăpân *(hakim)* în localitatea numită Craiova *(Krava)*, și tăindu-i capul, trecuse prin sabie pe cei mai mulți dintre rebelii *(eșkyia)* aflați lângă el, și luându-le tobele și steagurile lor nenorocite, arătase foarte mari bravuri" [24]. Ca reper cronologic pentru sfârșitul tragic al lui Calotă din Grădiște și Lipov dispunem de știrea consemnată la Stambul în 13 noiembrie 1600, potrivit căreia atunci fusese adus la Poartă capul „Banului de Craiova, căpitan de frunte al lui Mihai", ucis la Târgoviște de un ienicer al lui Mahmud pașa [25]. Se poate deci aproxima că evenimentul s-a petrecut în primele zile ale lunii noiembrie. Or, Mihai Viteazul a avut tot timpul să numească un nou mare ban al Craiovei în cele trei săptămâni care au precedat lupta de la Curtea de Argeș. Cine a fost cel desemnat, adică cel ce a stat alături de domn până în clipa în care el a trecut hotarul?

Printre puținele documente interne de la sfârșitul anului 1600 ce au răzbătut până astăzi există un scurt act de danie, o „carte" a „jupânului

[20] A. Veress, *Epistolae et acta Generalis Georgii Basta (1597—1607)*, vol. I, Budapesta, 1909, nr. 268, p. 228.

[21] P.P. Panaitescu, *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin*, în *AAR*, MSI, Seria III, t. IV, 1924, p. 365—366.

[22] *Lista dregătorilor din sfatul domnesc al Țării Românești în secolele XV—XIII*, în *SMIM*, IV, 1960, p. 566. De fapt, cel din urmă act sigur datat în care figurează și „Calotă ban" este din 25 martie 1600. Atunci el se găsea la Alba Iulia și a participat temporar la ședințele consiliului lui Mihai Viteazul *(DRH*, B, XI, nr. 368, p. 516).

[23] Vezi Petre Ș. Năsturel, *Un patrafir de la Preda banul Buzescu găsit în Grecia*, în *MO*, an. XIII (1961), nr. 10—12, p. 702—704; pentru această luptă și sfârșitul lui Calotă, vezi P.P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, București, 1936, p. 233.

[24] Mihail Guboglu, *Mihai Viteazul în documente turcești*, în *RA*, an. LII, vol. XXXVII, nr. 2, 1975, doc. nr. 18, p. 157. Scrisoarea poate fi datată în 26 noiembrie 1600 (cf. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, IV—2, București, 1884, p. 74).

[25] Hurmuzaki, *Documente*, IV—2, nr. XXIV, p. 31; vezi și textul identic de sub nr. CCXXII, p. 251.

Preda marele ban al Craiovei", prin care el, împreună cu soția lui Catalina și „cocona Mara", dăruiește un sat mănăstirii Stănești. Actul poartă data 21 decembrie 1600 (st. v.). Cu toate că este strict autentic, ultimii editori ai lui nu s-au putut opri să remarce că, de fapt, Preda Buzescu apare ca mare ban în sfat abia după august 1602, adică atunci când tronul va fi ocupat de Radu vodă Șerban [26]. Informația oferită de acest document a fost interpretată în două chipuri, diametral opuse. S-a crezut astfel că Preda Buzescu ar fi fost mare ban al lui Simion Movilă, ceea ce — dacă ar fi adevărat! — ar aduce o probă cu greutate întru susținerea „trădării" Buzeștilor [27]. Totuși, există indicii că încă la începutul lunii ianuarie 1601 Simion vodă Movilă nu numise pe nimeni ban al Craiovei, iar din Polonia cancelarul Jan Zamoyski recomanda ca „pentru o mai mare liniștire a țării" să desemneze în dregătorii boieri munteni și nu moldoveni [28]. Așadar, atmosfera din țară era încă instabilă, ceea ce înclină balanța hotărât spre cealaltă posibilitate, anume că Preda Buzescu a fost ultimul mare ban al Craiovei numit de Mihai Viteazul [29]. Să nu uităm apoi că, așa cum ne spune un alt document, pe când se afla la Ruda și avea nevoie urgentă de bani pentru oaste, Mihai a fost împrumutat tot de Preda Buzescu [30]. Prin urmare, după noi el a fost „Banul Craiovei" care, în preajma lui 1 decembrie 1600, a condus avangarda oștii cu care domnul a dat ultima lui luptă — norocoasă, dar fără perspectivă! — pe teritoriul Țării Românești, undeva în Oltenia, aproape de vadul Dunării spre Vidin. Nu se poate deci vorbi în nici un caz de o „trădare" a Buzeștilor față de Mihai Viteazul în ceasurile de cumpănă din toamna anului 1600. Faptul că au rămas în țară și nu l-au însoțit pe domn în pribegie a avut desigur la bază rațiuni majore, a fost rodul unei înțelegeri chiar cu Mihai Viteazul [31].

A sosit momentul să încercăm să deslușim legătura Buzeștilor cu Mihai Viteazul și din unghiul de vedere al genealogiei. În biserica mănăstirii Stănești (Vâlcea) se găsește atât mormântul lui Dumitru postelnic din Vâlcănești, primul soț al Doamnei Stanca, cât și cel al lui Stroe Buzescu, cu celebra lui inscripție, pusă de jupâneasa Sima stolniceasa [32]. Această alăturare

[26] *DRH*, B, XI, nr. 426, p. 575; altă ediție: *Documente și însemnări românești din sec. XVI*, nr. LVI, p. 151—152.

[27] Părerea lui Eugen Stănescu (*Istoria României*, II, p. 1004); cf. opinia lui C. Rezachevici, care crede că Preda Buzescu „un timp sperase dregătoria de mare ban" (*Bătălia de la Guța Nișcovului (august 1601). Contribuții privind istoria Țării Românești în epoca lui Mihai Viteazul și activitatea militară a lui Radu Șerban înaintea domniei*, în „Studii" — Revistă de Istorie, t. 24 (1971), nr. 6, p. 1145).

[28] A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. VI, București, 1933, nr. 282, p. 300 (scrisoare a cancelarului din 20 ianuarie 1601).

[29] Punct de vedere susținut de P.Ș. Năsturel, *op. cit.*, loc. cit.; aceeași părere a avut-o din capul locului P.P. Panaitescu (*Mihai Viteazul*, p. 235 și 236).

[30] *DRH* B, XI, p. 585—586; comentarii la Ștefan Andreescu, *Restitutio Daciae*, II, București, 1989, p. 13.

[31] Scrisoarea falsă, datată 1 mai 1601, ticluită în numele lui Mihai Viteazul și adresată — chipurile — boierilor săi Udrea, Negrea și Stoica, pomenește de faptul că s-ar fi înțeles „*atunci*", adică în ajunul plecării din țară a domnului, cum să acționeze în clipa în care el va fi în măsură să pătrundă din nou, cu ajutor imperial, în Transilvania (Hurmuzaki, *Documente*, IV—1, Bucuresti, 1882, nr. CCVIII, p. 249—250; Al. Matei, *Cele două scrisori apocrife ale lui Mihai Viteazul din 1 mai 1601*, în *RA*, an. LIII, vol. XXXVIII, nr. 3/1976, anexa 1, p. 261—262). Bănuiala aceasta este în sine elocventă pentru posibilitatea ca o asemenea înțelegere prealabilă să fi existat într-adevăr (vezi și mai jos).

[32] Inscripții editate, printre alții, de Gen. P.V. Năsturel, *Biserici, mănăstiri și schituri din Oltenia*, în *RIAF*, vol. XIV (1913), București, 1914, p. 41—45.

sugerează din capul locului că legătura căutată s-a făcut prin însăși Doamna Stanca, soția lui Mihai Viteazul. Temeinice cercetări au dovedit că Stanca provenea din puternicul neam al boierilor din Izvorani (Muscel). Or, cu acest neam se înrudise, prin căsătorie, jupanița Caplea, recăsătorită apoi cu Ghiorma, marele postelnic al lui Petru vodă cel Tânăr (între 1564 1568). Iar Caplea postelniceasa era „mătușa" fraților Buzești, căci ea era soră cu Vilaia din Stănești, bunica maternă a lor și ctitora din 1536 a pomenitei mănăstiri [33]. „Veriga" genealogică reprezentată de această Caplea explică și de ce Mihai Viteazul a preluat asupra sa și refăcut pe un loc mai ferit mănăstirea Sf. Nicolae de lângă București — unde Caplea fusese îngropată și își lăsase averea —, cunoscută mai târziu sub numele Mihai Vodă [34]. De asemenea, din aceeași perspectivă se lămurește și prima căsătorie a Stancăi cu Dumitru din Vâlcănești, care era tot nepot al Caplei postelniceasa [35].

Pe linie paternă, prin părintele lor, Radu Buzea armașul, frații Buzești descindeau din Vlad banul din Cepturoaie — cel despre care Neagoe Basarab afirma, în 1516, că este „al casii domnii mele" [36] —, ctitor, împreună cu frații săi Dumitru pârcălabul și Balica spătarul, al mănăstirii Căluiul [37]. Vechimea neamului urca însă cel puțin până în a doua jumătate a veacului XV, devreme ce, de pildă, pentru un sat al lor, Plenița din județul Mehedinți, Radu, Preda și Stroe Buzescu puteau înfățișa în 1596 „cărți de moștenire" începând cu una de la Vlad vodă Călugărul (1482—1495) [38]. Ar mai fi de adăugat aici că cei trei frați s-au vădit de la bun început favorabili intereselor familiei lui Pătrașcu vodă cel Bun. Într-adevăr, Radu Buzescu a fost făcut mare comis de Petru vodă Cercel, iar după ce acesta a abandonat tronul, l-a urmat „peste munte" împreună cu frații săi, ceea ce a făcut ca Mihnea vodă să le confiște temporar posesiunile [39].

Fiindcă ne-am ocupat deja de rudeniile Doamnei Stanca, trebuie spus numaidecât că Mihai Viteazul, la începutul domniei, în toamna lui 1593, a introdus în sfatul domnesc, în calitate de mare stolnic, pe cumnatul său, Dragomir din Cărțuclești (10 noiembrie — 24 decembrie 1593). Dragomir și Stanca au fost copii ai boierului Mandea din Izvorani, căsătorit cu Neacșa

[33] Substanța conexiunilor genealogice, la Dan Pleșia, *Neamul Doamnei Stanca a lui Mihai Viteazul*, comunicare prezentată în ședința din 6 februarie 1973 a Comisiei de genealogie, heraldică și sigilografie de pe lângă Institutul de istorie „N. Iorga" (în manuscris). Primul soț al Caplei a fost Badea Aiaz Izvoranul. Caplea este amintită ca „mătușa" Buzeștilor într-un hrisov din 26 aprilie 1606 (I.C. Filitti, *Arhiva Gheorghe Grigore Cantacuzino*, București, 1919 p. 20—21). Vezi și Dan Pleșia, *Contribuții la istoricul mănăstirii Stănești (Vâlcea) și al ctitorilor ei*, în *MO*, an. XVII (1965), nr. 5—6, p. 408.

[34] Idem, *Neamul Doamnei Stanca...*, p. 14—15.

[35] *Ibidem*, p. 15.

[36] *DRH*, B, II, nr. 147, p. 288.

[37] Vezi Emil Lăzărescu, *Despre biserica fostei mănăstiri Căluiu și locul ei în evoluția arhitecturii religioase din Țara Românească*, în *Pagini de veche artă românească*, I, București, 1970, p. 325—350 și Ecaterina Cincheza-Buculei, *Pictura pronaosului bisericii mănăstirii Căluiu*, în *SCIA*, seria *Artă plastică*, t. 36. 1989, p. 19—30. În cel de-al doilea studiu citat se argumentează ideea că biserica actuală ar data numai din 1588, fiind exclusiv opera lui Radu, Preda și Stroe.

[38] *DRH*, B, XI, nr. 176, p. 228; cf. I. Ionașcu, *Mihai Viteazul și autorii tratatului de la Alba Iulia (1595)*, în *AIIC*, t. V., 1962 p. 130, unde, pe temeiul marelui hrisov al Buzeștilor din 1656, se observă că familia deținea, pentru sălașele sale de țigani, acte începând de la Dan voievod (probabil Dan II, 1422 1431).

[39] *DIR*, B, XVI—5 nr. 300, p. 288 (acest act, din 20 ianuarie 1587, îl atestă totodată pe Radu Buzescu drept „fost mare comis", ceea ce îngăduie identificarea lui sigură în divanurile lui Petru Cercel din ultimele luni de domnie); vezi și I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 129.

din Pietroşani (în călugărie Maria)[40]. Dragomir stolnicul trăia încă în 19 iunie 1596, cînd — aflat la Gherghiţa — Mihai Viteazul îi întărea, lui şi vărului său primar, Pârvul postelnic, fiul lui Vlaicul fost mare armaş, stăpânirea peste satul Ciocovenii (jud. Ilfov)[41]. Mai trebuie observat că Dragomir a avut doi fii, Mandea şi Balea, care au fost introduşi în sfatul de „domn asociat", din 1600, al lui Nicolae vodă Pătraşcu, unul ca mare comis, iar celălat ca mare spătar[42]. În sfârşit, un alt văr al lui Dragomir şi Doamnei Stanca, cu numele tot Pârvul, era „fiul lui Ţintea armaş"[43]. Acest Pârvul a avut doi copii, dintre care fata, pe nume Stanca, a fost măritată cu Tudoran din Aninoasa, atestat ca mare pitar sub acelaşi Nicolae Pătraşcu, la 16 mai 1600[44]. Aşadar, în preajma fiului lui Mihai Viteazul vom regăsi în înalte dregătorii nu mai puţin de trei rude ale Doamnei Stanca, doi nepoţi de frate, precum şi soţul unei nepoate de văr.

Printre membrii delagaţiei muntene care, la Alba Iulia, în 20 mai 1595, au încheiat tratatul cu principele Sigismund Báthory al Transilvaniei a fost şi un „Stănilă postelnic" *(Ztenile Poztelnik)*[45]. Aşa cum s-a remarcat, el este Stănilă din Vâlcăneşti, fratele lui Dumitru, primul soţ al Doamnei Stanca. Ceea ce este important de relevat este că Stănilă, aşa cum vădeşte un hrisov din 5 octombrie 1597, a fost şi mare sluger al lui Mihai Viteazul[46]. Nu putem preciza exact momentul, dar acesta este oricum de căutat după încheierea misiunii de la Alba Iulia. Şi înainte de 5 octombrie 1597, cînd i se spune „fost mare sluger". Pe piatra de mormânt pe care el a pus-o în amintirea fratelui său în biserica mănăstirii Stăneşti sunt consemnate numele părinţilor: un Pârvul postelnic şi soţia lui Dumitra (sau Dumitrana)[47]. Două documente, din 14 februarie 1587 şi 2 iulie 1591, atestă direct înrudirea dintre Dumitru şi Stănilă din Vâlcăneşti, pe de o parte, şi cei trei fraţi Buzeşti, pe de alta[48].

Tot în delegaţia de la Alba Iulia, din 20 mai 1595, a figurat şi „Radul postelnic din Cepturoaie" *(Radul Poztelnik de Chieptoronie)*[49]. Este vorba de un văr de-al doilea al fraţilor Buzeşti, descendent din Dumitru pârcălabul, fratele lui Vlad banul din Cepturoaie, bunicul celor trei[50]. Dată

[40] Dan Pleşia, *Neamul Doamnei Stanca*..., p. 4, şi 7—8.

[41] *Ibidem*, p. 6; act editat în *DRH*, B, XI, nr. 177, p. 231 (compară cu nr. 182, p. 241—242).

[42] Vezi mai ales actele din 28 decembrie 1603, 23 martie 1610 şi 7 mai 1623 *(DIR*, B, XVII—1, nr. 115, p. 105—106 şi nr. 391, p. 442; XVII—4, nr. 284, p. 267). Toate aceste acte au fost folosite de Dan Pleşia.

[43] *Ibidem*, XVI—4, nr. 448, p. 449—450.

[44] *Ibidem*, XVII—1, nr. 130, p. 124—125; *DRH*, B, XI, nr. 378, p. 525. Şi această legătură a fost relevată t t de către Dan Pleşia, în comunicarea citată.

[45] *Mihai Viteazul în conşti.nţa europeană*, vol. I, Bucureşti, 1982, nr. 14, p. 88.

[46] *DRH*, B, XI, nr. 265, p. 350—351; pentru el, vezi I. Ionaşcu, *Mihai Viteazul şi autorii tratatului de la Alba Iulia* ..., p. 135—136.

[47] Pentru această inscripţie şi eventuala identificare a lui Pârvu, vezi Carmen Dumitrescu, *O reconsiderare a picturii bisericii din Stăneşti-Vâlcea*, în *Pagini de veche artă românească*, II, Bucureşti, 1972, p. 165.

[48] *DIR*, B, XVI—5, nr. 310, p. 298 şi XVI—6, nr. 14, p. 11. Cei doi au murit fără moştenitori, aşa încât mănăstirea Stăneşti a trecut în seama Buzeştillor.

[49] Vezi mai sus nota 45; vezi şi I. Ionaşcu, *Mihai Viteazul şi autorii tratatului de la Alba Iulia*..., p. 129.

[50] Pentru această ramură a boierilor din Cepturoaia, vezi Dan Pleşia *Contribuţii documentare la istoricul mănăstirii Argeş în timpul lui Alexandru Iliaş (1627—1629)*, în *MO*, an XXII (1970), nr. 1—2, p. 70, n. 6 şi p. 77, n. 11. N. Stoicescu îl confundă pe Radu din Cepturoaia cu Radu din Oteteliş *(op. cit.*, p. 82).

fiind originea lui, este sigur că la Alba Iulia, în contextul înfruntării dintre membrii delegației muntene, Radu din Cepturoaia s-a situat de partea boierilor — minoritari! — favorabili intereselor lui Mihai Viteazul [51]. Nu a deținut nici o dregătorie în sfatul domnesc. Din 28 iulie 1577, de când datează cea dintâi mențiune în legătură cu el, până în 16 aprilie 1599, îl întâlnim în documente fie fără titlu, fie cu acela de postelnic (al doilea) [52]. A fost însă, tot sub Mihai, probabil spre sfârșitul domniei, și „al doilea vistier", calitate în care a fost „răbojar și birar" în județul Romanați [53]. Trăia încă prin 1612, călugărit sub numele Ioan. El era „cuscrul răposatului Mihail voevod" [54], căci, într-adevăr, fiul său Preda, supranumit „Floricoiul" — după numele soției — a fost însurat cu fiica lui Mihai Viteazul, Florica [55]. Această alianță matrimonială nu a putut fi perfectată decât după 23 martie 1600, când fiica domnului era încă nemăritată [56]. Avem la dispoziție și pe această cale încă o dovadă despre cât de strânse au fost legăturile voievodului, cu „ceata" boierilor din Cepturoaia, din care făceau parte și Buzeștii! Un alt fiu, pe nume tot Radu, a fost căsătorit cu Calea, fiică a lui Radu Calomfirescu [57]. Iar „jupanița Voica, fiica lui Radul vistier din Cepturoaia", a fost măritată mai întâi — pe vremea lui Mihai Viteazul — cu Dragomir postelnic din Cepturi, fiul marelui vornic Dumitru din Dădești, unul din cele mai însemnate personaje din viața politică a țării în întreaga epocă de sfârșit al veacului al XVI-lea [58].

Pentru a isprăvi cu familia boierilor din Cepturoaia, vom pomeni acum și de reprezentantul celei de-a treia ramuri aflat pe lângă Mihai Viteazul, Radu postelnic din Oteteliș. El scobora din Balica, cel de-al treilea frate al lui Vlad banul, bunicul Buzeștilor [59]. Radu Otetelișanul era prin urmare și el văr de-al doilea cu frații Buzești. S-a crezut că poate fi identificat cu marele postelnic al lui Mihai din răstimpul decembrie 1594—3 iunie 1595. Atitudinea pe care a adoptat-o în cursul tratativelor de la Alba Iulia, la care a participat, l-ar fi făcut pe domn să-i ia dregătoria numaidecît după înapoierea la București [60]. În ce ne privește, nu optăm pentru această soluție în pro

[51] I. Ionașcu, *Mihai Viteazul și autorii tratatului de la Alba Iulia*, p. 137.

[52] *DIR*, B, XVI—4, nr. 289, p. 289 și nr. 475, p. 423; XVI—5, nr. 21, p. 20 și nr. 23, p. 22—23; *DRH*, B, XI, nr. 327, p. 447.

[53] *DIR*, B, XVII—3, nr. 526, p. 291; în această calitate a cotropit satul Osica „fără nici un ban, pentru că el era atunci *vlastelin*" (s.n.—Șt.A.). De fapt, o primă încercare de cotropire a acestui sat avusese loc încă sub Petru Cercel, când „fiii lui Dumitru postelnic din Ciptur⟨o⟩aia, anume Radul și Badea și Dragomir" l-au revendicat ca „ocina lor de moștenire", dar fără succes (*Ibidem*, XVI—5, nr. 445, p. 427).

[54] *DIR*, B, XVII—2, nr. 139, p. 141; *DRH*, B, vol. XXIII, nr. 385, p. 577, și vol XXIV, nr. 348, p. 468.

[55] Ștefan Andreescu, *Familia lui Mihai Viteazul*, în culegerea de studii *Mihai Viteazul*, București, 1975, p. 235—237.

[56] Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone (Secolul al XVI-lea)*, București, 1979, nr. 211, p. 401.

[57] *DIR*, B, XVII—4, nr. 7, p. 7 și *DRH*, B, vol. XXI, nr. 117, p. 235—236.

[58] Vezi actele din 4 mai, 8 septembrie și 25 noiembrie 1635, precum și cel din 3 aprilie 1636 (*DRH*, B, vol. XXV, nr. 65, p. 83; nr. 128, p. 139; nr. 167, p. 175 și nr. 245, p. 256—257). Al doilea soț al Voicăi a fost Nica comisul din Găvănești, care era săvârșit din viață la 13 iulie 1619 (*DIR*, B, XVII—3, nr. 353, p. 393).

[59] Vezi Alexandru I. Gonța, *Mănăstirea Balica din Iași — o ctitorie din veacul al XVI-lea a boierilor Buzești din Țara Românească*, în *MMS*, an. XL (1964), nr. 5—6, p. 279—280.

[60] Vezi I. Ionașcu, *Mihai Viteazul și autorii tratatului de la Alba Iulia*, p. 133 și 137 și Dan Pleșia, *Contribuții documentare la istoricul mănăstirii Argeș...*, p. 76, n. 8. Ionașcu a respins identificarea anterioară, cu Radu din Cepturoaia (făcută în *Lista dregătorilor...*, p. 581), dar s-a abținut să încerce vreo alta. Cf. și N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 82.

blema identificării marelui postelnic Radu din 1594—1595. În hrisovul din 13 decembrie 1594, unul din cele dintâi în care printre martori, membri ai sfatului domnesc, figurează „jupan Radul mare postelnic", în textul propriu zis întâlnim și numele lui „Radul postelnicul din Oteteliș". Cum se vede, lipsește precizarea „mare". În schimb, un alt nume la care se face referire în text este al lui „jupan Sârbul mare stolnic" [61]. Deci, scriitorul actului a avut grijă să marcheze exact situația titlurilor boierilor pomeniți în act. Această împrejurare ne împiedică să admitem că Radu Otetelișanul intrase deocamdată în rândul membrilor sfatului domnesc. Ar fi însă posibil ca el să fie marele postelnic din sfatul lui Nicolae vodă Pătrașcu, din intervalul 14 ianuarie — 9 iulie 1600 [62]. În orice caz, Radu Otetelișanul trăia în mod sigur în septembrie 1599, deoarece numele îi apare printre cele ale așa-zișilor semnatari ai scrisorii adresate boierilor munteni pribegi în Moldova, în care era cerut domn Simion, fratele lui Ieremia vodă al Moldovei [63].

Mai plauzibilă ni se pare identificarea marelui postelnic Radu, din 1594—1595, cu Radu Calomfirescu, având în vedere mai cu seamă evoluția lui ulterioară. Cuscrul lui Radu vistier din Cepturoaia apare succesiv în documente ca logofăt al doilea (1588), clucer al doilea (1589) și, la începutul domniei lui Mihai, vistier al doilea (1594) [64]. Totuși, acte târzii îl amintesc și sub forma „jupan Radul postelnic Calofirescu" [65]. A avut prin urmare și acest titlu. În cronică este înregistrat doar cu numele, în legătură cu înfrângerea tătarilor în luptele de la Putinei și Stănești (14 și16 ianuarie 1595) sau cu solia trimisă de Mihai Viteazul la nunta lui Sigismund Báthory, în vara lui 1595 (6 august), din care a făcut și el parte [66]. Dar o relatare a raguzanului Paolo Giorgi vădește că, în chip surprinzător, Radu Calomfirescu *(Radul Kalofereste)* fugise apoi din țară și se stabilise la Alba Iulia de „teama domnului" *(per tema del Vaivoda)*. Aici l-a găsit Mihai Viteazul în cursul vizitei la curtea lui Sigismund, de la finele lui 1596 și din primele zile ale lui 1597 [67]. S-ar putea prea bine ca el să fi apucat calea pribegiei câteva luni mai devreme, în august sau septembrie, când a fost descoperit complotul în care au fost implicați Mitrea din Hotărani și Chisar din Leotești și Brăgărești. Asta ar presupune, însă, că el a întreținut legături cu

[61] *DRH*, B, XI, nr. 103, p. 141. De remarcat, însă, că menționarea lui Sârbul ca mare stolnic reprezintă totuși o ușoară inadvertență, deoarece la această dată el fusese deja înlocuit prin Stroe Buzescu.

[62] Cu atât mai mult cu cât un „jupan Radul postelnic" va intra în componența „locotenenței domnești" din vara anului 1601 *(DIR*, B,XVII—1, nr. 21, p. 19 și nr. 24, p. 21). Or, acesta nu putea fi nici dintre boierii „tineri", nici Radu Calomfirescu — mort la această dată! — nici Radu din Cepturoaia, care purta acum titlul de vistier al doilea (vezi mai sus nota 53).

[63] *DRH*, B, XI, nr. 341, p. 487.

[64] *DIR*, B, XVI—5, nr. 389, p. 371 și nr. 430, p. 416; *DRH*, B, XI, nr. 49, p. 66—67 (în indice boierul nu este identificat, dar este sigur că avem de-a face cu R.C., dacă actul este confruntat cu cel din 8 decembrie 1618, editat în *DIR*, B, XVII—3, nr. 243, p. 274).

[65] *DIR*, B, XVII—4, nr. 7, p. 7, și nr. 9, p. 9—10.

[66] *Istoria Țării Românești (1290—1690). Letopisețul Cantacuzinesc*, ed. critică de C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960, p. 57 și 60; I.I. Georgescu, *O copie necunoscută a Letopisețului Cantacuzinesc*, în *MO*, an XIII (1961), nr. 7—9, p. 511 și 513.

[67] Hurmuzaki, *Documente*, XII, Bucuresti, 1903, nr. MCVIII, p. 741; comentarii cu totul eronate asupra acestui act a făcut Eugen Stănescu, care a dedus din el o „conspirație" a lui Radu Calomfirescu, ce ar fi fost „descoperită abia în 1600 și înăbușită prin arestarea căpeteniei mișcării" *(Istoria României*, II, p. 983).

acești boieri. Și într-adevăr, un „Radu postelnic" este nominalizat în scrisoarea otomană din 20—29 februarie 1596 trimisă grupului de boieri munteni, ce ar fi fost gata atunci să-l răstoarne pe Mihai, printre care se numărau atât Mitrea vornicul, cât și Chisar logofătul [68]. Vom amâna pentru moment discutarea atitudinii lui Radu Calomfirescu față de Mihai Viteazul.

Printre figurile de sfetnici și oșteni credincioși un loc aparte merită negreșit Udrea Băleanu. El continuă de fapt tradiția generației anterioare în raporturile cu familia lui Pătrașcu vodă cel Bun. Astfel, tatăl său, fost mare clucer al lui Petru Cercel, Radu din Băleni, împreună cu fratele lui Petru — fost mare logofăt al aceluiași Petru vodă — au înțeles să treacă dincolo de munți, la Brașov, în clipa în care domnul lor fusese nevoit să plece și pe tron revenise Mihnea vodă [69]. Explicația fidelității față de această ramură dinastică ne-o oferă cronicarul Reinhold Heidenstein, care, după cât se pare, l-a însoțit pe cancelarul polon Zamoyski în expediția din toamna anului 1600 din Țara Românească. El ne relatează poziția mai multor mari boieri munteni, printre care și Udrea, care, odată ajunși în tabăra polonă — după ce Mihai trecuse hotarul [70] — departe de a-l recunoaște pe Simion Movilă, cereau instalarea pe tron a lui Dimitrie, fiul cel mare al lui Petru Cercel, aflat și el pe lângă Zamoyski [71]. Și o făceau, ne spune Heidenstein, din pricina „înrudirii" *(propinquitate)* cu pretendentul menționat [72]. Așadar, Udrea Băleanu — singurul dintre boierii munteni indicat nominal de cronicarul german — era legat prin rudenie de Petru vodă Cercel, unicul fiu legitim al lui Pătrașcu cel Bun. Reconstituirea acestei legături ne îndrumă spre Voica din Slătioare, soția lui Pătrașcu vodă. Ea a avut un frate, Radu — atestat ca mare clucer în sfatul lui Pătrașcu — căsătorit cu Stanca, ultima descendentă a jupanului Mihail din Rușii de lângă Târgoviște, boier de la jumătatea secolului al XV-lea [73]. Acest sat, Rușii, și a schimbat denumirea și astfel descendenții lui Radu și Stanca vor fi cunoscuți, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, drept boierii „din Băleni" [74]. Implicit, așa cum s-a observat cu drept cuvânt, fidelitatea de care a dat dovadă necon-

[68] *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, I, nr. 32, p. 141.

[69] Socotelile Brașovului, sub data 11 iunie 1585, în Hurmuzaki, *Documente*, XI, București, 1900, p. 830; vezi și N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 78 și 81.

[70] Vezi, în această privință discuția noastră, în *Restitutio Daciae*, II, București, 1989, p. 28, n. 54, în urma căreia am stabilit că Udrea a sosit la Pitești în 7 decembrie 1600. Or, Mihai Viteazul a trecut hotarul înainte de 5 decembrie (vezi mai sus nota 20).

[71] În 19 februarie 1600 se afla la Varșovia (Nicolae Buta, *I paesi romeni in una serie di „avvisi" della fine del Cinquecento*, în *DI*, II, Roma, 1930, nr. CXXXVII, p. 131). Mihai însuși, în 12 octombrie 1600, știa că hatmanul se găsea la Buzău împreună „și cu fiul unui voievod, cu numele Dumitrașcu, pe care vrea să-l impună în Țara Românească" (ultima ediție: *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, I, nr. 214, p. 575).

[72] Reinhold Heidenstein, *Rerum Polonicarum ab excessu Sigismundi Augusti Libri XII*, Frankfurt am Main, 1672, p. 362. Pasaj întâia oară semnalat de B. Petriceicu Hașdeu, spre a pune în lumină faptul că banul Udrea Băleanu „era rudă cu Petru-Vodă Cercel" *(Etymologicum Magnum Romaniae*, t. III, ed. Grigore Brâncuș, București, 1976, p. 479); vezi și P.P. Panaitescu, *Originea lui Petre Cercel*, extras din *Omagiu Profesorului D. Gusti*, 4 p. (— „Arhiva pentru Știința și Reforma Socială", an. XIV, 1936, II).

[73] Principalele contribuții în această chestiune sunt: Stoica Nicolaescu, *Documente slavo-române cu privire la relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ardealul în sec. XV și XVI*, București, 1905, p. 294 (actul publicat este însă din *1637* și nu din „1632"); Emanoil Hagi Moscu, *Boierii lui Mihai Viteazul (În jurul unei improvizații istorico-genealogice)*, în *AO*, an. VIII (1929), nr. 43—44, p. 221—222; G.D. Florescu, *Un inel domnesc din veacul al XVI-lea și câteva considerații noi cu privire la neamul Basarabilor din acel veac*, București, 1940, p. 19, n. 45.

[74] Dan Pleșia, *Contribuții documentare la istoricul mănăstirii Argeș...*, p. 82, n. 46.

tenit Udrea Băleanu faţă de Mihai Viteazul constituie prin ea însăşi o dovadă că şi Mihai Viteazul era fiu — deşi nelegitim — al lui Pătraşcu vodă cel Bun [75].

Udrea Băleanu a avut un frate, Badea — împreună cu care apare întâia oară în documente în 1589 [76] — şi o soră, Grăjdana. Ea, această soră, a fost măritată cu un boier de origine albaneză, Leca, răsplătit la un moment dat de Mihai Viteazul pentru „dreaptă slujbă" cu satul Grozăveşti (jud. Romanaţi) [77]. Ceea ce ne interesează este că respectiva căsătorie a avut loc neândoielnic în timpul domniei aceluiaşi Mihai, fapt care explică foarte bine ascensiunea lui Leca, cum de a ajuns el mare comis în consiliul din Alba Iulia al domnului [78]. Dispunem în acest sens de un indiciu indirect, dar deosebit de sugestiv şi chiar... amuzant. Un hrisov al lui Simion Movilă din 21 aprilie 1601 confirma lui „jupan Grama fost al doilea armaş şi cu fiii săi" satul Coluneştii, ce i fusese dăruit iniţial de Mihai Viteazul „...pentru dreapta şi credincioasa slujbă cu care a slujit domniei lui cu multă anevoie şi cu vărsare de sânge, când a venit Jigmont craiul în Ţara Românească <de> a scos pe Sinan paşa" [79]. Prin urmare, Grama armaşul s-a ilustrat în luptele din toamna anului 1595 şi trebuie să reţinem că în 1601 avea fii. Acte târzii ne arată că succesorii lui s-au numit: *Udrea* şi *Leca* [80]. Numele acestor doi fraţi — poate gemeni! — trimite numidecât cu gândul la banul Udrea şi cumnatul său, comisul Leca, foarte probabil naşii lor. Să nu uităm că, în calitate de armaş al doilea, Grama a slujit de fapt sub mâna lui Udrea Băleanu, care în răstimpul 4 mai 1596—21 august 1598 este atestat în dregătoria de mare armaş [81]. Faptul de viaţă relevat este preţios, deoarece ne luminează ceva din relaţiile cimentate în lungul timpului între diversele categorii de boieri din grupul partizanilor lui Mihai. Oricum, revenind la comisul Leca, este limpede că şi el l-a slujit cu credinţă, până la capăt, pe domn. Într-o scrisoare din 21 octombrie 1600, hatmanul Zamoyski spunea că Mihai ar fi încercat *in extremis* să provoace o ruptură a înţelegerii polono-otomane îndreptate împotriva sa, trimiţându-l la Poartă, „pe un oarecare grec, Leca", care nu poate fi decât comisul şi nu omonimul său, aga Leca [82]. Ulterior, în august 1601, după asasinatul de pe câmpia Turzii, s-a numărat printre „căpitanii" lui Mihai luaţi prizonieri şi interogaţi despre „faptele şi sfaturile" voievodului [83].

[75] George D. Florescu şi Dan Pleşia, *Mihai Viteazul...*, p. 133—134.

[76] *SMIM*, V, 1962, p. 613—614. Badea postelnicul din Băleni trăia încă la 29 decembrie 1643 (Ştefan D. Grecianu, *Genealogiile documentate ale familiilor boiereşti*, I, Bucureşti, 1913, p. 284—285). Aceasta ne îngăduie să presupunem că în 1589 atât el, cât şi Udrea erau oameni foarte tineri.

[77] *DIR*, XVII—2, nr. 382, p. 442, vezi şi I. Donat, *Satele lui Mihai Viteazul*, în *SMIM*, IV, 1960, p. 496, precum şi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 202.

[78] *DRH*, B, XI, nr. 368, p. 516; nr. 406, p. 560 şi nr. 413, p. 564; în 1 iunie 1600 se găsea la Iaşi (*ibidem*, nr. 385, p. 531).

[79] *DIR*, B, XVII—1, nr. 9, p. 9; *DRH*, B, XI, p. 576—577.

[80] *DIR*, B, XVII—4, nr. 531, p. 509—510 şi *DRH*, B, XXI, nr. 180, p. 326—327.

[81] Pe o primă formă — o ciornă poate — a diatei lui Udrea din 21 august 1598, act scris chiar de mîna lui, a fost aplicată o pecete cu un text slavon prescurtat ce pare să însemne: „al doilea armaş" (B.P. Haşdeu, *op. cit.*, III, ed. cit., p. 474). Ar însemna deci că, la început, Udrea a avut chiar aceeaşi dregătorie cu a lui Grama!

[82] I. Corfus, *Mihai Viteazul şi polonii*, Bucureşti, 1938, nr. CIII, p. 346. Aga Leca în acel moment trecuse deja de partea imperialilor (vezi mai jos n. 226).

[83] I. Crăciun, *op. cit.*, p. 159 (vezi şi p. 161).

Legătura cu neamul boierilor din Slătioare pare să fi înlesnit şi cari era lui Bărcan din Bucşani, pe care-l întâlnim în 1600, în Transilvania, cu titlul de mare vistier al lui Mihai Viteazul [84]. Lucrul, din câte ştim, nu a fost observat până astăzi. Iată despre ce este vorba. Un act din 3 august 1634 ne dezvăluie că „jupaniţa Stanca, fiica lui Borcea postelnic din Slătioare", neavând alte rude mai apropiate decât pe „vărul său jupan Ivaşco mare vornic ⟨Băleanu⟩" şi pe „nepotul său Pătraşco postelnic, fiul surorii sale jupaniţa Neacşa", le lăsa acestora moştenire părţile sale din satele Ojogeni, Slătioarele de Jos şi Măraţi [85]. Or, din alte documente ştim că tatăl lui Pătraşcu a fost Bărcan din Bucşani [86]. În consecinţă, Bărcan a fost însurat cu Neacşa din Slătioare, fiind astfel „motivat" din plin pentru sprijinul dat liniei dinastice reprezentate de Mihai Viteazul. Şi, într-adevăr, şi el a stat până în ultima clipă alături de Mihai, căci „Bărcan vistierul" a fost cel ce, la Ruda, în noiembrie 1600, „a numărat banii" cu care Preda Buzescu l-a împrumutat pe domn pentru plata lefegiilor [87]...

Aici este poate locul să notăm că în Transilvania, pe lângă Mihai Viteazul, a fost şi un Dragul postelnic din Slătioare. El este, poate, „cumnatul vistiernicului Bărcan" care a sosit la Cluj, în 13 august 1600, cu o suită de şase persoane, îndreptându-se apoi spre Turda [88]. Dar Dragul postelnicul s-a făcut ulterior vinovat de dezertare, foarte probabil după lupta de la Mirăslău, din 18 septembrie 1600. Un document afirmă că „au fugit din oaste din Ţara Ungurească", ceea ce a atras mânia domnului, care — odată întors în Ţara Românească — „l-au prădat şi au vrut şi capul să i-l taie". Cu greu i-a fost iertată viaţa, la rugămintea unui preot [89]. Avem deci de a face nu cu o trădare, ci cu o defecţiune oarecum justificată din punct de vedere psihologic. Acest boier, după înfrângere, a socotit că totul este pierdut şi, în loc să-şi urmeze domnul în retragerea lui, a preferat să părăsească oastea şi să treacă neîntârziat munţii în Ţara Românească. Episodul este dătător de seamă asupra stării de spirit a unei părţi din boierii lui Mihai, altminteri credincioşi, în teribilele luni ale „căderii" domnului.

Teodosie Rudeanu, mare vistier şi mare logofăt al lui Mihai Viteazul, a fost fiul lui Ivan, mare medelnicer al lui Pătraşcu vodă cel Bun, şi al ju-

[84] Vezi aceleaşi acte citate în n. 78, în legătură cu Leca.

[85] *DRH*, B, XXIV, nr. 344, p. 161. Pare probabil că Borcea din Slătioare era încă în viaţă în preajma datei de 25 ianuarie 1593 (*DIR*, B, XVI,—6, nr. 73, p. 64).

[86] Vezi, de pildă, actul din 29 ianuarie 1630 (*DRH*, B, XXIII, nr. 40, p. 76). Aşa se explică de ce, conform unei note din 1696, boierii din Bucşani „s-au fost făcut părtaşi" cu Bălenii peste satul Rădulești (*Catalogul documentelor Ţării Româneşti din Arhivele Statului*, vol. V, Bucureşti, 1985, nr. 1078, p. 484—485). Satul Bucşani, leagănul acestei familii, se afla în judeţul Dâmboviţa, şi trebuie deosebit de satul cu acelaşi nume de pe Ialomiţa, la răsărit de Snagov, azi dispărut din toponomie.

[87] *DIR*, B, XVII—1, nr. 186, p. 192.

[88] Ştefan Meteş, *Domni şi boieri din ţările române în oraşul Cluj şi românii din Cluj*, Cluj, 1935, p. 18. Printre ctitoriile de familie ale boierilor din Slătioare amintim mănăstirea „Molomoc, din jos de oraşul Ghèrghiţa", cu hramul Sf. Nicolae, precum şi o biserică „de piatră" chiar în Gherghiţa, care însă s-a dărâmat în vremea lui Mihai Viteazul, „cînd a fost cutremur mare" (*DRH*, B, XXI, nr. 45. p. 79 şi N. Ghinea, *Crucea lui Mihnea al II-lea Turcitul de la Malamuc*, în *BOR*, an. CI (1983), nr. 3—4, p. 263—265).

[89] *DIR*, B, XVII—1, nr. 14, p. 14—15. Un „Dragul postelnic şi cu fiii săi" făcea un schimb de ţigani cu vodă Mihnea în 18 martie 1581 (*Ibidem*, XVI—5, p. 14). Sub data de 10 mai 1587 este consemnată în socotelile Braşovului sosirea unui sol din partea lui vodă Mihnea, pe nume *Draga Poztelnick*, care se îndrepta spre curtea princiară (Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 833.).

paniţei Maria, descendentă din Staico din Bucov şi Caplea, sora lui Radu vodă cel Mare [90]. Aşadar, Ivan din Ruda era înrudit prin alianţă cu Pătraşcu vodă, nepot de fiu al lui Radu cel Mare [91]. În consecinţă, el a pribegit în Transilvania în 1558, odată cu alţi mari boieri care se opuneau familiei lui Mircea vodă Ciobanul, întemeind chiar acolo o „mănăstire şi vlădicie", la Lancrăm [92]. A revenit în ţară, împreună cu fiii lui, numai la începutul domniei lui Alexandru vodă Mircea, care l face din nou mare medelnicer, iar fiul acestuia, Mihnea vodă, îl va înălţa până la treapta de mare logofăt (1580—1582) [93]. A avut loc deci o împăcare a familiei cu ramura dinastică a „Mihneştilor", care le a restituit posesiunile şi le-a acordat mari dregătorii. În treacăt fie spus, Ivan, tatăl lui Teodosie, s a bucurat de o longevitate excepţională: mai trăia încă în 1590, un act din această vreme citându-l, ca martor, sub forma „[...] din Ruda, Ivan cel Bătrân logofăt" [94]. La fel de altminteri precum însuşi Teodosie, care, amintit prima oară în documente la 1577 se va stinge din viaţă abia la 28 mai 1621, aşa cum vădeşte inscripţia de pe lespedea lui tombală din biserica schitului Flămânda, ctitoria lui de prin 1583 [95].

Cariera şi a început o Teodosie sub Petru vodă Cercel, care l-a făcut marele său spătar (28 aprilie — 24 septembrie 1584). Franco Sivori depune mărturie că, în 1585, în ajunul plecării din Târgovişte, Petru vodă Cercel, printre alte măsuri, „a dat apoi o sută cincizeci de mii de ducaţi de aur, împărţindu i la zece boieri din cei mai credincioşi" ca să-i „salveze" [96]. Erau, evident, „bani albi" pentru „zilele negre" ale pribegiei. Or, acte târzii vorbesc de „bani domneşti" ai lui Petru vodă rămaşi la „Tudosie logofătul Rudeanu". Era în cauză suma de şase mii de galbeni, pe care au trebuit s-o restituie vistieriei domneşti fiii săi, Vlad şi Staico, tocmai în anul...1632 [97]! Să reţinem din această împrejurare că Teodosie a fost socotit de Petru vodă Cercel printre „cei mai credincioşi" zece boieri ai săi. Este chiar probabil că îl va fi însoţit o vreme în pribegie, însă în 13 aprilie 1586 era deja revenit în ţară, unde va rămâne neîntrerupt până în 1593, la înscăunarea lui Mihai Viteazul; fără însă a mai ocupa vreo dregătorie în sfatul domnesc [98].

[90] *DRH*, B, vol. V, nr. 62, p. 64 şi nr. 71, p. 74; *DIR*, B, XVI—4, nr. 307, p. 303. Comentarii la Dan Pleşia, *Contribuţii documentare la istoricul mănăstirii Argeş...*, p. 82, nr. 46; vezi şi arborele genealogic publicat de G.D. Florescu, *Începătorii neamului boierilor din Creţeşti (Dolj)*, în *AO*, an XXII (1943), nr. 125—130, p. 46, precum şi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 67 şi 68, n. 4.

[91] În consecinţă, aşa cum s-a observat, Teodosie Rudeanu era „văr de-al 3-lea" cu Mihai (G.D. Florescu si Dan Pleşia, *Mihai Viteazul...*, p. 139).

[92] A. Veress, *Documente...*, vol. I, Bucureşti, 1929, nr. 381, p. 315—316; vezi şi I. Ionaşcu, *Mihai Viteazul şi autorii tratatului de la Alba Iulia...*, p. 128, n. 126.

[93] În 17 ianuarie 1573 „jupan Ivan mare medelnicer şi cu fiii lui" capătă un hrisov de la Alexandru vodă Mircea (*DRH*, B, VII, nr. 126, p. 166). Un act din 8 mai 1628 atestă că Ivan din Ruda a fost şi „mare logofăt" (*ibidem*, XXII, nr. 70, p. 149), ceea ce îngăduie identificarea cu dregătorul din divanul lui Mihnea (vezi şi nota următoare).

[94] *DIR*, B, XVI 5, nr. 420, p. 404 (act din 17 mai 1589, citat şi de Stoicescu, *op. cit.*, p 67) şi nr. 479, p. 463 (11 iulie 1590).

[95] V. Bratulescu, *Biserici din Argeş şi Vâlcea*, în *BCMI*, an. XXVII (1934), fasc. 79, p. 39.

[96] *Călători străini...*, III, p. 40—41.

[97] *DRH*, B, vol. XXIII, nr. 409, p. 610 şi vol. XXV, nr. 128, p. 139; cf. N. Stoicescu, *op. cit*, p. 85, 237 (nu cunoaşte originea acestei datorii de familie).

[98] *DIR*, B, XVI 5, nr. 247, p. 234 în 18 mai 1593 se găsea tot în ţară şi purta titlul de „spătar" (*ibidem*, XVI—6, nr. 82, p. 71—72).

Vom discuta acum o legătură de rudenie a lui Teodosie, care aruncă o vie lumină asupra „firelor" — multiple — ce-i apropiau pe membrii „partidei" boierești a lui Mihai Viteazul. Despre Sima stolniceasa, soția lui Stroe Buzescu, s-a știut multă vreme cu siguranță doar că a fost „fiica lui Gherghie din Bogdănești" [99]. Dar cine a fost acest boier? Acte de la sfârșitul secolului al XVII-lea vădesc faptul că, pe lângă frații cunoscuți din documentele contemporane lui, Teodosie Rudeanu a mai avut un altul, pe nume „Gherghie medel <nicer>" [100]. Știm, pe de altă parte, că jumătate din satul Bogdănești (Vâlcea), a aparținut lui însuși Teodosie [101]. Se poate deci conchide că Sima, soția unuia din cei trei faimoși frați Buzești, a fost nici mai mult nici mai puțin decât nepoata de frate a lui Teodosie logofătul Rudeanu [102]. Ar mai fi de adăugat că, prin mama ei, Sima stolniceasa era „nepoata de soră a jupaniței Tomaia" (= Vilaia), soția lui Dobromir banul din Runcu [103]. Ea era prin urmare înrudită și cu Calotă banul din Grădiște și Lipov, care a fost frate (probabil vitreg) cu Dobromir banul [104].

Pentru a rămâne tot în domeniul alianțelor matrimoniale, deosebit de semnificativă ne apare și încuscrirea lui Teodosie cu Dragul postelnic din Slătioare, chiar boierul pomenit mai sus, care în 1600 era să-și piardă capul din pricină că, cuprins de panică, a părăsit oastea lui Mihai și s-a întors în Țara Românească. Într-adevăr, în timpul domniei lui Mihai — așa cum lasă să se înțeleagă documentele — Teodosie Rudeanu l-a însurat pe fiul său mai mare, Vlad, cu jupanița Despina, fiica lui Dragul din Slătioare [105]. Dar aceasta însemna o legătură suplimentară cu familia domnului, în măsura în care, așa cum am văzut, neamul boierilor din Slătioare o dăduse pe Doamna Voica a lui Pătrașcu cel Bun.

Izvoarele ne spun că, pe vremea când Mihai Viteazul cârmuia la Alba Iulia, Teodosie Rudeanu, pe care-l introdusese în consiliul său din Transilvania tot ca mare logofăt (cancelar), era „un om bătrîn". Incidentul pe care l-a provocat în mai 1600, când a poruncit să fie reținuți, la Cluj, comisarii imperiali, David Ungnad și Mihail Székely, sub bănuiala că aceștia s-ar fi pregătit să fugă, ca și afirmația cronicarului Szamosközy potrivit căreia

[99] Pe temeiul unui hrisov al lui Matei Basarab din 10 iunie 1641 (N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. VI, București, 1904, p. 601); vezi și actul din 16 martie 1639, publicat de I. Ionașcu, după un rezumat comunicat de Damian P. Bogdan, în *AO*, an. XIV (1935), p. 118.

[100] A. Sacerdoțeanu, *Moara din Râmnic a mănăstirii Govora*, în *MO*, an. XV (1963), nr. 5—6, anexa 12, p. 387; vezi și Idem, *Arhimandritul Vasile Tismăneanul și mitropolitul Teodosie*, în *MO*, an. XV (1963), nr. 7—8, p. 550—551 și anexa 20, p. 565.

[101] *DRH*, B, XXIV, nr. 272, p. 367 (act din 15 mai 1634) și XXV, nr. 335, p. 371 (act din 11 iulie 1636).

[102] Cf. I. Ionașcu, *Biserici, chipuri și documente din Olt*, Craiova, 1934, p. 125 și N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 38, care-l identifică greșit pe Gheorghe din Bogdănești cu Gheorghe Pribeagul, fratele lui Ivan Norocea din Răzvad. O potrivire de nume și de dregătorie intre Ivan din Răzvad și Ivan din Ruda a făcut posibilă această confuzie.

[103] *DRH*, B, XXII, nr. 106, p. 227—228. Dan Pleșia a arătat că Vilaia băneasa (= Tomaia) — soră cu mama Simei — era nepoată lui Manea al lui Mogoș, însurat cu Dumitra din Drăgoiești; și astfel Sima era și *vară de a doua* cu Buzeștii (*Dobromir banul. Neamul și ctitoriile*, studiu inedit, n. 59).

[104] Ipoteză — plauzibilă — a lui Dan Pleșia (în studiul citat în nota precedentă).

[105] *DRH*, B, vol. XXIII, nr. 141, p. 247, și nr. 209, p. 338; vol. XXV, nr. 227, p. 243—244.

Teodosie l-ar fi „îndemnat pe Mihai Vodă să taie pe unguri" [106], ne sugerează că era cât se poate de neîncrezător, ba chiar ostil, atât faţă de imperiali, cât şi faţă de nobilii ardeleni. Aici întrezărim explicaţia pentru orientarea lui politică de mai târziu, de după moartea lui Mihai, când s-a despărţit de cauza Buzeştilor şi a altor foşti sfetnici ai domnului, preferând să-l susţină pe Simion Movilă [107]. Această opţiune — împărtăşită de altminteri şi de cumnatul său, Preda clucerul din Ţânţăreni [108] — pare a exprima convingerea că viitorul Ţării Româneşti trebuie asociat de axa generată de înţelegerea polono otomană şi nu de continuarea relaţiilor cu imperialii.

Miroslav „din Râhov" (Râfov), mare logofăt al lui Mihai Viteazul (12 februarie — 12 noiembrie 1595) şi, apoi, al fiului său, Nicolae Pătraşcu, în 1599 1600, a fost unul din boierii din epocă iarăşi de o longevitate fizică şi politică excepţională. Un act recent publicat îl atestă încă în viaţă la 16 aprilie 1610, când, în Târgovişte, participă la una din şedinţele sfatului domnesc al lui Radu vodă Şerban [109]. Va fi închis ochii în curând, chiar acolo în Târgovişte, căci un alt act vădeşte că „s-a înmormântat în sfânta mitropolie şi el, şi un fiu al său, anume: Avram postelnic" [110]. Şi trebuie de îndată să ne gândim că şi-a început activitatea, mai întâi ca grămătic în cancelaria domnească, cu... o jumătate de secol mai devreme, în domnia lui Petru vodă cel Tânăr, când — la 6 iulie 1560 [111] — scrie în slavonă primul său act cunoscut!

Faptul că avea moşteniri din partea „Cozleceştilor", ca şi numele fratelui său Diicul, îndreptăţeşte presupunerea că era văr cu Doamna Stanca, care, prin Diicul din Izvorani şi jupâneasa lui Dragna, descindea din Vlaicul din Cozleci şi Dragomireşti, boier de la răscrucea veacurilor XV—XVI [112]. Însă, pe de altă parte, Miroslav pare să se fi înrudit direct şi cu Radu comisul Florescu, fratele vitreg al lui Petru Cercel şi al lui Mihai Viteazul. Printr un hrisov din 25 aprilie 1590, „jupan Miroslav fost mare vistier" şi „jupan Filip mare armaş" primeau întărire de stăpânire peste „poiana Filipeştilor toată şi cu vii" — toponim localizat la Filipeşti, jud. Prahova — moştenire de la „bunicul lor Vintilă şi Radul". Ar rezulta că Vintilă a fost bunicul lui Miroslav, iar Radul, desigur fratele lui, cel al lui Filip armaşul. Boierii Vintilă şi Radul — ne spune acelaşi act — au avut de susţinut un proces pentru această stăpânire pe vremea lui „Radul voevod, fiul lui Vladul voevod", care nu poate fi decât Radu cel Mare, fiul lui Vlad vodă Călugărul [113]. Aceşti doi boieri par a fi Vintilă paharnicul şi Radu postelnicul, atestaţi la 16 februarie 1498, fii ai lui Vintilă Florescu, mare logofăt şi mare

[106] I. Crăciun, *op. cit.*, p. 131; pentru incidentul de la Cluj, vezi pe larg A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia traiană*, ed. a IV-a, vol. III, Bucureşti, 1988, p. 248—249.

[107] Vezi I. Ionaşcu, *Mihai Viteazul şi autorii tratatului de la Alba Iulia...*, p. 123; Stefan Andreescu, *Restitutio Daciae*, II, p. 27, n. 50.

[108] *DIR*, B, XVII-1, nr. 46, p. 38 şi XVII-3, nr. 410, p. 452—453.

[109] A. Busuioceanu, *Documente medievale româneşti în S.U.A.*, în *RdI*, t. 41 (1988), nr. 10, p. 1019.

[110] *DIR*, B, XVII-2, nr. 361, p. 420.

[111] *DRH*, B, V, nr. 191, p. 207 şi 208 (orig. şi trad).

[112] Dan Pleşia, *Neamul Doamnei Stanca...*, p. 7 şi 10—12 (ms); idem, *Dobromir banul...*, p. 4 (ms). Pentru numele fratelui vezi *DIR*, B, XVI-4, nr. 371, p. 364.

[113] *DIR*, B, XVI-5, nr. 459, p. 445.

vornic în timpul lui Basarab cel Tânăr şi Vlad Călugărul [114]. Prin urmare, Miroslav era şi văr cu Radu comisul Florescu — nepot de fiică al lui Drăghici, cel de-al treilea fiu al lui Vintilă Florescu —, ceea ce motivează deja suficient prezenţa lui pe lângă Petru Cercel şi Mihai Viteazul.

Începutul carierei lui Miroslav, faptul că el pătrunde întâia oară, în calitate de mare logofăt, în sfatul domnesc la 20 ianuarie 1577, sub Alexandru vodă Mircea, pare să se fi datorat înrudirii soţiei sale, pe nume Calea, cu Dobromir banul din Runcu, sfetnic şi mare favorit al acestui domn. Anume, o mătuşă a soţiei, Vlădaia, era măritată cu Oprea postelnicul, „nepot de frate al banului Dobromir" [115]. Trebuie precizat că însoţirea lui Miroslav cu Calea avusese loc încă de pe vremea lui Petru cel Tânăr, aşa cum mărturiseşte un fragment de hrisov din 1579: „Apoi într-această vreme, Miroslav logofătul a luat pă nepoata lui Fârtat dvornic, fata Buichii, de nevastă şi a simţit de aceste cărţi ale lui Fârtat dvornic că sunt la vistierul lui Petru voievod şi aşa Miroslav logofăt s-a rugat la Ivan *fost mare* logofăt şi i-au dat un cal bun de dar, preţul lui de 4000 aspri şi i-au scos cărţile şi i le-au dat în mâna lui" [116]. Era vorba deci de recuperarea actelor de proprietate ale soţiei lui, iar operaţia a izbutit mulţumită lui Ivan Norocea din Răzvad, cu care Miroslav, peste câteva decenii, va fi coleg în sfatul lui Mihai Viteazul! Ar mai fi de spus aici că Vilaia din Drăgăşani, soţia lui Fârtat vornicul — boier de seamă, adânc implicat în evenimentele politice de la începutul celei de-a patra decade a secolului al XVI-lea [117] — era nepoată de frate a Vilaiei din Stăneşti, şi, prin urmare, vară primară cu Maria, mama celor trei fraţi Buzeşti [118]. În consecinţă, prin soţia lui Miroslav se înrudea deopotrivă şi cu Buzeştii.

Cu toate că Miroslav nu a făcut parte chiar din primele momente din sfatul lui vodă Petru Cercel, totuşi destul de curând, în 8 ianuarie 1584, îl vedem recăpătând şefia cancelariei domneşti, dregătorie pe care o deţinuse câţiva ani — pînă în 1580 — sub „Mihneşti". Va părăsi ţara, laolaltă cu atâţia alţi mari boieri, la sfârşitul domniei lui Petru Cercel, şi nu pare să fi revenit decât în preajma datei de 8 noiembrie 1586, odată cu Danciu din Popeşti, fost şi el mare vornic al lui Petru [119]. Iertat de Mihnea, el figurează din nou în sfat, de astă dată cu titlul de mare vistier, în răstimpul 18 decembrie 1586 — 19 iulie 1589 [120].

[114] *DRH*, B, I, nr. 282, p. 459—460; vezi şi George D. Florescu, *Boerii Mărgineni din secolele XV şi XVI. Studiu genealogic*, Vălenii de Munte, 1930, p. 24—25.

[115] Menţiune din marele hrisov al Buzeştilor, din 10 iunie 1656 („Revista «Tinerimea Română»", I-1, Bucureşti, 1898, p. 119—120). Numele soţiei lui Miroslav este indicat limpede în hrisovul lui Mihai Viteazul din 2 decembrie 1593; cf. nedumeririle lui N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 72, n. 2).

[116] *DIR*, B, XVI-4, nr. 414, p. 411; cel ce a semnalat mai întâi această însoţire a fost G. D. Florescu, *Andrei vistierul şi Andrei Hatmanul-Logofătul de la sfârşitul secolului al XVI-lea*, Bucureşti, 1936, p. 8.

[117] Vezi Ion Donat, *Cu privire la domnia lui Vlad Înecatul*, în *SMIM*, IX, Bucureşti, 1978, p. 117—120 şi Aurel Decei, *Aloisio Gritti în slujba sultanului Soliman Kanunî, după unele documente turceşti inedite (1533—1534*, în *SMIM*, VII, Bucureşti, 1978, p. 131—139.

[118] Dan Pleşia, *Contribuţii la istoricul mănăstirii Stăneşti...*, p. 408, n. 13.

[119] Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 832. Au fost aduşi în ţară de Chisar logofătul. Vezi şi A. Veress, *op. cit.*, III, Bucureşti, 1931, nr. 36, p. 75 (act care atestă clar că „a fugit" cu Petru Cercel; comentarii la N. Iorga, în *RI*, XVII (1931), p. 141).

[120] În acest răstimp, în 24 mai şi, respectiv, 3 iunie 1589, el trecea prin Braşov, executând pentru Mihnea vodă o misiune diplomatică la curtea princiară din Alba Iulia (Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 837).

Un izvor narativ, cronica lui Szamosközy, îl acuză formal că, în vara anului 1595, în timpul confruntării de la Călugăreni, a acționat alături de boierii care în taină se opuneau liniei politice antiotomane a lui Mihai Viteazul: „Sigismund ⟨Báthory⟩ a trimis lui Mihai Vodă în lupta împotriva lui Sinan pașa pe Albert Király, dar acolo s-a purtat prost Albert Király, căci au fost câțiva boieri care sau nu l iubeau pe Mihai vodă sau erau fricoși. Între alții fuseseră și Mirislău ⟨= Miroslav⟩ logofătul și Dan vistierul, care au sfătuit pe Albert Király să nu meargă în luptă așa nebunește, căci ce pot face șaisprezece mii de oameni împotriva a o sută de mii?!" [121]. Este sigur că această atitudine, care a determinat absența la timp a ajutorului ardelenesc de pe câmpul de luptă, nu a rămas necunoscută lui Mihai, care chiar „a voit să spânzure câțiva boieri", printre care, foarte probabil, și pe Miroslav [122]. Împrejurarea justifică și retragerea de către domn a dregătoriei de mare logofăt la capătul toamnei aceluiași an de răscruce 1595. De acum încolo, însă, Miroslav nu pare să mai fi împărtășit convingerile grupării boierești ostile lui Mihai, cu toate că în pragul anului următor autoritățile otomane încă îl mai socoteau ca făcând parte din rândurile acesteia [123]. Va reapare în sfatul domnesc, dar numai din când în când și cu titlul de „fost mare logofăt". În 9 iunie 1598, „Miroslaus Logofetes" se numără printre „sfetnicii și dregătorii" lui Mihai care, la mănăstirea Dealul de lângă Târgoviște, au încheiat tratatul cu împăratul Rudolf II, după ce Transilvania trecuse sub control habsburgic. Iar ulterior, în 26 iunie 1599, la Târgoviște, se află și printre marii boieri care tratează cu solii cardinalului Andrei Báthory, proaspătul stăpân de atunci al Transilvaniei [124].

Mihalcea banul Karadja sau „Mihalcea banul din Cocorăști", cum îi spun documentele interne [125], a pierit practic odată cu stăpânul său, Mihai Viteazul, în august 1601. După asasinatul de pe câmpia Turzii a încercat să fugă, dar a fost prins de valonii lui George Basta într-o moară de lângă Turda. Interogat, „după multe cazne și schingiuiri" a fost ucis la Alba Iulia, iar trupul i a fost aruncat „într-o groapă de pietre de lângă cetate" [126]. Totuși, în chip suprinzător — ca și în cazul lui Mihai Viteazul — cineva a avut grijă să i aducă în țară rămășițele pământești, care au fost depuse la mănăstirea Mărgineni [127].

Într un act din 28 mai 1594, prin care-i este întărit satul Orlești (probabil Orleasca, jud. Brăila), Mihai Viteazul îl numește „cinstitul *vlastelin* al domniei mele jupan Mihalcea fost mare ban" (s. n. — Șt. A.), ceea ce

[121] I. Crăciun, *op. cit.*, p. 104.

[122] Vezi și observațiile lui N. Iorga, în *RI*, XVII (1931), p. 135, precum și în *Istoria lui Mihai Viteazul*, ed. N. Gheran și V. Iova, București, 1968, p. 185; P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, ed. cit., p. 80—81, 118; cf. Ion Sârbu, *Istoria lui Mihai vodă Viteazul, domnul Țării Românești*, ed. D. Mioc, Timișoara, 1976, p. 176—177.

[123] Vezi mai sus n. 68.

[124] Cea mai recentă ediție a acestor acte, in *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, I, nr. 59, p. 87; nr. 61, p. 194 și nr. 83, p. 236.

[125] *DIR*, B, XVII-4, nr. 35, p. 32.

[126] I. Crăciun, *op. cit.*, p. 159.

[127] *DRH*, B, vol. XXIV, nr. 230, p. 304; act semnalat și discutat de Dan Pleșia, *Mormântul marelui ban Mihalcea din Cocorăști, la mănăstirea din Mărgineni și ceva despre urmașii săi din veacul XVII*, comunicare din 5 iulie 1973, în cadrul Comisiei de Genealogie, Heraldică și Sigilografie de pe lîngă Institutul de Istorie „N. Iorga" (în manuscris).

presupune o legătură de rudenie între ei [128]. De altfel și izvoarele străine contemporane pomenesc de faptul că Mihalcea era „rudă" *(parente)* cu domnul [129]. Cum Mihalcea era un grec „de rând" *(di natione greco, vilmente nato)*, care și-a câștigat o vreme existența la Constantinopol din vânzarea de „carne sărată și vite" [130], această legătură nu s-a putut produce decât prin căsătorie. Și într-adevăr, genealogiștii au arătat că soția lui, Marula din Cocorăști, scobora prin tatăl ei, Vlad banul — ucis de vodă Alexandru Mircea în 1568 — din aceeași Caplea, sora lui Radu vodă cel Mare, din care a descins și Maria, mama lui Teodosie Rudeanu [131]. Această înrudire cu casa domnească, în speță cu Radu vodă Paisie, tatăl lui Pătrașcu cel Bun, a făcut ca boierii din Cocorăști să fie prigoniți și uciși de Mircea vodă Ciobanul, iar ctitoria domnească de la Mislea, luată sub protecția lor, să fie prădată și pustiită [132]...

Mihalcea și-a început cariera în sfatul domnesc sub Petru vodă Cercel, fiind primul lui mare ban al Craiovei [133]. Caracteristic pentru fidelitatea cu care i-a slujit pe fiii lui Pătrașcu cel Bun este faptul că în pribegie, în 1585 1586, în Transilvania, atunci când Petru vodă era prizonier în cetatea Chioar, iar o parte din boierii munteni care l-au însoțit s-au întors în țară, Mihalcea, împreună cu un „Radul postelnicul", a rămas în continuare în preajma stăpânului său, în satul „Subcetate" (com. Valcău de Jos, jud. Sălaj). Acum îi face Franco Sivori portretul: „Acest ban *Micali* fusese omul cel mai însemnat din Țara Românească după principe, bărbat de o prea frumoasă înfățișare, cu mult suflet și de mare experiență", și care era atunci „în vârstă de 50 de ani" [134]. Execută în aceste grele împrejurări cea dintâi misiune diplomatică pe care i-o cunoaștem — se duce la Roma și, în 21 iunie 1586, obține de la papa Sixt al V-lea o scrisoare prin care cerea lui Ștefan Báthory să intervină pentru eliberarea din temniță a lui Petru Cercel [135]. Se va întoarce cu această scrisoare la Cracovia, după care, într-un moment pe care nu-l putem determina, va reveni și el în țară [136]. Giovanni Beduccino, care

[128] *DRH*, B, XI, nr. 56, p. 77—78; analiza acestui act, la N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, ed. cit., p. 103.

[129] Mai întâi i se spune așa într-un „avviso" publicat la Roma în 21 martie 1597 (reprodus în *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, IV, București, 1986, nr. 61, p. 96); apoi, într-o scrisoare din 5 iulie 1600 din Cașovia, a generalului Basta (A. Veress, *Epistolae et acta Generalis Georgii Basta*, I, nr. 516, p. 390; citată de P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, ed. cit., p. 76).

[130] N. Iorga, *Un nou izvor cu privire la Mihai Viteazul și Radu Șerban*, în *AAR*, MSI, Seria III, t. XII, București, 1932, p. 100.

[131] Dan Pleșia, *Mănăstirea Dealu — necropolă domnească și ceva despre frământările interne din Țara Românească în veacul al XVI-lea*, în „Acta Valachica", Târgoviște, 1972, p. 149 (și tabelul genealogic *E*, anexat studiului); George D. Florescu și Dan Pleșia, *Mihai Viteazul...*, p. 140. Vlad banul din Cocorăști era văr de-al doilea cu Pătrașcu cel Bun.

[132] *DIR*, B, XVII-3, nr. 450, p. 499.

[133] *Ibidem*, XVI-5, nr. 139, p. 133; este meritul lui Dan Pleșia de a-l fi deosebit pe Mihalcea, marele ban al lui Petru Cercel, de „Banul Mihali" al lui vodă Mihnea, aflat în 5 iulie 1583 la Raguza și care, foarte probabil, este viitorul Mihai Viteazul *(Mormântul marelui ban Mihalcea...*, p. 2—3, ms.).

[134] *Călători străini...*, III, p. 60.

[135] *Ibidem*, p. 62 și 64; scrisoarea papală în Hurmuzaki, *Documente*, III-1, București, 1880, nr. LXXVII, p. 92—93.

[136] Venind de la Roma, a poposit la Veneția în 7 iulie 1586 (Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I, vol. I, București, 1886, nr. CLI, p. 100); pentru sosirea la Cracovia, vezi *Călători străini...*, III, p. 68. Pe de altă parte, știm sigur că sub Alexandru vodă cel Rău se afla în țară (vezi actul citat în n. 128).

l a cunoscut în 1600 la curtea imperială, afirmă despre el că, ajuns la o vârstă înaintată *(per l'età grave in che si ritrovava)*, era deosebit de preţuit „pentru marea experienţă pe care o avea la diverse curţi şi pentru buna cunoaştere a feluriţilor principi" *(per la molta prattica c'haveva in varie corti et longa conoscenza di diversi principi, fù stimato persona di molto maneggio e riputato huomo di saggio consiglio)*. Mihai Viteazul, adaugă acelaşi izvor, ţinea la Mihalcea nu numai pentru aceste calităţi — care-i confereau autoritate faţă de oricine *(era presso tutti di molta auttorita)* —, ci şi pentru că, fiind „foarte priceput", îşi însuşise perfect tehnica prefăcătoriei şi înşelăciunii practicată în chip obişnuit la curţile apusene *(essendo molto accorto, s'era col fingere et simulare accomodato di costumi delle Corti)* [137].

În fine, aceeaşi sursă mai sus citată a ţinut să consemneze legăturile de rudenie pe care Mihalcea şi le făcuse în sânul aristocraţiei muntene. După Beduccino, la 1600 el ar fi avut „trei surori" măritate cu mari boieri din Ţara Românească *(maritando tre sorelle ne'principali di quella provincia)* [138]. Este desigur o confuzie cu fiicele sale, care în realitate au fost în număr de patru. Ne interesează aici, cu precădere, două din alianţele matrimoniale aranjate de Mihalcea, care, de fapt, în ambele cazuri l-au legat de neamul boierilor din Cepturoaia. Este vorba mai întâi de căsătoria fiicei sale Maria, zisă „din Albeşti", cu Badea spătarul din Cepturoaia, Greci şi Sărata (numit şi Bădican), fiul lui Badea comisul. O altă fiică a lui Mihalcea, pe nume Preda, a fost cea de-a doua soţie a lui Radu clucerul Buzescu, cu precizarea că această însoţire a avut loc târziu, prin 1599—1600, căci Mihalcea nu a mai apucat să întocmească actele de înzestrare [139].

Din aceeaşi familie a boierilor din Cocorăşti se trăgea şi jupaniţa Păuna, al cărei al doilea soţ a fost Nica din Corcova, numai vistier al doilea pe vremea lui Mihai Viteazul, dar care ulterior va face o mare carieră în sfatul domnesc al Ţării Româneşti [140]. Nica vistierul l-a însoţit pe domn în campania din Moldova şi, lucru mai semnificativ, ni s-a păstrat de la el o scrisoare, datată 2 septembrie 1600, în Sebeşul Săsesc, prin care îl soma pe primarul Sibiului să dea ascultare mai departe lui Mihai Viteazul, cu ameninţarea: „Au pare-vă domniia voastră că domnu nostru iaste fără de oşti şi fără de oameni?" [141]. A stăruit deci neclintit în credinţa faţă de domn în clipele de restrişte şi ascensiunea de mai târziu, pe lângă Radu vodă Şerban, nu face decât să confirme indirect această atitudine. Se poate spune aşadar că familia boierilor din Cocorăşti a sprijinit şi ea din plin domnia lui Mihai,

[137] N. Iorga, *Un nou izvor...*, loc. cit. Pentru profilul lui de om politic, vezi printre alţii Victor Papacostea, *Un colaborator al lui Mihai Viteazul: banul Mihalcea*, în vol. *Civilizaţie românească şi civilizaţie balcanică*, Bucureşti, 1983, p. 241—246.

[138] N. Iorga, *op. cit.*, loc. cit. I se cunosc şi doi nepoţi, Iane şi Tudor, cărora Mihai vodă le întărea stăpânirea peste două vaduri de moară de lângă Rm. Sărat, cu precizarea: „pentru slujba domniei mele şi ţării domniei mele, slujbă pe care au slujit-o ei cu mare greutate ţării domniei mele" *(DRH*, B, XI, nr. 234, p. 312.

[139] Dan Pleşia, *Mormântul marelui ban Mihalcea...*, p. 3—4; Ştefan Andreescu, „*Costea chihaia" şi înscăunarea lui Matei Basarab* în *AIIAI*, t. XXVI, 1989, 1, p. 535—539.

[140] *DIR*, B, XVII-1, nr. 134, p. 130. Vezi şi opinia lui Dan Pleşia, care pe temeiul unui hrisov din 30 martie 1629 *(DRH*, B, XXII, nr. 244, p. 470) a dedus că Păuna a fost nepoată de fiu a lui Vlad banul din Cocorăşti *(Mormântul marelui ban Mihalcea...*, p. 3, ms.). Pentru restul biografiei lui Nica, vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 219.

[141] *DRH*, B, XI, nr. 415, p. 566; pentru prezenţa la Iaşi, în 1 iunie 1600 (st. v.), vezi *Ibidem*, nr. 385, p. 531.

la fel precum cele ale boierilor din Cepturoaia, din Izvorani, din Băleni și Slătioare sau din Florești...

Un act din 15 iunie 1603 îl amintește pe ,,jupan Dumitru *cel bătrân* fost mare vornic" (s. n. — Șt. A.) [142]. Este vorba de Dumitru din Dădești, care, începând din anul 1570, când devine marele vistier al lui Alexandru vodă Mircea, s-a menținut în sfatul domnesc aproape neîntrerupt mai bine de trei decenii [143]. S-ar putea chiar spune despre el că este un exemplu tipic de ,,cameleonism politic", mai cu seamă că este singurul dintre boierii lui Mihai care acceptă din capul locului să intre, în ianuarie 1601, în compo nenţa divanului lui Simion Movilă [144]. Aici ne interesează în special legăturile care i-au făcut pe Petru Cercel sau Mihai Viteazul să l păstreze în sfat și chiar să-l promoveze. De ajuns să ne gândim că cel dintâi l a făcut mare ban al Craiovei, dregătorie în care l-a înlocuit pe Mihalcea Karadja, iar celălalt, în toamna anului 1599, când a pornit în expediția din Transilvania, l-a lăsat la Târgoviște în calitate de ispravnic al scaunului domnesc [145]. Și trebuie notat numidecât că și în acest caz originea soției revelează, cel puțin în parte, sensul unei evoluții politice. Pe nume Calea, această jupâniță era din neamul boierilor din Pietroșani, care s-au înrudit cu Pătrașcu cel Bun (o soră a acestuia Maria, a fost măritată după Balea paharnicul din Pietroșani) [146]. Calea era nepoata lui ,,Dragomir armașul din Cepturile" — armaș pe vremea lui Neagoe Basarab! — frate al lui Toma banul din Pietroșani (ucis de Radu vodă Paisie în 1536) [147]. El, Dragomir, fost mare spătar și ctitor — împreună cu fratele său — al mănăstirii Verbila, și a pierdut capul ,,cu rea hiclenie" anterior datei de 7 mai 1535, din porunca lui Vlad Vintilă de la Slatina [148]. Ar mai fi de adăugat că, așa cum s-a obser vat, Balea paharnicul din Pietroșani, cumnatul lui Pătrașcu cel Bun, era de fapt și ,,unchi după mamă al Doamnei Stanca a lui Mihai Viteazul" [149]. Într-adevăr, există un hrisov al lui Mihnea Turcitul, din 15 decembrie 1586, în care sunt citați nominal ,,nepoții jupaniței Maria" — ,,sora lui Pătrașcu voevod" — printre care și o Neacșa, care ar putea fi chiar mama Domnei Stanca. Dar, în același act, o altă nepoată este ,,Calea", foarte probabil nimeni alta decît soția lui Dumitru din Dădești [150].

Nu am discutat până acum deloc despre originea însăși a acestui boier. Într-un act din 1590 i se spune: ,,Dumitru fost mare vornic din Dădești" [151]. Ţinând seamă de acest fapt, singurul indiciu genealogic poate fi cules, cre-

[142] *DIR*, XVII-1, nr. 104, p. 93.

[143] Cariera lui, cu eliminarea unor confuzii, a fost reconstituită de I. Ionașcu, *Mihai Viteazul și autorii tratatului de la Alba Iulia*, p. 120—123; vezi și N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 57—58.

[145] Scrisoare din Alba Iulia, din 29 noiembrie 1599, a lui Aloisio Radibrat (Hurmuzaki, *Documente*, XII, nr. DCCCXXXIV, p. 519—520).

[146] Vezi Stoica Nicolaescu, *Documente slavo-române...*, p. 65 și 293, precum și actele publicate în *DRH*, B, V, nr. 81, p. 87—88 și. *DIR*, B, XVI-4, nr. 359, p. 349.

[147] Vezi Dan Pleșia, *Răscoala din 1539...*, p. 58. Vezi și actul din 9 iunie 1559 (*DRH* B, V, nr. 145, p. 160), cât și cel din 8 ianuarie 1582 (*DIR*, B, XVI-5, nr. 46, p. 43—44). Cel dintâi document din care rezultă însoțirea lui Dumitru cu Calea este din 10 decembrie 1571; din același act aflăm că ea mai fusese măritată odată, legătură din care rezultaseră doi fii (*DRH*, B, VII, nr. 75, p. 99).

[148] *DRH*, B, III, nr. 197, p. 331 și Ștefan Andreescu, *Observații asupra p melni ului mănăstirii Argeșului*, în *GB*, an. XXVI (1967), nr. 7—8, p. 817—817 și 818—819.

[149] Dan Pleșia, notă la tabelul *B* care însoțește studiul *Mănăstirea Dealu...*, cit.

[150] *DIR*, B, XVI-5, nr. 283, p. 269; vezi și Dan Pleșia, *Neamul Doamnei Stanca...*, p. 8.

[151] *DIR*, B, XVI—5, nr. 457, p. 443.

dem, dintr-un hrisov emis de Neagoe Basarab în 6 mai 1519, la Pitești. În acest act este amintit, printre alții, un boier „Dumitru cu fiicele sale, anume Dobriina și Rada și Stana și Buna", care stăpânea o parte din Milcoveni și o parte din *Dădești* (probabil Didești, jud. Teleorman). Mai rezultă limpede din hrisovul respectiv că el nu avea fii: fiicele sale trebuiau să l moștenească, „ca să i fie în loc de fii" [152]. Având în vedere și potrivirea de nume, acest boier Dumitru pare a fi bunicul matern al lui Dumitru din Dădești. Pe de altă parte, în hrisovul din 1519 mai figurează și alte nume de boieri cu stăpâniri în Milcoveni și Dădești. Cu toții trebuie că descindeau dintr un strămoș comun, din veacul precedent.

Dumitru din Dădești a avut doi fii. Unul din ei, Stoica spătar, s a însurat, probabil încă pe vremea lui Petru Cercel, cu Stanca, fiica lui Staico din Bucov, pe rând mare postelnic și mare spătar al fratelui lui Mihai Viteazul [153]. Celălalt fiu, Dragomir postelnic, s a căsătorit — așa cum am semnalat deja — cu jupanița Voica, fiica lui Radu vistierul din Cepturoaia [154]. Iar această ultimă legătură a făcut din Dumitru din Dădești, cel puțin în 1600, o rudă apropiată, prin alianță, cu însuși Mihai Viteazul, care și el s-a încuscrit atunci cu Radu din Cepturoaia...

La începutul domniei lui Mihai Viteazul, Dumitru din Dădești apare uneori în divan cu titlul de „fost mare logofăt". În această calitate, el a făcut parte din delegația de ierarhi și boieri care a încheiat tratatul de la Alba Iulia, din mai 1595 *(Demetrio Logoffett)* [155]. Probabil că din pricina atitudinii vădite la Alba Iulia nu va mai fi chemat în sfatul domnesc până la 1 februarie 1596 [156]. Actul turcesc din 20—29 februarie 1596, relativ recent publicat, îl arată și pe „Dimitre logofăt" printre marii boieri munteni care tratau la un moment dat, în secret, înlăturarea lui Mihai Viteazul [157]. Totuși, în martie 1597, în condițiile în care a început să negocieze el însuși suspendarea ostilităților cu Poarta, Mihai a făcut din Dumitru din Dădești marele său vornic [158]. Cu acest titlu, el figurează ca primul dintre boierii

[152] *DRH*, B, II, nr. 182, p. 340.

[153] Vezi actul din 6 mai 1632 *(DRH*, B, XXIII, nr. 371, p. 559—560; comentarii la Dan Pleșia și Ștefan Andreescu, *Mănăstirea Gruiu! (Contribuții documentare)*, in *GB*, an. XXIV (1965), nr. 11—12, p. 1137, n. 91.

[154] Vezi mai sus nota 58. După cât se pare, Dumitru din Dădești a avut un frate (sau văr!) Andrei, fost mare vistier către sfârșitul domniei lui Mihnea Turcitul (aug. 1589—22 mai 1591), despre care se știe că a fost ctitorul mănăstirii Sf. Ioan cel Mare sau Grecesc din București. O confirmare a acestei ipoteze — care aparține lui Dan Pleșia — am găsit-o într-un act din 15 februarie 1693, in care se spune că mănăstirea a fost „făcută și inălțată" nu numai de Andrei vistierul, ci și de un „*Dumitru spătarul*" (George Potra, *Documente privitoare la istoria orașului București (1634—1800)*, București, 1982, nr. 61, p. 103). Or, pe de altă parte, se știe că fiica lui Andrei vistierul, Catalina, a fost măritată după Preda Buzescu, această însoțire datând cel puțin din vremea lui Mihai Viteazul *(DIR*, B, XVII—1, nr. 188, p. 194—195; XVII—2, nr. 25, p. 21; XVII—4, nr. 595, p. 580). Ar insemna, deci, că și pe această cale Dumitru din Dădești, se inrudea cu boierii din Cepturoaia, în speță cu Buzeștii.

[155] Vezi mai sus nota 45. Faptul este pomenit de cronică, unde însă apare cu titlul de vornic *(Letopisețul Cantacuzinesc*, ed. cit., p. 59). Titlul corespunde probabil poziției pe care o deținea in momentul redactării cronicii.

[156] Vezi *DRH*, B, XI, nr. 151, p. 196.

[157] Vezi mai sus n. 68.

[158] Pentru acest moment, vezi mai nou Constantin Bălan, *Câteva considerații despre activitatea politică și diplomatică a lui Mihai Viteazul în 1597*, în *RdI*, t. 28 (1975), nr. 4, p. 517—519. Cea dintâi mențiune a lui Dumitru ca mare vornic este din 23 martie 1597 *(DRH*, B, XI, nr. 219, p. 293).

ţării în tratatele din 1598 şi 1599, cu împăratul Rudolf II şi, respectiv cardinalul principe Andrei Báthory [159]. Pe de altă parte, cronica Buzeştilor a consemnat şi o faptă de arme a lui, din septembrie 1598, când, trimis cu oaste de Mihai, a întâmpinat şi înfrânt, „la sat la Chisălet" (Chiselet, jud. Ilfov), un corp de oaste al paşei de Silistra, ce încerca „să apuce scaunul lui Mihai vodă" [160].

Dumitru din Dădeşti l-a înlocuit de fapt în dregătoria de mare vornic pe Ivan Norocea din Răzvad, a cărui ultimă atestare în sfat este din 3 februarie 1597 [161]. Şi, cum spuneam, această înlocuire nu a fost lipsită de tâlc. Şi nu numai prin personalitatea lui Dumitru, a cărui orientare filo-otomană, cunoscută lui Mihai, probabil că slujea scopurilor de moment ale domnului. Îndepăratarea lui Ivan Norocea însuşi din marea vornicie marchează cotitura politicii lui Mihai faţă de curtea transilvăneană, după vizita lui la Alba Iulia din pragul anului 1597. Ivan Norocea a intrat în sfatul domnesc în 26 septembrie 1594, adică exact în ajunul răscoalei Ţării Româneşti contra Porţii. El venea din Transilvania, de la curtea lui Sigismund Báthory, care-i înzestrase şi măritase una din fiice, Velica — văduva pretendentului Vlad — cu Fabio Genga, unul din sprijinitorii şi favoriţii principelui [162]. De fapt, chiar Ivan Norocea va fi direct răsplătit de Sigismund Báthory pentru serviciile aduse cu ocazia descoperirii şi înăbuşirii conspiraţiei vărului său, Baltazar Báthory, executat la Gherla, în 11 septembrie 1594 (st. n.) [163]. Astfel, trecerea lui în Ţara Românească ne apare ca o măsură de siguranţă luată de principe în privinţa lui Mihai, lucru cu atît mai plauzibil cu cât o ştire de mai târziu, de la finele anului următor, atestă că Ivan Norocea încerca să-i convingă pe episcopii munteni să recunoască primatul papei [164]! Oricum, în împrejurările teribile din anul 1595 el s-a bătut cu deosebit curaj contra turcilor, Mihai Viteazul înţelegând să-i recunoască meritele printr-un hrisov din 21 noiembrie (st. v.), din care aflăm că i-a dăruit satul Şerpăteşti, cu balta Criva, „[...] pentru a lui credincioasă şi dreaptă slujbă şi vărsare de sânge, care au vărsat pentru domnia mea, când m-am bătut domnia mea cu păgânii turci" [165]. Formula aceasta acoperă de fapt şi realitatea dureroasă că, în luptele pentru Brăila, din aprilie 1595, Ivan Norocea şi-a pierdut un fiu [166]. Izvoarele transilvănene strict contemporane vorbesc

[159] Vezi mai sus n. 124.

[160] *Letopiseţul Cantacuzinesc*, ed. cit., p. 69; I. I. Georgescu, *O copie necunoscută...*, p. 517.

[161] *DRH*, B, XI, nr. 218, p. 291.

[162] *Călători străini despre ţările române*, III, p. 256 şi 658 (căsătoria este sigur anterioară datei de 28 aprilie 1595). Dintr-un act din 2 octombrie 1594 rezultă că Fabio Genga căpătase de la principe „concessioni di miniere ricche, et di rendite notabili" (A. Veress *Documente*, IV, Bucureşti, 1932, nr. 74, p. 137). S-ar putea să fie vorba de zestrea Velicăi, ceea ce fixează însă corespunzător şi căsătoria respectivă la începutul toamnei anului 1594. Pentru cariera anterioară a lui Simon Genga, fratele lui Fabio, vezi *Elementa ad fontium editiones*, t. XXVI, Roma, 1972, nr. 76–77, p. 167–174.

[163] Georgeta Totoiu, *Rolul logofătului Ivan Norocea în viaţa politică a ţărilor române în a doua jumătate a sec. al XVI-lea*, în „Studii" — Revistă de istorie, an. XVI (1963), nr. 2, p. 422.

[164] A. Veress, *Documente*, IV, nr. 172, p. 315; vezi şi comentariul lui N. Iorga, *O nouă colecţie de acte privitoare la epoca lui Mihai Viteazul*, în *RI*, an. XVIII (1932), nr. 7–8, p. 229.

[165] *DRH*, B, XI, nr. 139, p. 184–185; vezi şi P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, ed. cit., p. 77–78; G. Totoiu, *op. cit.*, p. 424.

[166] Vezi actul citat mai sus, în n. 164.

despre el ca „Generale in Valacchia" sau „Generale della gente del paese", prin urmare rezultând că în 1595, în calitate de mare vornic, a deținut comanda oștii lui Mihai Viteazul [167].

Biografia lui Ivan Norocea este astăzi în general bine cunoscută. Totuși originea lui încă nu a putut fi stabilită. Însă un act de curând editat atestă că și el a avut o „ocină în Izvorani" (Muscel), ceea ce ne face să bănuim că aparținea aceluiași mare neam de boieri din care se trăgea Doamna Stanca [168]. Cariera și-a început-o în toamna anului 1561, ca mare postelnic în sfatul lui Petru vodă cel Tânăr, cu care, probabil în 1565, va deveni cumnat, prin căsătoria lui cu domnița Stana, fiica lui Mircea Ciobanul și a Doamnei Chiajna [169]. Fără îndoială că acestei căsătorii îi datorează înălțarea la treapta de mare logofăt, dregătorie pe care o va păstra până în 1568, când Petru cel Tânăr își va pierde tronul. A urmat stabilirea lui în Transilvania, unde va fi cunoscut sub numele de „Ioan Logofătul din Sebeșul Săsesc" *(Joannes Logoffeth de Zaz Sebes)* [170]. Revine temporar în Țara Românească în preajma evenimentului nunții fiicei sale Velica, cu vărul lui vodă Mihnea, Vlad, însoțire menită să curme dușmănia dintre familia lui Mircea Ciobanul și cea a „Mihneștilor", care atunci, în 1587, cârmuia atât Țara Românească, cât și Moldova [171]. Dar soțul Velicăi s-a stins curând la Constantinopol, în vara lui 1589, tocmai când era pe punctul să ocupe scaunul domnesc al Țării Românești [172]. Cât despre Ivan Norocea, în urma acestei căsători a trecut temporar în Moldova lui Petru vodă Șchiopul — unchiul lui Vlad — unde în răstimpul 24 aprilie 1589 — 20 aprilie 1593 îl regăsim pe rând ca pârcălab de Neamț, mare vornic de Țara de Sus și hatman [173].

„Doamna Velica, fiica lui Ivan vornicul", cum îi spun documentele interne, se afla la curtea din Alba Iulia în primăvara anului 1600, de unde dăruia mănăstirii Gorgota (Golgota) de lângă Târgoviște — împreună cu sora ei Samfira și nepotul de frate Ștefan — ocina din Răzvad, pentru pomenirea părintelui lor, precum și a „frate nostru Pătru" [174]. Într-un raport din 15 martie 1600, întocmit pentru uzul curții imperiale habsburgice, întâlnim următoarea informație despre rolul jucat de Velica în preajma lui Mihai Viteazul: „[...] Și ceea ce este mai rău, toată cârmuirea țării (= Transil-

[167] A. Veress, *Documente*, IV, nr. 144, p. 270, precum și actul citat în n. 164.

[168] *DRH*, B, XXV, nr. 319, p. 356; cf. opinia lui Dan Pleșia, după care Ivan Norocea „cobora dacă nu direct, cel puțin prin femei din Radu, fratele lui Oancea vistierul" (din Batiu) *(Neagoe Basarab. Originea, familia și o scurtă privire asupra politicii Țării Românești la începutul veacului al XVI-lea* (II), în „Studia Valachica", Târgoviște, 1970, p. 136, n. 210).

[169] *DRH*, B, XXV, nr. 295, p. 392; vezi și N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 66. În 1563, un „Ivan postelnic", care pare a fi tocmai boierul nostru, este ispravnicul zugrăvirii bisericii mănăstirii Snagov.

[170] Andrei Kovács, *Date privind viața Zamfirei, fiica lui Moise Vodă*, în *AIIAC*, t. XXVII, 1985 1986, p. 357, 362, 363, 364, 369, 372 și 374.

[171] *DIR*, B, XVI 6, nr. 50, p. 42—43; N. Iorga, *Un pact de familie și o nuntă domnească în 1587*, în *AAR*, MSI, Seria III, t. XII, 1931, p. 27—31.

[172] Hurmuzaki, *Documente*, IV 2, nr. LXXXV, p. 141 și nr. LXXXVII, p. 142; A. Veress, *Documente*, III, nr. 122, p. 188—189.

[173] N. Stoicescu, *Lista marilor dregători moldoveni (1384—1711* în *AIIAI*, t. VIII, Iași, 1971, p. 405, 506, 411; adaug că el a fost mai întâi, la 16 martie 1589, pârcălab de Roman, titlu pe care îl reia în 16 iunie 1591 (G. Totoiu, *op. cit.*, p. 420; cf. N. Stoicescu, *Lista*, p. 413). În 29 noiembrie 1589, Ivan sosea din Moldova la Brașov: „Kam aus der Molda der Lugofett Iwan von Millenbach..." (Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 840).

[174] *DRH*, B, XI, nr. 371, p. 517; act semnalat de N. Iorga, *Trei chipuri din veacul al XVII-lea*, în *CL*, an. XXXIX (1905), nr. 1, p. 117—120.

vaniei⟩ este lăsată în seama unei doamne din Valahia căsătorită cu Fabio Genga ⟨și⟩ cu care el ⟨Mihai⟩ se arată în văzul tuturor într-atât, încât sub pedeapsa cu moartea, a poruncit soțului ei să nu-și mai vadă propria soție"[175]. Luând în considerație o anumită cotă de exagerare, rămâne de netăgăduit că ea va fi reprezentat într-adevăr unul din factorii de influență de la curtea din Alba Iulia a lui Mihai Viteazul!

În urma răscoalei Țării Românești contra Porții, în componența divanului remaniat figurează, începând din 13 decembrie 1594, și „Șerban paharnicul din Coiani"[176]. El va păstra dregătoria de mare paharnic în tot restul domniei lui Mihai și va rămâne cu ea și în sfatul din 1599—1600 al lui Nicolae vodă Pătrașcu. Prin mama lui Maria, „fiica jupaniței Anca din Coiani", Șerban scobora din unul din cei patru frați Craiovești, Radu postelnicul, și, în consecință, în 1589 el participa la împărțirea imenselor averi ale Craioveștilor[177]. Dar Anca, bunica maternă a lui Șerban paharnicul, a fost fiica lui Șerban banul din Izvorani și a Mariei, aceasta din urmă fiind de fapt fata lui Radu Craiovescu[178]. De aici probabil însuși numele ales pentru boierul nostru! Și, bineînțeles, aceasta descendență îl făcea să fie rudă atât cu Doamna Stanca, cât și cu Miroslav din Râfov, Ivan Norocea din Răzvad sau Udrea Băleanu, a cărui mamă era și ea o Izvorancă[179]. Pe de altă parte, soția lui Radu postelnicul Craiovescu a fost Velica din Șitoae, fiica aceluiași Vintilă Florescu, din care am văzut că se trăgea, pe linie maternă, Radu comisul Florescu — fratele vitreg al lui Mihai —, cât și Miroslav logofătul. Iar prin soția lui Elina, fiica lui „Udriște banul din Mărgineni", Șerban paharnicul a devenit rudă prin alianță cu un al patrulea străvechi neam boieresc, cel al Mărginenilor[180].

Pe lângă Craioveștii-Coiani, în sfatul reînnoit al lui Mihai de la sfârșitul anului 1594 a fost reprezentată și cealaltă familie care i-a moștenit pe cei patru frați de la hotarul secolelor XV—XVI, a Craioveștilor—Brâncoveni. Într-adevăr, din 13 decembrie 1594 pînă în 12 februarie 1595, printre membrii sfatului domnesc apare „Danciul mare spătar", care nu poate fi decât Danciul din Brâncoveni, fostul mare vornic al lui Ștefan vodă Surdul. Identificarea este posibilă prin faptul că în hrisoavele emise în cursul primăverii, în răstimpul 10 martie — 26 mai 1595, în lista martorilor de la sfîrșitul fiecăruia, în dreptul spătarului s-a lăsat loc liber. Or, după cum ne spun documente ulterioare, lui Danciul „i s-a întîmplat moarte [...] în Țara Ungurească" și prin grija Doamnei Stanca — trimisă la adăpost, dincolo de munți, în cursul evenimentelor din 1595 — a putut fi „îngropat în biserică

[175] Ultima, ediție: *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, IV, București, [illegible] nr. [illegible] p. 232 și 235 (trad.).

[176] Așa i se spune, de pildă, într-un hrisov din 11 mai 1597 (*DRH*, B, XI, nr. 228, p. 302. (Vezi și mai sus, n. 1).

[177] *DIR*, XVI—5, nr. 420, p. 402—406; esențial pentru deslușirea ascendenței lui Șerban paharnicul este studiul lui Elie Nicolescu, *Din descendența „Craioveștilor"*, în *RIAF* an. V vol. IX, București, 1903, p. 200—206; vezi și rectificările lui Dan Pleșia *Contribuții documentare la istoricul mănăstirii Argeș...*, p. 81, n. 34.

[178] Pentru posibila origine a înrudirii dintre Șerban din Coiani și Buzești, vezi ipoteza lui Dan Pleșia, *Contribuții la istoricul mănăstirii Stănești...*, p. 411, n. 31.

[179] *DIR*, B, XVI—4, nr. 349, p. 340 și XVI—5, nr. 305, p. 293.

[180] *Ibidem*, XVII—1, nr. 413, p. 467—468 și George D. Florescu, *Boerii Mărgineni*, p. 82—83; Vezi și I. C. Filitti, *Craioveștii*, în *CL*, an. 54 (1922), nr. 3, p. 207—211.

în Bălgrad" [181]. Așadar, el s-a îmbolnăvit și s-a stins pe când executa o misiune diplomatică la curtea din Alba Iulia, și nu a fost înlocuit în dregătoria de mare spătar decât atunci când vestea dispariției lui a fost confirmată.

Din aceeași familie a Craioveștilor-Brâncoveni pare să fi provenit și marele ban de Craiova din intervalul 31 august 1596 — 5 octombrie 1597, pe nume Manta. Numele acesta este grecesc, dar știm că Oxotie, marele agă de la sfârșitul domniei lui Petru cel Tânăr — grec de origine — a fost însurat cu jupanița Vișana. Și, în virtutea acestui fapt el primea întărire de stăpânire, în 16 martie 1568, pentru satul Bresnița — „ocină Craiovească" — al lui Matei al Margăi, care era „socrul lui" [182]. Or, un hrisov al lui Mihai Viteazul, emis la București, în 29 august 1594, vorbește de un proces cu mănăstirea Glavaciog, pentru stăpânirea peste ocinele „jupaniței Marga, fiica lui Matei banul", cei ce le revendicau fiind „jupan Danciul fost vornic din Brâncoveni" și „jupan Manta mare paharnic" [183]. Actul respectiv dovedește fără putință de tăgadă că Manta — la începutul domniei lui Mihai marele său paharnic (2 octombrie 1593 — 31 octombrie 1594) — aparținea familiei Craioveștilor-Brâncoveni. S-ar putea deci ca el să fi fost fiul lui Oxotie aga și al Vișanei. Și așa s-ar explica prea bine cum de a ajuns până în vârful ierarhiei boierești, ca mare ban de Craiova [184].

Merită de notat aici că fiica lui Danciul vornicul — și sora viitorului domn Matei Basarab — Calea, a devenit soția lui Calotă din Grădiște și Lipov. Giovanni de'Marini Poli, într un raport al său întocmit la Caracal, în 31 ianuarie 1598, pomenește de o „nuntă a marelui ban de Craiova", la care Mihai Viteazul tocmai participase [185]. Credem că a fost vorba chiar de această însoțire, cu toate că în lista marilor bani există o lacună pentru intervalul 5 octombrie 1597 — 25 martie 1598. Într-adevăr, știm sigur că în 12 februarie 1598 Calotă era deja recăsătorit cu Calea din Brîncoveni [186] Pe de altă parte, există un hrisov al lui Mihai Viteazul din 25 ianuarie 1598 emis „în satul Grădești" (= Grădiște), care ar putea fi chiar satul de baștină al lui Calotă [187]. Acestea sunt două elemente care pledează pentru ideea că el a fost din nou mare ban de Craiova în iarna 1597—1598, după ce deținuse

[181] *DRH*, B, XI, nr. 246, p. 326; vezi și Ilie Chiriță, *Boierii Brâncoveni (Fiii lui Vâlsan)*, în *AO*, an. XIII (1934), p. 54—55; Victor Brătulescu, *Danciul vornicul, tatăl lui Matei Basarab și el al lui Mihai Viteazul în Ardeal*, în *MA*, an. XI 1966), nr. 1—3, p. 170—171.

[182] *DRH*, B, XI, nr. 56, p. 76—77 și *DIR*, B XVI—4, nr. 414, p. 411; vezi și Elie Nicolescu, *op. cit.*, p. 209—210.

[183] *DRH*, B, XI, nr. 86, p. 118; acest act l-a făcut pe Elie Nicolescu să afirme că Manta era „fără îndoială tot din Brâncoveni".

[184] Prezența lui la Craiova a fost înregistrată în cronica lui Baltasar Walther (*SMIM*, III, p. 75 .

[185] *Călători străini despre țările române*, III, p. 266 (în n. 106, editorii presupun că „este vorba de nunta fiicei banului Mihalcea cu Buzescu").

[186] *DRH*, B XI, nr. 273, p. 363.

[187] *Ibidem*, nr. 272, p. 362; anterior, în 18 ianuarie 1598, Mihai se găsea la Caracal (nr. 271, p. 361). Într-un act din 29 august 1577, printre martori figurează"... și din Grădiște, Calotă ban , ceea ce a dus la observația că el era originar din acest sat, „imposibil de identificat" (*DIR*, B, XVI 4, nr. 292, p. 291; Dan Pleșia, *Dobromir banul. Neamul și ctitoriile*, p. 11, ș nota 116, n.s.). Totuși un act mai de curând ieșit la iveală îngăduie să se vadă că avem de-a face cu satul Grădiște din Vâlcea (Dumitru Cumpănașu, *Documente privind satul Grădiște din județul Vâlcea*, în *RA*, an. LIII, vol. XXXVIII, nr. 3 1976, p. 298).

această înaltă dregătorie întâia oară, timp de câteva luni, în prima jumătate a anului 1596 [188].

Fiindcă am amintit iarăși de Calotă din Grădiște și Lipov, al cărui devotament față de Mihai a mers până la sacrificiul suprem, să mai spunem că anterior el fusese însurat cu Ana, văduva lui Borcea logofătul din Bucșani, boier care de asemenea a făcut parte din delegația de la Alba Iulia, din mai 1595, și care se vede că s-a stins curând după aceea [189]. Ne interesează aici originea Anei, care ne poartă spre același puternic și vechi neam al boierilor din Pietroșani (Prahova), înrudit cu Pătrașcu cel Bun, de care am pomenit până acum în câteva rânduri. Ea era nepoată de fiică a lui Barbul vornicul din Pietroșani, fiul lui Toma banul și ginerele lui însuși vodă Mircea Ciobanul [190]. Cu alte cuvinte, prin punerea în lumină a originii acestei jupanițe suntem în măsură să deslușim, fie și numai parțial, rostul alegerii primului ei soț — Borcea logofătul din Bucșani — , care nu făcea parte din sfatul domnesc, pentru delegația de la Alba Iulia. Și, deopotrivă, remăritarea ei cu Calotă din Grădiște și Lipov a avut desigur menirea să atașeze în chip suplimentar pe acest mare boier de familia domnească, întrucât — să ne reamintim! — Doamna Stanca însăși era, prin mamă, o descendentă a familiei boierilor din Pietroșani [191].

Există un mic grup de boieri care și-au datorat ascensiunea pe lângă Mihai Viteazul nu vreunei înrudiri cu casa domnească, ci, foarte probabil, relațiilor de prietenie din vremea când acesta, la începutul carierei, a fost ban în județul Mehedinți. Astfel, în 17 august 1594, aflat în București, Mihai întărea lui „jupan Sârbul mare stolnic și cu fratele său popa Stan din Cerneți" o ocină în satul Bistrița (jud. Mehedinți) — cumpărată de ei — precum și niște țigani. Un sălaș de țigani fusese dăruit celor doi de către domn „[...] pentru slujba credincioasă și dreaptă cu care m-au slujit pe domnia mea" [192]. Sârbul figurează ca mare stolnic în actul din 25 octombrie 1593 — deci chiar în pragul domniei lui Mihai — apoi în cel din 2 decembrie 1593 și, în sfârșit, în cele din răstimpul 4 ianuarie — 31 octombrie 1594. Tot în 17 august 1594 cei doi sunt și martorii unui zapis de cumpărătoare, prin care „jupan Stoica al doilea mare logofăt" achiziționa o ocină în satul Strâmba (jud. Gorj). Este vorba de viitorul mare dregător al lui Mihai Viteazul, Stoica sau Stoichiță Râioșanu (din Strâmba) [193]. Și este numaidecât de observat că acesta din urmă, personalitatea cea mai cunoscută din grupul de care ne ocupăm acum, „se trăgea din neamul și din rudenia lui Sârbul stolnic și al popei Stan" [194].

[188] În același sens pledează și un hrisov din 25 martie 1598, în care domnul evocă o judecată recentă efectuată de „jupan Calotă vel ban". Se știe ca, în asemenea cazuri, hrisovul domnesc intervenea nu după prea multă vreme de la pronunțarea deciziei marelui ban (*DRH*, B, XI, nr. 279, p. 371—372).

[189] Pentru Borcea și ctitoria lui, vezi Dan Pleșia, Ștefan Andreescu, *Mănăstirea Gi[illegible]...*, p. 1124—1126.

[190] *Ibidem*, p. 1125—1126.

[191] Un raport din Constantinopol din 3 noiembrie 1600, despre luptele din Țara Românească cu forța otomană de invazie, pomenește pe Calotă sub forma „fratele lui Mihai" (*of Michaell his brother*) (Ultima ediție a actului: *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, V, București, 1990, nr. 260, p. 380 și 381).

[192] *DRH*, B, XI, nr. 83, p. 112—113.

[193] *Ibidem*, nr. 82, p. 111.

[194] *DIR*, B, XVII—1, nr. 108, p. 97—98 și XVII—3, nr. 445, p. 491.

Întâmplător ştim că Sârbul stolnic s-a stins de moarte bună în anul 1596, la Gherghiţa, când Mihai a rezidat acolo timp de câteva luni [195]. În schimb, cel dintâi act din care rezultă că şi fratele său, popa Stan din Cerneţi, închisese ochii este din 15 decembrie 1599 (st. v.) [196]. Acest fapt ne face să bănuim că poate el este acel duhovnic al lui Mihai — *Michaëlis Waywodae sacerdos aulicus, Ztan dictus* — care în 5 noiembrie 1599 sosea la Caşovia, ca emisar al domnului, cu vestea biruinţei de la Şelimbăr [197]. Va fi murit probabil în cursul sau îndată după încheierea acestei misiuni.

Cât despre Stoica Râioşanu, există mărturii că a fost în mai multe împrejurări răsplătit de Mihai Viteazul şi de Doamna Stanca. De pildă, într un hrisov din decembrie 1594 citim că avea o pereche de ţigani dăruită de „doamna domniei mele", „pentru credincioasa şi dreapta slujbă pe care a slujit-o domniilor noastre în ţări străine" [198]. Se înţelege astfel că Stoica i a însoţit în pribegie, când Mihai şi Stanca au fost siliţi să fugă de la Craiova, în 1593. Apoi, Mihai însuşi îi dăruieşte, probabil în 1598, satul Boräştii, (jud. Gorj) pentru devotamentul vădit de el „în ţări străine *din tinereţea lui*" (s.n. — Şt. A.) [199]. În fine, la capătul misiunii pe care Stoica, acum mare vistier, a întreprins-o, în iulie 1599, la curtea din Praga, Mihai, drept mulţumire, îi va mai dărui un sat, Peştişanii (tot din Gorj) [200]. A fost mare vistier în intervalul ianuarie 1597 — octombrie 1599, după care, în urma campaniei din Transilvania, intră în consiliul din Alba Iulia cu titlul de „mare postelnic" [201]. În afară de noua misiune diplomatică la curtea împăratului Rudolf executată alături de Mihalcea banul în ianuarie-februarie 1600, Stoica participă şi la campania din Moldova, deoarece numele îi apare în hrisovul emis la Iaşi, în 1 iunie 1600, de către Mihai Viteazul [202]. Cât de cunoscut era el ca principal sfetnic al lui Mihai o dovedeşte şi faptul că numele lui era indicat primul în lista celor „patru boieri de frunte", pe care, în 2 octombrie 1600, nobilii ardeleni îi cereau ca ostateci de la domn, înainte deci de Udrea banul Băleanu, de Preda Buzescu şi de armaşul Sava [203]. În fine, în vara lui 1601, Stoica va intra în „locotenenţa domnească" instituită după

[195] *DRH*, B, XXI, nr. 115, p. 226; trăia încă la 15 mai 1596, când într-adevăr se afla la Gherghiţa (*Ibidem*, XI, nr. 169, p. 216). Cf. N. Stoicescu, *Dicţionar*, p. 87, care nu cunoaşte împrejurările şi data morţii.

[196] *DRH*, B, XI, nr. 351, p. 495.

[197] Hurmuzaki, *Documente*, III—1, nr. CCLXV, p. 344—345; Radu Constantinescu, *Lupta pentru unitate naţională a ţărilor române (1590—1630). Documente externe*, Bucureşti, 1981, nr. 146—147, p. 76—77 şi 208—209 (trad.).

[198] *DRH*, B, XI, nr. 102, p. 138—139; *DIR*, B, XVII—1, nr. 331, p. 364.

[199] *DRH*, B, XI, nr. 337, p. 472; pentru istoria Borăştilor, vezi I. Donat, *Satele lui Mihai Viteazul*, în *SMIM*, IV, 1960, p. 481. Prezenţa lui în grupul de boieri care în 1593, la Poartă, l-au cerut domn pe Mihai a fost dedusă de G.D. Florescu şi D. Pleşia, *Mihai Viteazul*..., p. 161, n. 132.

[200] Vezi actul citat în nota precedentă. Atragem atenţia că Peştişanii nu era cunoscut ca sat al lui Mihai Viteazul. Vezi şi Ştefan Andreescu, *Alţi soli ai lui Mihai Viteazul*, în *RI*, serie nouă, t. III 3—4, 1992, p. 385—392.

[201] Vezi mai sus actele citate în n. 78, precum şi N. Stoicescu, *Dicţionar*, p. 91—92.

[202] În 7 mai 1600, aflat la Târgul Secuiesc, alături de Mihai, el intervenea printr-o scrisoare pe lângă Mihai Székely în vederea slobozirii pretendentului Ştefan, fiul lui Petru vodă Şchiopul — , care se află acum la Innsbruck" —, pentru a fi instalat pe tronul Moldovei, „dacă Domnul Dumnezeu ar da Moldova în stăpânirea creştinilor" (*Mihai Viteazul în conştiinţa europeană*, V, nr. 182, p. 270—271); asupra prezenţei lui la Iaşi vezi *DRH*, B, XI, nr. 385, p. 531; va reveni la Alba Iulia odată cu Mihai (*ibidem*, nr. 402, p. 554; nr. 406, p. 560 şi nr. 412, p. 564).

[203] A. Veress, *Documente*, VI, Bucureşti, 1933, nr. 198, p. 218.

răsturnarea și izgonirea lui Simion Movilă, în așteptarea întoarcerii în Țara Românească a lui Mihai [204].

Nu vom stărui asupra prezenței pe lângă Mihai a Cantacuzinilor, rudele lui dinspre mamă, decât spre a releva că, după cât se pare, în afară de Andronic și Tudor Șaitanul Cantacuzino au mai fost și alți membrii ai acestei familii care au figurat în sfatul domnesc. Unul dintre aceștia pare a fi fost Dumitru sau „Dumitrachi mare spătar" — cum i se spune uneori în actele interne — de fapt cel dintâi mare spătar al lui Mihai (2 octombrie 1593 — 31 octombrie 1594). Apoi, în sfatul de „domn-asociat" al lui Nicolae vodă Pătrașcu mai apare, deținând aceeași dregătorie de mare spătar, un boier cu numele de Ion (25 iunie — 6 iulie 1600). Este vorba, foarte probabil, de frații lui Andronic Cantacuzino [205]. Ei sunt prezenți în sfatul domnesc atunci când și acesta este consemnat și, pe de altă parte, „nu pot fi identificați cu nici un boier muntean contemporan", dispărând odată cu Mihai Viteazul [206].

Sigur, mai sunt și alți mari boieri ai lui Mihai Viteazul asupra cărora ar merita să stăruim. Unul dintre aceștia ar fi Negrea, marele său spătar din intervalul 12 noiembrie 1595 — 22 septembrie 1599, ucis în mai 1601 „fără nici o judecată", împreună cu Udrea banul Băleanu, din porunca lui Simion vodă Movilă [207]. Dar și în acest caz, ca și în altele, am fi ghidați mai mult de presupuneri pentru stabilirea rădăcinilor de familie. Așa de pildă, pentru Negrea nu putem decât bănui, pe chiar temeiul numelui său, că este identic cu acel Negre postelnic, fiul lui Cârstian postelnic din Stăncești (Prahova), amintit într-un act din 9 septembrie 1579 [208]. Ca atare, dacă ipoteza s-ar verifica, ar însemna că el descindea din Cârstian vornicul de la sfârșitul secolului al XV-lea și era înrudit și cu boierii din Pietroșani [209]. Oricum, despre Negrea știm că în 1595 a luptat pentru cucerirea cetății Brăila, iar în 1600 Mihai Viteazul l-a desemnat printre cei patru comandanți ai oștilor lăsate „să ție" Moldova [210]. A fost deci unul dintre boierii care s-au bucurat de cea mai mare încredere din partea domnului. Și însuși sfârșitul lui tragic, sub securea călăului lui Simion Movilă, constituie în fond o probă indubitabilă a strânsei lui legături cu Mihai Viteazul!

[204] Vezi actele citate în n. 62, la care trebuie adăugat cel din 26 iunie 1601 (editat de C. Rezachevici, *Bătălia de la Gura Nișcovului*..., p. 1156).

[205] George D. Florescu și Dan Pleșia, *Mihai Viteazul*..., p. 155; vezi și întregirile lui Ștefan Andreescu, *Mihai Viteazul, Cantacuzinii și marea bănie de Craiova*, in *AIIAI*, t. XXV 2, Iași, 1988, p. 197.

[206] G. D. Florescu, D. Pleșia, *op. cit.*, p. 155, n. 114.

[207] Ni s-a păstrat diata lui Negrea, întocmită „la vremea morții lui" și confirmată apoi de Simion vodă Movilă (*DIR*, B, XVII—1, nr. 18 și 29, p. 17 și 24—25). Execuția lui Negrea, împreună cu Udrea „sub pretextul unei bănuieli oarecare de trădare" și „fără nici o judecată și cercetare legală" îi era reproșată lui Simion Movilă, printr-o scrisoare din 5 iulie 1601, de către regele Sigismund al Poloniei (I. Corfus, *Documente polone privitoare la domnia lui Simion Movilă în Țara Românească*, Cernăuți, 1939, p. 22—23 (extras din „Codrul Cosminului", t. X XII). Pentru data probabilă a execuției (2/12 mai 1601), vezi Ștefan Andreescu, *Restitutio Daciae*, II, p. 29, n. 62. Știrea era comentată și de Sigismund Báthory, la Cluj, in 15 iunie 1601 (Hurmuzaki, *Documente*, IV—1, nr. CCXII, p. 255).

[208] *DIR*, B, XVI—4, nr. 422, p. 418—419.

[209] Vezi George D. Florescu, *Un sfetnic al lui Matei Basarab ginere al lui Mihai Viteazul*, București, 1943, p. 68—69 (extras din *RIR*, XI—XII, 1941—1942).

[210] *DIR*, B, XVII—2, nr. 268, p. 303; *Letopisețul Cantacuzinesc*, ed. cit., p. 78 și I. I. Georgescu, *O copie necunoscută*..., p. 521.

Dispunem credem în acest moment de suficiente elemente spre a desprinde unele concluzii provizorii. Ceea ce putem numi „partida" boierească a lui Mihai Viteazul a fost o grupare de reprezentanți ai unor vechi și mari neamuri boierești, ce s-au manifestat mai întâi solidar în cursul scurtei domnii a lui Petru Cercel. Iar la nivelul generației anterioare, cam aceleași familii s-au aflat alături de Pătrașcu vodă cel Bun, pribegind decenii întregi și luptând cu arma în mână contra ramurii dinastice a lui Mircea vodă Ciobanul. Iată, de pildă, cum este surprinsă această împrejurare în legătură cu familia Buzeștilor, într un extraordinar hrisov, din 29 iunie 1604, prin care fraților încă în viață atunci, Radu și Preda, le era întărit Târgul Jiului: „Și au fost în pace până în zilele lui Mircea voevod. Apoi, când a fost în zilele lui Mircea voevod, s a întâmplat părinților dregătorilor mai sus scriși ai domniei mele ‹să fie› în pribegie în Țara Ungurească ‹= Transilvania› de frica lui Mircea voevod și au rămas acolo în pribegie multă vreme. Iar întru acestea Mircea voevod a făcut satul lor mai sus scris bazar ‹= târg› care astăzi se numește Târgul Jiului". Întorși în țară la instalarea lui Alexandru vodă Mircea, înaintașii Buzeștilor — ne spune același hrisov, autentică filă de cronică — au fost din nou siliți să apuce calea pribegiei foarte curând, după măcelul din 1 septembrie 1568, cînd „s-a întâmplat tăierea tuturor boierilor și rea moarte de către răposatul Alexandru voevod" [211]. O asemenea dramatică evoluție, în contextul căreia aceste mari familii au avut de îndurat lungi perioade deposedarea de domeniile lor, pe care o atrăgea după sine în chip obligatoriu exilul politic, ne ajută să înțelegem cum de, la capătul anului 1600, majoritatea boierilor lui Mihai — inclusiv Buzeștii! — au rămas în țară. Plecarea în masă, pe care o experimentaseră din plin părinții lor (și în unele cazuri chiar ei înșiși), nu reprezenta o soluție fericită, întrucât îi priva pe acești mari boieri de resursele materiale oferite de întinsele lor domenii și astfel, practic, în scurtă vreme ei erau anihilați din punct de vedere politico militar.

În urma luptei de la Curtea de Argeș, din 25 noiembrie 1600, Udrea Băleanu a cerut un salv conduct spre a se înfățișa în tabăra polonă. La început el își motiva acțiunile trecute prin aceea că, deși a comandat o parte din oastea lui Mihai „atât aici cât și în Moldova", nu a făptuit nimic de capul lui, ci numai ce i-a „poruncit stăpânul". Însă nu această explicație ne interesează cu precădere, ci mai ales ideea în funcție de care Udrea își reclama dreptul de a rămâne în țară: „și eu sunt fiu de boier din această țară și am moștenire și avere în această țară și Dumnezeu a dat țara în mâinile Măriei Voastre" [212]. Cu alte cuvinte, era vorba de un drept pe care nimeni nu i l putea lua sau contesta, indiferent de sorții războiului sau de situația tronului! Prezența în Țara Românească a lui Udrea, a Buzeștilor și a atâtor alți boieri credincioși domnului lămurește cât se poate de bine siguranța cu care Mihai Viteazul, în ajunul plecării lui din Viena (29 aprilie 1601), afirma deja că „o parte din Țara Românească îi este încă devotată" și că el este „așteptat de toți acolo" [213]. Domnul știa prea bine că are pe cine să

[211] *DIR*, B, XVII 1, nr. 137, p. 133; *Letopisețul Cantacuzinesc*, ed. cit., p. 52.

[212] A. Veress, *Documente*, VI, nr. 231 p. 357.

[213] Ultima ediție: *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, V, nr. 293, p. 428; La fel, în cronica lui Stavrinos regăsim ideea că Mihai era așteptat de boierii săi din Țara Românească „cu neră1 dare" (Al. Papiu-Ilarian, *Tesauru de monumente istorice pentru România*, t. I, București, 1862, p. 324).

se bizuie. Şi aşteptările, într-adevăr, nu-i vor fi înşelate! Varianta rămânerii în ţară a marilor boieri fideli lui Mihai Viteazul, în vederea pregătirii revenirii lui la momentul oportun, este una din ideile politice majore de care trebuie neapărat ţinută seama când discutăm despre valoarea şi capacitatea oamenilor care l-au înconjurat şi susţinut.

Trecerea în revistă încercată în paginile precedente a avut şi menirea să surprindă, pe cât se poate, legăturile de rudenie suplimentare create în vremea lui Mihai printre partizanii săi. Sigur că, în acest sens, nu este deloc lipsit de însemnătate să ştim că Stroe Buzescu era însurat cu o nepoată de frate a lui Teodosie Rudeanu. Sau că Mihai vodă însuşi, în 1600, işi va da fata după un fiu al lui Radu vistierul din Cepturoaia. Era în obiceiul timpului ca asemenea alianţe matrimoniale să pecetluiască opţiunile politice convergente [214]. Ceea ce merită relevat în plus este că analiza genealogică devine în anumite cazuri unica modalitate de a explica mulţumitor ascensiunea rapidă a unor figuri noi. Ne gândim aici, de pildă, la comisul Leca sau la Bărcan vistierul, ambii introduşi de Mihai Viteazul în consiliul lui din Transilvania. Oricum, deşi prin forţa lucrurilor incomplet, tabloul schiţat mai sus mărturiseşte destul de elocvent despre un autentic păienjeniş de relaţii şi, implicit, de interese care-i ţineau aproape pe oamenii lui Mihai.

Un lucru care trebuie constatat este că, mai ales în ultima parte a domniei, Mihai Viteazul a promovat în înalte dregătorii, deşi din afara sfatului propriu-zis, oameni despre care nu ştim să fi avut vreo legătură cu marile neamuri boiereşti. Ba chiar unii dintre ei erau proaspăt veniţi în Ţara Românească, fiind de origine sârbă sau albaneză. Evoluţia lor trebuie desigur pusă în seama meritelor personale în raport cu domnul, de care, pe de altă parte, erau strict dependenţi. În această categorie intră mai întâi Sava armaşul, pe care numele îl vădeşte a fi fost de origine sârbă [215]. El era deja mare armaş la 26 iunie 1599, când figurează printre boierii care, la Târgovişte, au încheiat tratatul cu Andrei Báthory [216]. Şi este cât se poate de plauzibil că i-a succedat în această dregătorie lui Udrea Băleanu, care, aşa cum ştim, la 1 septembrie 1598 devenise mare ban al Craiovei. Pe Sava armaşul îl regăsim apoi în Transilvania, pentru ca în vara anului 1600 Mihai să-l desemneze printre cei patru boieri lăsaţi în fruntea oştilor din Moldova [217]. Există chiar un izvor contemporan ardelenesc care susţine că, în iulie 1600, când s-a întors la Alba Iulia, Mihai „lăsă cârmuirea Moldovei unui Sava armaş” [218]. A revenit cu oşti în ajutor lângă domnul său „în luncile Făgăraşului”, iar dintr-un raport al lui David Ungnad, datat 6 octombrie 1600, la Braşov, aflăm că Radu clucerul Buzescu şi Sava armaşul sosiseră în

[214] Un alt exemplu caracteristic: Radul Năsturel postelnicul din Fierăşti a luat în căsătorie „o fată din casa lui Mihail voevod” (*DIR*, B, XVII—1, nr. 61, p. 50). Unul din copiii rezultaţi din această însoţire a fost, cum se ştie, Udrişte Năsturel, sfetnicul cel mai preţuit al lui Matei vodă Basarab — cu care era şi cumnat —, care a îndrumat politica Ţării Româneşti pe acelaşi făgaş al apropierii de lumea creştină europeană, în scopul eliberării ţării de dominaţia Porţii.

[215] Nu i se cunoaşte decât o singură stăpânire, satul Stanomireşti din jud. Râmnicu Sărat, şi aceea agonisită prin cumpărare în vremea lui Mihai (*DIR*, B, XVII—3, nr. 328, p. 375; citat de N. Stoicescu, *Dicţionar*, p. 87).

[216] *Mihai Viteazul în conştiinţa europeană*, I, nr. 83, p. 236 (*Armas Zawa*).

[217] În 12 decembrie 1599, aflat „în arce Vecii” (Brâncoveneşti), Sava armaşul scrie cârmuirii oraşului Bistriţa (A. Veress, *Documente*, V, Bucureşti, 1932, nr. 229, p. 329—330; vezi şi *DRH*, B, XI, nr. 347, p. 491). Vezi şi mai sus n. 210.

[218] Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 269, 315 (trad.).

solie la George Basta și el însuși, când voievodul era pe punctul să traverseze munții în Țara Românească [219]. Urma acestui boier se pierde în împrejurările de atunci, când știm că a fost și el prins și schingiuit [220].

O mențiune specială în cadrul acestei categorii de boieri trebuie fără îndoială acordată agăi Leca, albanez, care în toamna anului 1598 a fost trimis de Mihai în fruntea unui corp de oaste în ajutorul cetății Oradea — asediată de turci — , dar a fost reținut de Sigismund Báthory la Cluj [221]. Episodul întemnițării și torturării lui de către domn, în septembrie 1599, in momentul cînd acestuia i a sosit steagul de domnie de la Poartă, a fost considerat pe drept cuvânt drept suspect, fiind vorba probabil în realitate de o înscenare, căreia i s a dat o amplă publicitate [222]. Solul otoman, Osman Aga, care i a adus lui Mihai însemnele de domnie, în raportul lui nu face nici o referire la un asemenea incident, fapt absolut bizar în cazul în care — așa cum ne spun alte izvoare — aga Leca ar fi fost descoperit ca înțeles cu turcii să l răstoarne pe domn tocmai cu ocazia venirii sale la curte [223]. O dovadă indirectă este și aceea că mai târziu, după expediția în Transilvania, Leca a fost numit căpitan al cetăților Chioar și Gherla (martie 1600) [224] Iar în 6 iulie 1600 figurează chiar în consiliul din Alba Iulia al voievodului [225]. L a trădat într-adevăr pe Mihai, dar în septembrie 1600, cînd în ajunul luptei de la Mirăslău a predat cele două cetăți generalului Basta [226]. Totuși, este vrednic de subliniat că a rezistat somațiilor repetate ale nobililor ardeleni răsculați și nu a acceptat să cedeze cetățile sale decât imperialilor [227]. Așa se explică de ce ulterior a putut reveni lângă Mihai — cum lasă să se înțeleagă Szamosközy — și de ce, după moartea acestuia, în 5 noiembrie 1601 se găsea în tabăra de la Dej, alături de frații Buzești și de comisul Leca [228].

Exemplele de mai sus au avut rostul să ne îngăduie a lua în discuție un crâmpei dintr o scrisoare din 18 noiembrie 1599, redactată la Alba Iulia de raguzanul Paolo Giorgi. Din acest text aflăm că în rândul sfetnicilor lui Mihai se manifestau două curente contrare în privința păstrării Transilvaniei: ,,Boierii munteni și cu deosebire Buzeștii nu văd cu ochi buni ca domnul să rămână în această țară și să o țină pentru sine, dar boierii sârbi

[219] I. I. Georgescu, *O copie necunoscută...*, p. 522; *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, V, nr. 227, p. 327 și 329 (trad.).

[220] *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, vol. V, Brașov, 1909, p. 302 (știre semnalată de N. Stoicescu, *op. cit.*, loc. cit.).

[221] *Letopisețul Cantacuzinesc*, ed. cit., p. 69; I. Crăciun, *op. cit.*, p. 111—112; *Literatura română veche...*, II, p. 46—47.

[222] Vezi Victor Motogna, *Un trădător: aga Leca*, în *RI*, XX (1934), nr. 4—6, p. 131.

[223] A. Decei, V. Veliman, *Izvoare turcești despre Mihai Viteazul*, în *RA*, an. LII, vol. XXXVII, nr. 2/1975, p. 166—169; cf. Ștefan Ștefănescu, *op. cit.*, p. 181—183.

[224] Hurmuzaki, *Documente*, XII, nr. MCXLVI, p. 781; el se afla totuși în Gherla încă în ajunul datei de 18 februarie 1600 (Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 9).

[225] *DRH*, B, XI, nr. 402, p. 553.

[226] Cetatea Chioar a fost predată în 13 septembrie (V. Motogna, *op. cit.*, p. 138).

[227] Pentru aceste somații, vezi V. Motogna, *op. cit.*, p. 134—136 și Radu Constantinescu, *op. cit.*, nr. 195—196, p. 105—106. În 17 noiembrie 1600, din Alba Iulia, Basta cerea împăratului Rudolf II să-l răsplătească într-un fel pe aga Leca, ,,che con tanta fedeltà ha consegnato i castelli di Kuivár et Ujvár" (A. Veress, *Epistolae et acta Generalis Georgii Basta...*, I, nr. 608, p. 451).

[228] I. Crăciun, *op. cit.*, p. 159; A Veress, *Documente*, VI, nr. 445, p. 470—471; alte elemente cu privire la aga Leca, la N. Stoicescu, *Dicționar*, p. 80—81. Pentru familia lui, esențial este hrisovul din 3 iunie 1626 (*DRH*, B, XXI, nr. 79, p. 154—156), necunoscut lui Stoicescu.

și greci sunt foarte potrivnici părerii lor"[229]. Sigur că această despărțire este oarecum arbitrară, deoarece știm prea bine că și o parte din boierii munteni au fost pentru aceeași idee a păstrării Transilvaniei. Astfel, pe lângă banul Mihalcea Karadja, care s-a aflat în fruntea acestei grupări, de aceeași părere a fost Stoica din Strâmba[230]. Apoi, un caz pe care-l socotim extrem de interesant a fost cel al lui Gligorie postelnicul din Boldești. În primele luni ale stăpânirii lui Mihai în Transilvania, acest boier s-a bucurat de mare influență pe lângă domn, fiind socotit chiar „un fel de factotum"[231]. Or, el s-a numărat printre cei care l-au îndemnat pe domn în chipul cel mai hotărât să nu cedeze Transilvania împăratului Rudolf II[232]. Și cuvântul lui trebuie să fi avut o anume greutate, întrucât el era, prin tată, de origine ardeleană și chiar își petrecuse o parte din anii tinereții dincolo de munți[233]. Prin mamă, însă, descindea dintr-un mare boier muntean din prima jumătate a secolului al XVI-lea, Mihnea din Bădeni, și, în plus, odată trecut în Țara Românească — în a doua domnie a lui Mihnea — se însurase cu o boieroaică iarăși de stirpe veche, jupanița Maria din Boldești[234].

„Cronica Buzeștilor", după cum a observat P. P. Panaitescu, pomenește de două „sfaturi" care au avut ca subiect problema Transilvaniei. Primul s-a ținut cu ocazia sosirii la Alba Iulia a comisarilor imperiali David Ungnad și Mihai Székely (9 februarie 1600). După ce aceștia i-au cerut domnului ca „Țara Ardealului să fie numai pre mâna împăratului creștinesc", iar el să se întoarcă „la Țara Muntenească să și-o stăpânească", Mihai Viteazul „încă făcu sfat cu toți boierii și cu némișăii Ardealului și cugeta să nu dea Ardealul împăratului creștinesc, numai să fie dajnici înpăratului. Dar de domnit să domnească tot Mihaiu vodă". Al doilea sfat a fost reunit, potrivit cronicii, atunci cînd i-a sosit răspunsul de la înpăratul Rudolf II sau, mai degrabă, cum spune însuși textul: „Iar înpăratul nu-i déte nici un răspuns fără numai ce-i fusése pohta"[235]. Este o probabilă referire la scrisoarea lui Rudolf din 3 februarie 1600, adusă de Stoica Râioșanu la jumătatea aceleiași luni. Ceea ce merită subliniat este că în ambele cazuri majoritatea celor din sfat pare să-l fi îndemnat pe voievod să nu cedeze în fața pretențiilor imperiale, deși cronica — exprimând punctul de vedere al Buzeștilor — are o poziție critică față de această atitudine: „Ci se mărea cu sfatul a nu să pleca celui mai mare"![236]. Ar fi prea simplu să credem că boierii ce înclinau spre soluția păstrării Transilvaniei erau împinși doar de interese materiale, cum îi acuzau informatorii și oamenii curții imperiale. Căci însuși Mihai, cu un an mai devreme, arăta că în rândurile boierimii muntene exista o concepție clară asupra interdependenței politice dintre Țara Românească și

[229] Ultima ediție: *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, V, nr. 112, p. 196; text comentat anterior de P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, p. 83.

[230] Hurmuzaki, *Documente*, XII, nr. MCCLIX, p. 905; vezi și I. D. Condurachi, *Diplomați români în trecut (sec. XIV—XVII)*, Brașov, 1937, p. 62 (extras din rev. „Țara Bîrsei").

[231] *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, V, nr. 143, p. 230 și 231 (trad.); în cursul tratativelor din ajunul luptei de la Șelimbăr, Gligorie postelnicul, împreună cu Preda Buzescu, a fost trimis ca ostatic în tabăra cardinalului Andrei Báthory (Matthias Miles, *Siebenbürgischer Würg-Engel*, Sibiu, 1670, p. 241).

[232] Hurmuzaki, *Documente*, XII, nr. MXLV, p. 679.

[233] Ștefan Andreescu, *Doi soli ai lui Mihai Viteazul*, în *RI*, serie nouă, t. I (1990), nr. 5, p. 472 și n. 6 de la p. 476—477.

[234] *Ibidem*, p. 471—472.

[235] *Letopisețul Cantacuzinesc*, p. 76; I. I. Georgescu, *O copie necunoscută*. . ., p. 519—520.

[236] *Ibidem*. Vezi și P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, p. 84—85.

Transilvania: „Ba chiar şi boierii şi toate stările din ţara mea, fiindcă au fost întotdeauna uniţi şi înţeleşi întru toate cu Transilvania, prea sunt străini de ideea ruperii legăturilor cu Transilvania şi nici nu cred că, dezlipită de Transilvania, Ţara Românească ar mai putea să rămână sigură sub protecţia creştinătăţii" [237]. Această concepţie s a închegat în lungul timpului, era rezultanta unei experienţe istorice de acum seculare. Numai că, în condiţiile din 1599—1600, ea se afla în faţa unei perspective cu totul noi. De astă dată, boierii munteni erau în situaţia de a putea consolida această legătura vitală dintre cele două state prin menţinerea la cârma Transilvaniei a însuşi domnului lor. Nu avem nici o îndoială că în aceşti termeni a fost de fapt dezbătută problema în cele două consilii sau „sfaturi" amintite de cronică, dar şi cu alte prilejuri.

De altminteri, tot stările muntene *(li stati di Walacchia)* i-au cerut lui Mihai potrivit propriei lui mărturii — să l trimită ca domn în scaunul de la Târgovişte *(per loro Vaivoda)* pe fiul său, Nicolae Pătraşcu, deoarece „nu se împăcau să trăiască fără" *(non si contentavano di viver senza)* [238]. Au hotărât deci că trebuie păstrată individualitatea statală a Ţării Româneşti, simbolizată de prezenţa unui domn şi a unui sfat de boieri. Însă, aşa cum am arătat cu altă ocazie, s-a recurs în această chestiune la o tradiţie internă medievală, cea a „domnului asociat". Căci, aşa cum se poate observa din documentele păstrate, Teodosie Rudeanu, care era mare logofăt în consiliul de la Alba Iulia, când trece prin Târgovişte (15/25 mai şi 25 iunie/5 iulie 1600), îl înlocuieşte în sfatul de aici pe Miroslav, care era marele logofăt în funcţie al lui Nicolae Pătraşcu. El îi era aşadar superior în grad lui Miroslav din Râfov, făcea parte din sfatul domnului-titular de la Alba Iulia, Mihai Viteazul, „marele voievod" [239]. Sigur că aceeaşi soluţie avea a fi aplicată şi în cazul Moldovei, pe tronul căreia a fost instalat în ultimul moment Marcu Cercel, nepotul lui Mihai. Avem prin urmare de-a face cu o gândire politică în plină mişcare, care pe temeiul propriilor tradiţii locale încerca să găsească rezolvări viabile pentru noile şi atât de dificilele situaţii ivite, la scara întregului spaţiu carpato-danubian.

Spre a putea păşi mai departe şi a căuta să surprindem şi alte elemente ale ideologiei marii boierimi muntene va trebui să stăruim ceva mai mult asupra opoziţiei faţă de Mihai Viteazul, până acum semnalată doar incidental. Ea, această opoziţie, s-a închegat mai ales în raport cu problema războiului cu Poarta. Un document otoman, relativ de curând publicat, constituie un punct de plecare extrem de preţios pentru a identifica alcătuirea facţiunii boiereşti ostile politicii lui Mihai Viteazul din faza iniţială a răzvrătirii Ţării Româneşti. Este vorba de o scrisoare, de altfel deja menţionată, datată 20—29 februarie 1596, în Razgrad. Ea a fost expediată de un înalt dregător otoman, probabil Hasan paşa, fiul lui Mehmed Sokollu paşa, unui grup de patru mari boieri munteni, ale căror nume sunt următoarele: „*Dimitre vornik*", care nu poate fi decât Mircea din Hotărani, „*Dimitre logofet*" (Dumitru din Dădeşti), „*Kisâr logofet*" (Chisar din Leoteşti şi Brăgă-

[237] Ultima ediţie: *Mihai Viteazul în conştiinţa europeană*, I, nr. 72, p. 219—220; pasaj discutat anterior de P.P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, p. 82.

[238] Textul original reprodus recent în *Mihai Viteazul în conştiinţa europeană*, I, nr. 228, p. 632; prima traducere, la N. Iorga, *O istorie a lui Mihai Viteazul de el însuşi*, în *AAR*, MSI, S. III, t. V, Bucureşti, 1925, p. 346.

[239] Ştefan Andreescu, *Restitutio Daciae*, I, Bucureşti, 1980, p. 11—14 şi 17—18.

rești) și *„Mirâslâv vistiâr"* (Miroslav din Râfov). În cuprinsul scrisorii mai sunt amintite alte trei nume de boieri munteni care, aflați la Brașov, luaseră și ei legătura cu otomanii: Dan vistier, Ivan aga și Radul postelnic. Avem astfel la dispoziție un tablou destul de cuprinzător al nucleelor de opoziție față de Mihai Viteazul. Ce conține însă scrisoarea?

Ea este de fapt un răspuns la un mesaj, o scrisoare a celor patru mari boieri, prin care ei se desolidarizau de hotărârea ridicării la luptă contra Porții a Țării Românești, luată în toamna anului 1594. Iată cum este rezumat acest mesaj adresat turcilor: „În revolta lui Mihai noi nu avem nici o vină; din moși strămoși suntem slujitori credincioși al Măriei Sale, fericitul padișah, ocrotitorul lumii. El ⟨Mihai⟩ era un afurisit cu gânduri ascunse; atunci când s-a răsculat împotriva fericitului nostru padișah, noi ne aflam acolo, în slujbă padișahală; deși nu am ținut seamă de starea noastră, totuși nu am izbutit să scăpăm din mâinile lui. ⟨Dar⟩ îl vom prinde pe amintitul hain și îl vom preda". Este limpede, după părerea noastră, că acest mesaj evocat în scrisoarea otomană fusese trimis de boieri cu destulă vreme în urmă, înainte de campania din vara și toamna anului 1595. Numai eșecul campaniei i-a făcut pe turci să încerce să stimuleze înlăturarea din interior a domnului. Că lucrurile stau într-adevăr așa o probează, credem, o referire făcută mai apoi în scrisoare la meritele pe care aceiași boieri și le câștigaseră cu ocazia „trecerii galioanelor de pe Dunăre". Așadar, un serviciu făcut mai de curând turcilor, fără doar și poate în contextul desfășurărilor militare din vara lui 1595. Despre ce serviciu poate fi vorba? O scrisoare din Constantinopol, din 24 iulie 1599, amintește de o împrejurare din „trecut", când „la gura Dunării" Mihai Viteazul „a scufundat cîteva nave mari" *(barche grandi)* ale otomanilor și a făcut în așa fel încît „galerele inamice plecate de aici pentru a-l înfrunta, nu numai că nu au putut să-i cauzeze nici un rău, dar prin tunuri și apărare în mod sigur le-a produs atâta pagubă încât până astăzi se vorbește mai mult de câștigul avut ⟨de el⟩ decât de pierderile sau răul ⟨pricinuit lui⟩ "[240]. Probabil că atunci, prin acțiunea lui trădătoare, grupul de boieri munteni a limitat succesul lui Mihai, îngăduind astfel ca o serie de nave să scape de la distrugere și să pătrundă pe cursul fluviului. Dacă ne gândim și la gestul lui Miroslav și al lui Dan vistierul — dar și al altor boieri — care, în august 1595, au întârziat sosirea ajutorului ardelenesc în cursul bătăliei de la Călugăreni, avem o imagine destul de cuprinzătoare a eforturilor depuse de această grupare în vederea înfrângerii și, implicit, a răsturnării lui Mihai. Se pare, dacă ținem seamă de crâmpeiul de text reprodus mai sus, că ei se opuseseră deschis, în sfatul convocat de Mihai în toamna lui 1594, începerii războiului cu Poarta, însă nu au putut influența atunci decizia finală.

Cât despre cei trei boieri despre care dregătorul otoman știa că se găsesc la Brașov, ei par să fi sosit acolo în ajunul datei de 22 noiembrie 1595, când Paolo Giorgi semnala intrarea în cetate a unor „oameni din Țara

[240] *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, I, nr. 87, p. 241. Plecarea din Constantinopol a patru galere spre „a păzi țărmurile în timpul cât vor trece trupele lui Ferhad" era semnalată la 20 mai 1595. Alte două nave, încărcate cu „muniții, proiectile și unelte" erau trimise concomitent pentru ridicarea unor forturi în Țara Românească *(Ibidem*, V, nr. 14, p. 55 și nr. 16, p. 57). Diego Galán, care s-a aflat pe una din galere, pomenește de bombardarea lor fără succes în dreptul Brăilei, apoi de o ambuscadă nu departe de Silistra *(Călători străini despre țările române*, III, p. 524–526).

Românească", cu vestea că un detașament al lui Mihai trecuse Dunărea pe la Rusciuc, într-o misiune de recunoaștere care s-a prelungit „până aproape de Razgrad, localitate la o zi depărtare de Dunăre" [241]. Nu ar fi deloc exclus ca tocmai în acest detașament să se fi aflat omul de legătură prin care Dan vistierul și ceilalți doi boieri și-au expediat mesajul către autoritățile turcești! Ei anunțau că „se străduiesc în privința prinderii menționatului hain și că vor pune oricum mâna pe el". Iar autorul scrisorii pe care o discutăm cerea celor două grupuri să-și coordoneze eforturile, făgăduind în schimb că va fi numit domn — în locul lui Mihai — fie „fiul lui Mihnea", fie „un altul, pe oricine îl doriți voi" [242]. Ceea ce dorim să subliniem din nou este că din analiza documentului nu reiese că primul grup de boieri, căruia îi era de fapt destinată scrisoarea, ar mai fi stabilit vreun contact recent cu turcii. Este de bănuit că, descoperiți de Mihai în urma bătăliei de la Călugăreni și chiar amenințați cu moartea, ei nu s-au mai manifestat deocamdată. Iar o parte, cum au fost Miroslav din Râfov sau Dumitru din Dădești, de acum încolo se vor depărta de această grupare.

Care erau antecedentele membrilor grupării filo-otomane, bineînțeles lăsându i la o parte pe cei doi boieri abia pomeniți, de care ne-am ocupat ceva mai înainte? Sigur că figura cea mai proeminentă este cea a lui Mitrea din Hotărani, care provenea dintr-un neam ce dăduse nu mai puțin de doi domni din primul sfert al veacului —pe Neagoe Basarab, a cărui mamă a fost Neaga din Hotărani, precum și pe efemerul Radu vodă Bădica, ucis mișelește de turci în pragul anului 1524. Se pare că începătorul acestui prea puternic și vechi neam de boieri a fost un Badea vornicul, atestat în sfatul domnesc al lui Dan al II-lea în 16 septembrie 1430 [243]. Una din primele mărturii care-l privesc direct pe Mitrea este reprezentată de un hrisov din 8 ianuarie 1569, din care aflăm că „Mitrea comis" și „Drăgușin ban din Hotărani" au revendicat fără temei de la mănăstirea Bistrița un sat, Gândenii din fostul județ Romanați, pe care „bunicii" lor îl vânduseră ctitorilor mănăstirii [244]. Curând, în 25 martie 1569, Mitrea va pătrunde în sfatul domnesc al lui Alexandru Mircea, în calitate de mare comis. La începutul lunii mai 1574, el „Mitrea comisul" este indicat de cronica țării drept al doilea din cei patru boieri care, „cu oaste", au înfrânt la București pe pretendentul Vintilă, trimis de Ion vodă al Moldovei să ocupe scaunul lui Alexandru vodă. După această faptă, din septembrie același an devine mare vistier. Iar în vara lui 1577, cum ne spune iarăși cronica, el a fost ales să meargă la Poartă „să aducă steag" de domnie pentru Mihnea, după ce părintele acestuia a

[241] *Călători străini*, III, p. 399.

[242] *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, I, nr. 32, p. 140—141.

[243] *DRH*, B, I, nr. 68, p. 129; altă mențiune a lui Badea, într-un act din 12 iulie 1590 (*DIR*, B, XVI-5, nr. 480, p. 464). Pentru familia boierilor din Hotărani, vezi Dan Pleșia, *Neagoe Basarab. Originea, familia și o scurtă privire asupra politicii Țării Românești la începutul veacului al XVI-lea* (I), în „Valachica", I, Târgoviște, 1969, p. 54—58.

[244] *DRH*, B, VI, nr. 127, p. 159. Părinții lui Mitrea și Drăgușin au fost Badea clucerul din Hotărani și jupanița Mușa din Văleni (*DRH*, B, IV, nr. 184, p. 227; V, nr. 115, p. 129; VI, nr. 252 253, p. 309—310, precum și *DIR*, B, XVI-5, nr. 140, p. 133—134; XVI—6, nr. 53, p. 47; XVII—1, nr. 185, p. 189—192). De menționat că satul Gândeni a fost totuși recuperat de cei doi frați, care „în sila și puterea lor", în schimb „au făcut la mănăstire o cădelniță de argint" (*DRH*, B, XXIV, nr. 271, p. 364). Cel ce a vândut satul boierilor Craiovești, care l-au dăruit Bistriței, a fost Vlad din Hotărani (*Ibidem*, I, nr. 246—247, p. 400 și 404). Acesta este bunicul la care se făcea referire în hrisovul din 1569.

închis ochii (25 iulie)[245]. Nu mult după această ultimă acțiune în slujba familiei „Mihneștilor", Mitrea va fi desemnat într-un hrisov domnesc sub forma: „cinstitul dregător, vlastelinul, încă și din casa domniei mele, jupan Mitrea mare vornic" (15 aprilie 1579)[246]. Pare probabil că la acea dată Mitrea o va fi convins pe Doamna Ecaterina, văduva lui Alexandru vodă, să-și însoare fiul cu jupanița Neaga din Cislău, care era nepoată de frate a propriei lui soții![247]. Nu mai insistăm asupra semnificației politice a acestei legături, care a consacrat orientarea lui Mitrea din Hotărani spre susținerea fermă a intereselor dinastice ale familiei „Mihneștilor"[248]. Nu ar fi exclus ca însuși hramul ales pentru ctitoria lui de la Hotărani — Sf. Mihail — să fi fost un omagiu pentru Mihnea vodă, care în fond a fost înălțat pe tron chiar de Mitrea[249]. Pe de altă parte, la mazilirea lui Mihnea vodă din prima domnie (23—24 iunie 1583), Mitrea vornicul împreună cu alți boieri din „partida" Mihneștilor s-a refugiat dincolo de munți, în Transilvania. Lucrul rezultă dintr-o scrisoare expediată din Alba Iulia, la 13 mai 1584, în care se vorbește de sosirea unui ceauș de la Poartă, cu porunca de extrădare a trei boieri, dintre care cel dintâi era vornicul *Dumitru*. Cârmuirea ardeleană nu a satisfăcut această cerere, întrucât doi dintre pribegi — unul fiind chiar Mitrea — veniseră în baza unui salv-conduct. S-a răspuns deci că nu se știe unde se află[250]. Putem astfel conchide că el a fost pribeag pe toată durata scurtei domnii a lui Petru vodă Cercel, fratele lui Mihai Viteazul.

La începutul domniei lui Mihai, Mitrea intră totuși în sfatul domnesc ca mare vornic. Ultimul hrisov sigur datat în care el figurează cu acest titlu este din 12 septembrie 1594, ulterior, în cursul aceleiași luni, dregătoria de mare vornic fiindu-i încredințată lui Ivan Norocea de Războd. Relativ de curând a ieșit la iveală un hrisov, păstrat în original și datat 29 aprilie 1595, București, în care Mitrea reapare în sfat, dar sub forma: „jupan Mitrea

[245] *Letopisețul Cantacuzinesc*, ed. cit., p. 52—53; I. I. Georgescu, *O copie necunoscută ...*, p. 509. În fruntea celor patru boieri, care în 1574 au apărat tronul lui Alexandru Mircea, s-a aflat Dragomir vornicul „din Bănești", care descindea din neamul Mărginenilor (Ștefan Andreescu, *Acte medievale din arhive străine*, în *RdI*, t. 34 (1981), nr. 9, p. 1741—1742 și n. 49 de la p. 1746). Or, Mărginenii se înrudeau cu Hotăranii încă din veacul precedent, ceea ce presupune o legătură de sânge între Mitrea și marele vornic și „stâlp" al domniei lui Alexandru, care a fost Dragomir (*DRH*, B, IV, nr. 65, p. 87 și Dan Pleșia, *Neagoe Basarab...* (I), p. 57).

[246] *DIR*, XVI—4, nr. 377, p. 374.

[247] Pentru filiația Doamnei Neaga, precum și pentru înrudirea ei cu Neaga vorniceasa, vezi St. Nicolaescu, *Documente slavo-române...*, p. 282 și, mai ales, I. C. Filitti, *Neamul Doamnei Neaga și mănăstirea Aninoasa (azi Buda) din Buzău*, București, f.a., p. 5—7; inscripția tombală a lui „jupan Vlaicul clucer" (din Rumceni și Cislău), care-l indică drept tată al Doamnei Neaga, a fost reeditată în *Inscripțiile medievale ale României*, vol. I, *Orașul București*, București, 1965, nr. 632, p. 519).

[248] De menționat că și Drăgușin banul, fratele lui Mitrea, s-a recăsătorit, anterior datei de 15 noiembrie 1585, cu Stana din Cislău, soră a Neagăi vorniceasa și, deci, tot o mătușă a Doamnei țării (*DIR*, B, XVI—5, nr. 228, p. 217; *DRH*, B, VI, nr. 198, p. 245 și XXIV, nr. 247, p. 329). Această Stana era văduva unui Radu paharnicul, stins din viață în 7 septembrie 1581 (*Inscripțiile...*, I, nr. 627, p. 515—516 și *DIR*, B, XVI—5, nr. 362, p. 344—345; cf. I.C. Filitti, *op. cit.*, p. 7—8, care o confundă cu o altă soră, Stanca, călugărită încă înainte de 2 decembrie 1579).

[249] Vezi Vasile Drăguț, *Pridvorul bisericii fostului schit Hotărani*, în vol. *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, 1965, p. 651—659. Mănăstirea pare a fi fost întemeiată în 1588. Pe de altă parte, Mitrea a înălțat și la București o biserică, cu hramul Sf. Gheorghe, cunoscută mai târziu sub numele Sf. Gheorghe Vechi (N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, București, 1961, p. 286—287).

[250] A. Veress, *Documente*, II, nr. 269, p. 302; I. Ionașcu, *Mihai Viteazul și autorii tratatului de la Alba Iulia...*, p. 124.

fost mare ban"[251]. Ar fi deci de bănuit că în răstimpul 12 septembrie 1594 — 29 aprilie 1595 a ocupat la un moment dat scaunul de mare ban al Craiovei, poate chiar la începutul toamnei lui 1594, puțin înainte ca marea bănie să fi fost trecută în mâinile lui Tudor Șaitanul Cantacuzino[252]. Totuși, în cronică, care a înregistrat astfel pentru a treia oară numele său, în legătură cu trimiterea delegației de ierarhi și boieri la Alba Iulia, în mai 1595, este menționat cu titlul de vornic. Și cu același titlu figurează în însuși textul tratatului din 20 mai 1595 *(Nÿtre Vornik)*, unde îl vedem în fruntea șirului de boieri prezenți la Alba Iulia[253].

Nemulțumirea lui Mihai vodă față de Mitrea, după episodul de la Alba Iulia, își găsește poate expresia în faptul că și acesta lipsește din lista boierilor din sfaturile domnești — cel puțin în stadiul actual al cunoștințelor noastre — până în 1 februarie 1596. Iar cel din urmă document care-l atestă în componența sfatului pe „jupan Mitrea fost mare vornic" este din 13 august 1596 (st. v.)[254]. Un act târziu, din vremea lui Matei Basarab, vădește care a fost sfârșitul, la propriu, al acestui mare boier — Mihai Viteazul „i-au tăiat domnia lui capul Mitrei vornicul"[255]. Evenimentul a avut loc puțin înainte de 6 septembrie 1596, când Mihai scria lui Sigismund Báthory că „a prins pe unii boieri cu viclenie, care își aveau înțelegere în scris cu turcii și cu voievodul Moldovei ⟨Ieremia Movilă⟩ și care și-au primit după faptă răsplata"[256]. Pe de altă parte, cronica lui Baltasar Walther fixează descoperirea complotului, în care erau implicați logofătul Chisar și „un dregător și sfetnic mai bătrîn Dumitru" ⟨= Mitrea⟩, după 15 august 1596, fără vreo altă precizare[257].

Chisar logofătul a fost executat „împreună cu fiul", Chisar postelnicul, boier care, în a doua domnie a lui Mihnea, fie singur, fie alături de părintele său, a executat mai multe misiuni în Transilvania[258]. Originea acestor boieri este destul de greu de stabilit. Târziu, Chisar logofătul va fi evocat sub forma: „Chisar vornecul *ot* Brăgărești"[259]. Iar cel dintâi act autentic în care este pomenit, alături de fratele său Tatul, un hrisov din 6 ianuarie 1569, îl atestă judecându-se pentru părțile moștenite în Bădeni și Leotești (sate din fostul jud. Săcuiani, azi în jud. Buzău)[260]. În plus, un hrisov tot în legătură cu Leoteștii mai precizează că ocina lui „Chisar spătarul, fost mare logofăt"

[251] Vitalie Stănică, *Date noi despre documentele româno-slave păstrate în Biblioteca națională din Sofia*, în „Studii" — Revistă de istorie, t. 21 (1968), nr. 5, p. 869; reeditat în *DRH*, B, XI, nr. 115, p. 153.

[252] Tudor Șaitanul a devenit mare ban al Craiovei în răstimpul 2—4 octombrie 1594 (Ștefan Andreescu, *Mihai Viteazul, Cantacuzinii...*, p. 194).

[253] *Letopisețul Cantacuzinesc*, ed. cit., p. 59; I. I. Georgescu, *O copie necunoscută...*, p. 512; *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, I, nr. 14, p. 88. Dacă a fost mare ban mai puțin de o lună era firesc ca titlul lui, reținut și de posteritate, să rămână cel de vornic.

[254] *DRH*, B, XI, nr. 151, p. 196 și nr. 193, p. 261; vezi și I. Ionașcu, *Mihai Viteazul și autorii tratatului de la Alba Iulia..*, p. 123—124.

[255] *DRH*, B, vol. XXV, nr. 234, p. 249 (act din 20 martie 1636).

[256] N. Iorga, *Scrisori de boieri — scrisori de Domni*, ed. a III-a, Vălenii de Munte, 1932, p. 222 (cu dată greșită: „1598"); *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, I, nr. 37, p. 146.

[257] *SMIM*, III, p. 86, Identificarea dregătorului „Dumitru" aparține lui I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 124.

[258] *Ibidem*, Vezi și Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 832, 833 și 836 (este vorba de răstimpul 1586—1588). Numele său a fost stabilit de I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 125.

[259] *DRH*, B, XXIII, nr. 371, p. 560.

[260] *Ibidem*, VI, nr. 123, p. 155 (domnul le-a recunoscut celor doi frați numai pretențiile asupra Leoteștilor).

era moștenită de la „bunicul său Stepan", lucru dovedit cu un alt hrisov, emis de Pătrașcu vodă cel Bun în anul „7065" (1556—1557) [261]. Or, atât Leoteștii, cât și Bădenii au făcut parte din domeniul lui Stănilă vornicul din Pietroșani și soției sale Neacșa [262]. Se poate deduce deci o legătură de rudenie a „cetei" boierilor din Brăgărești cu neamul Pietroșanilor. Ea a fost oricum întărită, la nivelul generației lui Chisar, prin căsătoria fratelui său Tatul logofătul cu jupanița Caplea, fiica lui Barbul vornicul din Pietroșani [263]. Aceasta lămurește de ce Chisar nu a fost nevoit să părăsească țara când pe tron a venit Petru vodă Cercel. Ba chiar, în 22 octombrie 1583, el trecea prin Brașov spre Sibiu, în calitate de sol al lui Petru [264]. Și asta se întâmpla după ce, cu o jumătate de an mai devreme, în 15 aprilie 1583, Chisar portarul — probabil mare portar — sosea tot la Brașov, dar ...în numele lui Mihnea [265]. Totuși, cariera și-a făcut-o sub „Mihnești", mai ales în cea de-a doua domnie a lui vodă Mihnea, când pătrunde în sfat și devine, pe rând, mare logofăt (1585—1586), mare vornic (1586—1589) [266] și din nou mare logofăt (aprilie-iulie 1589). Sub Mihai Viteazul este prezent mai întâi în sfat cu titlul de „fost mare logofăt" (3 iunie 1594). Apoi, din 2 decembrie 1595 este chiar mare logofăt, înlocuindu-l în această dregătorie pe Miroslav din Râfov. Și a rămas așa pînă la finele lunii august 1596, cînd a fost executat din porunca lui Mihai Viteazul [267].

Un alt adversar însemnat și ireductibil al domnului a fost Dan Danilovici vistierul. În 1598 el se afla în fruntea grupului de boieri pribegi din Moldova, care vroiau să pună Țara Românească sub protecție polonă și-l cereau domn pe Simion Movilă, fratele lui Ieremia vodă, în virtutea faptului că „suntem toți de o limbă și de o lege, și în vremile de odinioară astfel domnul moldovenesc ajungea domn muntean și domnul muntean domn moldovenesc" [268]. El și adepții lui susțineau prin urmare refacerea unirii dinastice a statelor românești extracarpatice din vremea „Mihneștilor", însă de astă dată sub Movilești, cu situarea implicită pe linia de forță născută din înțelegerea polono-otomană. Lucru care se va întâmpla în răstimpul 1600—1602, când Dan va reveni în țară și va fi succesiv mare logofăt și mare vornic al lui Simion Movilă. Orientarea de mai sus a fost posibilă numai după evenimentele din Moldova din toamna anului 1595 și după încheierea „acordului de la Tuțora". Și tocmai aceste desfășurări par să-l fi decis pe Dan să nu se

[261] Arh. Stat. Buc. *M-rea Căldărușani*, XXXIII/2; am consultat trad. păstrată la Institutul de istorie „N. Iorga" din București. Un rezumat în *Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului*, vol. IV, București, 1981, nr. 1152, p. 514.

[262] *DRH*, B, V, nr. 27, p. 31. Stănilă era fiul lui Toma banul din Pietroșani (*DIR*, B, XVI—6, nr. 21, p. 17—18).

[263] *DRH*, B, VII, nr. 177, p. 235—236 și nr. 232, p. 317—318; vezi și mai sus notele 146 și 189—190.

[264] Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 826.

[265] *Ibidem*, p. 825. Cf. I. Ionașcu, *Mihai Viteazul și autorii tratatului de la Alba Iulia...*, p. 125, care opinează că „nu se poate spune că a trecut de la Mihnea la Cercel".

[266] Este cât se poate de plauzibil că avansarea ca mare vornic s-a produs după ce, în răstimpul 31 octombrie — 8 noiembrie 1586, s-a dus la curtea din Alba Iulia și a izbutit să-i facă să revină în țară pe Miroslav din Râhov și Danciul din Popești, ce pribegiseră odată cu Petru Cercel (Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 832; vezi si mai sus n. 119). De aici putem deduce ce strânse legături de prietenie existau între Chisar și Miroslav.

[267] Soția lui, „jupâneasa Chisăroae dvorniceasa" (Voica), avea o ocină în satul Călinești (Prahova). S-ar putea ca ea să fi fost fiica acelui „Ivan din Călinești" care în 1574 se judeca cu boierii Mărgineni pentru satul Cricoveni (*DRH*, B, VII, nr. 178, p. 237 și *SMIM*, V, p. 603).

[268] N. Iorga, *Scrisori de boieri...*, ed. cit., p. 42; vezi și *DRH*, B, XI, nr. 341, p. 486.

mai întoarcă de la Braşov, unde — cum am văzut — se găsea spre sfârşitul lui 1595, ci să treacă în Moldova.

Nu ştim nimic despre originea acestui boier, în afară de faptul că tatăl său se numea tot Dan. Un act din 5 ianuarie 1588 pomeneşte de o danie făcută de el mănăstirii „Motna" (Motnău), cu hramul Sf. Treime, din părţile nordice ale judeţului Buzău, care era mănăstirea „lui" [269]. Aceasta ar putea fi o indicaţie că Dan se trăgea din aceleaşi părţi [270]. Oricum, pe un „Dan grămatic" îl întâlnim scriind hrisoave în cancelaria domnească începând din 6 octombrie 1574. Că iniţial a fost doar simplu grămătic o dovedeşte nu numai faptul că mai târziu a ocupat treapta de mare logofăt, ci chiar două acte sigur scrise de el însuşi, dintre care unul, din 4 iulie 1601, cuprinde o danie pentru mănăstirea „după apa Colintinii" — numită mai târziu Mărcuţa ctitorită de Dan prin 1586—1587 [271]. Această ctitorie de lângă Bucureşti, precum şi achiziţiile de ocine şi sate făcute cam în aceeaşi vreme [272], când el este doar vistier al doilea, ne arată ce poziţie însemnată ocupa deja la curtea lui Mihnea vodă. S-ar putea ca acum, în a doua domnie a lui Mihnea, el să se fi înrudit prin alianţă cu acesta. Căci ştim că o fată a lui Dan Danilovici a fost măritată după Preda din Rumceni şi Cislău, care era nepot de frate al Doamnei Neaga, soţia lui Mihnea vodă [273]. Dar aceeaşi legătură a făcut din el şi o rudă prin alianţă cu Mitrea din Hotărani, a cărui soţie, Neaga, provenea tot din neamul boierilor din Rumceni şi Cislău. Înţelegem în consecinţă cum de interesele principalilor adversari ai lui Mihai Viteazul, Mitrea din Hotărani şi Dan Danilovici vistierul, erau atât de strâns legate de cele ale ramurii dinastice a „Mihneştilor" [274].

Dan Danilovici a intrat în sfatul domnesc, ca mare vistier şi mare logofăt, doar în domniile lui Ştefan Surdul şi Alexandru cel Rău [275]. Izvoarele ne spun că, în noiembrie 1594, emirul turc, venit la Bucureşti „împreună cu două mii din cei mai aleşi osteni", a ocupat „casele cele mai bune" din oraş, care erau ale lui Dan. Aceste case au fost atacate şi incendiate

[269] *DIR*, B, XVI—5, nr. 359, p. 342. Pentru semnătura lui „Dan Danilovici" sau „Dan Danewicz", din care putem desprinde numele părintelui său, vezi Ilie Corfus, *Documente polone privitoare la domnia lui Simion Movilă...*, p. 212; Hurmuzaki, *Documente*, Supl. II, vol. II, nr. CLXVI, p. 333 şi 335.

[270] Ţinând seama de acest element, s-ar putea ca el să fie acel „Dan din Gemenile", însurat cu o „Vlădae", menţionată în 11 martie 1584 ca având ocină de zestre în Verneşti (*DIR*, B, XVI—5, nr. 163, p. 152—153).

[271] *DRH*, B, VII, nr. 189, p. 251; *DIR*, XVI—6, nr. 7, p. 6—7 şi XVII—1, nr. 20, p. 18. Vezi şi I. Ionaşcu, *Mihai Viteazul şi autorii tratatului de la Alba Iulia...*, p. 126—127. Pisania târzie de la Mărcuţa, care-l indică pe Dan drept ctitor în anul „7095", în *Inscripţiile medievale ale României*, I, nr. 179, p. 276.

[272] O listă a lor, la I. Ionaşcu, *op. cit.*, loc. cit.

[273] Vezi Dan Pleşia, *O completare cu privire la Lupul Mehedinţeanu*, în *MO*, an. XVI (1964) nr. 5—6, p. 471—473.

[274] Stavrinos afirmă că, în timpul campaniei otomane din 1595, fostul domn Mihnea, acum trecut la islamism, s-ar fi lăudat că poate pune mâna pe Mihai Viteazul deoarece „boierii care se află la el, sunt toţi ai mei". Dintre aceştia însă l-a ales tocmai pe Dan vistierul spre a ţine legătura pe ascuns, ceea ce ne arată că era socotit drept cel mai sigur (*Literatura română v le,...*, II, p. 200).

[275] Actele din 20 aprilie 1593 şi din 14 iunie 1593 îl citează pe „jupan Dan fost mare logofăt" (*DIR*, B, XVI—6, nr. 79, p. 68—69 şi nr. 87, p. 75—77). A fost probabil mare logofăt la începutul domniei lui Alexandru cel Rău, pentru care lipsesc documente, căci din ianuarie 1593 această dregătorie este ocupată de Barbă Albă (I. Ionaşcu, *op. cit.*, p. 127, n. 121 şi Dan Pleşia, *op. cit.*, loc. cit.).

„din patru părţi" în data de 3/13 noiembrie [276]. Pe temeiul acestui fapt s-a iscat presupunerea că Dan era cunoscut de turci şi socotit ca omul lor [277]. Mărturia lui Szamosközy despre atitudinea lui în cursul bătăliei de la Călugăreni este coroborată de spusele lui Stavrinos, care adaugă informaţia că Dan ar fi primit un mesaj din oastea otomană, de la fostul său stăpân, turcitul Mihnea, în urma acestuia oferind o mare sumă de bani lui Albert Király, spre a renunţa să intre în luptă. Tot după Stavrinos, actul de trădare al grupului de boieri în frunte cu Dan l-a decis pe Mihai Viteazul să se retragă spre Rucăr, în tabăra dinainte pregătită [278].

În scrisoarea otomană mai sus discutată am văzut că alături de Dan Danilovici vistierul la Braşov se găsea, către sfârşitul lui 1595, şi un „Ivan aga". Şi tot împreună îi vom reîntâlni în 1599, în Moldova, în grupul boierilor pribegi ostili lui Mihai Viteazul [279]. Este vorba de Ion sau Ioan din Cepari, fost mare agă al lui Mihnea vodă (1589) [280]. Un act inedit, de la Petru vodă Cercel, un hrisov emis la Bucureşti în 10 decembrie 1583, ne vădeşte că „Radul şi Ion din Cepari" (sat de pe apa Topologului, în jud. Argeş) au fost „boieri şi vlastelini în zilele răposatului Alexandru voievod" (Mircea), profitând de favoarea lor pe lângă domn spre a cotropi ocine în satele Bumbueşti şi Clocotici. Din acelaşi hrisov mai rezultă că cei doi boieri, evident fraţi, au părăsit ţara în momentul în care vodă Mihnea, fiul lui Alexandru a fost mazilit din prima domnie [281]. Ei erau aşadar partizani ai familiei „Mihneştilor" şi au înţeles să le îmbrăţişeze cauza şi în vremi de restrişte.

Radu din Cepari a fost mare comis în sfatul domnesc al lui Mihnea vodă în răstimpul 30 decembrie 1580 — 15 iunie 1583, iar apoi, la începutul celei de-a doua domnii a aceluiaşi, în 1585, îl regăsim prezent în sfat cu titlul de mare paharnic. Cât despre Ion din Cepari, el este la 6 iulie 1585 mare paharnic, ulterior, între 14 iulie — 22 octombrie acelaşi an preluând dregătoria de mare stolnic al lui Mihnea. Prin urmare numai după această ultimă dată a putut deveni mare agă. Ion din Cepari este identificabil cu acel „Ion pârcălabul", menţionat de cronică împreună cu alţi trei mari

[276] I. Crăciun, *op. cit.*, p. 101, şi *SMIM*, III, p. 66. Casa din Bucureşti, situată din sus de curtea domnească, se afla în 1638 în stăpânirea nepoţilor lui Dan, Tatul logofăt şi Marco logofăt (*CDŢR*, IV, nr. 1163, p. 519).

[277] I. Ionaşcu, *Mihai Viteazul şi autorii tratatului de la Alba Iulia...*, p. 127, n. 123.

[278] Vezi mai sus n. 274.

[279] *SMIM*, V, p. 188; *DRH*, B, XI, nr. 341, p. 487.

[280] La data de 14 decembrie 1589 se întorcea, prin Braşov, dintr-o misiune diplomatică la curtea princiară transilvăneană (Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 840). N. Stoicescu nu l-a inclus pe Ion aga în *Dicţionarul* său. Că a fost mare agă o dovedeşte un act din 15 iunie 1669 (Arh. Stat. Buc., *Donaţii*, LIX/18, orig. rom.; am consultat transcrierea păstrată la Institutul de Istorie „N. Iorga").

[281] Arh. Stat. Buc., *Episcopia Rm. Vâlcea*, LXIV/6; un rezumat vechi publicat în *SMIM*, IX, 1978, p. 160 (acest hrisov ne-a fost semnalat de Dan Pleşia şi l-am folosit în traducerea românească de la Institutul de Istorie „N. Iorga"). În acelaşi act este amintită jupaniţa Marga, „bunica boierilor din Cepari" În iulie 1536, jupaniţa Marga, împreună cu fiica ei Neacşa şi ginerele ei Radu portarul, primea într-adevăr întărire, pe lângă „Ceparii de pe apa Topolovului" şi alte posesiuni, şi pentru părţi din Bumbueşti şi Clocotici (*DRH*, B, IV, nr. 24, p. 33). Marga a fost căsătorită cu „jupan Dragomir vornicul" (din Şuici) (*Ibidem*, VII, nr. 147, p. 195), deja răposat în 1536. Dacă s-ar adeveri identificarea propusă mai sus în legătură cu Dan vistierul (vezi n. 270), ar însemna că acesta era rudă prin alianţă cu Ion din Cepari, deoarece acea Vlădaia, menţionată în actul din 1584, făcea parte în mod sigur din neamul boierilor din Şuici şi Sălătruc (Verneştii s-a numărat printre stăpînirile lor: *DRH*, B, III, nr. 169, p. 275).

boieri — printre care și Mitrea din Hotărani — , care în 1574 l-a atacat și înfrânt la București pe pretendentul Vintilă, menit să scoată Țara Românească din orbita Porții și să o alinieze Moldovei răzvrătite [282]. A fost un act plin de semnificație care, în fond, a definit din capul locului opțiunea pe plan extern atât a lui Ion din Cepari, cît și a lui Mitrea din Hotărani [283].

Acum, dacă ne luăm osteneala să confruntăm lista boierilor munteni aflați în legătură cu otomanii — pe care ne-o relevă scrisoarea din 20—29 februarie 1596 — cu lista membrilor delegației de la Alba Iulia, din mai 1595, constatăm nu fără surprindere că cinci nume sunt comune: Mitrea din Hotărani, Chisar din Leotești și Brăgărești, Dumitru din Dădești, Dan Danovici vistierul și Radu postelnicul (probabil Radu Calomfirescu). Este sigur că tocmai acești boieri au înclinat balanța pentru semnarea tratatului, atât de defavorabil lui Mihai Viteazul. Lor trebuie că li s-a alăturat un alt membru al delegației, Vintilă clucerul Bengescu, fost mare stolnic și mare clucer sub vodă Mihnea [284], pe care iarăși mai târziu, în 1599, îl vom reîntâlni în rândul pribegilor din Moldova [285]. Nu ne putem, însă, opri a remarca faptul că astfel se conturează și un aparent paradox: tocmai boierii din facțiunea pro-otomană au fost cei ce au îndemnat la semnarea unui act ce oficializa legătura Țării Românești cu una din puterile din Liga creștină... De ce s-a întâmplat așa putem totuși înțelege ușor. Tratatul, în forma cerută de curtea de la Alba Iulia, convenea de minune acestui grup de boieri. Observatorii de la Alba Iulia au descifrat pe loc una din ideile majore ale actului, cea privitoare la impunitatea boierilor, cărora domnul nu mai putea să le aplice pedeapsa cu moartea [286]. Și astfel se explică, cel puțin în parte, motivul pentru care îndată după Călugăreni Mihai Viteazul nu i-a executat pe Dan vistierul și ceilalți boieri dovediți trădători. Totodată, un alt articol al tratatului îngăduia facțiunii amintite să înlăture de la cârma țării pe membrii „clanului" Cantacuzinilor, ce-l sprijineau necondiționat pe domn. Că lucrurile au stat într-adevăr așa o dovedește reapariția în sfat a lui Andronic Cantacuzino abia în toamna lui 1596, adică numai după execuția lui Mitrea și a lui Chisar [287]. Această execuție, pe de altă parte, a fost cel dintâi semn că tratatul respectiv devenise caduc, că Mihai nu mai ținea seamă de prevederile lui.

[282] *Letopisețul Cantacuzinesc*, ed. cit., p. 52 și 209. Această identificare se poate susține dacă luăm în considerare faptul că în unele manuscrise ale cronicii „pârcălabul" a fost înlocuit cu „paharnicul", ceea ce Ion din Cepari într-adevăr a fost, dar mai târziu, în 1585. Pare să fie vorba de o „actualizare" a funcției, care se constată și în cazul lui Mitrea comisul (în ms. reprodus la p. 209 figurează cu titlul de „vornic").

[283] Un hrisov al lui Mihai Viteazul din 10 martie 1595 vădește că Radul fost mare comis (din Cepari) la începutul acestei domnii a fost pribeag în Transilvania (*DRH*, B, XI, nr. 110, p. 147). Nu este deloc exclus ca, la auzul veștii că în scaun se va urca Mihai, să fi pribegit de fapt amândoi frații. Au repetat deci gestul de la venirea pe tron a lui Petru Cercel, ceea ce ne arată încă o dată în ce măsură grupurile de boieri erau atașate uneia sau alteia din liniile dinastice.

[284] Pentru acesta, vezi I. Ionașcu, *Un aspect al relațiilor lui Mihai Viteazul cu boierii*, în „Valachica", 9, Târgoviște, 1977, p. 200—201.

[285] *DRH*, B, XI, nr. 341, p. 485 și 487. Ulterior, în iarna 1601—1602, Vintilă a îmbrățișat cauza lui Radu vodă Mihnea, al cărui efemer mare ban a fost (*SMIM*, V, p. 584—585 și 616—617). El trebuie deosebit de un alt boier contemporan Vintilă din Clătești, care pare să fi fugit din țară îndată după evenimentele din noiembrie 1594 (I. Ionașcu, *Un aspect*... p. 198, 200 și 204).

[286] Hurmuzaki, *Documente*, XII, nr. CXI, p. 53; nr. CVIII, p. 50 etc.

[287] Ștefan Andreescu, *Mihai Viteazul. Cantacuzinii*..., p. 195.

Mihai Viteazul era perfect conștient de pericolul intern reprezentat de opoziția unei părți din marea boierime. A declarat-o în termeni limpezi, la 27 iulie 1595, în cursul convorbirii cu solul polon Lubienecki: „[...] nu mă încred în boierii mei care m-au trădat, căci nu au transmis ceea ce am poruncit eu și nu au făcut așa cum le-am poruncit eu", ci, la Alba Iulia, „au făcut după voia lor, dobândind unele drepturi și privilegii" [288]. Suspiciunea față de anumiți boieri nu l-a părăsit nici după ce — aparent — i a iertat. Este suficient să ne gândim la cazul lui Radu Calomfirescu. Dacă îi dăm crezare lui Paolo Giorgi, acesta a fost asasinat la un an după ce domnul îl făcuse să revină în țară și îi restituise posesiunile... Apoi, pe lângă Mitrea și Chisar, și alți boeri au mai fost, după cât se pare, executați în primii ani ai domniei lui Mihai, fără însă să putem preciza momentul sau motivul real. Un asemenea caz este cel al fostului hatman moldovean Andrei, ajuns mare logofăt în sfatul din răstimpul 2 octombrie 1593 — 14 decembrie 1594. Este sigur că s-a cunoscut cu Mihai la Stambul, unde prezența lui este semnalată în 7 mai 1593 și, probabil, a fost adus în Țara Românească la îndemnul lui Andronic Cantacuzino [289]. Soția lui Tudosia, nepoată a logofătului Luca Stroici, revenise deja în Moldova înainte de 7 mai 1597, căci, așa cum ne spune un izvor polon, pe Andrei „voevodul Munteniei a poruncit să-l decapiteze și toate averile i le-a luat" [290]. Să fi fost oare Andrei logofătul implicat și el în complotul de la sfârșitul verii anului 1596? Sau a pierit ceva mai devreme, curând după ce numele îi dispare din componența sfatului domnesc?

Se poate totuși conchide că după împrejurările din 1595, care au făcut ca o parte din membrii facțiunii filo-otomane să se refugieze în Moldova, și după înăbușirea complotului din august 1596, domnia lui Mihai a ieșit consolidată. Dispunem în acest sens de o mărturie edificatoare. Se știe că Osman aga, solul otoman sosit la 6 septembrie 1599, a fost reținut la curtea Țării Românești aproximativ două luni, până după declanșarea expediției din Transilvania. Or, în acest răstimp, la curtea domnească el nu a putut detecta decât câțiva boieri de mâna a doua — „un vistier al curții" și „unu-doi bani" — , precum și un „vlădică", care aveau simpatii față de Poartă, ce urmau a fi cultivate, „deși nu au cerut nimic" [291].

Nu este, însă, mai puțin adevărat că, din pricina copleșitoarei vecinătăți, în tot lungul hotarului danubian, cu „superputerea" de pe țărmurile Bosforului, această opoziție putea oricând să renască în chip primejdios. Faptul era cunoscut și recunoscut până și la curtea imperială habsburgică, unde, în primăvara aceluiași an 1599 de pildă, ultima cerere a domnului român

[288] *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, I, nr. 16, p. 106; *Literatura română veche*, II, p. 28—29.

[289] *DIR*, A, XVI—4, nr. 102, p. 82—83; vezi și N. Stoicescu, *Dicționar*, p. 290—291.

[290] *DIR*, A, XVI—4, nr. 217, p. 162—163; I. Corfus, *Corespondență asupra relațiunilor între Mihai Viteazul și Polonia*, în „Codrul Cosminului", IX, 1935, p. 35; cf. Th. Holban, *Documente românești din arhivele polone și franceze*, în *AIIAI*, t. XIII, 1976, nr. 114, p. 331 (comentariu genealogic de Ștefan S. Gorovei, în *AIIAI*, t. XIX, 1982, p. 671). Între timp a mai ieșit la iveală o mărturie, o „țidulă" a lui Luca Stroici, datată 20 martie 1598, după care Mihai vodă ar fi luat cu împrumut șase mii de taleri de la nepoata lui de soră, „doamna răposatului Andrei logofătul", sumă pe care însă refuza s-o restituie! (I. Corfus, *Intervenția polonă în Moldova și consecințele ei asupra războiului lui Mihai Viteazul cu turcii*, în *RdI*, t. 28 (1975), nr. 4, p. 538).

[291] A. Decei, V. Veliman, *op. cit.*, p. 169.

pentru un consistent ajutor în osteni era interpretată ca având în realitate scopul de „a i înfrâna pe supuşii săi, care pare că au dat altădată semne evidente de revoltă, pentru că prin îndrăzneala voievodului se văd aduşi în mare pericol de a fi cu uşurinţă striviţi şi distruşi de puterea sultanului" [292]. Această interpretare nu pare deloc lipsită de temei, căci una din ideile în funcţie de care boierii munteni din Moldova se opuneau deschis alianţei lui Mihai cu Imperiul habsburgic era aceea că „nemţii sunt departe" şi ei „n ar putea să i ocrotească, nici să i apere". Or, mai spuneau ei, „turcii ne sunt în spate" şi toţi boierii munteni — inclusiv cei din ţară — ştiau prea bine că „e viaţa lor în joc" [293]. Chiar dacă acum era vorba de aplicarea „variantei polone" — un statut similar cu cel aplicat Moldovei — nu ne îndoim că acesta a fost un leit-motiv al propagandei ostile lui Mihai Viteazul încă de la bun început, din anul 1594, când el a ales soluţia ridicării la luptă contra Porţii. Riscul imens pe care şi l a asumat, împreună cu o parte din marii săi boieri, era cât se poate de limpede. Iar experienţa istorică, de care boierimea nu ducea lipsă, arăta că în anume împrejurări acomodarea cu suzeranitatea otomană a fost totuşi soluţia salvatoare şi durabilă pentru fiinţa statală a Ţării Româneşti şi, implicit, pentru însăşi existenţa ei, a boierimii. De aceea se poate afirma că opoziţia întâmpinată de linia politică adoptată de domn a avut, în principiu, îndreptăţiri la fel de valabile ca şi adeziunile întrunite de ea. Bineînţeles, aici nu ne referim, însă, la mijloacele la care au recurs adversarii lui Mihai spre a-l răsturna. Şi mai trebuie observat că, de fapt, această confruntare nu făcea decît să ilustreze un conflict ideologic foarte vechi — uneori latent, alteori cu manifestări violente şi, deci, vizibile — născut odată cu pericolul otoman [294].

Ce se poate spune despre cultura şi mentalitatea boierilor din preajma lui Mihai Viteazul? Din păcate nu avem la îndemână decât informaţii răzleţe şi destul de sărace. În primul rând, mai toţi cei pomeniţi în paginile precedente sunt ctitori de biserici şi mănăstiri, fie că au fost prieteni sau adversari ai domnului [295]. O altă notă comună este aceea că, în majoritate, ştiau slavoneşte. Am văzut, că, de pildă, un Miroslav din Râfov sau un Dan Danilovici şi au început cariera în cancelaria domnească. Despre cel dintâi ştim chiar că avea la dispoziţie o bibliotecă de carte bisericească, din care prin 1578 sau 1579 vindea călugărilor de la mănăstirea Snagov un „Mineiu cu lunele" [296]. Apoi, în 6 martie 1600, la Braşov, Stoica din Strâmba este cel ce tălmăcea din română în „sârbă" (= slavonă), pentru uzul comisarilor imperiali David Ungnad şi Mihai Székely, lista clauzelor diplomatice aduse la curtea lui Mihai Viteazul de emisarul Carlo Magno [297]. În fine, ştim de asemenea că

[292] Hurmuzaki, *Documente*, III—2, Bucureşti, 1888, nr. CCCLXV, p. 312; *Mihai Viteazul în conştiinţa europeană*, I, p. 227.

[293] N. Iorga, *Scrisori de boieri — Scrisori de domni*, ed. cit., p. 41.

[294] Vezi Ştefan Andreescu, *Frământări politice în Ţara Românească la începutul domniei lui Radu Paisie*, în *RdI*, t. 29 (1976), nr. 3, p. 403—411; idem, *La politique de Mircea le Pâtre*, în *RESEE*, t. X (1972), nr. 1, p. 115—122.

[295] Pe lângă numele de fundaţii semnalate în paginile precedente, amintim că Udrea Băleanu a devenit ctitor la mănăstirea Panaghia, nu departe de Târgovişte, pe care a înzestrat-o cu sate şi unde a şi cerut să fie îngropat (*DRH*, B, XXII, nr. 235, p. 458). Într-adevăr, după ce a fost executat, călugării de la Panaghia „l-au adus cu mare cinste", i-au făcut slujbă „şi l-au îngrupat în mănăstire cum a zis la moartea lui" (*DIR*, B, XVII — 1, nr. 21, p. 19).

[296] *DIR*, B, XVI—4, nr. 350, p. 341—342.

[297] *Mihai Viteazul în conştiinţa europeană*, I, nr. 148, p. 416 şi n. 1 de la p. 417.

Teodosie Rudeanu, ca mare logofăt, în 1596—1597 a început redactarea cronicii oficiale a domniei lui Mihai, pe care, după cât se pare, a continuat-o și după moartea acestuia. Nu este însă sigur dacă textul respectiv a fost conceput, la origine, în slavonă sau în română [298].

Dacă Mihai însuși vorbea curent limba turcă, pe care desigur o deprinsese din tinerețe [299], alți boieri, precum Mihalcea Karadja sau Andronic Cantacuzino erau știutori de greacă, lucru firesc dată fiind originea lor etnică. În plus, despre Mihalcea dispunem de informații că ar fi cunoscut „bine" limbile romanice sau, în orice caz, italiana [300]. Iar Radu clucerul Buzescu, care în adolescență petrecuse o vreme la curtea principelui Ștefan Báthory, știa ungurește [301]. În treacăt fie spus, așa se explică de ce ultimul a fost cu precădere folosit de domn pentru soliile trimise în Transilvania. Și tot de aceea a fost neîndoielnic ales să poarte tratativele de ultim moment cu nobilii transilvăneni răsculați și cu reprezentanții imperialilor, după lupta nefericită de la Mirăslău [302].

Uneori izvoarele ne destăinuie gesturi și atitudini care dau seamă întrucâtva despre mentalitatea acestor boieri. Astfel, după biruința de la Șelimbăr și după asasinarea cardinalului Andrei Báthory, când lui Mihai, in 11 noiembrie 1599 i-a fost înfățișat capul adversarului său, logofătul Teodosie Rudeanu a fost cel ce l-a îndemnat pe domn „să îngroape onorabil cadavrul lui Andrei, ca rămășițele unui principe miruit" [303]. Ceea ce s-a și întâmplat, peste alte câteva zile, în 24 noiembrie... Reacția boierului muntean este revelatoare pentru tradiția de profund respect față de un „uns al lui Dumnezeu", fie el catolic sau ortodox, simbol al ideii de ordine ierarhică medievală.

De o însemnătate la fel de mare este laconica însemnare de lângă portretul lui Petru Cercel, zugrăvit în 1594, împreună cu cel al lui Mihai

298 Cronica lui Baltazar Walther, în *SMIM*, III, p. 59 (cf. opinia lui I.C. Chițimia, *Cronica lui Mihai Viteazul*, în vol. său *Probleme de bază ale literaturii române vechi*, Buc., 1972, p. 145—157). Pentru continuarea cronicii, vezi D. Mioc, *Știri de istorie a românilor în „Letopisețul brâncovicesc"*, în *SMIM*, IX, 1978, p. 136—138.

299 Mărturia din 1595 a lui Lubieniecki (*Literatura română veche*, II, p. 28, cu comentariul lui Aurel Decei, p. 8).

300 Cronicarul Szamosközy vădește în chip formal că banul Mihalcea „cunoștea și limba italiană înrudită cu vorbirea valahă" (*Mihai Viteazul în conștiința europeană*, II, p. 166; fragment reprodus după ultima ediție a *Istoriei Transilvaniei*, apărută la Budapesta, în 1977).

301 I. Crrăciun, *op. cit.*, p. 138. Înțelegea de asemenea destul de bine ungurește și Teodosie Rudeanu, în orice caz suficient spre a-l supraveghea pe Gaspar Kornis, cu care a plecat în solie la curtea imperială în august 1600 (Hurmuzaki, *Documente*, XII, nr. MCCCCXXIV, p. 996—997). De altminteri dispunem și de remarca lui Franco Sivori, cu caracter general, după care boierii munteni „învață repede orice limbă" și „mulți dintre ei... vorbesc patru sau cinci limbi" (*Călători străini despre țările române*, III, p. 19).

302 Cronica internă ne spune că el a fost trimis în 1594 de către Mihai la Sigismund Báthory „ca să se înțeleagă" (*Letopisețul Cantacuzinesc*, ed. cit., p. 55). În afară de prezența în delegația de la Alba Iulia, din mai 1595, tot Radu Buzescu îl însoțește pe Mihai — alături de Mihalcea banul — în decembrie 1596, la curtea principelui transilvănean (*Ibidem*, p. 59 si 66). În fine, în luna aprilie 1598, el, împreună cu Miroslav din Râfov, se duce în solie la Brașov, unde l-a întâlnit pe comisarul imperial Pezzen (N. Isthvanfi, *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV*, Coloniae Agrippina, 1622, p. 723). Trebuie adăugat că Radu Buzescu avea și o posesiune ardeleană, moșia Reteag (Victor Motogna, *op. cit.*, p. 135). Pentru ultimele misiuni, vezi *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, V, nr. 223, p. 321 și nr. 227, p. 329.

303 Matthias Miles, *op. cit.*, ed. cit., p. 255. Pentru date, vezi *Monumenta Antiquae Hungariae*, IV, 1593—1600, ed. L. Lukács, Roma, 1987, nr. 453, p. 454.

însuşi, în ctitoria Buzeştilor, de la Căluiul. Ea sună, în tălmăcire, astfel: „[...] Nu vărsaţi peste ţară sânge nevinovat, dar judecaţi după dreptate şi fiţi miloşi, cum a fost Domnul Dumnezeu milostiv faţă de noi, şi acum este faţă de voi" [304]. Iar în dreptul mâinii stângi a lui Petru vodă a fost figurat un petec dreptunghiular de pergament pe care se află o pecete. În chip evident, unul din cei trei fraţi Buzeşti i-a atribuit lui Petru Cercel acest sfat postum, care, însă, aşa cum s-a subliniat, exprimă în realitate punctul lor de vedere asupra luptelor sângeroase dintre domnie şi boierime din ultima jumătate de secol, de pe urma cărora avusese de suferit nemijlocit şi familia lor. Sfatul, bineînţeles, era adresat în primul rând domnului în funcţie, Mihai Viteazul, chemat să îndeplinească dorinţele şi aspiraţiile Buzeştilor, susţinătorii săi de căpetenie [305]. Chiar dacă textul de mai sus, laolaltă cu alte două scene pictate deasupra portretelor domneşti de la Căluiul („Răstignirea" şi „Judecata lui Pilat"), evocă în chip formal un pasaj al *Învăţăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie* [306], avem dovada că Buzeştii erau într-adevăr pătrunşi de ideea pe care au ţinut s-o ilustreze în propria lor ctitorie de familie. Opoziţia repetată şi hotărâtă a lui Radu clucerul Buzescu, în 1599—1600, faţă de sugestia făcută domnului de a suprima fizic pe nobilii ardeleni, exprimă tocmai convingerea fermă că asemenea execuţii masive — pe care înşişi boierii munteni le „experimentaseră" pe propria piele în vremea lui Mircea Ciobanul! — nu constituie un mijloc bun de guvernare şi, în perspectivă, nu garantează deloc durabilitatea soluţiei politice astfel impuse [307].

În vara lui 1595 se întorcea la Praga Giovanni de'Marini Poli, emisarul imperial care ar fi trebuit să ajungă şi în Ţara Românească, dar a fost împiedicat de curtea din Alba Iulia. El a povestit că acolo s-a întâlnit totuşi cu un grup de boieri munteni, care i s-au plâns că sunt puşi „contra voinţei lor" să încuviinţeze şi să semneze tratatul cu principele transilvănean. Ne aflăm deci în luna mai 1595 şi aceşti boieri erau desigur cei ce rămăseseră fideli cauzei lui Mihai Viteazul (Teodosie Rudeanu, Radu din Cepturoaia, Radu Buzescu, Borcea din Bucşani, Stănilă din Vâlcăneşti). Or, boierii respectivi aveau cu ei şi i-au arătat emisarului habsburgic *tratate de pe vremea lui Sigismund de Luxembrug*, rege al Ungariei (1387—1437) şi împărat (1410—1437) [308]. Avem astfel la îndemână o indicaţie despre cultura

[304] Una dintre lecturi şi tălmăciri este cea a lui Virgil Drăghiceanu, *Monumentele Olteniei (al III-lea raport)*, în *BCMI*, an. XXVII (1934), p. 113. Lectura nevăzută de Emil Lăzărescu, pe care am preluat-o, la Pavel Chihaia, *De la „Negru Vodă" la Neagoe Basarab. Interferenţe literar-artistice în cultura românească a evului de mijloc*, Bucureşti, 1976, p. 233.

[305] Pavel Chihaia, *op. cit.*, p. 232—233; cf. Carmen Laura Dumitrescu, *Pictura murală din Ţara Românească în veacul al XVI-lea*, Bucureşti, 1978, p. 65, care consideră că introducerea portretului lui Petru Cercel la Căluiul a avut rostul de a legitima, indirect, originea domnească a lui Mihai, fratele său.

[306] Pavel Chihaia, *op. cit.*, p. 234—237.

[307] Se pare că însuşi Radu Buzea armaşul, tatăl celor trei fraţi, a pierit în măcelul poruncit de vodă Alexandru Mircea, la 1 septembrie 1568 (Dan Pleşia, *Mănăstirea Dealu...*, p. 150). Pentru rezistenţa lui Radu clucerul la ideea suprimării nobililor ardeleni, vezi I. Crăciun, *op. cit.*, p. 127—128, 131. Szamosközy susţine că, dimpotrivă, l-a sfătuit pe Mihai „să şi-i apropie" pe nobili, „să fie iubit de nobilime, care i-a slujit cu credinţă şi în Moldova, şi de aci înainte va putea săvârşi multe lucruri cu ajutorul ei" (*Ibidem*, p. 138). Este un sfat ce consună perfect cu inscripţia de la Căluiul!

[308] A. Veress, *Documente*, IV, nr. 137, p. 253; comentariul lui Iorga: „*deci erau arhive în Ţara Românească*" (*RI*, XVIII, 1932, p. 227).

politică a acestor mari boieri, care știau foarte bine încotro merseseră legăturile țării lor înainte de instalarea dominației turcești. De altminteri, același Giovanni de'Marini Poli și-a dat repede seama că stăpânirea principelui Sigismund Báthory asupra Moldovei și Țării Românești este din capul locului compromisă și va fi repede scuturată. De aceea, aflat la Praga, în 5 august 1595, el sugera să se recomande principelui Sigismund Báthory a arăta „vasalilor" din cele „două Valahii" că, de fapt, supunându se lui s au supus împăratului Rudolf II și că țările lor sunt într o poziție identică celei a Transilvaniei față de această autoritate supremă. Într-un cuvânt „dacă înainte erau supuși ai împărăției turcilor, acum sunt sub protecția împăratului creștinilor" [309].

De cealaltă parte, a trecutului raporturilor cu Poarta, aceiași mari boieri din preajma lui Mihai erau în posesia unor cunoștințe la fel de precise. În septembrie 1601, după sfârșitul năprasnic al voievodului, o delegație de boieri munteni se înfățișa la Stambul și cerea să le fie trimis de acolo un domn, întrucât nu-l vor pe Simion Movilă și nici pe oricare alt domn dependent de poloni. Bailul Agostino Nani releva că ei preferă să procedeze din nou „în același chip cum au făcut de vreo 140 de ani, de când recunosc superioritatea otomană" [310]. Altminteri spus, din anul 1462, după expediția sultanului Mehemet II în Țara Românească, contra lui Vlad vodă Țepeș, și acordul ce i-a urmat. Se vede că în mentalitatea boierimii muntene acest acord a reprezentat cotitura esențială în raporturile cu Poarta. Iar ruperea lui nu putea fi compensată decât de refacerea legăturii cu „împăratul creștin", dar nu mijlocit, ci direct... Este chiar ceea ce s-a și întâmplat, prin tratatul din iunie 1598, de la mănăstirea Dealul. Valoarea simbolică a acestui act trebuie să fi fost foarte mare în ochii lui Mihai și ai marilor săi boieri. Însuși locul ales pentru depunerea jurămîntului de credință față de „împăratul creștin", biserica în care se afla un șir întreg de morminte ale voievozilor Țării Românești — inclusiv al lui Pătrașcu cel Bun, părintele domnului — mărturisește grăitor despre această semnificație de excepție conferită actului. Într-un cuvânt, angajamentul marilor boieri munteni alături de Mihai Viteazul nu a fost câtuși de puțin o aventură întâmplătoare, ci s a bizuit pe cunoașterea exactă a reperelor istorice fundamentale, în funcție de care a evoluat și a putut fi păstrată existența statală a Țării Românești.

Opțiunea lucidă a acestor mari boieri pentru politica urmată de Mihai, cu toate imensele riscuri pe care le implica o asemenea atitudine, poate fi ușor recunoscută într-un gest al lui Udrea Băleanu din anul 1598. Atunci, la 1 septembrie, el devine mare ban al Craiovei. Și numirea lui trebuie bine înțeles legată de pregătirile domnului pentru apropiata sa campanie la sud de Dunăre, pe direcția Nicopol — Vidin. Or, hotărârea domnului privitoare la această expediție, precum și rolul care-i era atribuit, îi vor fi fost neîndoielnic știute dinainte lui Udrea, devreme ce încă în 21 august (st. v.), când mai purta titlul de mare armaș, își întocmea diata [311]!

[309] A. Veress, *Relationes nuntiorum apostolicorum in Transsilvaniam missorum a Clemente VIII (1592—1600)*, Budapesta, 1909, nr. 52, p. 105.

[310] Hurmuzaki, *Documente*, IV—2, nr. XL, p. 42.

[311] B. Petriceicu Hașdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, III, ed. cit., p. 474 și 476 (este vorba de două acte, dintre care numai unul a fost reprodus în *DRH*, B, XI, nr. 311, p. 417—418).

VOIEVOZII ÎN DISTRICTELE ROMÂNEŞTI DIN BANAT

VIOREL ACHIM

De la prima abordare critică, realizată de Ioan Bogdan în 1902 [1], problema voievozilor şi a voievodatului, fundamentală pentru istoria noastră medievală, a făcut în numeroase rânduri obiectul interesului istoriografic, în legătură cu decelarea structurii societăţii româneşti în primele secole ale mileniului II, cu procesul de cristalizare statală şi cu problematica instituţiilor feudale româneşti. Nu este aici locul de a urmări destinul istoriografic al voievodului la români, cu problema originilor, conţinutului, evoluţiei istorice şi a specificului regional [2]. Ne mărginim doar să consemnăm câteva din trăsăturile sale definitorii, general acceptate în istoriografia noastră: voievodul este o instituţie care ţine de suprastructura societăţii feudale româneşti; în perioada prestatală voievodul îndeplinea atribuţii politice, militare şi judiciare în fruntea „ţărilor" româneşti, el aflându-se în vârful piramidei socio-politice; în statele româneşti extracarpatice voievodul a devenit suzeranul ţării, ca „mare voievod"; în Transilvania şi în teritoriile învecinate, în condiţiile cuceririi ungare, voievozii şi-au menţinut pentru un timp în unele locuri rolul preeminent la nivelul societăţii româneşti, cu funcţii diferite de la zonă la zonă.

Facem observaţia că lipseşte o sinteză nouă şi cuprinzătoare asupra acestei probleme, realizată la nivelul exigenţelor actuale ale cercetării, cu abordarea tuturor aspectelor care privesc instituţia, semnalate în numeroasele studii particulare ce fac referiri la voievod şi la voievodat. Considerăm că în cazul teritoriilor româneşti încorporate regatului feudal ungar abordările zonale şi regionale condiţionează o astfel de sinteză. Remarca priveşte nu numai voievodatul, ci are un caracter mult mai larg. Pentru că în istoriografia noastră monografiile zonale şi tematice sunt încă de actualitate şi ele condiţionează sinteza de istorie românească a primelor secole ale mileniului II.

Cercetările asupra voievodatului în diferite zone ale Transilvaniei (în accepţiunea largă a termenului) evidenţiază atât natura originară a instituţiei, din perioada anterioară suprapunerii statului ungar, cât şi caracteristici şi evoluţii proprii fiecărei zone. Cel mai important pentru înţelegerea structurilor prestatale şi a procesului de cristalizare statală este cazul voievodului din Maramureş. Analiza pe care a făcut o în acest sens Radu Popa,

[1] I. Bogdan, *Originea voievodatului la români*, Bucureşti, 1902 (extras din „Analele Academiei Române", Mem. secţ. ist., s. II, t. XXIV).

[2] O abordare sintetică recentă, cu indicaţii bibliografice, în *Instituţii feudale din Ţările Române. Dicţionar*, Bucureşti, 1988, p. 508—510.

ce porneşte de la prelucrarea metodică a tuturor izvoarelor scrise, constituie un model pentru abordarea acestui aspect în alte zone. În Ţara Maramureşului voievodul a rămas până către mijlocul secolului al XIV-lea demnitatea politică, militară şi judiciară supremă, treptat împuţinată în atribuţiile sale şi apoi, până la sfârşitul secolului, complet eliminată, pe măsura transformării voievodatului în comitat [3]. În Ţara Haţegului voievodul nu este atestat în documente, dar consemnarea în 1457 a antroponimului „Voievod" a fost interpretată drept o dovadă a existenţei instituţiei aici în secolele anterioare [4]. În regiunea Munţilor Apuseni, în Zărand şi Bihor voievozii apar în secolele XIV — XVI într-o poziţie clar feudală, cu anumite atribuţii la nivelul districtelor sau al domeniului episcopal al Beiuşului [5]. În alte zone ale Transilvaniei însă documentele îl prezintă pe voievod în postura de intermediar între obştea sătească şi stăpânul feudal [6]. Imaginea diferită pe care o prezintă voievodul în diferite zone şi epoci îşi găseşte explicaţia, desigur, în dinamica social politică proprie fiecărei zone şi în impactul diferit pe care l-a avut instaurarea stăpânirii ungare asupra societăţii româneşti, impact mergând de la eliminarea brutală a formelor instituţionale româneşti (unde includem voievodul) şi până la tolerarea lor, pentru o perioadă, această din urmă situaţie fiind valabilă pentru regiunile periferice ale Transilvaniei. Trebuie să avem în vedere şi observaţia că documentele care-i consemnează pe voievozi în secolul al XIV-lea, susceptibile de a lămuri aspectele originare ale instituţiei, reflectă mai degrabă limitarea autorităţii voievodale în diferitele ei domenii de exercitare şi mai puţin natura şi întinderea acestei autorităţi [7].

Abordarea problematicii voievodatului la nivelul Banatului, o regiune importantă prin structurile social-politice româneşti pe care le-a conservat în secolele XIV — XV şi prin autonomia de care s-a bucurat de-a lungul întregului ev mediu în cadrul regatului, considerăm că este necesară. Nu există încă un studiu special pe această temă, iar lucrările ce fac referiri la voievozii din Banat sunt puţine [8] şi, în general, ele poartă amprenta diletantismului. Numai aşa se explică confuziile şi greşelile elementare pe care le întâlnim în unele lucrări, cum este, de exemplu, includerea în rândul voievozilor români din Banat a unor nobili maghiari care au îndeplinit funcţia de voievod al Transilvaniei sau în alte părţi ale regatului [9].

Reconstituirea instituţiei voievodale în Banat trebuie să pornească de la analiza documentelor care o atestă şi să fie făcută în contextul informaţiei de ansamblu asupra realităţilor româneşti ale regiunii.

Suntem conştienţi de dificultăţile şi limitele unei astfel de încercări ştiinţifice. Acestea izvorăsc în primul rând din puţinătatea atestărilor, ne-

[3] R. Popa, *Ţara Maramureşului în veacul al XIV-lea*, Bucureşti, 1970, p. 193—214.

[4] I. A. Pop, *Despre existenţa voievozilor şi a instituţiei voievodale în Ţara Haţegului pînă în veacul al XV-lea*, în „Acta Musei Napocensis", XXX, 1983, p. 147—154.

[5] S. Dragomir, S. Belu, *Voievozi, cnezi şi crainici la românii din Munţii Apuseni şi din regiunea Bihorului în evul mediu*, în „Acta Musei Napocensis", III, 1966, p. 173—181.

[6] D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea*, I, Bucureşti, 1986, p. 108—109.

[7] R. Popa, *op. cit.*, p. 205.

[8] N. Tomiciu, *Chineji şi voievozi în Banat*, în „Dacia", Timişoara, 2 octombrie 1939, p. 9; Şt. Manciulea, *Aşezările româneşti din Ungaria şi Transilvania în secolele XIV—XV*, Blaj, 1941, p. 41; V. V. Muntean, *Contribuţii la istoria Banatului*, Timişoara, 1990, p. 95.

[9] Asupra unuia dintre aceste cazuri vom reveni la p. 117—118.

fiind exclus ca între documentele bănățene aflate în colecții și periodice care nu ne-au stat la îndemână să se afle și alte mărturii privitoare la voievozi; nu credem însă că acestea ar fi de natură să schimbe în mod esențial concluziile și ipotezele noastre. Adăugăm lipsa unor studii cu caracter de sinteză despre instituția voievodatului la românii din regatul ungar. Ana liza din paginile volumului III din *Voievodatul Transilvaniei*[10] privitoare la cnezii și voievozii din Transilvania considerăm că, dincolo de enumerările (reale, dar și multe fictive) pe care le face, este departe de a constitui o contribuție științifică reală, iar articolele apărute în ultimii ani pe această temă sunt foarte limitate teritorial și cronologic și sunt inoperante pentru situația din Banat[11]. Nu în ultimul rând, cercetarea structurilor românești din Banat, cărora le aparține voievodul, este abia la început. Ori problema voievodului se află în strânsă legătură cu cea a feudalității românești și a districtelor românești din Banat, care comportă multe necunoscute. În abordarea acestora trebuie avut întotdeauna în vedere statutul politic al regiunii în cadrul regatului, cu impactul pe care l a avut asupra societății locale instaurarea stăpânirii ungare, mutațiile pe care aceasta le a determinat și evoluțiile pe care le-a stimulat. Pentru că autonomia districtelor nu este o noțiune abstractă, ea nu poate fi înțeleasă decât prin raportare la normele regatului. Societatea românească din Banat trebuie analizată în dinamica ei, iar instituția voievodală, evident, nu poate fi ruptă de această evoluție de ansamblu.

Vom înfățișa toate atestările de voievozi români în Banat, așa cum apar în documentele care ne-au stat la dispoziție. Excludem de aici, evident, persoanele care au stăpânit moșii în comitatele bănățene sau au îndeplinit funcții aici, și cărora în documente care privesc Banatul medieval le este atestată calitatea de voievod (sau fost voievod), fără altă precizare, ceea ce a putut duce la înregistrarea lor în unele lucrări, în mod greșit, în rândul voievozilor bănățeni, când în realitate ei erau voievozi ai Transilvaniei[12] sau ai Rusiei Roșii (Galiției)[13]; în fapt aceștia sunt nobili maghiari, deți nători ai unor importante funcții politico-administrative în regat, și nu au nimic de-a face cu instituția voievodală românească. De asemenea, nu îl includem în rândul voievozilor din Banat pe voievodul Bogdan fiul lui Micula, menționat într-un document din anul 1335, cu care arhiepiscopul de Calocea și cancelar al regatului, Ladislau, a purtat tratative pentru trecerea

[10] Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, III, Cluj-Napoca, 1986, p. 351–573; pentru Banat p. 450–471 și 504–516.

[11] A. Caciora, E. Glück, *Cnezate și voievodate românești arădene*, în vol. *Studii de istorie a Aradului*, București, 1980, p. 151–174; L. Borcea, *Obștea sătească din Bihor, voievozii și cnezii ei în secolele XIII–XVII*, în „Crisia", XII, 1982, p. 123–159; idem, *Voievodatul Borodului în secolele XIII–XVII*, în „Crisia", XII, 1982, p. 161–168; V. Hossu, *Voievozii din Chioar în secolele XIV–XV*, în „Acta Musei Porolisensis", VIII, 1984, p. 257–264; V. Dragoș, *Voievozi locali în ținuturile sătmărene în secolul al XVIII-lea (Contribuții noi)*, în „Studii și comunicări. Muzeul județean Satu-Mare", 7–8, 1986–1987, p. 239–245.

[12] Există mai multe astfel de cazuri. Între ele și cel al „voievodului Ștefan", din dioceza Cenadului, căruia papa îi concede în 1373 dreptul de a avea un confesor special și pe care editorul documentului îl consideră a fi un voievod român din Banat [*Acta Gregorii PP. XI (1370–1378)*, ed. Al. L. Tăutu, Roma, 1966, p. 126–128]. Personajul este în realitate Ștefan Lackfi, voievodul Transilvaniei în anii 1373–1376. Respectiva familie nobiliară deținea moșii în câmpia Banatului. (Date despre familia Lackfi, cu tabelul genealogic, la Karácsonyi I., *A Kerekegyházi Laczkfyak családfája*, în „Turul", 1886, p. 166–173.) Mai multe confuzii de acest fel la Șt. Pascu, *op. cit.*, III, p. 454–455, 464, 509–512, 516.

[13] Vezi mai jos p. 117–118.

și strămutarea în Ungaria *(de transitu et translacione Bogdan Woywode fily Mykula de terra sua in Hungariam)*, eforturi care au necesitat prezența înaltului demnitar ungar în Banat în trei rânduri, în intervalul 1 noiembrie 1334 15 august 1335 [14]. Originea voievodului Bogdan este controversată [15]; cel mai probabil, conform ipotezei Mariei Holban, el era un boier sau un voievod din părțile Olteniei care ar fi favorizat o acțiune ungară împotriva Severinului ținut de Basarab [16]. De altfel, nici nu știm dacă acțiunea arhiepiscopului cancelar a condus la stabilirea efectivă a voievodului Bogdan în cuprinsul regatului ungar și unde.

Pentru început vom prezenta sumar, în ordine cronologică, fiecare caz în parte, precizând contextul documentar și istoric în care este consemnat voievodul, cu date despre microzona respectivă, încercând, unde este posibil, identificarea personajului în cauză și, eventual, considerații asupra conținutului calității de „voievod".

1. „LADISLAUS VOYVADA DE BIVINIS" (1345). Acel *Ladislaus, voyvada de Bivinis*, care figurează în rândul românilor amintiți în celebra scrisoare papală din 17 octombrie 1345 [17], ce consemnează succesele catolicismului printre români *(Olachi Romani)* într una din perioadele cele mai active ale acțiunii catolice în Orientul ortodox, a fost localizat de Pavel Binder [18] în Banat, la Biniș, în cuprinsul districtului Cuiești, propunându-se și identificarea lui cu *Radul Vayuada Comes de Kuuesd* din 1370 [19] și cu *Ladislaus Gad* (probabil *Rad)*, în 1376 castelan de Cuiești [20]. Numele Ladislau este considerat a fi forma latinizată a numelui Radul și un indiciu al adoptării catolicismului de către voievodul respectiv [21].

În sprijinul acestei localizări, ce se bazează pe simpla apropiere fonetică între *Bivinis* și Biniș — fragilă în condițiile în care există mai multe așezări cu acest nume, ceea ce a permis identificări multiple pentru localitățile menționate în 1345, în Bihor, Maramureș sau Banat [22] — și pe coin-

[14] *Documente privind istoria României*, C, *Transilvania*, veac XIV, vol. III, București, 1954, p. 360—361 (în continuare: *D.I.R.*).

[15] Vezi în principal A. Decei, *Une opinion tendencieuse de l'historiographie hongroise*, în „Revue de Transylvanie", V, 1939, nr. 3, p. 289—312; Maria Holban, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria angevină (Problema stăpînirii efective a Severinului și a suzeranității în legătură cu drumul Brăilei)*, în „Studii", 15, 1962, nr. 2, p. 327—328; eadem, *Pe marginea unor „Probleme controversate în istoriografia română". Cîteva observații, îndeosebi despre politica lui Basarab, și o lămurire necesară în chestiunea identificării „satului Cozial"*, în „Revista de istorie", 31, 1978, nr. 6, p. 1 070—1 071; S. Iosipescu, *Despre unele controverse ale istoriei medievale românești (sec. XIV)*, în „Revista de istorie", 32, 1979, nr. 9, p. 1960—1961.

[16] Maria Holban, *Contribuții la studiul raporturilor...*, p. 327—328.

[17] *Documenta Romaniae Historica*, D, *Relații între țările române*, I, București, 1977, p. 60 (în continuare: *D.R.H.)*.

[18] P. Binder, *Localizarea districtului român bănățean Cuiești, o veche organizație a populației băștinașe*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj," VII, 1964, p. 323—234.

[19] Pesty Fr., *Krassó vármegye története*, III, Budapest, 1882, p. 100 (în continuare: *Krassó)*. Pentru voievodul Radul vezi mai jos p. 101—104.

[20] Maria Holban, *Mărturii asupra rolului cnezilor de pe marile domenii din Banat din a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, în „Studii și materiale de istorie medie", II, 1957, p. 409 și 418.

[21] P. Binder, *op. cit.*, p. 323 (cu nota 19).

[22] Vezi *D.I.R.*, C, veac XIV, vol. IV, p. 266—267, cu notele; *Acta Clementis PP. VI (1342—1352)*, ed. Al. L. Tăutu, Roma, 1960, p. 101—102; C. Pavel, *Școalele din Beiuș. 1828—1928*, Beiuș, 1928, p. 42 și urm.; Șt. Pascu, *op. cit.* III, p. 460.

cidența numelor de persoane amintite, aducem un argument ce ține de împrejurările de istorie religioasă a ținuturilor românești din regatul ungar. Aceste așezări trebuie căutate în zona de acțiune a minoriților la mijlocul secolului al XIV-lea, căci convertirile menționate de papă sunt opera lor; documentul din 1345 amintește de „frații din ordinul minoriților așezați pe acele meleaguri" ([...] *fratribus ordinis minorum in partibus illis commorantibus*). Ori se cunosc mănăstirile franciscane implantate în mediul românesc. *Cronica fratrum minorum de observantia provinciae Boznae et Hungariae* înregistrează pentru anul 1366 construirea la granițele Ungariei a conventurilor franciscane de la Orșova, Hațeg, Cuvin, *Alsán vel Luko* (?) și Haram *(Harako)*, iar în Ungaria (adică în interiorul regatului) a celor de la *Cheri*, <Caran>Sebeș și Ineu [23]. Cu excepția mănăstirilor de la Hațeg și Ineu, toate se aflau în Banat; *Alsán vel Luko* fiind greu de identificat [24]. *Annales Minorum* enumeră pentru sfârșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea în custodia Bulgariei din cadrul vicariatului Bosniei mănăstirile de la Severin, Orșova, <Caran>Sebeș, *Cheri (Srim)* [25] și Cuiești *(Chevesdi)* [26], iar în custodia Cuvin, ținând de aceeași subdiviziune teritorială a ordinului, mănăstirile de la *Armenes* [27], Cuvin *(Chevin)* și Haram [28].

Observăm deci că zona principală de acțiune a misionarismului franciscan în spațiul românesc în a doua jumătate a secolului al XIV-lea a fost Banatul actual. Scrisoarea papală din 1345 relevă doar începuturile acestei acțiuni, ce va atinge punctul culminant peste câteva decenii, când va beneficia de sprijinul direct al lui Ludovic de Anjou, subordonându-se însă scopurilor politice ale acestuia [29], ceea ce va conduce în final la succesul limitat al misiunii franciscane. Prin mediul său românesc, ortodox, prin structurile sale sociale caracterizate prin începutul procesului de integrare a cnezilor în feudalitatea regatului, și de aceea potențial sensibili la orice element de ascensiune socială, dar și prin poziția sa geografică, cu deschidere spre cele-

[23] Blasius de Zalka et continuatores eius, *Cronica fratrum minorum de observantia provinciae Boznae et Hungariae*, în F. Toldy, *Analecta monumentorum Hungariae historica*, Pest, 1860, p. 234. Vezi și E. Fermendžin, *Chronicon observantis provinciae Bosnae Argentinae ordinis s. Francisci Seraphici*, în „Starine", 22, 1890, p. 12.

[24] Nu este exclus să se refere la așezarea franciscană de la *Armenes*, tot din Banat; vezi nota 27.

[25] Așezare dispărută situată în hotarul satului actual Izvin de pe valea Begăi, la est de Timișoara, unde există toponimul „Cireșul". *Cheri* a fost centrul unei alcătuiri teritoriale cuprinzând câteva sate, care apare când ca district, când ca moșie regală. Câteva date la Csánki D., *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, II, Budapest, 1894, p. 15; Milleker B., *Délmagyarország középkori földrajza*, Timișoara, 1915, p. 148—149 și 153. E. Fermendžin *(Acta Bulgarica Ecclesiastica ab A. 1565 usque ad A. 1799*, Zagreb, 1887, p. VI) identifică în mod greșit conventul franciscan de la *Cheri* din Banat cu localitatea Čerić-Čerević din regiunea Sirmium.

[26] *Locum Chevesdi* se referă la Cuiești, centrul districtului omonim, iar nu la Găvojdia, cum greșit se consideră; vezi și Györffy Gy., *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*, III, Budapest, 1987, p. 487.

[27] Așezare dispărută situată în comitatul Caraș, la nord de Haram, lângă actuala Subotica din Banatul sârbesc; vezi *ibidem*, p. 482.

[28] L. Waddingus, *Annales Minorum seu trium ordinum a s. Francisco institutorum*, IX *(1377—1417)*, Quaracchi, 1932, p. 295—296. Pentru prezența minoriților în zonă vezi Ș. Papacostea, *Întregiri la cunoașterea vieții bisericești a românilor din evul mediu (secolul XIV)*, în idem, *Geneza statului în evul mediu românesc (Studii critice)*, Cluj-Napoca, 1988, p. 209—210.

[29] Pentru politica confesională a lui Ludovic I, vezi idem, *La fondation de la Valachie et de la Moldavie et les Roumains de Transylvanie: une nouvelle source*, în „Revue Roumaine d'Histoire", 17, 1978, nr. 3, p. 389—407.

lalte teritorii românești din regatul ungar, ca și spre Țara Românească și Bulgaria, regiunea de răsărit a Banatului s-a bucurat chiar de la început de o atenție specială din partea franciscanilor provinciei Bosnia. De aceea considerăm că relatările din 1345 se referă prioritar la această regiune.

Și o altă localitate *(Remecha)* din cele cinci menționate în scrisoarea papală care l amintește pe „Nicolae, mai-marele de Remetea" *(Nicolaus princeps de Remecha)* [30] — a fost localizată tot în Banat, la Remetea. Înclinăm însă să credem că ea nu se referă la Remetea-Pogănici de pe valea Pogănișului [31], ci la satul actual Jidovini-Berzovia (în evul mediu Remetea), pe râul Bârzava, în imediata vecinătate a Binișului și Cuieștiului medieval. Am arătat mai înainte că la Cuiești a existat în această epocă o mănăstire franciscană, pe care o putem pune în legătură cu convertirile menționate de pontif în 1345, atât Binișul cât și Remetea (azi Jidovini-Berzovia) aflându-se în imediata sa vecinătate. Foarte probabil, așezământul franciscan este ulterior celor două convertiri.

Prezența unui voievod la Biniș în 1345 nu este exclusă dacă luăm în seamă organizarea autonomă a microzonei într-un district și realitățile românești care s au perpetuat aici cel puțin până la sfârșitul secolului al XIV-lea. Personajul din 1345 a fost cnezul care stăpânea după rânduieli tradiționale satul Biniș, și avea în plus calitatea de voievod. Documentele interne atestă satul începând cu 1349 și 1351, când Binișul *(Beninys)*, situat în districtul Cuiești, este donat de Ludovic I lui Ioan, Egidiu și Marcu, fiii lui *Hench* [32]. Donația regală, cu titlu nobiliar, nu a eliminat însă structura socială anterioară. Cnezul a rămas în continuare în fruntea satului, ca o verigă intermediară între noul stăpân și obște. *Radul kenezius, filius Scosac de Bynis*, care în 1371 — 1372 trimite trei oameni la refacerea cetății Orșova [33], nu poate fi altul decât cnezul de Biniș, probabil identic cu voievodul Radul din 1370. Situația juridică a satului va fi fost un amestec ciudat de rânduieli românești și norme ale regatului, și a însemnat o etapă în procesul de deposedare a cnezilor români din zonă de satele lor [34].

Nu este exclus ca Binișul să fi avut în epocă (în 1345) un rol central în cadrul zonei, voievodul de aici, cu atribuții pe care nu le putem reconstitui documentar, dar cu o vădită condiție feudală, bucurându-se de un prestigiu care-l făcea deosebit de important pentru activitatea misionară a franciscanilor. Calitatea lui de voievod este reținută ca atare de scrisoarea papală, ce are la bază relatările misionarile din zonă.

2. VOIEVODUL LUPȘIN-IOAN (1350). Într-un document din 5 octombrie 1350 [35], Pósa de Szer, comite de Caraș (și în același timp castelan

[30] *D.R.H.*,D, I, p. 60.
[31] Cf. P. Binder, *op. cit.*, p. 323.
[32] *D.I.R.*, C, veac XIV, vol. IV, p. 488 (doc. rezumat); *D.R.H.*, C, X, p. 48—49 (doc. rezumat).
[33] *D.R.H.*, D, I, p. 101.
[34] Pentru realitățile sociale din Banatul medieval, vezi studiile Mariei Holban: *Mărturii asupra rolului cnezilor de pe marile domenii din Banat din a doua jumătate a secolului al XIV lea*, în „Studii și materiale de istorie medie", II, 1957, p. 407—420; *Deposedări și judecăți în Banat pe vremea Angevinilor și ilustrarea lor prin procesul Voya (1361—1378)*, în „Studii și materiale de istorie medie", V, 1962, p. 57—132.
[35] Șt. Olteanu, *Un document inedit privind istoria Banatului în secolele XIII—XIV*, în „Studii", 17, 1964, nr. 5, p. 1 141—1 146; Györffy Gy., *Adatok a románok XIII. századi tört'netéhez és a román állam kezdeteihez*, în „Történelmi Szemle", 7, 1964, nr. 1, p. 12.

de ⟨Caran⟩Sebeș [36]), ordonă vicecastelanului său din Sebeș să-l repună pe voievodul Lupșin, numit și Ioan, fiul lui Iuga *(Lupchyn woyvoda, alio nomine Joannes appellatus, filius Jwga)*, în stăpânirea posesiunilor sale ereditare din districtul Sebeș *(in districtu de Sebes existentes)*, în acel moment cotropite de alții. Instrucțiunile lui Pósa de Szer invocă o diplomă ce i-a fost înfățișată, dată de regele Bela IV — după Maria Holban până cel mai târziu în 1257 sau 1262 [37] —, care atestă deținerea de către antecesorii lui Lupșin-Ioan a moșiilor *Tyuis* (= Spini, așezare dispărută), Prisaca *(Gepu)* și a altora nenumite; aceasta este rezumată în bloc și astfel transpusă în termeni în uz la mijlocul secolului al XIV-lea.

Discuția în legătură cu autenticitatea și caracterul diplomei din secolul al XIII-lea [38] — ce poate să constituie cea dintâi atestare a unei posesiuni ereditare deținute de un român în regatul ungar — nu interesează studiul de față. Reținem consemnarea existenței la 1350 în zona Caransebeșului a unui voievod numit Lupșin-Ioan.

Stabilirea apartenenței voievodului Lupșin-Ioan la una din familiile românești din districtul Sebeș este dificilă în condițiile în care abia de la mijlocul secolului al XIV-lea începe consemnarea numelui cnezilor de aici, cu ocazia confirmării lor în stăpânirea satelor deținute până acum în virtutea tradiției, fără act scris. A fost presupusă înrudirea personajului din 1350 cu familia de Mâtnic [39]. Într adevăr, pentru aceasta ar pleda atât numele de Iuga, întâlnit și la Mâtniceni [40], cât și situarea satelor nominalizate de document într-o zonă dominată de această familie de origine cnezială. Unul din cele două sate, Prisaca *(Gepew)*, a fost deținut de Mâtniceni; atestările lui din 1412 și 1443 sunt prilejuite de intrarea, parțială, în stăpânirea familiei de Mâtnic [41]. În schimb, satul Spini *(Tyvisk*, azi dispărut) — dacă este același cu satul amintit în 1350 — este consemnat în 1440 în rândul posesiunilor familiei de Măcicaș [42]. Dar fără noi date documentare asupra evoluțiilor patrimoniale din zonă până la începutul secolului al XV lea nu putem determina cu precizie familia feudală căreia îi aparținea voievodul Lupșin-Ioan.

Documentul din 5 octombrie 1350 este și prima atestare a districtului Sebeș *(districtus de Sebeș)*.

3. „RADUL VOYUADA COMES DE KUUESD" (1370). Printr un document din 21 septembrie 1370, emis de magistrul Ioan, castelan de Haram și

[36] Cf. *D.R.H.*, C, X, p. 160—161 (document din 1352).

[37] Maria Holban, *În jurul publicării recente a unor documente inedite din secolul al XIII-lea privitoare la românii din Transilvania*, în „Studii", 19, 1966, nr. 4, p. 781.

[38] Pentru aceasta vezi Györffy Gy., *op. cit.*, p. 8 11; Maria Holban, *op. cit.*, p. 776—781.

[39] Șt. Olteanu, *op. cit.*, p. 1 144.

[40] Beneficiarii documentului din 1352, ce constituie prima atestare a acestei familii, sunt Iuga și Bogdan, fiii lui Ștefan de Mâtnic *(D.R.H.*, C, X, p. 160—161).

[41] În 1412, Dionisie, Petru, Pavel și Stan de Prisaca *(Gepew)* cedează lui Farcaș fiul lui Bogdan de Mâtnic jumătate din moșia lor Prisaca din districtul Caransebeș, stăpânită u titlu cnezial *(Krassó*, III, p. 277—279); iar în 1443 Petru fiul lui Stan de Prisaca *(Gepew* și frații săi dăruiesc o treime din această moșie lui Bogdan fiul lui Farcaș de Mâtnic *(ibidem*, p. 387). „Donația" acoperă, foarte probabil, o relație de subordonare între cnezii de Prisaca și puternica familie de Mâtnic, care stăpânea satele din zona respectivă, relație reflectată in cota patrimonială specificată de documente.

[42] *Ibidem*, p. 373—376; 378—380.

vicecomite de Caraș, cu ocazia adunării nobiliare a comitatului Caraș întrunită la Șemlacul Mare, se consemnează plângerea nobilului Petru Himfy, făcută prin intermediul slujbașului său Nicolae de *Vruzupati*, după care voievodul Radul, comitele de Cuiești *(Radul Voyuada Comes de Kuuesd)*, ridicase cu forța cinci căpițe de fân de pe moșia acestuia Biniș *(Belenus)* [43].

Este evidentă aici deținerea funcției de comite (castelan) de Cuiești, cu autoritate asupra districtului omonim, de către un român care avea calitatea de voievod. Această situație, în care un român se află într-o astfel de demnitate regală într o epocă ce se caracterizează printr-o ofensivă brutală împotriva feudalității românești și a rânduielilor sociale și instituționale pe care aceasta le promova, și când castelanii din estul Banatului actual erau, cu această excepție, nobili maghiari —, își găsește explicația, dincolo de date ce vor fi ținând de biografia personajului, în importanța minoră a cetății Cuiești sub raport militar și, probabil, în rosturile cu totul speciale ale înjghebării administrative de aici, puțin cunoscute, legate de asigurarea extracției fierului, amintită într-un document de la sfârșitul secolului al XIV-lea [44]; operațiune ce va fi fost făcută de populația locală, cu metode arhaice, fierul fiind, se pare, una din obligațiile față de stat ale satelor incluse în districtul Cuiești.

Existența districtului Cuiești *(districtus Kuesd)*, situat la ieșirea râului Bârzava în câmpie și cu centrul în cetatea aflată în hotarul Bocșei de azi, este atestată doar de câteva documente de la mijlocul și din a doua jumătate a secolului al XIV-lea [45]. Acestea nu permit cunoașterea detaliată a realităților din cuprinsul districtului, reconstituibile într-o mult mai mare măsură în cazul celorlalte districte din sud-estul Banatului [46]. Învecinat cu posesiunile nobiliare din comitatul Caraș, districtul va suferi serioase limitări, care au condus în final la dispariția lui. În 1389 găsim districtul Cuiești inclus, cu un statut greu de precizat, dar păstrându-și unitatea, în domeniul familiei Himfy, supus în acel an unui partaj [47], pentru ca mai apoi să fie stăpânit de nobilii de Ciacova (Csáki), până în 1395 când, în urma unui schimb de moșii cerut de rege, cetatea Cuiești *(Kwesd)*, împreună cu satele și minele de fier aparținătoare, revine coroanei [48]. Despre districtul Cuiești nu se mai vorbește ulterior în documente.

Relația dintre districtul Cuiești și districtul Bârzava, insuficient abordată în studiile care se referă la zonă, nu este una de suprapunere, cum s-a afirmat [49], districtul de la izvoarele Bârzavei, consemnat documentar doar de la începutul secolului al XV-lea, constituind o entitate distinctă [50].

[43] *Ibidem*, p. 100.
[44] *D.R.H.*, D, I, p. 133—134.
[45] Primele atestări în 1349 *(D.I.R.*, C, veac XIV, vol. IV, p. 488; doc. rezumat) și 1351 *(D.R.H.*, C. X, p. 48—49; doc. rezumat).
[46] Pentru districtul Cuiești există studiul lui P. Binder, *Localizarea districtului român bănățean Cuiești, o veche organizație a populației băștinașe*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj", VII, 1964, p. 321—326, util, ale cărui date trebuie însă preluate cu prudență.
[47] *Krassó*, III, p. 185—192. Foarte probabil e vorba de acordarea de către rege în favoarea acestei puternice familii a veniturilor satelor din cuprinsul districtului, nu și de stăpânirea cetății, care nu e amintită în actul de partaj.
[48] *D.R.H.*, D, I, p. 133—134.
[49] P. Binder, *op. cit.*, p. 322.
[50] Cf. și Șt. Pascu, *op. cit.*, IV (Cluj-Napoca, 1989), p. 61—62, care însă localizează defectuos districtul Cuiești în jurul Găvoșdiei. Pentru districtul Bârzava vezi notele 76 și 81.

Faptul reclamat de nobilul Petru Himfy în 1370 poate fi considerat fie un conflict între doi feudali, tipic pentru epocă [51], fie o acțiune judiciară pe care o întreprinde autoritatea locală. Contextul documentului face mult mai probabilă a doua variantă, comitele (castelanul) și voievodul Radul procedând la o execuție judiciară.

Problema este aceea a calității în care a fost implicat acest personaj: cea de castelan sau cea de voievod? În sistemul de organizare al districtelor, pe care îl cunoaștem câtușidecât bine abia din documentele secolului al XV-lea, castelanul era, în calitate de reprezentant al puterii regale, cel care exercita autoritatea judiciară asupra zonei respective. Nu este însă obligatoriu ca acțiunea personajului din 1370 să fi fost făcută în această calitate a sa. Nu este exclus ca acțiunea lui Radul să fi fost în legătură cu calitatea de voievod pe care i-o consemnează documentul. Realitățile concrete ale districtului Cuiești, autonomia sa, vor fi permis prelungirea aici a mai vechii organizări judiciare și a utilizării dreptului românesc. Însăși atestarea voievodului este o dovadă în acest sens. Dacă nobilii Himfy aduc cazul în fața congregației nobiliare a comitatului Caraș este, poate, și pentru că normele judiciare care stau la baza acțiunii comitelui și voievodului Radul sunt altele decât cele aplicate în comitat. Documentul reflectă, evident, opinia părții vătămate, conformă poate cu normele oficiale. Din punctul de vedere al societății românești locale, însă, conflictul din 1370 va fi avut valoarea unei penalizări judiciare, făcută după normele locale. La fel ca și în alte situații din aceeași zonă și epocă, am putea avea și aici de a face cu o ciocnire între dreptul străvechi și cel al regatului, ce începe să se impună tot mai mult [52].

Înțelegerea situației concrete din 1370, care nu transpare din formulările lacunare ale actului emis de forul nobiliar, trebuie să țină seama și de situația patrimonială a satului Biniș. Satul a fost donat de către regele Ludovic I în 1349 lui Ioan, Egidiu și Marcu, fiii lui *Hench* [53]. Afirmația făcută în fața adunării comitatului Caraș de către Petru Himfy, la 21 septembrie 1370, că satul îi aparține, nu corespundea realității, întrucât Binișul se afla în stăpânirea urmașilor lui *Hench*, așa cum se atestă documentar la 1372 și 1374 [54], ca și ulterior [55]. Afirmația respectivă o putem privi ca o încercare de acaparare a moșiei Biniș, după ce în 1368 frații Himfy opriseră în temeiul megieșiei pe urmașii lui *Hench* de la vânzarea, zălogirea sau orice fel de înstrăinare a acestei moșii [56]. Anul 1370 a fost un moment extrem de favorabil realizării acestui scop, atunci procedându-se în zonă la masive deposedări ale cnezilor în favoarea oamenilor regelui [57]. Himfy-eștii au vizat atunci și modesta familie nobiliară de la Biniș.

[51] Astfel de situații au fost numeroase în epocă în zona de contact între districte și comitatele din câmpie și ele au fost considerate aspecte importante ale procesului de deposedare a cnezilor de aici, stăpânii tradiționali ai satelor, de către nobilii unguri, cu concursul uneori manifest al regalității (Maria Holban, *Deposedări și judecăți în Banat...*, passim).

[52] Vezi *ibidem*, p. 70.

[53] *D.I.R.*, C, veac XIV, vol. IV, p. 488 (doc. rezumat).

[54] Arh. Naț. Magh. Budapesta, Dl. 52 222.

[55] *Krassó*, III, p. 326 (doc. din 1428).

[56] *Ibidem*, p. 87, 87–88.

[57] Vezi Maria Holban, *op. cit.*, p. 125–127.

Identificarea voievodului și comitelui Radul din 1370 cu castelanul Cuieștiului *Ladislaus Gad* (poate *Rad)* din 1376 [58] — făcută de Pavel Binder [59] — ni se pare pertinentă, la fel ca și explicarea acestui nume dublu prin îmbrățișarea de către feudalul român a religiei catolice, de unde adăugarea numelui Ladislau, asemănător cu Radoslav-Radu. Nu este exclus ca el să fie — așa cum presupune același cercetător — una și aceeași persoană cu *Ladislaus, voyuada de Bivinis*, trecut la catolicism și căruia Clement VI i-a trimis o scrisoare de încurajare, după cum reiese din scrisoarea adresată de papă regelui ungar Ludovic I la 17 octombrie 1345 [60]. Credem că nu este exclus nici ca acel *Radul kenezius, filius Scosas de Bynus*, care în 1371 — 1372 trimite trei oameni la refacerea cetății Orșovei [61], să se refere la cnezul care se afla atunci în fruntea satului Biniș, atârnând de cetatea Cuiești, și ca el să fie identic cu voievodul Radul din 1370. În favoarea ipotezei pledează faptul că în întreaga regiune din care provin lucrătorii nu exista un alt sat cu acest nume. Voievodul Radul din 1370 ar fi astfel cnezul satului Biniș, aflat într-o poziție subalternă față de nobilii străini donați în 1349 prin diplomă regală. Donația satului Biniș a însemnat, de fapt, o deposedare a cnezului ce deținuse satul în virtutea tradiției, fără act scris.

Dincolo de aceste supoziții, din documentul din 1370 rămâne însă certă conservarea în această microzonă a Banatului în a doua jumătate a secolului al XVI lea a instituției voievodatului, chiar cu atribuții limitate, ca și faptul important al accederii vârfurilor feudalității locale în slujbele regale din zonă, element al colaborării feudalității românești cu autoritățile, de natură să explice recunoașterea stăpânirilor sale, inițiată acum, și autonomia districtelor din Banat.

4. VOIEVODUL TOMA DE VAJDAFALVA. Câteva documente din primele decenii ale secolului al XV-lea amintesc pe un anume Nicolae fiul voievodului Toma de Vajdafalva. În actul din 1401 numele lui Toma, aflat foarte probabil încă în viață, nu este însoțit de calitatea de voievod [62]. Aceasta este amintită doar în 1407 și 1410, când urmașul său este donat cu, și respectiv reconfirmat în stăpânirea moșiei Giarmata Mică *(Kisgyarmath)* din comitatul Timiș: *Nicolaus filius condam Thome wayuode de Waydafalua* [63]. În documentele ulterioare „voievod" înlocuiește, gradual, numele: într un alt act din 1410, *Nicolaus filius dicti Wayda* [64], iar în 1418 și 1428 *Nicolaus filius Wayuode* [65], demnitatea transformându-se astfel în patronimic. Familia nobiliară de Giarmata va purta numele Vajdafi [66].

Cine a fost acest voievod Toma nu știm, întrucât documentele nu se referă direct la el. Există însă o certă legătură între el și numele satului Vajdafalva pe care l a stăpânit. Satul era situat în câmpia înaltă a Banatului, la

[58] Eadem, *Mărturii asupra rolului cnezilor...*, p. 409 și 418.
[59] P. Binder, *op. cit.*, p. 323 324.
[60] *D.R.H.*, D, I, p. 60. Vezi mai sus p. 98—100.
[61] *D.R.H.*, D, I, p. 101.
[62] Mályusz E., *Zsigmondkori oklevéltár*, II 1, Budapest, 1956, nr. 914, p. 110—111.
[63] Pesty Fr. Ortvay T., *Oklevelek Temesvármegye és Temesváros történetéhez*, Pozsony, 1896, p. 421 426.
[64] *Ibidem*, p. 436—437.
[65] *Ibidem*, p. 548 550, 619—622.
[66] Date despre această familie la Csánki D., *op. cit.*, II, p. 91; Lendvai M., *Temes vármegye nemes családjai*, I, Timișoara, 1896, p. 101—102.

sud-est de Timișoara, într-o zonă ocupată în evul mediu de sate românești, dar în care realitățile sociale românești sunt mai puțin evidente decât în districtele din vecinătate, din zonele de deal și de munte. Satele de aici erau stăpânite de feudali cu statut nobiliar, mulți dintre ei români, la origine cnezi. Aceasta a fost, cu siguranță, și situația voievodului Toma și a familiei sale. Faptul că el este amintit în forma *Wayuoda* (adică „voievod"), iar nu în cea maghiară („vajda"), este revelator pentru originea sa românească; de altfel, un voievod-demnitar regal cu numele Toma, și care să fi și stăpânit moșii în Banat, nu a existat în a doua jumătate a secolului al XIV lea.

Documentele nu permit reconstituirea conținutului concret al termenului de „voievod" care însoțește numele lui Toma. Este însă util de remarcat faptul că situația socio-patrimonială de la sfârșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea a zonei în care se află satul Vajdafalva este relativ recentă, ea suprapunându-se unor întocmiri mai vechi, similare celor din zonele învecinate din răsăritul Banatului, care transpar în documente prin denumirea de „district" dată uneori moșiilor regale de aici; acestea sunt așa-numitele „districte neprivilegiate" din Banat, aspect care a interesat într-o prea mică măsură cercetarea istorică [67]. Existența unui voievod la nivelul unei astfel de structuri teritoriale este foarte plauzibilă.

5. VOIEVODUL MILUTIN-MIHAIL DIN MEHADIA. Patru documente din intervalul 1439—1452 atestă, direct sau indirect, pe voievodul din Mehadia:

I) În porunca regelui Albert adresată la 9 februarie 1439 capitlului din Cenad, de punere a familiei de Cerna în stăpânirea moșiilor sale situate în districtul Mehadia, este recomandat pentru a asista la această operațiune în calitate de delegat al regelui și Ladislau fiul lui Milutin voievodul din Mehadia *(Ladislaus filius Myluthen Wayuode de Mihald)* [68].

II) Într-o poruncă similară a regelui Vladislav I din 1 august 1440, care privește familia de Temeșel și posesiunile acesteia din districtul Mehadia, între cei recomandați a participa în calitate de delegat al regelui la punerea în stăpânire este amintit același Ladislau, fiul voievodului din Mehadia *(Ladislaus, filius vaywode de Mihald)* [69].

III) Actul capitlului din Cenad din 14 octombrie 1440, prin care se raportează îndeplinirea poruncii regale, îl amintește pe Ladislau, fiul voievodului din Mehadia *(Ladislaus, filius Vaywode de Myhald)* ca îndeplinind funcția pentru care fusese recomandat de rege, și pe „Mihail voievodul din Mehadia" *(Michael vayda de Mihald)* ca asistând la această operațiune în calitate de vecin sau megieș [70].

IV) La adunarea judiciară reunită a districtelor românești din Banat, întrunită la porunca lui Iancu de Hunedoara la 13 ianuarie 1452, între

[67] Câteva date la Șt. Pascu, *op. cit.*, IV, p. 54—62; V. Achim, *Districtele medievale, românești de pe valea superioară a Begheiului*, în „Anuarul Institutului de istorie Cluj Napoca" XXX, 1990—1991, p. 23—35.

[68] Transumpt în actul emis de capitlul din Cenad la 9 mai 1439 (Pesty Fr., *A Szörényi bánság és Szörény vármegye története*, III, Budapest, 1878, p. 36—39; în continuare: *Szörény*).

[69] Pesty Fr., *A Szörény vármegye hajdani oláh kerületek*, Budapest, 1876, p. 67; transumpt în actul capitlului din Cenad din 14 octombrie 1440. (În continuare: *Oláh kerületek.)*

[70] *Ibidem.*

cei patru reprezentanţi ai districtului Mehadia se află şi „Ioan zis fiul voievodului din Mehadia" *(Johannes Waydafy dictus de... Michald)*[71].

Aceste documente ce atestă existenţa voievodului în districtul Mehadia ne îndreptăţesc să afirmăm că e vorba de una şi aceeaşi persoană. Numele voievodului va fi fost Milutin, numele slave-ortodoxe fiind caracteristice feudalităţii româneşti, forma „Mihail", comună şi onomasticii catolice, fiind probabil impusă de oficialitate (în cazul documentului din 1440 de către capitlul din Arad).

El era, cum precizează documentele, din Mehadia, centrul districtului omonim din sud-estul Banatului[72]. Urmărind, pe baza informaţiilor documentare extrem de puţine şi de lacunare, numele feudalilor din district şi evoluţia patrimonială a satelor din cuprinsul acestuia, ajungem la concluzia că nu se poate stabili, cel puţin deocamdată, nici o legătură între voievodul Milutin Mihail din Mehadia şi familiile feudale cunoscute din district; cu atât mai sigur apartenenţa lui la familiile de Temeşel şi de Cerna, cele mai puternice din district şi între primele consemnate documentar, este exclusă. Familia voievodului Milutin-Mihail va fi fost o familie cnezială de condiţie patrimonială modestă, una din numeroasele familii cneziale, stăpânitoare ale unor părţi de sat, ce au existat în epocă la Mehadia[73].

Nu se poate susţine transmiterea ereditară a funcţiei de voievod în familia lui Milutin[74].

Simplele menţionări ale voievodului din Mehadia sunt prea puţin relevante pentru reconstituirea atribuţiilor pe care acesta le-a putut avea. La nivelul societăţii româneşti a fost o funcţie importantă dacă un feudal este nominalizat ca „fiul voievodului" *(Waydafy)*. Atribuţiile voievodului erau în mod cert de natură judiciară şi, presupunem, legate de conducerea adunării judiciare a districtului[75].

Rămâne însă certă existenţa acestui titlu în districtul Mehadia încă la mijlocul secolului al XV-lea. Caracterul conservator al zonei sub aspect social, care transpare în documente, şi implicarea relativ redusă a autorităţilor regale în această zonă periferică, ca şi faptul că în prima jumătate a secolului al XV-lea funcţia de castelan de Mehadia a fost în general deţinută de persoane care cumulau autoritatea peste mai multe cetăţi regale din regiunea de răsărit a Banatului, sunt elemente care pot contribui atât la explicarea persistenţei aici a instituţiei voievodale, cât şi la reconstituirea conţinutului acesteia.

[71] *Szörény*, III, p. 62–64. Pentru această adunare vezi şi V. Achim, *O instituţie românească în Banatul medieval: adunările obşteşti din districte*, în „Revista de istorie", 41, 1988, nr. 2 p. 198; I.A. Pop, *Instituţii medievale româneşti. Adunările cneziale şi nobiliare (boiereşti) din Transilvania în secolele XIV–XVI*, Cluj-Napoca, 1991, p. 132–134.

[72] Pentru realitaţile acestui district vezi C. Feneşan, *Districtul românesc Mehadia la sfârşitul secolului al XIV-lea*, în „Banatica", V, 1979, p. 265–275.

[73] Cavalerii teutoni prezenţi în sudul Banatului în jurul anului 1430 au inventariat în districtul Mehadia 294 de cnezi (E. Joachim, *König Sigmund und der Deutsche Ritterorden in Ungarn, 1429–1432*, în „Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung", XXXIII, Innsbruck, 1912, p. 109).

[74] Cf. P. Binder, *Contribuţii la geografia istorică a Banatului de Severin*, în „Studii", 21, 1968, nr. 4, p. 633.

[75] Vezi mai jos p. 112 şi urm.

6. VOIEVODUL ȘTEFAN DE ȚEROVA. O suită de patru documente emise între anii 1459 și 1464 [76], privitoare la un proces ce a avut loc în districtul Bârzava, ocazionează atestarea titlului de „voievod" la unul din protagoniști. Procesul a fost purtat în fața regelui Matia Corvinul de cnezii de Țerova împotriva banului de Severin Ladislau de Docz și s a încheiat cu repunerea familiei cneziale în stăpânirea moșiilor Țerova (două sate cu acest nume) și Văliug și a prediului Țerovița, situate în districtul Bârzava *(in districtu Borzafew)*. Beneficiarii repunerii în drepturi au fost: Ioan diacul de Mihălinți și Martin, Mihail, Gheorghe, Ioan și Ștefan de Țerova. Ștefan este amintit când ca Ștefan fiul lui David *(Stephanus filius David)*, când ca *Stephanus Wayda* [77]. Cum în epocă în mediile românești din Banat nu existau două nume (nume și prenume), aici *Wayda* (forma maghiară pentru „voievod") are în mod cert semnificația unui titlu pe care acest feudal îl poartă.

Luarea în calcul a tuturor documentelor contemporane care privesc districtul Bârzava permite identificarea personajului. În documentele din 1459—1464 Ștefan apare ca fiul lui David (sau Vida) de Țerova. Acesta este una și aceeași persoană cu Vida fiul lui Stăniță de Țerova *(Vida filius Sthanicza de Cherova)*, prezent în 1433 într-un for de judecată cnezial din districtul Bârzava [78], amintit și în actul din 1448 ca stăpânind împreună cu fratele său Martin un sfert din posesiunile indivize ale țerovenilor [79]. Putem stabili astfel locul voievodului Ștefan în cadrul familiei de Țerova [80], cea mai importantă din cuprinsul districtului de la izvoarele Bârzavei, stăpânitoare a șase sate — celor patru care au făcut obiectul procesului amintit adăugându-li-se moșiile Râul Alb *(Feyerwyz)* și Bârzava — și preocupată încă de la începutul secolului de a-și „legaliza" statutul feudal prin dobândirea de diplome de întărire din partea oficialităților [81].

Această singură mențiune a unui voievod în districtul Bârzava se datorează, evident, nu implicării voievodului acționând în numele acestei instituții, ci calității de voievod pe care o avea atunci unul dintre țeroveni.

[76] C. Feneșan, *Un proces de proprietate în districtul românesc Bîrzava la mijlocul secolului al XV-lea*, în „Studii și comunicări de istorie", Caransebeș, 1979, p. 298—301.

[77] O singură dată apare *Stephano filio Wayda de eadem Cerowa*, dintr-o evidentă greșală de redactare (sau de transcriere?) trecându-se *Wayda* în loc de *Wyda* (David), cum apare în rest.

[78] *Krassó*, III, p. 345. Pentru procesul din districtul Bârzava din anii 1418 și 1433, vezi V. Achim, *op. cit.*, p. 195—196; I. A. Pop, *op. cit.*, p. 126—127.

[79] C. Feneșan, *op. cit.*, p. 296. Cnezii de Țerova își exercitau stăpânirea asupra moșiilor lor în mod devălmaș; documentul din 1448, rezumat în actul regal din 2 noiembrie 1459, nominalizează pe toți deținătorii celor patru cote patrimoniale, descendenți ai cnezilor care în 1411 erau confirmați în stăpânirea unei moșii *(ibidem*, p. 295—296).

[80] Nu este exclus ca Mihail, Gheorghe, Ioan și Ștefan, beneficiari ai repunerii în drepturi din 1464, să fi fost frați buni — așa cum presupune editorul documentelor *(ibidem;* vezi și tabelul genealogic de la p. 301) —, dar nu există argumente pentru aceasta.

[81] Date despre această familie cnezială la D. Țeicu, *O reședință feudală românească la începuturile Reșiței medievale*, în „Studii și cercetări de istorie veche și arheologie", 40, 1989, nr. 1, p. 57—72, mai ales p. 67—71. Datele extrem de interesante ale recentelor cercetări arheologice de la Reșița—Moroasa, unde se afla reședința feudală a cnezilor de Țerova, din secolele XIV—XV, vin să reconstituie poziția preeminentă a familiei în cadrul districtului *(ibidem*, passim). Considerăm că atribuirea caracteristicilor unui cnezat de vale sau jupanat stăpânirii exercitate de țeroveni în valea superioară a Bârzavei (cf. *ibidem*, p. 69) este justificată.

7. VOIEVODUL RAIN, VICEBAN DE SEVERIN (1477—1478). Un document emis la Caransebeș la 11 iunie 1478 [82] de vicebanii de Severin certifică ținerea în ziua de 30 octombrie 1477 a unei adunări judiciare a districtului Caransebeș, în legătură cu acuzarea nobilului Gheorghe fiul lui Ladislau Găman de Bizere că ar fi dat foc unei mori de pe râul Bistra aparținând nobilului *Kopaz* (Pleșuvul) de Vad. Vicebanii care, în calitatea lor de demnitari regali, au patronat adunarea districtului și care emit actul din 11 iunie 1478, au fost Iacob de Marga și Rain voievodul *(Rayn waywoda)* [83].

Este evident că menționarea aici a termenului de „voievod" nu este condiționată de vreun caracter deosebit al procesului — care urmează organizarea obișnuită a justiției în districtele românești din Banat, bine reprezentată documentar pentru districtul Caransebeș [84] — , ci se datorează calității de voievod pe care o avea unul din vicebani. Prezența unor români — cum sunt cei doi din 1478 — în slujbele de ban și viceban de Severin este obișnuită pentru a doua jumătate a secolului al XV-lea, când a sporit rolul elementului local în apărarea graniței dunărene a regatului. În epoca lui Matia Corvinul banii și vicebanii de Severin erau recrutați în special din rândul feudalilor din zonă [85]. Rain este singura mențiune a prezenței unui voievod într-o astfel de slujbă. Ea nu este relevantă pentru modul de conducere a Banatului de Severin în această epocă; nu se poate afirma, așa cum am putea fi tentați, că unul din vicebanii de Severin era și voievod, având o funcție de reprezentare a societății și structurilor locale românești. Calitatea de voievod pe care o posedă Rain are, evident, valoare la nivelul societății locale, foarte probabil într-unul din districtele bănățene.

Fără noi date documentare identificarea voievodului Rain este imposibilă. Excludem apartenența lui la una din marile familii românești din Banatul medieval, care în general au o genealogie reconstituibilă. Lipsa particulei nobiliare întărește această prezumție și pare să sugereze chiar nedeținerea de către el a titlului nobiliar.

8. ȘTEFAN STOICA DIN CARANSEBEȘ, JUDE ȘI VOIEVOD (1498, 1505). Două documente atestă prezența voievodului la Caransebeș, centrul opidan cel mai important din partea de răsărit a Banatului și reședința districtului cu același nume. În 1498 reprezentanții Caransebeșului, Ștefan Stoica, jude și voievod, și Toma cel Mare, jurat *(Stephanus Izthowyka judex et waynoda ac Thomas Nagh juratus civis oppidi Karansebes)*, acționează la curtea regală din Buda pentru a obține pentru orașul lor privilegiile de care se bucura orașul Buda și pentru confirmarea libertăților mai vechi obținute în timpul regilor Matia Corvinul, Sigismund de Luxemburg și Ludovic I. La 30 iunie 1498 judele primar și jurații orașului Buda transcriu celor doi diplomele privilegiale ale orașului Buda (din 1403 și 1404), spre a servi la apărarea libertăților orașului Caransebeș [86]. În 1505 adunarea orașului Caransebeș a judecat un proces între Ladislau [de] Racovița și locui-

[82] *Oláh kerületek*, p. 82—83.
[83] Pentru acest proces vezi V. Achim, *op. cit.*, p. 199; I. A. Pop, *op. cit.*, p. 137.
[84] Vezi și V. Achim, *Considerații asupra componenței adunărilor obștești ale districtului Caransebeș în secolul al XV-lea*, în „Banatica", IX, 1987, p. 371—378.
[85] Lista acestor demnitari în *Szörény*, II, p. 248—293 și 316—317.
[86] *Ibidem*, III, p. 123—125.

torii din Caransebeș pentru un teren pe care acest nobil îl deținea pe nedrept și pe care ridicase o construcție. Forul de judecată, care a și emis actul cuprinzând sentința, a fost alcătuit din Ștefan Stoica, jude și voievod din Caransebeș *(Stephanus Ztoyka, judex et vayuoda de Karansebes)*, și din șase jurați, precizați nominal [87].

Deținerea de către Ștefan Stoica a dublei calități de jude și voievod este evidentă. Ca jude al Caransebeșului el conducea adunările judiciare ale orașului — distincte de cele ale districtului Caransebeș, bine reprezentate documentar —, care sunt atestate începând cu 1457 [88]. Asocierea termenilor de jude și voievod într-un context ce poate sugera identitatea lor de conținut ar putea duce la concluzia existenței la Caransebeș a unui voievod, care să și fi exercitat această calitate în adunarea judiciară a orașului. Datele documentare mai largi pe care le avem despre Caransebeș se opun însă unei astfel de ipoteze. Geneza și evoluția Caransebeșului medieval [89] exclud permanetizarea aici, la nivelul acestui centru opidan, a unor rânduieli românești (cum este voievodul) din epoca anterioară intrării regiunii în sfera de dominație a regalității. Căci, dacă la sfârșitul secolului al XV-lea caracterul etnic cvasi-românesc al orașului este în afara oricărui dubiu, la începuturile sale — prima atestare documentară este din 1290 [90] — a stat o așezare de „oaspeți" regali, catolici, care în decursul câtorva generații s-au asimilat mediului românesc [91]. Voievodul nu putea fi aici o instituție originară. Calitatea de voievod a lui Ștefan Stoica trebuie să se fi exercitat nu la nivelul orașului, ci la cel al districtului Caransebeș [92]. Locuitor al Caransebeșului, acest feudal îndeplinea aici funcția de jude, în numele căreia a acționat în 1498 și 1505, dar în același timp era și voievod la nivelul societății locale a districtului. Caransebeșul era deja în această epocă un centru nobiliar [93], cu multe familii feudale, în totalitate români.

9. „VOIEVOD" CA ONOMASTIC ȘI TOPONIMIC. Relativ răspândit este în secolele XVI — XVII în rândul feudalilor români din Banat antroponimicul „Voievod". Documentele consemnează câteva familii și zeci de persoane purtând acest nume, fie în forma românească *(Voevod, Vocvoda* etc.), fie în cea maghiară *(Vajda)*, cele mai multe la Caransebeș și Lugoj, adică în centrele opidane și administrative ale părții de răsărit a Banatului [94]. Patronimicul își are originea, desigur, în funcția voievodală existentă la nivelul societății locale. Când, începând cu a doua jumătate a secolului al XV-lea, feudalitatea românească din regiune adoptă, după modelul nobilimii maghiare, numele dublu, generalizat în prima jumătate a secolului al XVI lea,

[87] *Ibidem*, p. 152—153.

[88] *Ibidem*, p. 71. O listă a juzilor și juraților orașului Caransebeș, care suportă însă completări, *ibidem*, II, p. 253—269.

[89] Pentru această problemă vezi R. Popa, *Caransebeș și districtul său românesc în secolele X—XIV*, în „Studii și cercetări de istorie veche și arheologie", 40, 1989, nr. 4, p. 353—370.

[90] *D.I.R.*, C, veac XIII, vol. II, p. 316.

[91] R. Popa, *op. cit.*, p. 357—359 și 369.

[92] Cf. și P. Binder, *op. cit.*, p. 626, nota 8.

[93] „Caransebeș, reședință a nobililor" — la Antonio Possevino, in 1583 *(Călători străini despre țările române*, II, București, 1970, p. 557).

[94] Astfel de exemplu în *Szörény*, III, p. 193, 194, 196, 204 ș.a.; *Krassó*, IV, p. 16, 17, 39, 41 ș.a. Dintre aceste persoane mai cunoscut este Ștefan Vaida; vezi C. Feneșan, *Ștefan Vaida, un adversar caransebeșan al principelui Gabriel Bethlen (1614)*, în „Studii și comunicări de etnografie—istorie", II, Caransebeș, 1977, p. 411—418.

ca gentiliciu este preluat și numele de „voievod" pe care îl avea atunci, ca funcție sau poreclă, persoana respectivă, transmis apoi ereditar, eventual in forma *Vajdafy* („fiul lui Voievod/voievodului").

Existența și răspândirea acestui antroponim sunt indicii ale perpetuării instituției voievodale în Banat — desigur, în forme care se deosebesc de rosturile inițiale — până la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea.

În Banatul medieval au existat două așezări cu nume derivat de la „voievod":

a) Satul *Vajdafalva*, stăpânit de familia voievodului Toma [95]. Satul este atestat pentru prima oară în anul 1401, într-un document care-l menționează pe Nicolae fiul lui Toma de *Vajdafalva* [96].

b) Pe listele din 1410 [97] și 1462 [98], cuprinzând cele câteva zeci de sate care formau domeniul familiei nobiliare de origine românească a lui Dan de Duboz, se află și satul *Waydafalva*.

Numele celor două așezări provine din antroponimicul „Voievod" și reflectă fie întemeierea lor de către câte un personaj eponim, fie numele stăpânului în momentul intrării satului în sfera relațiilor juridico-patrimoniale.

Această trecere în revistă a atestărilor de voievozi în Banat impune câteva observații:

— Exceptând poate cazul voievodului Radul din districtul Cuiești din 1370, nici unul dintre documentele amintite nu pare să privească direct instituția voievodală sub aspectul competențelor și modului de funcționare. Voievozii sunt consemnați în mod cu totul întâmplător, atunci când persoane care dețin această demnitate fac obiectul interesului documentului.

— Voievozii aparțin în mod cert elitei românești din Banat. Postura și împrejurările în care apar în documente sunt edificatoare în această privință. Cum în a doua jumătate a secolului al XIV lea și în secolul al XV-lea în districtele din Banat întâlnim deopotrivă cele două categorii feudale specifice lumii românești, cnezii și nobilii (aceștia din urmă cnezi recunoscuți în condiția lor feudală conform normelor regatului), uneori chiar în cadrul aceleiași familii, deținerea de către unii voievozi a titlului nobiliar este firească; cazul voievodului Lupșin-Ioan din 1350 sau cel al voievodului Ştefan fiul lui David de Țerova la mijlocul secolului al XV-lea sunt revelatoare în acest sens.

— Condiția de „voievod" pe care o au persoanele amintite nu se raportează niciodată la o moșie (sat) anume. În Banatul medieval stăpânii satelor sunt nobilii și cnezii, niciodată nu apar în această postură voievozii — așa cum este cazul altor regiuni românești încorporate regatului ungar. În interiorul districtelor cnezii și nobilii români au alcătuit cvasitotalitatea feudalității. Cnezii sunt prezenți și pe moșiile nobiliare din zona cu care se mărginesc spre apus districtele, moșii care sunt rezultatul cotropirilor făcute pe seama românilor de către feudalii străini, cu sprijinul regalității angevine.

[95] Pentru voievodul Toma de Vajdafalva vezi mai sus p. 104—105.
[96] Mályusz E., *Zsigmondkori oklevéltár*, II/1, nr. 914, p. 110—111.
[97] Pesty Fr. — Ortvay T., *Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez*, p. 429—431; Mályusz E., *op. cit.*, II/1, nr. 7741, p. 382.
[98] Csánki D., *op. cit.*, II, p. 33—34.

Cnezii, subordonaţi nobilului, sunt amintiţi aici în fruntea satelor în condi ţia de *villicus*.

— Toate cazurile amintite se referă la feudali români din interiorul districtelor sau de la limita apuseană a acestora (unde existau moșii parti culare, deţinute de nobili unguri sau români, dar unde aspectul etnic romă nesc și instituţiile românești s au conservat).

— Voievodul în Banat este o realitate românească, ţinând de specificul societăţii românești de aici.

— Voievozii sunt atestaţi de regulă în legătură cu deţinerea de către persoanele care poartă acest titlu a unor funcţii judiciare la nivelul districtului.

Luarea în considerare a întregii informaţii istorice privitoare la regiunea de răsărit a Banatului în perioada medievală poate să ofere explicaţia asupra puţinătăţii și caracterului accidental al atestărilor de voievozi. Voievozii sunt menţionaţi aici începând cu mijlocul secolului al XIV lea, deci din momentul în care realităţile locale încep să fie mai bine reflectate documentar, puţinele documente din perioada anterioară fiind lipsite de relevanţă pentru aspectele românești. Mijlocul secolului al XIV-lea marchează un moment important în evoluţia regiunii, în sensul că acum sunt organizate districtele românești [99]. Crearea districtelor a însemnat includerea regiunii — până atunci foarte probabil controlată doar nominal de regalitatea ungară și inclusă din punct de vedere juridic în „domeniul regal" — în sistemul administrativ al regatului, ca autonomie etnico-teritorială. Este adevărat că știm prea puţin despre acest proces și despre modul de funcţionare a districtelor în perioada angevină. Suprapunerea districtelor unor alcătuiri teritoriale românești de tipul cnezatelor de vale sau jupanatelor pare însă evidentă, chiar dacă acest lucru este insuficient relevat în cercetarea istorică. Organizarea districtuală, cu regimul de autonomie, a fost de natură să asigure regiunii perpetuarea pe parcursul mai multor secole a unor realităţi românești care în alte părţi ale Transilvaniei sunt mai greu de sesizat.

Se pare că impactul pe care l-au avut asupra instituţiilor românești mutaţiile petrecute în răsăritul Banatului la mijlocul secolului al XIV-lea va fi fost unul complex și diferenţiat; și el este capabil să explice, parţial, felul în care realităţile românești sunt consemnate în documente. Căci dacă aspectele sociale (în primul rând cnezii și cnezatul, dar și altele) specifice lumii românești locale sunt bine reflectate documentar [100], nu același lucru se poate afirma despre realităţile ţinând de suprastructura politico-instituţională (unde includem și voievodul), care abia dacă sunt atinse în docu mentele din a doua jumătate a secolului al XIV-lea și prima parte a celui următor. Singura instituţie românească consemnată documentar ceva mai des este adunarea districtului — cu rosturi în primul rând judiciare, dar (mai ales la început) și administrative, economice, politice și militare —, însă și ea adaptată noilor realităţi printr-un efort constant de calchiere a congre-

[99] Din bibliografia districtelor medievale din Banat ca lucrări cu caracter de sinteză amintim: N. Tomiciu, *Districtele valahice privilegiate*, în „Revista Institutului Social Banat—Crișana", X, 1942, p. 596—606; V. Motogna, *Contribuţii la istoria românilor bănăţeni în evul mediu. Districtele românești*, în vol. *Banatul de altădată (Studii istorice)*, Timișoara, 1944, p. 3—30.

[100] Vezi nota 37.

gaţiilor comitatense [101]. Voievodul nu apare decât cu totul ocazional, în documentele pe care le-am amintit.

Slaba reflectare documentară a realităţilor politico-instituţionale se datorează, desigur, pe de o parte dislocării unor instituţii româneşti odată cu organizarea districtelor, iar pe de altă parte atitudinii oficialităţii faţă de realităţile locale. Căci documentele de cancelarie încearcă să eludeze realităţile locale care nu se înscriu în normele regatului. Iar când specificul regiunii nu poate fi ocolit, documentele fac un vizibil efort de a integra, din punct de vedere formal, realităţile româneşti în şabloanele de cancelarie, ajungând la asimilări terminologice şi uneori la formule hibride, evidenţiate în analiza adunărilor judiciare ale districtelor, deja amintite [102]. Desigur că în judecarea acestui aspect trebuie avută în vedere şi dinamica societăţii locale, în principal efortul feudalităţii româneşti de a se încadra în rândul nobilimii şi de a se adapta normelor regatului.

Faptul că voievodul este amintit de regulă în împrejurări legate de deţinerea de către purtătorii acestei calităţi a unor funcţii judiciare credem că se datorează conţinutului preponderent (dacă nu exclusiv) judiciar pe care l a avut instituţia în perioada respectivelor atestări.

Organizarea judiciară a districtelor este în mare măsură deja reconstituită, în principal pe baza adunărilor cneziale şi nobiliare din secolele XIV — XV [103]. Diploma din 29 august 1457 [104], prin care regele Ladislau V Postumul statuează autonomia celor opt districte privilegiate din Banat, întregeşte cunoaşterea acestei organizări, delimitând competenţele judecătoreşti şi precizând modul de desfăşurare a acţiunii judiciare. Nicăieri nu găsim menţionat expres, în legătură cu organizarea judiciară, voievodul. Sesizăm însă existenţa unor inadvertenţe între prevederile privilegiului regal din 1457 şi situaţia de fapt consemnată în documentele emise de forurile româneşti de judecată. Diploma arată că nobilii români şi cnezii pot fi judecaţi numai de către comite (= castelanul cetăţii regale din district), evident fără precizarea cadrului pentru aceasta — adunarea districtului [105]. În fapt, patronarea acestor foruri de către castelan („comite" în 1457) — ori de către banul sau vicebanul (vicebanii) de Severin — nu a avut un caracter regulat, multe din adunările atestate documentar desfăşurându-se fără o astfel de tutelă [106]. Actele emise de aceste adunări au intitulaţia: *Universitas nobilium et keneziorum de districtu Sebes* sau *Nos nobiles de districtu Sebes*. Compoziţia lor rămâne însă puţin cunoscută, fiind nominalizate doar persoanele (de regulă câte patru) care întăresc cu sigiliile lor actul care obiectivează hotărârea

[101] V. Achim, *O instituţie românească în Banatul medieval: adunările obşteşti din districte*, în „Revista de istorie", 41, 1988, nr. 2, p. 191—203.

[102] *Ibidem*.

[103] *Ibidem*.

[104] *Krassó*, III, p. 404—406. Conţinutul diplomei la Gh. Vinulescu, *Privilegiile românilor din cele opt districte bănăţene*, în vol. *Fraţilor Alexandru şi Ion Lăpĕdatu la împlinirea vârstei de 60 de ani*, Bucureşti, 1936, p. 869—876.

[105] Cauza omisiunii rezidă în caracterul solemn al diplomei regale, care încearcă să asimileze realităţile locale la sistemul de organizare al regatului, fie utilizând o terminologie oficială pentru realităţi care doar parţial cadrau cu acesta (cazul „judelui nobililor"), fie eludându-le (cazul adunării nobililor şi cnezilor).

[106] Trebuie să ţinem seama şi de faptul că nu întotdeauna şi nu în toate centrele de district castelanul era o prezenţă permanentă, situaţiile în care aceeaşi persoană cumula autoritatea peste mai multe cetăţi regale (şi implicit districtele corespunzătoare) din regiunea de răsărit a Banatului fiind relativ frecvente în anumite perioade.

forului de judecată [107]. În aceste acte, care sunt departe de a avea un caracter lapidar, nu se specifică multă vreme cine este cel care conducea adunarea. Abia în 1477—1478 apare în această ipostază, la Caransebeș, „judele nobililor" [108]. Termenul este în mod cert o preluare din sistemul de organizare al comitatelor, într-o epocă în care tendința de integrare (sub toate aspectele) a feudalității locale în normele regatului era manifestă. În comitate existau câte patru juzi nobiliari, cu atribuții judiciare, care reprezentau interesele nobililor față de comite [109]. În districtul Caransebeș era doar un singur jude nobiliar. În plus, el este atestat doar în districtul Caransebeș și se pare că a existat cu acest nume doar aici, în districtul cel mai evoluat sub aspectul asimilării formelor instituționale ale regatului. Este clar că nu a putut exista o identitate perfectă de atribuții între juzii nobiliari din comitate și judele de la Caransebeș. Aceste diferențe arată specificul local, ce izvorăște desigur din realitatea anterioară care a precedat consemnarea aici a „juzilor nobiliari".

Prima mențiune a „judelui nobililor" în districtele românești din Banat este cu două decenii mai veche, dar într-o altă postură decât cea de conducător al adunării districtului. Diploma privilegială din 1457, consfințind organizarea judiciară a districtelor, cu deținerea rolului de judecător de către comite (castelan), ca reprezentant al puterii regale, îi stabilește acestuia și anumite limite. Astfel, comitele (castelanul) sau vicecomitele, în a căror competență intra strângerea amenzilor și a taxelor judiciare, nu puteau lua de la cei pedepsiți caii, câinii de vânătoare, armele și șoimii de vânătoare; iar execuția respectivă trebuia să fie făcută numai în prezența „judelui nobililor acestor români" *(judex nobilium corundem Valachorum)* [110]. „Judele nobililor" amintit aici nu era o creație a diplomei decât în ceea ce privește termenul utilizat, preluat din organizarea judiciară a regatului; pentru că diploma nu inovează, ci doar consfințește în chip solemn situația de fapt, încadrând-o, printr-un efort vizibil, în șabloanele oficiale. Societatea locală din districtele bănățene cunoștea o autoritate judiciară corespunzătoare, parțial, celei pe care în comitate o aveau juzii nobiliari; și acest fapt a fost de natură să permită asimilarea terminologică între această autoritate judiciară locală și judele nobiliar.

Cine a fost această autoritate înainte să se fi introdus termenul de „jude nobiliar" — termen care către 1500 apare relativ frecvent în documentele bănățene, indiciu al substituirii complete a instituției anterioare — și care i-a fost numele, documentele nu menționează în mod explicit. Un statut și atribuții aproximativ similare cu cele pe care le asigură diploma din

[107] Vezi V. Achim, *Considerații asupra competenței adunărilor...*

[108] Judecata patronată de vicebanii de Severin s-a ținut „cum universis nobilibus et Andrea de Waralia judice nobilium districtus Karansebes" *Oláh k[illegible]tek*, p. 82–83.

[109] Ch. d'Eszlary, *Histoire des institutions publiques hongroises*, II, Paris, 1963, p. 227—228.

[110] „Praeterea annuimus eisdem nobilibus Valachis et keneziis ut nullus eos iudicet preter comitem eorum pro tempore constitutum, cuius iudicio si contenti non fuerint, ad iudicem curie nostre et dehinc in nostre maiestatis personalem presenciam possint et valeant causas eorum provocare. Volumus insuper quod comites eorum vel vicecomites pro tempore existentes in exigendis byrsagiis et iudiciorum gravaminibus equum, leporarium, arma et aves convictorum vel convincendorum auferre non presummant, nec aliter pro exaccione huiusmodi birsagiorum, nisi sumpto secum iudice nobilium eorundem Valachorum exire valeant modo aliquali" *(Krassó*, III, p. 405).

1457 „judelui nobiliar" din districtele din Banat avea în districtul Dobra (din comitatul Hunedoara) crainicul. Diploma din 1434, care întărește românilor din acest district vechile lor libertăți, îl prezintă pe crainic într-o postură de mediator între oamenii districtului și dregători, ales de nobilii și cnezii locali, și care exercită atribuții de natură judecătorească și fiscală: încasarea amenzilor dictate de scaunul districtual de judecată; prinderea și predarea celor vinovați de delicte majore și a celor condamnați; stabilirea, în comun cu dregătorii, a obligațiilor în natură ale fiecărui cnezat în parte [111]. Compararea realităților instituționale din Banatul medieval cu cele din districtul Dobra trebuie să fie făcută ținând seama de ansamblul aspectelor de istorie socială și politică din fiecare loc în parte. Dincolo de similitudini, între districtele din Banat și districtul Dobra (sau alte alcătuiri de acest fel) existau diferențe decurgând fie din realitățile românești mai vechi și din modul concret în care acestea au fost integrate în structurile regatului, fie din dinamica diferită de la zonă la zonă a societății românești. În acest sens, răsăritul Banatului actual prezintă, în multe privințe, un specific evidențiat cu prisosință de izvoarele de limbă latină. Astfel, rolul crainicului în Banat nu poate fi reconstituit, cele câteva mențiuni documentare fiind târzii și irelevante [112]. În același timp amintim că pentru districtul Dobra nu există nici o atestare a vreunui voievod.

Luând în seamă toate aceste aspecte suntem, credem, îndreptățiți să considerăm că „judele nobiliar" din 1457, care, așa cum îl prezintă documentul, era un garant al respectării cutumei locale, nu putea fi altul decât *voievodul*, amintit cu acest nume în mai multe rânduri, chiar dacă în situații care nu privesc direct funcționarea mecanismului judiciar la nivelul districtului. O cercetare viitoare ar putea să confirme sau să infirme această ipoteză. Oricum, ținând seama de împrejurările în care sunt atestați, rosturile judecătorești ale voievozilor din documentele bănățene sunt în afara oricăror dubii. Ales din rândul feudalilor districtului, voievodul îndeplinea în secolul al XV-lea, și anterior, anumite atribuții judiciare la nivelul societății locale autonome. Acestea, cel puțin deocamdată, sunt dificil de precizat dincolo de atribuțiile pe care le consemnează diploma din 1457 pentru „judele nobiliar" și de prezența unor persoane purtând titlul de „voievod" în componența forului de judecată, uneori chiar în fruntea lui (cum este în 1477—1478 și în 1505). La fel ca și în alte districte și „țări" românești, și în Banat voievodul va fi fost cel care a condus mult timp, fără să fi fost menționat, adunările judiciare românești, aceasta fiind, foarte probabil, principala sa atribuție. Semnificativ în acest sens ni se pare faptul că cel care conducea în jurul anului 1500 adunarea judiciară a orașului Caransebeș, Ștefan Stoica, își precizează dubla calitate de jude și de voievod într-un context care pare să sugereze identitatea de conținut a celor doi termeni.

Documentele emise de forul românesc de judecată nu îl menționează pe voievod, decât cu totul accidental, *în mod voit*. Aceste acte, care voiau să aibă valoare probatoric și să fie recunoscute ca atare de autoritățile

[111] C. Feneșan, *Districtul Dobra și privilegiile sale pînă la sfîrșitul veacului al XV-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca", XXVII, 1985—1986, p. 308—310; diploma din 1434 la p. 314—316.

[112] Aceste menționări la E. Lazea, *Crainicii români din Transilvania, răspîndirea lor teritorială și atribuțiile lor*, în „Revista de istorie", 37, 1984, nr. 9, p. 881, 883—884.

regale, prin formular și prin terminologia utilizată încearcă să se înscrie în normele oficiale ale regatului, urmărind, în consecință, în mod firesc, să evite consemnarea unei instituții românești.

Tăcerea cvasitotală a documentelor cu privire la voievod se datorează, desigur, acestei situații ambigue, hibride din punct de vedere socio instituțional, în care coexistă elemente ale societății locale, de tradiție, rămase în afara tiparelor regatului, și suprastructura impusă de statul străin. Considerăm că nu e întâmplător faptul că documentele care atestă calitatea de voievod provin aproape toate fie din mediul românesc, fie de la slujbașii regali din zonă, buni cunoscători ai realităților locale. Astfel, documentul din 1350 care-l atestă pe voievodul Lupșin-Ioan este dat de castelanul de ⟨Caran⟩Sebeș (și în același timp comite de Caraș) Pósa de Szer, adică de conducătorul administrativ și militar al districtului. Nu este exclus ca documentul din 1350 să fie rezultatul unei colaborări între castelan și voievod tocmai în perioada organizării districtului, invocarea diplomei de la regele Bela IV putând fi chiar fictivă, ceea ce ar putea îndreptăți rezervele și obiecțiile cu privire la autenticitatea acestui document [113]. Actul din 1370 care-l amintește pe voievodul și comitele de Cuiești, Radul, este emis de forul nobiliar al comitatului Caraș, fapt care a făcut posibilă consemnarea unei realități specifice zonei învecinate a districtelor, chiar străină de rânduielile regatului [114]. Menționarea calității de voievod pe care o are la 1477—1478 unul din vicebanii de Severin este explicabilă dacă ținem seama că documentul respectiv este — între toate documentele care se referă la adunările districtului Caransebeș, în general caracterizate prin formule lapidare, ce imită formularul oficial, și care evită menționarea specificului românesc — cel care reflectă cel mai bine realitățile locale, redând în detaliu desfășurarea procesului și menționând în mod explicit utilizarea dreptului românesc [115]. În aceste circumstanțe, faptul că unul dintre vicebanii care emit actul, Rain, își menționează și calitatea de voievod — pe care o îndeplinea, credem, la nivelul unuia dintre districte — ne apare ca firesc. Faptul că voievodul e amintit doar în această categorie de documente nu este deloc întâmplător și inexplicabil, căci voievodul e o calitate care are valoare doar la nivelul societății locale românești.

Trebuie să ținem seama și de contextul politic de la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului următor, caracterizat printr un proces de sporire a autonomiei diferitelor teritorii administrative, care este favorabil înfloririi particularismelor locale, consemnate, uneori mai mult decât în perioada anterioară, în documentele epocii. În Banatul actual acum sunt menționate documentar în mod explicit realități românești mai vechi pe care multă vreme actul scris în general le-a ocolit. Nu este deci întâmplător că abia acum este atestată practicarea dreptului românesc în adunarea districtului Caransebeș [116], ca și funcția de voievod la Caransebeș, în 1498 și 1505 [117].

[113] Vezi mai sus p. 100—101.

[114] Vezi mai sus p. 101—104.

[115] Vezi nota următoare.

[116] La 1477—1478: „iuxta antiquam et approbatam legem districtuum valachicalium universorum" *(Oláh kerületek*, p. 82—83); în mai multe documente din anii 1499 1503: „iuxta ritum Volachie" sau „iure Valachie requirente" *(Krassó*, III, p. 474—475, 476; *Szörény*, III p. 134—135, 135—137).

[117] Vezi mai sus p. 108—109.

Documentele nu l menţionează pe voievod decât în câteva rânduri şi într un mod cu totul întâmplător — dar şi atunci fără a-i arăta concret rolul şi atribuţiile — întrucât acesta ţinea de organizarea specifică a societăţii locale şi nu cadra cu rânduielile regatului. Termenul de voievod a circulat doar în interiorul acestei societăţi şi este în legătură cu organizarea specifică şi cu regimul de autonomie pe care l aveau districtele româneşti din Banat. Ori, această societate nu a fost producătoare de acte decât într-o prea mică măsură; iar acestea, puţine câte s au păstrat, adresate fiind autorităţilor regatului, utilizează în general un formular şi o terminologie străină, cărora voievodul le era necunoscut.

Atestările de voievozi în Banat pot sugera conţinutul exclusiv judiciar al instituţiei în secolele XIV — XV. Nu găsim nici un indiciu al vreunei puteri administrative sau militare. Se pare că avem de-a face în Banat cu supravieţuirea doar a laturii judecătoreşti a instituţiei. Dar cum documentele provenind din regiune nu reflectă, prin menirea lor, decât aspecte de ordin judiciar (donaţii, litigii, procese etc.), nu este exclus ca voievodul să fi păstrat după constituirea districtelor şi unele atribuţii de altă natură, cel puţin în unele districte, lucru care însă nu poate fi reconstituit.

Voievozii din districtele din Banat sunt, în fapt, o prelungire a unei realităţi mai vechi, din perioada anterioară includerii regiunii în aria de dominaţie efectivă a regatului ungar, perioadă în care voievodul va fi fost, foarte probabil, ca şi în alte zone, instituţia principală la nivelul structurilor teritoriale de aici. Însă evoluţiile politice şi îndeosebi organizarea districtelor bănăţene, la mijlocul secolului al XIV-lea, au avut un impact puternic asupra voievodului, ca şi asupra celorlalte realităţi politico-instituţionale locale. Castelanul cetăţii regale a devenit *de jure* şi *de facto* conducătorul militar, administrativ şi judiciar al microzonei corespunzătoare districtului, ceea ce a însemnat, dacă nu o eliminare completă a voievodului, o condamnare a lui la o existenţă marginală, în afara normelor regatului, şi cu atribuţii diminuate — aşa cum îl arată cele câteva documente din secolele XIV — XV.

E vorba, desigur, de un proces de durată căruia, în lipsa unor surse documentare mai numeroase şi mai explicite, nu i se pot stabili decât liniile generale. Putem presupune că o vreme voievodul a avut un rol însemnat în rezolvarea problemelor judiciare ale societăţii locale şi după organizarea districtelor. Cazul voievodului şi comitelui de Cuieşti Radul din 1370 pare sugestiv în acest sens. Dubla calitate pe care o avea personajul sugerează posibilitatea existenţei unei autorităţi duble în acest mic district: pe de o parte castelanul sau comitele, exponent al puterii regale, iar pe de alta voievodul, reprezentant al societăţii locale, aflat în mod obligatoriu în raport de subordonare faţă de primul. Atribuţiile voievodului au fost, desigur, şi aici de ordin judiciar. Anumite împrejurări de istorie zonală ne îndreptăţesc, credem, să afirmăm funcţionarea autonomă sub aspect judiciar a societăţii româneşti din cuprinsul districtului şi rolul deţinut de voievod. Prima atestare a cetăţii Cuieşti, din 1331, este în legătură cu Ştefan de *Chep*, slujbaşul de Cuieşti *(officialem... de Kuesd)* al castelanului de la Mehadia [118]. Ori însăşi dependenţa cetăţii Cuieşti de castelanul de la Mehadia, cetate situată la o distanţă apreciabilă, este de natură să explice caracterul redus al imixtiunii autorităţilor regale în modul de organizare internă a societăţii

[118] Györffy Gy., *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*, III, p. 487.

românești și perpetuarea realităților căirora le aparținea voievodul. Cazul districtului Cuiești nu va fi fost însă singular pentru secolul al XIV-lea. Dualismul instituțional în Banatul medieval, coexistența unor instituții impuse de statul suprapus cu realitățile politico-judiciare românești, este relevat și peste câteva decenii de limitarea competențelor judiciare ale comitelui (castelanului) de către voievod („jude nobiliar"), așa cum rezultă din diploma din 1457.

Evoluțiile de ansamblu din regiune și mai ales tendința feudalității românești de a se încadra în rândul nobilimii regatului și de a-și legitima statutul conform normelor oficiale, au accentuat evoluția descendentă a instituției voievodale. Observația făcută de Ioan Bogdan cu privire la cnezi, că în Principate documentele încep să-i amintească în epoca lor de decădere [119], este valabilă — desigur din motive ce țin de istoria regiunii — și pentru voievozii români din Banat. O reconstituire amplă și completă a instituției pentru perioada secolelor XIV — XV este, cel puțin deocamdată, imposibilă. Iar o încercare, pornind de la aceste elemente, de a coborî la nivelul unei probabile formațiuni prestatale înglobând partea de răsărit a Banatului actual, suntem conștienți că ține în primul rând de proiecția într-un spațiu și timp anume a unor realități certe din alte ținuturi românești.

În istoriografia românească privitoare la Banat, pornindu-se de la atestarea în câteva documente din secolul al XIII-lea a unei „țări a Severinului" și de la pretinsa consemnare într-un document din 1388 [120] a unui *Johanne, quondam vaivoda Zeurinensis*, s-a împământenit ideea existenței unui „voievod al Severinului", căruia i s-a substituit banul de Severin. Paul Binder consideră că „titulatura de voievod [...] purtată în 1388 de unul dintre banii unguri ai Severinului se poate înțelege ca o perpetuare a unei terminologii feudale autohtone", și pornind de aici susține ideea existenței la nivelul Țării Severinului a unui voievodat românesc extins pe ambele laturi ale Carpaților; în partea sa apuseană fiind organizat, începând din anul 1230, Banatul de Severin [121]. Ștefan Pascu consideră personajul din 1388 un voievod român înnobilat, deținând anterior acestei date funcția de voievod de Severin, care probabil că o dubla pe cea de ban de Severin [122]. După alt autor, „regalitatea maghiară a înlocuit pe voievod cu un reprezentant al său (banul de Severin — n.n.V.A.), reușind astfel să folosească forța militară a românilor în interesul ei" [123].

„Voievodul Severinului" din 1388 este în fapt rezultatul unei erori de lectură, perpetuată în istoriografia noastră de la preluarea parțială în colecția Hurmuzaki a determinărilor din lista banilor de Severin întocmită de Pesty Frigyes [124]. În realitate e vorba de ***banul*** de Severin Ioan Kaplai,

[119] I. Bogdan, *Despre cnejii români*, București, 1903 (extras din „Analele Academiei Române", Mem. secț. ist., s. II, t. XXVI), p. 2.

[120] G. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, X/1, Buda, 1834, p. 425—426; extras în E. Hurmuzaki — N. Densușianu, *Documente privitoare la istoria românilor*, I/2, București, 1891, p. 310—311.

[121] P. Binder, *op. cit.*, p. 635 (cu nota 93).

[122] Șt. Pascu, *op. cit.*, III, p. 464.

[123] Al. Nemoianu, *Unele aspecte privind districtele românești din Banat în cursul sec. XIV—XV*, în „Muzeul Național", III, 1976, p. 266.

[124] *Szörény*, I, p. 263—266.

ce a deținut această demnitate între anii 1387—1389 [125]. Documentul din 1388 îi precizează clar calitatea de ban (iar nu cea de voievod) de Severin, el fiind trecut pe lista marilor demnitari ai regatului din protocolul final împreună cu ceilalți bani din teritoriile sud slave [126]. Termenul de *quondam vaivoda* se referă la deținerea de către el, pentru scurt timp, în 1386—1387, a funcției de voievod al Rusiei Roșii (Galiției), fapt dealtfel atestat de documentele epocii [127].

Desigur că organizarea societății locale din estul Banatului actual în epoca anterioară instalării autorităților regale trebuie să se fi integrat realităților generale românești. Schema structurilor politice prestatale românești implică existența autorității superioare a voievodului la nivelul unui teritoriu mai larg, cuprinzând mai multe cnezate de vale, situație care va fi existat și în Banat. Însă existența unui „voievod al Severinului", care să-l fi precedat (apoi, eventual, dublat) pe banul de Severin și care să-și fi exercitat autoritatea asupra regiunii acoperite de la mijlocul secolului al XIV-lea de districtele românești privilegiate, documentar nu se poate susține.

Cum am văzut, voievozii atestați în Banat în cursul secolelor XIV — XV își exercitau atribuțiile la nivelul mai restrâns al districtului. Nu știm dacă și în ce măsură Banatul de Severin s-a suprapus unei organizații românești. Antecedentele acestei organizații maghiare, creată de regalitatea arpadiană în împrejurările politice din jurul anului 1230 [128], pot fi rezolvate doar ipotetic, în condițiile în care informația medievală privitoare la această zonă este extrem de săracă. Este însă cert că în secolul al XIII-lea din Banatul actual doar colțul sud-estic, corespunzător viitorului district Mehadia, făcea parte din Banatul de Severin [129]. Extinderea jurisdicției banului asupra întregii regiuni muntoase a Banatului este un fenomen târziu, odată cu organizarea districtelor de aici, la mijlocul secolului al XIV-lea, în condițiile reformelor administrativ-instituționale din timpul Angevinilor, și se pare că nu a avut nimic de-a face cu vreo organizație românească anterioară cu un astfel de conținut teritorial.

De altfel, în perioada anterioară mijlocului secolului al XIV-lea zona districtelor a urmat o evoluție întrucâtva diferențiată. Zona Munților Banatului (unde vom găsi districtele Ilidia, Almăj, Carașova, Cuiești și Bârzava) a aparținut încă din jurul anului 1200 comitatului Caraș; Culoarul Timiș-Cerna (cu viitoarele districte Lugoj, Caransebeș și Mehadia) a intrat ceva mai

[125] *Ibidem*, p. 265—266.

[126] „[...] Ladislao de Losonch totius regni nostri Sclavoniae, *Johanne quondam vaivoda Zeuriniensi*, Dyonisio filio Thomae regnorum Dalmaciae et Croaciae, Nicolao de Gara Machoviensi *banis* [subl. n. V.A.]" (G. Fejér, *op. cit.*, p. 426). Citirea atentă a întregului pasaj ar fi eliminat interpretarea greșită.

[127] De exemplu, „[...] Joannis, filiis Benedicti de Kapola, regni Rusciae Wayuodae", într-un document din 1386 (*ibidem*, p. 314); la 15 octombrie 1387: „Johanne [...] olym regni Ruscie voyvoda" (Mályusz E., *op. cit.*, I, nr. 259, p. 25). Statutul Galiției în această epocă la Ellinor von Puttkamer, *Die polnisch-ungarische Grenze im Mittelalter*, în „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas", 4, 1956, p. 382—384; E. Mályusz, *Kaiser Sigismund in Ungarn, 1387 1437*, Budapest, 1990, p. 9.

[128] Pentru problema Banatului de Severin vezi Maria Holban, *Despre Țara Severinului și banatul de Severin în secolul al XIII-lea*, în eadem, *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII—XIV*, București, 1981, p. 49—89; eadem, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria angevină (Problema stăpînirii efective a Severinului și a suzeranității în legătură cu drumul Brăilei)*, în „Studii", 15, 1962, nr. 2, p. 315—347.

[129] P. Binder, *op. cit.*, p. 630.

târziu în sfera de control efectiv a regalităţii, cel mai probabil abia după 1230. Desigur că nu putem exclude posibilitatea existenţei în secolul al XIII-lea şi anterior a unei formaţiuni teritoriale româneşti cu caracter prestatal la ansamblul regiunii muntoase a Banatului, aflată în oarecare relaţie de subordonare faţă de regalitatea ungară ce stăpânea încă de la începutul secolului al XI-lea câmpia Banatului şi valea Mureşului, însă sursele scrise care s-o ateste lipsesc, cel puţin deocamdată, iar cercetarea de arheologie medievală în zonă este abia la începutul ei.

Evoluţiile politice din secolele X — XII din câmpia Banatului şi din regiunile învecinate — în primul rând extinderea regatului ungar spre est şi sud şi instăpânirea popoarelor de stepă în Câmpia Română — au determinat în mod cert importante restructurări demografice, inclusiv îndesirea habitatului în partea apuseană a Carpaţilor Meridionali (cuprinzând sud vestul Transilvaniei, nord-vestul Olteniei şi estul Banatului actual), fapt de natură să favorizeze prefacerile sociale şi cristalizările politico-teritoriale româneşti [130]. Pentru această perioadă zona de munte a Banatului trebuie privită în strânsă legătură cu nord-vestul Olteniei şi cu Haţegul, cu care, de altfel, va păstra mult timp numeroase elemente comune [131]. Dacă însă realităţile medievale ale Ţării Haţegului au fost reconstituite [132], statutul Olteniei în perioada prestatală rămâne încă un subiect controversat, iar cunoaşterea aspectelor concrete de organizare politică a părţii de răsărit a Banatului actual în secolul al XIII-lea şi la începutul secolului al XIV lea, de care depinde în ultimă instanţă lămurirea problemei existenţei sau inexistenţei aici a unei formaţiuni politice româneşti, este abia la început [133], rămânând o sarcină de viitor pentru cercetarea istorică.

[130] R. Popa, *La începuturile evului mediu românesc. Ţara Haţegului*, Bucureşti, 1988, p. 265—266.

[131] P. Binder, *op. cit.*, p. 629—630.

[132] R. Popa, *op. cit.*.

[133] O reconstituire a procesului de pătrundere a autorităţilor regale aici, la idem, *Caransebeş şi districtul său românesc în secolele X—XIV*, în „Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie", 40, 1989, nr. 4, p. 353 şi urm.

EVOLUŢIA VALORII BUNURILOR FUNCIARE ÎN ŢĂRILE ROMÂNE

A. ŢARA ROMÂNEASCĂ (1454—1521)

OCTAVIAN ILIESCU

I

Unul din aspectele cele mai interesante ale economiei monetare ce s-a înfiripat şi a funcţionat permanent în Ţara Românească şi în Moldova, în primele veacuri de la întemeierea lor ca state de sine stătătoare, e reprezentat fără îndoială de evoluţia valorii bunurilor funciare. Faptul că transmiterea dreptului de proprietate asupra unor bunuri imobiliare, de regulă având o valoare însemnată, în schimbul unei sume în bani, necesita redactarea unui înscris cu întărire din partea autorităţii de stat, spre a apăra pe cumpărător de eventuale litigii ulterioare, a avut drept consecinţă emiterea de către cancelariile domneşti a unui număr relativ mare de acte menite să autentifice tranzacţiile economice de acest gen. Se constată astfel că, începând de pe la mijlocul secolului al XV-lea, marea majoritate a actelor cu caracter intern, emise de aceste cancelarii, atât în Moldova, cât şi în Ţara Românească, au ca obiect consemnarea mutaţiilor de proprietate intrând în categoria de care ne ocupăm aici; anterior, din cancelariile domneşti ieşeau, ca acte interne, numai cele consemnând donaţii ale voievodului emitent. Cum la noi nu s-au păstrat izvoare scrise înregistrând schimburile economice de zi cu zi, un fel de mercuriale pentru produse şi mărfuri de larg consum — cum se cunosc în diverse ţări din Vestul şi Centrul Europei [1] — o cercetare de istorie a preţurilor în Ţara Românească sau în Moldova evului mediu este nevoită a se limita la tranzacţiile imobiliare. De aceea, pentru a avea o imagine mai cuprinzătoare, vom extinde obiectul cercetării noastre de la bunurile funciare propriu zise, ce implică un drept de proprietate asupra pământului, la animale mari, cai sau vite, ori oi, ce intră uneori, alături de sume în bani sau substituindu-li-se, în compunerea preţului de vânzare a unor bunuri funciare.

[1] Cu titlul de exemplu, cităm în acest sens *Nálezy minci historickým pramenem* (sub redacţia dr. Emanuela Nohejlová—Prátová), catalogul unei expoziţii de tezaure monetare din diverse epoci, organizată la Muzeul Naţional din Praga, unde, alături de materialul numismatic şi arheologic, erau expuse panouri ce ilustrau valoarea de circulaţie a monetelor la anumite date, pe baza listelor de preţuri din perioada respectivă. Despre valoarea documentară a acestei lucrări, v. nota noastră în *SCN*, I, 1957, p. 480.

„Studii şi materiale de istorie medie", vol. XII, p. 121—150, 1994

Obiectul cercetării noastre fiind astfel delimitat, ne simţim datori a atrage din capul locului atenţia celor care ne citesc asupra dificultăţilor ce stau în calea investigaţiilor în acest domeniu. În primul rând, materialul documentar de care dispunem este incomplet, deoarece în mod sigur nu s-au păstrat până în zilele noastre absolut toate actele relative la vânzări de bunuri funciare. Dacă această observaţie este valabilă pentru orice categorie de izvoare istorice, indiferent de perioada din care ar data ele, e totuşi locul să subliniem discrepanţa evidentă dintre Ţara Românească şi Moldova, în ce priveşte numărul actelor de acest gen, publicate până în prezent. Astfel, dacă vom avea în vedere prima jumătate a secolului al XV-lea, mergând mai exact până la a doua domnie a lui Vlad Ţepeş (1456) sau, dincolo, până la urcarea pe tron a lui Ştefan cel Mare (1457), vom număra un singur act de vânzare a unei proprietăţi funciare în Ţara Românească [2] şi nu mai puţin de 20 în Moldova [3]. În perioadele următoare, acest decalaj în favoarea Moldovei se menţine tot mai accentuat [4]. O explicaţie ingenioasă şi, după părerea noastră, plauzibilă, a penuriei izvoarelor scrise ieşite din sau intrate în cele două cancelarii domneşti a formulat în 1943 Aurelian Sacerdoţeanu, care a arătat că nu numai vicisitudinile vremii — evenimente istorice sau calamităţi naturale — sunt răspunzătoare de acest handicap al istoriei naţionale, ci şi, într o măsură mult mai mare, lipsa de preţuire pe care au manifestat o românii pentru aceste mărturii ale propriului lor trecut [5]. În acest context, rămâne de lămurit dacă decalajul moldovenesc la care ne-am referit; are temei economic, istoric sau psihologic? Un răspuns la această întrebare poate face obiectul unor cercetări distincte.

În al doilea rând, cercetarea de faţă trebuie să facă o distincţie între actele ce atestă o vânzare a unor bunuri funciare şi confirmările lor ulterioare; este lesne de înţeles de ce acestea din urmă au fost eliminate cu totul din înşiruirea documentelor care au constituit materialul supus examinării noastre. Cu titlul de exemplu, citâm în acest sens cazul satului Troieneşti (azi dispărut, în jud. Vâlcea), atestat pentru prima oară într-un hrisov slav, emis de Vlad Ţepeş la 16 sept. 1457, în Târgovişte, act prin care emitentul îl întăreşte mânăstirii Cozia, cu specificarea că a fost cumpărat de călugări de la Drăgoi, fiul lui Drăgoi, pentru suma de 50 florini [6]. Această achiziţie a călugărilor de la Cozia reapare în întăririle acordate mânăstirii lor de voievozii următori, ale căror acte, deşi se referă la satele Troieneşti şi Giurgeni [7], menţionează numele aceluiaşi vânzător, Drăgoi, precum şi aceeaşi sumă de 50 florini, deci, este vorba de una şi aceeaşi vânzare; astfel, această vân-

[2] Act slav, emis de Vladislav al II-lea la 30 sept. ⟨1454—1455⟩ (data incompletă), la Gherghiţa, prin care emitentul întăreşte mai multor persoane „ocină" la Negoeşti (jud. Prahova) *DRH*, B, I, nr. 112, p. 195—196 (nr. 1 din tabelul anexă).

[3] Acte emise în anii 1439—1456, *ibidem*, A, I, nr. 194, 225, 228, 254, 257, 265, 268, 280; II, nr. 11, 16, 18, 21, 32, 33, 36, 47, 49 şi 50.

[4] Între 1457 şi 1521, am înregistrat pentru Ţara Românească 138 acte în care sunt menţionate vânzări de bunuri funciare (v. anexa). Între 1457 şi 1527, interval în care au domnit succesiv Ştefan cel Mare, Bogdan al III-lea şi Ştefăniţă, numărul actelor cu conţinut similar trece de 300.

[5] A. Sacerdoţeanu, *Vechile noastre arhive, Hrisovul*, III, 1943, p. 129—132.

[6] *DRH* B, I, nr. 115, p. 198—200 (Anexa, nr. 2).

[7] *Ibidem*, nr. 150, 161, 212; II, nr. 5. Giurgeni, Jurjani sau Jorjani, sat dispărut, lângă Băbeni Bistriţa (jud. Vâlcea); *ibidem*, *Indice*, s. v. De notat că în *DRH* B, II, *Indice*, se arată greşit că satul Jorjani a fost întărit mănăstirii Bistriţa, în loc de Cozia.

zare, datând probabil chiar din domnia lui Vlad Țepeș, este întărită succesiv prin actele emise de Basarab cel Bătrân, la 15 iulie 1475, în Târgoviște [8], Basarab cel Tânăr la 9 sept. 1478 în București [9] Vlad Călugărul, la 17 aprilie 1488, în București [10] și, în fine, de Radu cel Mare, la 24 mai 1501, în Târgoviște [11], fără ca în aceste acte să se facă vreo mențiune cu privire la data reală la care a avut loc vânzarea în cauză dând naștere astfel la posibile confuzii de statistică și de cronologie. Este de la sine înțeles că numai actul inițial, cel emis de Vlad Țepeș la 16 aprilie 1457, a fost reținut pentru a face obiectul acestei cercetări. Și cazuri similare sunt destul de numeroase.

Pe de altă parte, sunt unele documente care, întărind vânzări mai vechi, menționează toate elementele componente ale unui asemenea act juridic: numele cumpărătorului și cel al vânzătorului, obiectul și prețul vânzării, precum și numele voievodului în a cărui domnie și sub a cărui autoritate s-a încheiat și înregistrat tranzacția respectivă, fără ca înscrisul domnesc inițial să fi ajuns la cunoștința noastră. Pentru a avea o imagine corectă a dinamicii vânzărilor de bunuri funciare, este limpede că în atare cazuri, tranzacțiile în cauză urmează a fi luate în considerare nu la data înregistrării lor, ci în cadrul domniei voievodului emitent al actului inițial, astăzi rămas necunoscut. Un exemplu în acest sens ni-l oferă „porunca" [12] emisă de Vlad cel Tânăr la 28 iulie 1510, în București, prin care întărește lui Costea și altora, în urma unei judecăți, satul Țerățelul (azi dispărut, în jud. Gorj), cumpărat de cei numiți de la Radul comis și soacra lui, Neacșa, pentru 12 florini, „încă din zilele lui Basarab cel Tânăr voievod" [13]. Vânzarea a avut loc deci cu trei decenii în urmă, dar actul emis de Basarab cel Tânăr Țepeluș atestând și întărind încheierea ei, prezentat de cumpărători la divanul de judecată, nu s-a mai păstrat. E clar că tranzacția în discuție trebuie înregistrată la data încheierii ei și nu la data când a fost menționată în actul emis de Vlad cel Tânăr.

Altă serie de probleme de rezolvat se referă la stabilirea naturii și determinarea mărimii bunurilor funciare care fac obiectul unui act de vânzare. În ce privește natura bunurilor funciare, constatăm că documentele vremii aduc la lumină numeroase categorii, a căror clasificare se impune, dacă vrem să stabilim valori comparabile. Prima categorie, cea mai importantă, cuprinde satele, așezări de mai multe familii, cu locuințele și acareturile lor, precum și cu pămîntul aferent, exploatat sub diverse forme. Se vând sate întregi sau, mai frecvent, părți de sate, determinate de regulă prin fracții ordinare: 1/2 a, cel mai adesea, 1/3-a, 1/4-a, 1/8-a (în acest ultim caz și sub forma: a patra parte din jumătate) [14]. Alte vânzări, foarte numeroase, au ca obiect părți de sate, determinate însă numai prin raportare la întinderea dreptului de proprietate al vânzătorului, printr-o formulă des uzitată, ca în exemplul: „în Stroești, partea lui Balaban, oricât a stăpânit [...]" [15]. Pe lângă sate, uneori

[8] *Ibidem*, B, I, nr. 150, p. 247—250.
[9] *Ibidem*, nr. 161, p. 265—268.
[10] *Ibidem*, nr. 212, p. 337—341.
[11] *Ibidem*, B, II, nr. 5, p. 13—18.
[12] Despre acest gen de acte, v. Damian P. Bogdan, *Diplomatica slavo-română*, în *DIR Introducere*, II, București, 1956, p. 24.
[13] *DRH* B, II, nr. 76, p. 164—165 (Anexa, nr. 91).
[14] Act din 3 august 1489, *ibidem*, B, I, nr. 219, p. 350—351.
[15] Act din 29 oct. 1469, emis în București, *ibidem*, nr. 136, p. 230.

mai fac obiectul unei mutaţii de proprietate prin vânzare şi seliştile, locuri în care a fiinţat cândva un sat, părăsit apoi, din diverse motive, de locuitorii săi [16].

A doua categorie de bunuri funciare ce fac obiectul unei vânzări cuprinde *ocinile*, unităţi social-economice cu un caracter juridic complex, ce ar putea fi echivalate cu *moşiile* din vremurile mai apropiate de zilele noastre [17]. Ca şi în cazul satelor, pot face obiectul unei vânzări ocini întregi sau numai părţi ori chiar bucăţi de ocini [18].

Se vând apoi terenuri destinate agriculturii: ogoare, ţarini, uneori cu precizarea mărimii în unităţi de măsură pentru lungime sau suprafaţă. Ar putea fi incluse aici, după părerea noastră, şi locurile, destinate probabil unor construcţii rurale, cum se specifică într-un caz [19]. De asemenea, tot în această categorie vom înregistra puţinele vânzări de mori [20] sau de vaduri de moară [21], a căror strânsă legătură cu exploatările agricole este evidentă.

Următoarea categorie de vânzări ale unor bunuri imobiliare cuprinde livezile şi viile, acestea din urmă mult mai frecvent menţionate în tranzacţiile curente, mai ales spre sfârşitul perioadei de care ne ocupăm.

Câteva documente aduc la lumină vânzări ale unor bunuri ce ies cu totul din comun: munţi sau părţi de munţi [22] ori bălţi [23].

Puţine sunt actele de vânzare care au ca obiect bunuri imobiliare în perimetrul urban: case şi locuri de casă la Târgovişte [24] şi Râmnicu Vâlcea [25].

Ultima categorie cuprinde vânzări ale unor bunuri ce reprezintă accesorii ale fondurilor funciare: sălaşe de ţigani robi [26] şi cai [27]; în perioada de care ne ocupăm, nu am întîlnit acte de vânzare care să aibă ca obiect vite

[16] V. definiţa acestui termen în *Instituţii feudale din ţările române. Dicţionar*, Bucureşti, 1988, *s.v.* (autor: Dan Amedeu Lăzărescu).

[17] *Ibidem*, *s.v.* ocină (autor: Alexandru Constantinescu).

[18] Cu titlul de exemplu, citâm actul din 3 sept. 1483, dat la Târgovişte, prin care se întăreşte dobândirea prin cumpărare a două bucăţi de moşie din Ermoneşti şi a unei bucăţi din Certeji, ambele sate din jud. Mehedinţi, pentru sumele de opt respectiv un florin; *DRH* B, I nr. 189, p. 305—308.

[19] Astfel, la 11 apr. 1521, în Târgovişte, Neagoe Basarab întăreşte marelui logofăt Harvat un loc de aşezare în Studena (jud. Romanaţi, azi jud. Olt), cumpărat de acesta pentru 100 aspri, *ibidem*, B, II, nr. 206, p. 397 (Anexa, nr. 136).

[20] Act din 1 sept. 1517, Argeş, întărind logofătului Stanciul 1/2-a moară pe Olt, în faţa Voinigeştilor, cumpărată cu 500 aspri; *ibidem*, B, II, nr. 161, p. 306—307 (Anexa, nr. 118).

[21] Act din 1 august 1496, Târgovişte, întărind un vad de moară pe Topolov (Topolog), cumpărat cu 600 aspri ; *ibidem*, B, I, nr. 268, p. 433—437 (Anexa, nr. 54).

[22] Două cazuri: 1/2-a din muntele Andrian, vândută cu 330 aspri, act din 8 mai 1466, Bucureşti; *ibidem*, nr. 132, p. 225—226 (Anexa, nr. 7) ; 1/2-a din muntele Florile Albe, vândută pentru 680 aspri; act din 4 iunie 1506, dat în Târgovişte, *DRH* B, II, nr. 44, p. 98—99 (Anexa, nr. 80).

[23] Act din 27 ianuarie 1499, Târgovişte, privitor la vânzarea bălţii Cârjeu şi a gârlelor Bahova şi Crăpătoarele, cumpărate toate pentru 20 florini; *ibidem*, B, I, nr. 291, p. 475—476 (Anexa , nr. 62).

[24] Loc de casă în Târgovişte, cumpărat cu 6 florini ungureşti; act din 10 sept. 1493, Bucureşti, *ibidem*, nr. 244, p. 395—398 (Anexa, nr. 48); casă în Târgovişte, vândută pentru suma de 5 000 aspri, potrivit unui act emis de Toma judeţul şi de pârgarii oraşului şi datat sept. 1512—1521; *ibidem* B, II, nr. 94, p. 192—193 (Anexa, nr. 100).

[25] Loc de casă în Râmnicu Vâlcea, cumpărat de egumenul mânăstirii Govora pentru suma de 2 110 aspri declaraţie a acestui egumen, dată la 26 sept. 1485, în Mânăstirea Govora, *ibidem*, B, I, nr. 196, p. 316 (Anexa, nr. 28).

[26] *Ibidem*, B, I, 268 II, 27, 123, 168 (v. mai jos).

[27] De fapt, avem de-a face nu cu vânzari, ci cu evaluări (v. mai jos).

sau oi. Caii și oile se substituie uneori banilor, ca preț de vânzare a unor bunuri funciare [28].

Determinarea mărimii bunurilor funciare ce fac obiectul unei vânzări este absolut necesară, pentru a stabili prețuri comparabile; ea prezintă însă o serie de dificultăți. Astfel, în cazul vânzării de sate, întrebarea ce se pune de la început e următoarea: după ce criterii se stabilea prețul lor? Unul din ele și, desigur, cel mai însemnat ar putea fi numărul de case, al gospodăriilor de familii țărănești care il alcătuiau. Pe baza cercetărilor mai recente, se admite că satele românești aveau în evul mediu de la trei până la 120 case, cu o medie de 20 de case [29]. Dar mai puteau interveni, firește, în fixarea prețului de vânzare și alte criterii, ca de exemplu forma de relief — sat de șes, de deal sau de munte — sau distanța față de o apă curgătoare cu vaduri de moară și așa mai departe. Am înlăturat această dificultate, stabilind un preț mediu și urmărind evoluția acestui preț de-a lungul întregii perioade ce face obiectul acestei cercetări.

În ce privește vânzările de bunuri funciare cu o structură omogenă, ca de exemplu teren arabil sau vii, s-ar părea că determinarea mărimii lor este mult înlesnită de faptul că în unele cazuri, documente din această perioadă le precizează suprafața, prin raportarea la o unitate de măsură a cărei echivalență în sistemul metric poate fi stabilită. Astfel, pentru terenul arabil — ogoare, ogoare în câmp —, unele acte de vânzare precizează suprafața, măsurată în pogoane [30] sau fălci [31]. De asemenea, la vânzarea unei vii, i se menționează uneori suprafața, în pogoane [32]. Dar aceste cazuri se întâlnesc în această perioadă foarte rar, iar pe de altă parte, pogonul și implicit falcea, care măsura 3 pogoane [33] — a avut o mărime variabilă în tomp și de la un loc la altul. Cum aceste variații nu se pot determina decât începând abia din secolul al XVII-lea, când se menționează în documente echivalența pogonului în stânjeni pătrați [34], rezultă că pentru perioada anterioară, mărimea acestei unități de măsură rămâne încă o necunoscută.

O dificultate însemnată, în calea obținerii unor aprecieri bine fundamentate asupra dinamicii acestei zone a economiei monetare, e datorată varietății monetei folosite la stabilirea prețurilor de vânzare a bunurilor funciare. Cele mai numeroase documente menționează prețuri exprimate în aspri, altele le redau în florini sau florini unguresti, iar un singur act, emis de Neagoe Basarab la 21 aprilie 1518, în București, atestă vânzarea a două țarini în Corcolați pentru suma de 220 *bani* [35]. Asprul, o monetă de argint, era unitatea sistemului monetar otoman întemeiat de sultanul Orkan (1324—

[28] Cităm: parte din Gugești, cumpărată pentru 13 vaci, act din 27 mai 1510, București, *DRH*, B, II, nr. 74, p. 156—163 (Anexa, nr. 89); jumătate din ocina de la Stoenesti, Dăngeștı și Berislăvești, cumpărată cu 280 oi mari și un cal bun, evaluat la 400 aspri; act din 9 iunie 1517, Curtea de Argeș, *ibidem*, nr. 152, p. 293—294 (Anexa, nr. 115).

[29] Cf. *Instituții feudale..*, *cit. supra*, *s.v.* sat, p. 419. (autori: Tudor Voinea Nicolae Stoicescu).

[30] În mod implicit, prin referirea la falce, multiplu al pogonului; v. n. următoare.

[31] Act din 30 aprilie 1521, Târgoviște, *DRH*, B, II, nr. 207, p. 398—400 (Anexă, nr. 137), fălci ogoare în Corcolați.

[32] *Ibidem*, B, I, nr. 244 II, nr. 16, 184.

[33] *Instituții feudale...*, *s.v.* falce (autor: Alexandru Constantinescu).

[34] *Ibidem*, *s.v.* pogon, p. 366—367 (autor: Alexandru Constantinescu).

[35] Act din 21 apr. 1518, București, *DRH*, B, II, nr. 169, p. 326—327 (Anexa, nr. 122); tot acolo, parte din Alicseni, vândută pentru 1 150 bani.

1362) şi iniţial, avea greutatea de 1,15 g şi titlul de 900/1 000 [36]; dar încă din secolul al XIV-lea, începe să se devalorizeze, atât sub raportul greutăţii, cât şi al titlului. Denumirea de *ban* desemna în Ţara Românească în această perioadă tot o monetă de argint şi anume, dinarul emis de regatul Ungaruei, revalorizat în urma reformei întreprinse în 1468 de Matias Corvin [37]. Florinul unguresc era o monetă de aur, emisă iniţial de Carol Robert la 1325, după modelul florinului florentin la început, avea greutatea de 3,53 g şi titlul de 996/1 000, valori ce au suferit ulterior unele fluctuaţii [38]. Cât priveşte termenul *florin*, fără alt determinant, pare a indica, de cele mai multe ori, tot florinul unguresc [39], ughiul [40] din documentele slavo-române emise începând din secolul al XVI lea [41].

Pentru a avea posibilitatea de a urmări cu mai mare uşurinţă evoluţia preţurilor obţinute la vânzarea unor bunuri funciare, în perioada de care ne ocupăm aici, am asimilat peste tot florinii ungureşti şi florinii nedeterminaţi cu florinul florentin, între aceste monete neexistând diferenţe notabile ca valoare intrinsecă, ci eventual fluctuaţii minore, conjuncturale, de curs. De asemenea, am convertit peste tot sumele în aspri şi *bani* (dinari ungureşti) în florini florentini, pe baza parităţii dintre această monetă şi asprul otoman, paritate consemnată la diverse intervale în documentele de epocă [42].

Examinând, în lumina criteriilor expuse mai sus, documentele emise în Ţara Românească până la sfârşitul domniei lui Neagoe Basarab, am extras datele privitoare la evoluţia valorii bunurilor funciare în această perioadă. Extrase dintr un număr de 139 acte, emise între ⟨1454—1455⟩ şi 1521; aceste date au fost înregistrate în tabelul din anexă, pentru a oferi cercetării o imagine cât mai clară a amintitei evoluţii. Păstrând în minte mereu prezente rezervele impuse de dificultăţile semnalate anterior, vom comenta, în cele ce urmează, aspectele cele mai semnificative ale procesului economic ce face obiectul acestei cercetări.

[36] Nuri Pere, *Osmanlilarda madenî paralar*, Istanbul, 1966, p. 48.

[37] Despre reforma monetară a lui Matias Corvin, v., mai ales, Husár Lajos, *Mátyás pénzei*, în *Emlékkönyv Mátyás király születésének ötszázéves fordulójára*, Budapesta, 1940, p. 570—572; cf. Jeszenszky Géza, *Lajos II denária*, *NK*, 26—27, 1928—1929, p. 128.

[38] Hóman Bálint, *Magyar pénztörténet 1000—1325*, Budapesta, 1916, p. 98; Lajos Huszár, *Der Beginn der Goldgulden — und Groschenprägung in Ungarn*, *NSb*, XII, 1971—1972, p. 179.

[39] Un exemplu în acest sens ni-l oferă cazul satului Bârzeşti; prin actul din 9 octombrie 1492, dat în Bucureşti de Vlad Călugărul, acest sat este întărit lui Staico logofăt şi fiilor lui, cu menţiunea că acesta l-a cumpărat pentru 24 florini; *DRH*, B, I, nr. 234, p. 376 (Anexa, nr. 45). În actul din 2 sept. 1493, emis în Târgovişte, tot de Vlad Călugărul, când se menţionează aceeaşi vânzare a satului Bârzeşti, se specifica preţul de 24 florini *ungureşti ibidem*, nr. 243, p. 394. E clar că avem de-a face cu aceeaşi vânzare şi aceeaşi monetă.

[40] Denumire dată florinului unguresc în documentele redactate în limba română, începând din secolul al XVI-lea; ea provine din forma prescurtată ug. zlati, pentru ungarski zlati, cum era desenat florinul unguresc în documentele redactate în limba slavă.

[41] Prima menţiune a acestei denumiri apare în zapisul din 15 mart. 1560; *DRH* B, V, nr. 107, p. 180.

[42] Pentru echivalenţa florin aspru, v. N. Beldiceanu şi Irène Beldiceanu-Steinherr, *Les informations les plus anciennes sur les florins ottomans*, în *A Festschrift presented to Ibrahim Artuk on the occasion of the 20th anniversary of the Turkish Numismatic Society*, Istanbul, 1988, p. 54—55.

1. SATE ÎNTREGI, PĂRŢI DE SATE, SELIŞTI

Acordând atenţia noastră în primul rând evoluţiei preţurilor plătite pentru sate întregi şi reţinând numai datele esenţiale — data vânzării, denumirea satului şi echivalenţa în florini florentini a preţului plătit în diverse monete — , am obţinut următoarea schemă cronologică (numerele din paranteze trimit la numerele de ordine sub care sunt înregistrate actele respective în tabelul din anexă):

1457 4 16	Troieneşti	50	florini	aur	(2)
1472 7 28	Govora	13	,,	,,	(11)
1475 6 1	Cereşeni	55,5	,,	,,	(13)
1475 7 15	Păpeni	14	,,	,,	(14)
1480 1 18	Băroni	9	,,	,,	(17)
1480 1 18	Goleşti [43]	80	,,	,,	(17)
<ante 1482 3 22> [43A]	Terăţelu [43B]	12	,,	,,	(91)
1483 6 1	Ohaba	160	,,	,,	(21)
1483 6 5	Topeşti [44]	29	,,	,,	(22)
1485 4 5	Iaşi	35	,,	,,	(26)
1486 6 13	Vâlculeşti	80	,,	,,	(29)
1489 10 2	Fărcăşeşti	40	,,	,,	(39)
1490 4 12	Pârşani	16	,,	,,	(40)
1491 2 23	Braneţi	40	,,	,,	(42)
1492 10 9	Bârzeşti	24	,,	,,	(45)
<ante 1495 9 9> [45]	Crângari	100	,,	,,	(83)
<ante 1495 9 9> [46]	Sumărineşti	140	,,	,,	(83)
1496 8 1	Nănăşeşti [47]	100	,,	,,	(54)
1496 8 1	Stoiciani	120	,,	,,	(54) [48]
1499 11 25	Glodul	100	,,	,,	(61)
1500 7 16	Clocoticiul	47	,,	,,	(64)
1500 12 13	Bârseşti	56	,,	,,	(65)
1501 7 9	Dodeşti	64	,,	,,	(67)
1502 5 3	Plăvicenei	94	,,	,,	(70)
1510 5 27	Topliţele	122	,,	,,	(89)
1510 5 27	Dobriţa	74	,,	,,	(89)
1514 8 3	Cerna	62	,,	,,	(108)

Aşa cum am arătat, am înregistrat în rândurile de mai sus toate vânzările de sate întregi, câte au fost menţionate în documentele datând din peri-

[43] Este vorba de satul Goleşti (jud. Argeş) *DRH*, B, I, *Indice, s.v.*

[43A] Vânzare consemnată în actul din 28 iul. 1518, Bucureşti, cu menţiunea că ea a avut loc în zilele lui Basarab cel Tânăr, *ibidem*, B, II, nr. 76, p. 165 (orig. şi trad.) (Anexa, nr. $^{o}{}_{91}$).

[43B] Sat dispărut, localizat lângă Copăcioasa (jud. Gorj), *ibidem*, *Indice, s.v.*

[44] Topeşti, lângă Tismana, cumpărat de Mihail şi nepotul său, Laţco, *ibidem*, B, I, nr. 187, p. 303—304, completat cu nr. 226, p. 362—364.

[45] Vânzare încheiată sub Vlad Călugărul şi întărită de Radu cel Mare cu actul emis în Târgovişte, la 20 iun. 1507; *ibidem*, B, II, nr. 53, p. 112—115 (Anexa, nr. 83).

[46] Aceeaşi observaţie.

[47] Identificat cu Galicea (jud. Argeş); *ibidem*, B, II, Indice, s. v.

[48] Nănăşeşti şi Stoiciani în acelaşi act; *ibidem*, B, I, nr. 268.

oada de care ne ocupăm, bineînțeles, câte ne au fost cunoscute. Parcurgând această listă, putem desprinde următoarele constatări:

a. Deși avem unele indicii care ne îndreptățesc să afirmăm că vânzarea de proprietăți funciare s-a practicat în Țara Românească cel puțin încă de la începutul domniei lui Mircea cel Bătrân [49], observăm că abia după mijlocul secolului al XV lea, vom întâlni cel dintâi document cunoscut azi, care poate să ne ofere elementele esențiale ale unui act de vânzare având ca obiect proprietatea unui sat întreg. Este vorba de hrisovul slav, scris pe pergament, întărit cu pecete atârnată (azi pierdută) și emis de Vlad Țepeș la 16 aprilie 1457, în Târgoviște, act prin care voievodul emitent întărește mânăstiri Cozia satul Troienești [50] din jud. Vâlcea, ce fusese cumpărat de către călugări de la Drăgoi, fiul lui Drăgoi, pentru suma de 50 florini [51]. Dealtfel, cu excepția mențiunii incomplete și deci, nefolosibile, datând din timpul lui Mircea cel Bătrân și amintită mai sus, nici vânzările de *ocini*, cunoscute azi, nu sunt anterioare mijlocului secolului al XV-lea [52]. Așa cum s-a arătat, se poate spune că, în privința transferului proprietății asupra unor bunuri funciare prin vânzare, între Țara Românească și Moldova există un decalaj cronologic în favoarea Moldovei, căci aici, ne sunt cunoscute asemenea vânzări încă din prima jumătate a secolului al XV-lea [53].

Notăm că în confirmările ulterioare acordate mânăstirii Cozia, începând cu hrisovul lui Basarab Laiotă (cel Bătrân), emis la 15 iulie 1475, în Târgoviște [54], de câte ori este amintită această vânzare, sunt menționate două sate: Troienești și Giurgeani [55]. În realitate, călugării de la mânăstirea Cozia au cumpărat la 1457 un singur sat, Troienești, situat pe ambele maluri ale Oltului [56]; cu siguranță ulterior denumirea Giurgeni s-a dat părții de sat de pe malul opus al Oltului.

b. De la 1457 până la 1480, interval în care au domnit succesiv Vlad Țepeș, Radu cel Frumos, Basarab Laiotă și Basarab Țepeluș (cel Tânăr), prețul obținut la vânzarea unui sat oscilează între 9 și 80 florini, ambele fiind înregistrate de același act, emis la 18 ianuarie 1480 de Basarab Țepeluș (17) [57]; Băroni, prețuit la 400 aspri (echivalând cu 9 florini) și Golești, pentru care s a plătit suma de 80 florini. După părerea noastră, prețurile înscrise între aceste limite pot reprezenta indicii certe pentru determinarea mărimii satelor respective, aducând astfel un real temei cercetărilor demografice. Într-adevăr, luând în considerare acest criteriu, putem distinge două

[49] V. mai jos, n. 127.

[50] Troenești sau Troianești, pe Olt, sat dispărut din jud. Vâlcea; *ibidem*, *DRH* B, I, *Indice*, *s.v.*

[51] *Ibidem*, B, I, nr. 115, p. 198 200.

[52] Cel mai vechi document care cuprinde toate elementele unei vânzări având ca obiect o ocină datează din 30 sept. ⟨1454 1455⟩ și a fost emis la Gherghița de către Vladislav al II-lea; *ibidem*, B, I, nr. 112, p. 195—196.

[53] Începând cu actul din 3 apr. 1439, emis la Suceava de Ilie și Stefan al II-lea, prin care se întărește lui Stanciul postelnic jumătate din satul Plișineți, cumpărată de acesta pentru 90 zloți; *ibidem*, A, I, nr. 194, p. 273—275.

[54] *Ibidem*, B, I, nr. 150, p. 247 250.

[55] Giurgeani sau Jurjani, sat dispărut *ibidem*, *Indice*, *s.v.*

[56] *Ibidem*, nr. 115, p. 198 200.

[57] *Ibidem*, nr. 170, p. 273 276.

grupe de sate: sate mici și sate mari. Cele două grupe sunt alcătuite după cum urmează:

	Sate mici	
Băroni (jud. Vâlcea)	prețul plătit:	9 florini
Țerățelu (jud. Gorj)	,, ,,	12 ,,
Govora (,, ,,)	,, ,,	13 ,,
Păpeani [58] (jud. Ialomița)	,, ,,	14 ,,
	Sate mari	
Troienești (jud. Vâlcea)	,, ,,	50 ,,
Cerașeni (jud. Dîmbovița)	,, ,,	55,5 ,,
Golești (jud. Argeș)	,, ,,	80 ,,

Făcând media, am avea un preț de 12 florini pentru un sat mic și de 62 florini pentru un sat mare, ceea ce ni se pare o evaluare corectă pentru această perioadă.

c. În timpul domniei lui Vlad Călugărul (1481 sept. -- oct. 1482—1495), se constată o creștere sensibilă a valorii satelor, valoare oglindită în prețurile obținute la vânzarea lor. Este un aspect interesant al economiei monetare, de care dealtfel ne-am mai ocupat cu alt prilej [59]. De data aceasta, intervalul de timp mai mic și numărul de vânzări mai mare creează condiții avantajoase unei investigații de genul celei de față, iar pe de altă parte, evantaiul mai larg al prețurilor de vânzare obținute ne permite să distingem trei grupe de mărimi: sate mici, sate mijlocii și sate mari. În desfășurare, cele trei grupe se constituie în modul următor:

	Sate mici	
Pârșani (jud. Dolj) [60]	prețul plătit:	16 florini
Bârzești (jud. Ilfov) [61]	,, ,,	24 ,,
Topești (jud. Gorj)	,, ,,	29 ,,
Iași (jud. Gorj)	,, ,,	35 ,,
	Sate mijlocii	
Fărcășești (jud. Gorj)	,, ,,	40 ,,
Ohaba (jud. Gorj)	, ,,	60 ,,
Vâlculești (jud. Mehedinți)	,, ,,	80 ,,
	Sate mari	
Crângari (jud. Vlașca) [62]	,, ,,	100 ,,
Sumărinești (jud. Vlașca) [63]	,, ,,	140 ,,

[58] Sat dispărut, identificat cu Hagieni, jud. Ialomița; *ibidem*, *Indice*, *s.v.*

[59] V., în acest sens, Octavian Iliescu, *Pe marginea unui document emis* de *Radu cel Mare în 1507*, ms., 1991.

[60] Sat neidentificat, probabil în vechiul jud. Romanați; *DRH*, — B, I, *Indice*, *s. v.*

[61] Înglobat azi în municipiul București; *ibidem*, s. v.

[62] Sat dispărut, localizat lângă mânăstirea Glavacioc, în vechiul jud. Vlașca; *ibidem*, *s. v.*

[63] Sat dispărut *ibidem*, *s. v.*

Prețul mediu obținut la vânzarea acestor sate a fost de 26 florini pentru sate mici, 60 florini pentru cele mijlocii și 120 florini pentru cele mari [64], valori ce reprezintă, în raport cu perioada anterioară, o creștere de 115% în cazul satelor mici și de aproximativ până la 140%, în cazul satelor mai mari. După părerea noastră, două ar fi cauzele principale care au determinat și favorizat acest proces economic: în primul rând, politica externă de bune relații cu Imperiul otoman, promovate în mod consecvent de către Vlad Călugărul, într-o domnie netulburată timp de aproape 14 ani, ceea ce a asigurat Țării Românești condițiile necesare unei dezvoltări economice; în al doilea rând, intervenția frecventă a domnitorului însuși, în postura de cumpărător asiduu de bunuri funciare, cu scopul de a le dărui unor mânăstiri. Se constată într-adevăr că prețurile cele mai ridicate, obținute la vânzarea unor sate, au fost plătite către Vlad Călugărul însuși, în calitate de cumpărător [65].

d. Sub următoarele patru domnii: Radu cel Mare (1495—1508), Mihnea cel Rău (1508—1509), Mircea (1509—1510) și Vlad cel Tânăr — Vlăduț (1510—1512), frecvența vânzărilor de sate întregi scade, iar prețurile obținute pentru ele se grupează într-un mod care determină numai două categorii de mărimi: sate mici și sate mari. Redăm mai jos schema acestei clasificări:

	Sate mici			
Clocoticiul (jud. Argeș) [66]	prețul	plătit	47	florini
Bârsești (jud. Vâlcea)	,,	,,	56	,,
Dodești (jud. Gorj) [67]	,,	,,	64	,,
Dobriță (jud. Gorj)	,,	,,	74	,,
	Sate mari			
Plăviceni (jud. Vâlcea) [68]	,,	,,	94	,,
Nănășești (jud. Muscel) [69]	,,	,,	100	,,
Glodul (jud. Vâlcea) [70]	,,	,,	100	,,
Stoiciani (jud. Olt) [71]	,,	,,	120	,,
Toplițele (jud. Gorj) [72]	,,	,,	122	,,

Din datele de mai sus, rezultă că în perioada 1495—1510, prețul mediu de vânzare a fost de 60 florini pentru sate mici și de 107 florini pentru sate mari. Prețul mediu al satelor mici este de peste două ori mai mare decât cel obținut de sate din aceeași clasă în perioada anterioară (26 florini)

[64] Nu intră în calcul satul Izvârta, denumit ulterior Zăvârcea, Zăvîrștea, înglobat azi în orașul Videle (jud. Teleorman), pentru care s-a plătit un preț complex; V. n. 45.

[65] Astfel, e semnificativ că toate cele trei sate; Crângani, Sumărinești și Izvârta, pentru care s-au plătit sume între 100 și 210 florini, au fost cumpărate de către Vlad Călugărul.

Menționăm că în cazul satului Izvârta, prețul plătit în realitate este încă și mai ridicat, deoarece la sumele de bani trebuie adăugată contravaloarea a 16 coți de catifea de Ypres și 24 coți de giurè de aur; v. Octavian Iliescu, ms. citat.

[66] Clocotici, identificat cu satul Bradu—Clocotici (jud. Argeș); *DRH*, B, I, *Indice*, *s. v.*

[67] Sat dispărut, localizat lângă Roșia, (jud. Gorj); *ibidem*, B, II, *Indice*, *s. v.*

[68] Sat înglobat în orașul Ocnele Mari; *ibidem*, B, I, *Indice*, *s. v.*

[69] Sat dispărut, identificat cu Galicea (jud. Argeș); *ibidem*, *s. v.*

[70] Glod, Glodul, sat dispărut, azi orașul Băile Govora (jud. Vâlcea); *ibidem*, *s. v.*

[71] Sat dispărut, localizat lângă Valea lui Alb (jud. Olt); *ibidem*, B, II, *Indice*, *s. v.*

[72] Localizat lângă Dobrița (jud. Gorj); *ibidem*, *s. v.*

şi aproape egal cu cel al satelor mijlocii (62 florini); în schimb, preţul mediu al satelor mari este redus cu 30% faţă de cel obţinut de sate mari vândute sub domnia lui Vlad Călugărul (120 florini). Aceste valori şi raporturi sunt însă relative, dacă ţinem seama de influenţa factorului demografic: într-o perioadă de stabilitate politică şi dezvoltare economică, numărul gospodăriilor ce intră în componenţa unui sat a crescut constant, creştere oglindită în dinamica preţurilor de vânzare. Această dinamică se încadrează în următoarea schemă:

	1457—1480	1481—1495	1496—1510
florini	12	26	—
,,	62	60	60
,,	—	120	107

e. Din domnia lui Neagoe Basarab (1512—1521), am întâlnit, în cursul acestei cercetări, un singur act domnesc consemnând vânzarea unui sat întreg; actul din 3 august 1514, emis la Argeş şi întărind cumpărarea satului Cerna (Cernaia, jud. Mehedinţi), pentru suma de 62 florini (Anexa, nr. 108). Celelalte documente datând din această domnie consemnează numai vânzări de părţi ale unor sate.

f. În lista cronologică a vânzărilor de sate întregi, de care ne-am ocupat în rândurile de mai sus, nu am inclus cazurile în care preţul plătit nu era precis determinat în raport cu satele respective. Astfel, prin actul emis în Bucureşti, la 1 aprilie 1494, Vlad Călugărul dăruieşte mânăstirii Govora satul Ioneşti [73] şi seliştea Corbeni, cumpărate de el însuşi pentru suma de 7 000 aspri [74]; nu se poate preciza cât din această sumă reprezintă preţul plătit pentru satul Ioneşti şi cât pentru seliştea Corbeni. Un document emis de Mihnea cel Rău la 23 decembrie 1508, în Bucureşti, întăreşte lui Neagu şi fiilor săi, între altele, seliştea Dobrei, la Lăleşti, cumpărată de Neagu în zilele lui Vlad vodă (Călugărul) pentru 500 aspri [75], echivalând cu 10 florini; putem deduce de aici că şi seliştea Corbeni a costat 500 aspri, iar preţul plătit de Vlad Călugărul pentru satul Ioneşti a fost de 6 500 aspri (130 florini)? Este posibil, dar nu avem certitudinea, astfel încât am preferat să nu includem această vânzare în lista noastră de mai sus.

Un alt caz este cel al unor vânzări de două sau de mai multe sate, pentru care documentele în cauză indică un preţ global, neputându-se stabili ce sumă s-a plătit pentru fiecare în parte. Într-o astfel de situaţie se prezintă cazul satului Vădastra (jud. Romanaţi, azi jud. Olt). La 16 martie 1494, în Bucureşti [76], Vlad Călugărul întăreşte mânăstirii Bistriţa, între altele, şi câteva sate dăruite ei de fraţii Craioveşti, enumerate astfel: „Plăviceani pe Şăoaş cu tot hotarul şi viile şi zeciuiala [. . .] şi Brâncovenii toţi şi Gândeanii şi Vădastra, pe care *au cumpărat-o* (subl. n.) de la Vladul pentru 15 000 aspri" [77]. Astfel cum este redactat textul în discuţie, s-ar părea că boierii Craioveşti au plătit numai pentru satul Vădastra 15 000 aspri, echivalentul a 300 florini,

[73] Azi Ioneştii Govorei (jud. Vâlcea); *ibidem*, B, I, *Indice*, *s. v.*

[74] *Ibidem*, nr. 248, p. 406—407.

[75] *Ibidem*, B, II, nr. 62, p. 132—134.

[76] *Ibidem*, B, I, nr. 247, p. 401—405.

[77] *Ibidem*, p. 402 (orig.), 404 (trad.).

ceea ce reprezintă un preţ exorbitant pentru un singur sat, dublul preţului mediu din această vreme, preţ ce s a ridicat, după cum am văzut, la 150 florini. În actul de confirmare acordat mânăstirii Bistriţa de Mihnea cel Rău, la 7 septembrie 1508, în Bucureşti [78], se reproduce aceeaşi redactare, dar cu modificarea preţului: „Plaviceani pe Şăoşu [...] şi Brâncoveanii toţi şi Gândeanii şi Vădastra toată, ce au cumpărat-o de la Vladul pentru 12 000 [79] aspri" [80]. Dar la numai trei zile şi anume, la 10 septembrie 1508, tot în Bucureşti, Mihnea cel Rău acordă mânăstirii Bistriţa un nou act de confirmare, de data aceasta o „poruncă" [81] — cel anterior era un hrisov —, în care textul de mai sus sună astfel: „Plăviceanii pe Şeoş [...]. şi Brîncoveanii toţi şi Gândeanii şi Vădastra, pe care *le-au cumpărat (subl. n.)* de la Vladul, pentru 15 000 aspri" [82]. Rezultă deci că suma de 15 000 aspri reprezenta un preţ global, ce fusese plătit de către boierii Craioveşti pentru cele trei sate: Brîncoveni, Gîndeni şi Vădastra, poate câte 5 000 aspri (100 florini) pentru fiecare, ceea ce ar fi plauzibil. Este însă sigur că suma de 15 000 aspri nu reprezintă preţul de vânzare plătit numai pentru satul Vădastra, cum greşit se arată în actul lui Vlad Călugărul din 16 martie 1494.

Mai sunt şi alte cazuri de sate vândute pentru un preţ global; iată lista lor:

1480	1	18	Mogoşani şi Turiţa	70 florini (17)
1483	1	27	Criva, Bucureşti (3 părţi) şi	Rusăneşti 60 florini (20)
1499	1	27	Sârbi şi Neguleşti	21 florini (62)
1511	7	1	Prislop, Cacaleţi şi Olăceşti	92,5 florini (95).

Cum se vede, dacă s-ar împărţi în mod egal preţurile globale de mai sus, s ar ajunge la valori ce se încadrează în diagrama preţurilor medii, aşa cum a fost stabilită în rândurile de mai sus.

Un mare număr de documente din perioada de care ne ocupăm consemnează vânzări de părţi de sate. Aşa cum am arătat mai înainte, aceste părţi sunt determinate adesea prin raportare la fracţii ordinare. Având în vedere adevărul axiomatic, potrivit căruia 1/2 a — 1/2-a, iar 1/2-a + 1/2-a = = 1, s-ar părea că în aceste cazuri, determinarea valorii unui sat este uşor de obţinut printr-o simplă înmulţire. În realitate, lucrurile nu stau chiar aşa; există cazuri în care, deşi se vând toate părţile componente ale unui sat, exprimate în fracţii ordinare egale între ele, totuşi preţurile obţinute pentru fiecare diferă de la una la alta. Astfel, hrisovul emis de Vlad Călugărul la 9 octombrie 1492, în Bucureşti [83], înregistrează vânzarea împreună a satelor Cornăţelul şi Descupereşti în trei tranşe succesive: prima treime pentru 2 000 aspri, sumă la care s-a adăugat satul Ruşii de la Moştiştea, dat de cumpărător pentru acoperirea unei diferenţe de preţ pe care noi nu o putem evalua;

[78] *Ibidem*, B, II, nr. 58, n. 121—126 (orig. slav şi trad.).

[79] Editorii observă că în original, litera chirilică având valoarea numerică de 10 000 a fost adăugată lângă aceea cu valoarea numerică de 2 000; *ibidem*, p. 122, nota 3. În nota corespunzătoare a versiunii româneşti (p. 124, nota 3), s-a strecurat o eroare: 1 000 (în loc de 10 000) adăugat.

[80] *Ibidem*, p. 122 (text orig.) şi 124 (trad.)

[81] *Ibidem*, nr. 59, p. 126—129 (orig. slav şi trad.).

[82] *Ibidem*, p. 126 (orig.) şi 128 (trad.).

[83] *Ibidem*, B, I, nr. 234, p. 374—377 (orig. slav şi trad.).

a doua treime se vinde pentru 11 000 aspri, iar a treia pentru 12 000 aspri, între a doua şi a treia treime existând o diferenţă de preţ ce se ridică la suma de 1 000 aspri (20 florini).

Cu aceste rezerve, vom încerca totuşi ca, pe baza preţurilor obţinute la vânzarea unor părţi determinate, să reconstituim valoarea probabilă a unor sate considerate în întregul lor şi să urmărim astfel evoluţia acestei valori. Obţinem deci următoarea schemă:

1461 2 10	Godeni (jud. nedeterminat)[84]	1/2: 30 fl. (4)	1/1: 60 fl.
1464 6 30	Sevestreni (jud. Vâlcea)[85]	1/2—1/2: 80 „ (5)	1/1: 80 „
1466 8	Topolniţa (jud. Mehedinţi)[86]	1/8: 7,5 fl. (6)	1/1: 60 „
1471 2 2	Spinul jud. Argeş)	1/3: 22 fl. (10)	1/1: 66 „
1475 6 1	Muşăteşti (jud. Argeş)	2/3: 44 fl. 13)	1/1: 66 „
1480 1 18	Măilaţi (jud. Dolj)[87]	1/2: 11 fl. (13)	1/1: 22 „
1484 3 9	Ruşi (jud. Dâmboviţa)[88]	1/3: 66 fl. (24)	1/1: 198 „
1484 7 3	Coteşti (jud. Muscel)[89]	1/2: 160 fl.[90] (25)	1/1: 320 „
<1486 9 1 1487 8 30>	Ogretin (jud. Prahova)	1/2: 30 fl. (30)	1/1: 60 „
1486 9 10	Plopeni (jud. Prahova)	1/4: 64 fl. (31)	1/1: 256 „
1487 6 13	Vrabeţi (jud. Mehedinţi)	1/4: 16 fl. (32)[91]	1/1: 64 „
1489 6 20	Spinişoru (jud. Romanaţi)[92]	1/2: 12 fl. (35)	1/1: 24 „
1489 7 4	Rădineşti (jud. Gorj)	1/3: 6 fl. (36)	1/1: 18 „
1489 8 3	Runtea (jud. Vâlcea)[93]	1/2: 8 fl. (37)	1/1: 16 „
		1/8: 4 fl. (37)	1/1: 32 „
—ante 1495 9 9>[94]	Hercea (jud. Mehedinţi)	1/2: 13 fl. (58)	1/1: 26 „
<ante 1495 9 9>[95]	Frăsinetul de Dumbravă (jud. nedeterminat)	1/2: 9 fl. (73)	1/1: 18 „

[84] *Ibidem, Indice, s v.*

[85] Sevestreni sau Săvestreani, sat dispărut, identificat cu Căzăneşti, jud. Vâlcea; *ibidem*, s. v.

[86] Azi Schitu Topolniţa (jud. Mehedinţi); *ibidem, s.v.*

[87] Sat dispărut, localizat probabil lângă Poiana (jud. Dolj); *ibidem, s.v.*

[88] Sat dispărut, localizat lângă Lazuri (jud. Dâmboviţa); *ibidem, s.v.*

[89] *Ibidem, s.v.*

[90] Preţ corectat în text, după observaţiile editorilor; *ibidem*, p. 313. Se publică de fapt o traducere din 1933 (nr. 193, p. 312—313).

[91] Actul din 13 iun. 1487, emis de Vlad Călugărul în Târgovişte (*ibidem* B, I, nr. 204, p. 328—329, orig. slav şi trad.) întăreşte lui Alăman cu fraţii săi şi cu fiii lor şi lui Stănilă cu fiicele sale şi cu fraţii săi şi fiii lor 1/4-a din Vrabeţi, cumpărată de la Dobrul, fiul lui Mînticä, pentru 750 aspri (sumă echivalentă cu 16 florini). Prin actul din 16 iun. 1501, emis în Târgovişte (*ibidem*, B, II, nr. 6, p. 18—19, orig. slav şi trad.), Radu cel Mare întăreşte popii Laiotă şi fraţilor săi: Alăman, Radul, Drăgoi şi Măilat, cu fiii lor, 1 3-a din Vrabeţi, cumpărată de la Dobrul pentru 3 florini. Nu este sigur dacă avem de-a face cu una sau cu două vânzări diferite.

[92] Sat dispărut,' localizat probabil lângă Tomeni (azi în jud. Olt); *ibidem*, B, I, *Indice, s.v.*

[93] Sat dispărut, localizat lângă Grădiştea (jud. Vâlcea); *ibidem, s.v.*

[94] Vânzare încheiată sub Vlad Călugărul şi menţionată în actul din 15 sept. 1497, Bucureşti; *ibidem*, nr. 278, p. 452—453 (orig. slav şi trad.).

[95] Menţiune similară în actul din 11 sept. 1502, Târgovişte; *ibidem*, B, II, nr. 18, p. 51—53 (orig. slav şi trad.).

1497 3 22	Stolniceani (jud. Vâlcea)	1/2: 100 fl. (56)	1/1: 200 ,,
1497 4 1	Târseni (jud. Argeș)	1/3: 6 fl. (57)	1/1: 18 ,,
1501 5 24	Sălătruc (jud. Argeș)	1/2: 50 fl. (65A)	1/1: 100 ,,
1501 9 1 — — 12.15	Topoloveni (jud. Argeș)	1/2: 281 fl. (68)	1/1: 562 ,,
1500 7 16	Bumbuești (jud. Argeș)	1/4: 34 fl. (64)	1/1: 136 fl
1501 9 1 — — 12 5	Micșenești (jud. Ilfov)	1/2: 226 fl. (68)[96]	1/1: 552 ,,
<ante 1509 10>[96A]	Bejești (jud. Dâmbovița)	1/2: 13 fl. (99)	1/1: 26 ,,
<ante 1509 10>[96B]	Făgețeni (jud. Dâmbovița)[97]	1/2: 10 fl. (112)	1/1: 20 ,,
1510 5 27	Sărata (jud. Buzău)	1/4: 74 fl. (89)	1/1: 296 ,,
1511.7 10	Rogozești (jud. Prahova)[98]	1/2: 40,5 fl. (96)	1/1: 81 ,,
1512 3 15	Cocorăști (jud. Prahova)	1/2: 92,5 fl. (101)	1/1: 185 ,,
1512 7 30	Mălureni (jud. Muscel)[99]	1/2: 130 fl. (103)	1/1: 213 ,,
		1/2: 83 ,,	
1514 5 9—31	Uești (jud. Vlașca)[100]	1/3: 22 fl. (106)	1/1: 66 ,,
1515 6 26	Strimtișorul jud. Mehedinți)[101]	1/2: 7 fl. (111)	1/1: 14 ,,
1516 2 27	Studena (jud. Romanați)[102]	1/2: 11 fl. (113)	1/1: 22 ,,
1518 5 3	Brâncoveni (jud. Romanați)[103]	1/2: 55,5 fl. (124)	1/1: 111 ,,
1518 5 4	Grozești (jud. Mehedinți)	1/2: 55,5 fl. (125)	1/1: 111 ,,

Analizând această nouă listă, vom constata cele ce urmează:

A. Vânzările de părți de sate, determinate prin fracții ordinare, sunt mai numeroase decât cele care au ca obiect sate întregi și se succed pe o perioadă mai lungă, între 1461 și 1518, în vreme ce lista precedentă avea ca limite cronologice intervalul 1457—1510. Completându-se reciproc, ele acoperă astfel întreaga perioadă pe care am avut-o în vedere, în cadrul acestei cercetări.

[96] Prin actul din 1 sept. — 15 dec. 1501, emis de Radu cel Mare, i se întăresc mânăstirii Nucet (jud. Dâmbovița) mai multe danii, între care satul Micșonești, dăruit de marele pârcălab Gherghina și anume: jumătate cumpărată de acesta pentru 5 000 aspri, 4 pardoși domnești, 4 cai domnești și o pereche de nasturi drept 1 000 aspri, iar cealaltă jumătate cumpărată de același pentru 12 000 aspri (echivalentul a 226 florini); *ibidem*, B, II, nr. 9, p. 23. *Pardos*. însemna în vechime panteră; e vorba aici, probabil, de blăni de panteră. Prețul plătit de Gherghina pentru prima jumătate a satului Micșenești nu poate fi determinat cu exactitate.

[96A] Vânzare încheiată sub Mihnea cel Rău și menționată în actul emis la 27 decembrie 1512 în Târgoviște *ibidem*, nr. 92, p. 189—190 (orig. slav și trad.).

[96B] Mențiune similară în actul din 11 ianuarie 1516, emis în București, *ibidem*, nr. 142, p. 280 281 (orig. slav și trad.).

[97] Sat identificat probabil cu Făgețelul (jud. Dâmbovița); *ibidem*, *Indice*, *s.v.*

[98] Sat dispărut, înglobat probabil în orașul Ploiești; *ibidem*, *s.v.*

[99] Identificat cu Colibași, azi în jud, Argeș; *ibidem*, *s.v.*

[100] Azi jud. Giurgiu.

[101] Sat dispărut, localizat lângă Strimptul (jud. Mehedinți); *ibidem*, B, II, *Indice*, *s.v.*

[102] Azi în jud. Olt; *ibidem*, s.v.

[103] Aceeași observație.

B. În cele două cazuri de vânzare a câte două părți din același sat, reconstituirea valorii satului întreg, pe baza prețului obținut pentru fiecare fracție ordinară în parte, dă rezultate deosebite, confirmând astfel rezervele formulate anterior cu privire la exactitatea acestei metode. Astfel, la 3 august 1489, se consemnează vânzarea a două părți din satul Runtea (jud. Vâlcea) [104]: 1/2-a pentru 400 aspri, echivalând 8 florini, iar 1/8-a pentru 200 aspri, adică echivalentul a 4 florini. Raportând la întreg, am avea pentru satul respectiv o valoare de 16 florini în primul caz și de 32 florini, deci dublu, în al doilea. La fel, la 30 iulie 1512, se înregistrează vânzarea satului Mălureni (jud. Muscel) [105] în câte două jumătăți, una pentru 7 000 aspri (130 florini), cealaltă pentru 4 500 aspri (83 florini). Motivele acestei discrepanțe pot fi de ordin obiectiv, dar ele pot avea și un caracter conjunctural. În orice caz, ele trebuie să fie luate în considerare, la judecarea rezultatelor obținute de o asemenea analiză.

C. În general, prețurile de vânzare obținute pentru părți de sate, în fracții ordinare, sunt sensibil mai ridicate, în raport cu prețurile la care se vând în aceeași perioadă sate în integralitatea lor. Întâlnim chiar două vârfuri ce ies din comun: la 3 iulie 1484, satul Cotești (jud. Muscel) [106], evaluat după această metodă la 320 florini, iar la 1 sept. 5 dec. 1501, satul Micșenești (jud. Ilfov) [107], a cărui valoare s-ar fi ridicat, în funcție de prețul, obținut pentru o jumătate, la considerabila sumă de 552 florini. Cel mai ridicat preț pare însă a fi fost obținut pentru jumătate din satul Topoloveni (jud. Argeș), la o vânzare consemnată în actul emis la 1 sept. — 15 dec. 1501 de Radu cel Mare [108]: 15 000 aspri, echivalentul a 281 florini; pe această bază, satul în cauză ar fi evaluat la nu mai puțin de 562 florini, ceea ce reprezintă, evident, o sumă imensă.

D. Calculând, pe baza datelor cuprinse în lista de mai sus, media valorii satelor, grupate de asemenea în trei categorii și păstrând aceeași periodizare ca în cazul vânzărilor de sate întregi, s-a obținut următoarea diagramă:

	1461—1480	1481—1495	1497—1518
Sate mici	22 fl.	20(24) fl.	20 fl.
Sate mijlocii	66 ,,	62 ,,	74 ,,
Sate mari	—	258 ,,	263 ,,

Din compararea celor două diagrame, reies în evidență atât analogii, cât și deosebiri destul de clare. Astfel, a doua diagramă confirmă existența a două grupe de mărimi de sate pentru prima perioadă — aici între 1461—1480 — și a trei grupe pentru domnia lui Vlad Călugărul, dar pe de altă parte, atestă persistența unor sate mărunte, valorând în jur de numai 20 florini, și în cursul celei de a treia perioade. Valorile medii sunt egale sau

[104] *DRH* B, I, nr. 219, p. 350—351 (Anexa, nr. 37).

[105] *Ibidem*, B, II, nr. 107, p. 217—219 (Anexa, nr. 103)

[106] *Ibidem*, B, I, nr. 193, p. 312—313 (Anexa, nr. 25).

[107] *Ibidem*, B, II, nr. 9, p. 22—25 (Anexa, nr. 68).

[108] Aceeași trimitere.

apropiate în cele două diagrame, pentru satele mici și mijlocii, dar considerabil mai ridicate, în cazul satelor mari. Pentru perioada 1481—1495, media valorică a satelor mici a fost stabilită în două variante: 20 respectiv 24 florini, în funcție de cele două prețuri diferite obținute la 3 august 1489 pentru 1/2 a respectiv 1/8-a din satul Runtea [109].

E. Ca și în cazul satelor întregi nu am inclus nici în lista a doua vânzările de părți de sate — fracții ordinare — al căror preț nu este determinat în mod precis. Astfel, nu au fost incluse satele Cornățel și Descuperești, despre care am mai vorbit cu câteva rânduri mai sus [110]. Pentru același motiv, nu a fost inclusă vânzarea cumulativă a câte o jumătate din satele Voicești (jud. Vâlcea) și Bălăria (jud. Vlașca), tranzacție consemnată în hrisovul emis de Neagoe Basarab la 16 sept. 1519, în Târgoviște, pentru mânăstirea Seaca (jud. Olt) [111].

F. Tot pentru neprecizarea prețului nu am luat în considerare următoarele vânzări de părți — fracții ordinare ale satelor: Cincul (jud. Gorj), 1/2 a vândută în domnia lui Radu cel Frumos pentru 420 aspri și un cal [112]; Mănicești (jud. Argeș), 1/2-a, vândută în 1481 pentru 70 aspri și doi boi (text șters ulterior) [113]; Mihoveni (nelocalizat), 1/2-a, vândută la 1485 pentru 600 aspri și un cal [114] și Blăgăreștii de Sus (jud. Ilfov), 1/2-a, vândută la 1510 pentru 500 aspri și un car de grâu negru [115]. În toate aceste cazuri, prețul de vânzare a fost plătit parte în bani, parte în natură, cea de-a doua parte neputând fi determinată cu mijloacele ce ne stau azi la îndemână.

În ce privește vânzările de părți nedeterminate ale unor sate, prețurile realizate și consemnate în documentele acestei perioade au un caracter relativ încă și mai accentuat, față de grupa anterioară. Iată lista lor [116]:

1469 10 29	Stroești (jud. Gorj)	p.	12 fl.	(8)
1481 7 13	Ulitești (jud. Argeș)	,,	13 ,,	(19)
1489 9 11	Nănășești (jud. Argeș)	,,	28 ,,	(38)
1489 9 11	Nănășești (jud. Argeș	,,	28 ,,	(38)
1497 3 22	Curtișoara (jud. Olt)	,,	100 ,,	(56)
1502 5 3	Nănășești (jud. Argeș)	,,	30 ,,	(70)
1502 5 3	Nănășești (jud. Argeș)	,,	15 ,,	(70)
1502 5 3	Preutești (jud. Vâlcea)	,,	15 ,,	(70)
1505. 6 5	Suseni (jud. Argeș)	,,	25 ,,	(76)
1505 6 5	Suseni (jud. Argeș)	,,	12 ,,	(76)

[109] V. mai sus, nota 104.

[110] V. mai sus, p.

[111] *DRH*, B, II, nr. 189, p. 358—365 (Anexa, nr. 130).

[112] Act din 30 mai 1493, emis de Vlad Călugărul; *ibidem*, B, I, nr. 238, p. 383—384 (Anexa, nr. 46).

[113] Act din iun. 1481, emis în Târgoviște de Basarab cel Tânăr; *ibidem*, nr. 177, p. 286—287 (Anexa, nr. 18).

[114] Act din 7 sept. 1485, emis în București de Vlad Călugărul; *ibidem*, nr. 195, p. 314—315 (Anexa, nr. 27).

[115] Act din 27 mai 1510, emis în București de Vlad cel Tânăr; *ibidem*, B, II, nr. 74, p. 156—163 (Anexa, nr. 89).

[116] În paranteze, trimitere la numărul din Anexa; peste tot, este vorba numai de părți nedeterminate din satele respective.

1506 1 21	Voinigești (jud. Argeș)	,,	26 ,, (78)
1507 6 9	Stoenești (jud. Vâlcea)	,,	37,5 ,, (82)
<ante 1508 4>[117]	Alipseni (jud. Gorj)	,,	30 ,, (104)
1510 5 27	Bârseni (jud. Prahova)	,,	28 ,, (89)
1510 5 27	Bârseani (jud. Prahova)	,,	9 ,, (89)
1510 5 27	Afumați (jud. Ilfov)	,,	7,5 ,, (89)
1510 6 18	Lungi (jud. Dâmbovița)	,,	11 ,, (90)
1510 9 11	Corbi (jud. Gorj)	,,	15 ,, (93)
1511 3 22	Cârciumari (jud. Prahova)	,,	55,5 ,, (94)
<ante 1512 1 23>[118]	Făgețeni (jud. Dâmbovița)	,,	6 ,, (112)
1512 5 26	Grămădite (nelocalizat)[119]	,,	18,5 ,, (102)
1512 9 3	Berești (jud. Gorj)	,,	5 ,, (105)
1514 5 după 8	Mârșa (jud. Vlașca)	,,	92,5 ,, (106)
1515 5 23	Zărnești (jud. Argeș)	,,	11,5 ,, (110)
1515 5 23	Zărnești (jud. Argeș)	,,	9 ,, (110)
1515 5 23	Zărnești (jud. Argeș)	,,	5 ,, (110)
1516 2 27	Studena (jud. Romanați)	,,	3,5 ,, (113)
1517 7 19	Groșani (jud. Gorj)	,,	17 ,, (117)
1517 10 30	Cheia (jud. Vâlcea)	,,	87 ,, (120)
1518 4 21	Alicseni[120] (jud. Gorj)	,,	10,5 ,, (122)
1519 5 6	Dădești (jud. Teleorman)	,,	2 ,, (127)
1519 5 6	Letca (jud. Vlașca)	,,	4,5 ,, (127)
1519 5 6	Severin (jud. Vlașca)	,,	4 ,, (127)
1519 5 6	Topol (jud. Vlașca)	,,	5,5 ,, (127)
1519 9 6	Vaideei (jud. Olt)	,,	92,5 ,, (130)
1520 7 14	Trestenic (jud. Vlașca)	,,	2 ,, (132)
1520 7 14	Stănislăvești, (jud. Vlașca)	,,	18 ,, (132)
1520 7 14	Bărbulești (jud. Vlașca)	,,	3,5 ,, (132)
1520 7 14	Bărbulești (jud. Vlașca)	,,	14,5 ,, (132)
1520 11 26	Balta Neagră (jud. Argeș)	,,	36 ,, (134)
1520 11 26	Balta Neagră (jud. Argeș)	,,	27 ,, (134)
1521 4 21	Corcolați (jud. Gorj)	,,	9 ,, (137)

Din tabloul de mai sus, rezultă o mare amplitudine a oscilațiilor pe care le înregistrează pendulul prețurilor, în materie de vânzări de părți nedeterminate ale unor sate din Țara Românească, între anii 1469—1521. Prețul minim, echivalent cu numai 2 florini de aur, a fost obținut la vânzarea unor părți din satele Dădești (jud. Teleorman), la 6 mai 1519 [121] și din

[117] Vânzare încheiată sub Radu cel Mare și menționată în actul din 6 aug. 1512, emis în Târgoviște de Neagoe Basarab; *DRH*, B, II, nr. 110, p. 225—227 (Anexa, nr. 104).

[118] Vânzare încheiată sub Vlad cel Tânăr și menționată în actul din 11 ian. 1516, emis în București de Neagoe Basarab; *ibidem*, nr. 142, p. 280 281 (Anexa, nr. 112).

[119] *Ibidem, indice*, s.v.

[120] Alicseni sau Alipseni *ibidem*, s.v.

[121] *Ibidem*, nr. 182, p. 345—350 (Anexa, nr. 127).

satul Trestenic (jud. Vlașca)[122], la 14 iulie 1520[123]. Prețul maxim se ridică la 100 florini de aur (ca echivalent) și a fost realizat la vânzarea unei părț din satul Curtișoara (jud. Olt), vânzare înregistrată într-un act emis de Radu cel Mare, la 22 martie 1497[124]. Între aceste limite, se înscriu un număr mare de prețuri, care, în funcție de mărimea lor, compun, ca și în cazurile precedente, trei grupe distincte, astfel:

— Grupa I, prețuri între 2 și 18,5 florini, cu o medie de cca 10 florini;

Grupa a II-a, prețuri între 25 și 37 florini, cu o medie de cca 30 florini și

— Grupa a III-a, prețuri între 55,5 și 100 florini, cu o medie de cca 86 florini.

Se observă deci aceeași diversificare a prețurilor, nu atât în funcție de data la care a avut loc vânzarea, cât mai ales în raport cu valoarea obiectivă a bunului care a făcut obiectul acestei vânzări.

Pentru a încheia acest paragraf, vom mai menționa vânzările de seliști, locuri unde au fost cândva sate, părăsite de locuitorii lor. Am înregistrat din această perioadă numai două cazuri. Astfel, la 16 sept. 1473, în București, Radu cel Frumos întărește jupanului Mihail, între altele, jumătate din seliștea Cocoșarii, pe care acesta a cumpărat-o cu 300 aspri și un cal bun[125]. Necunoscând la ce preț a fost socotit acest cal bun, nu putem aprecia nici la cât s-a ridicat prețul de vânzare a acestei părți de seliște.

Al doilea caz ne este semnalat de porunca lui Mihnea cel Rău, dată la 23 decembrie 1508, în București și prin care emitentul întărește lui Neag, între altele, seliștea de la Lălești (jud. Gorj), cu colibe, cumpărată de Neag în timpul domniei lui Vlad Călugărul pentru 500 aspri[126]. La data vânzării, prețul obținut era echivalent cu 10 florini de aur. Documentarea de care dispunem reducându-se numai la atât, nu ne putem face o imagine bine conturată a valorii pe care o avea această categorie de bunuri funciare, în perioada de care ne ocupăm.

Vom continua să examinăm, în partea a doua a acestei lucrări, evoluția valorii altor categorii de bunuri funciare, în limitele aceleiași perioade din istoria economică a Țării Românești.

[122] *Ibidem*, *Indice*, s.v.

[123] *Ibidem*, nr. 196, p. 381 384 (Anexa, nr. 132).

[124] *Ibidem*, B, I, nr. 273, p. 443 446 (Anexa, nr. 56).

[125] *Ibidem*, nr. 145, p. 241—242 (Anexa, nr. 12).

[126] *Ibidem*, B, II, nr. 62, p. 132 134 (Anexa, nr. 86).

ANEXA I

Evoluția valorii bunurilor funciare

A. Țara Românească (1454—1521)

Nr. crt.	Data și locul emiterii actului	Emitentul actului	Obiectul vânzării	Prețul vânzării aspri	fl.	fl. U	Ech. fl. AV	Izvorul
1	<1454—1455> 9. 30 Gherghița	Vladislav II	oc. Negoești	680	—	—	17	*DRH* B I, 112
2	1457 4 16 Târgoviște	Vlad Țepeș	sat Troenești	—	50		50	I, 115
3	1459 9 30 București	,,	1/3 oc. Ponor	—	12	—	12	I, 118
4	1461 2 10 București	,,	1 2 sat Godeni		30	—	30	I, 120
5	1464 5 30 București	Radu cel Frumos	sat Sevestreni 1/2—1/2	3 200	—	—	80	I, 123
6	1466 8	,,	1/8 sat Topolnița	300		—	7,5	I, 130
7	1468 5 8 București	,,	1/2 munte Andrian	330	—	—	8,25	I, 132
8	1469 10 29 București	,,	p. sat Stroești		—	— 12	12	I, 136
9	1471 1 25 Gherghița	,,	p. Ghegheu și Ungheani	1 000	—	—	22	I, 138
10	1471 12 12 București	,,	1/2 sat Spinul	1 000	—	—	22	I, 139
11	1472 7 28 Gherghița	,,	sat Govora	600		—	13	I, 142
12	1473 9 16 București	,,	1/2 seliște Cocoșari oc. Cucuteni 1/3	300 1 000		— —	6,5 22	I, 145
13	1475 6 1	Basarab Laiotă	sat Ceraseni 2/3 sat Mușătești	2 500 2 000	—	—	55,5 44	I, 148
14	1475 7 15 Târgoviște	,,	sat Păpeani	650	—	—	14	I, 150
15	1476 7 4 Gherghița	,,	oc. Bărcănești	500	—	—	11	I, 153
16	1478 4 3 Bucuresti	Basarab Țepeluș	oc. Străhaeț	460	—	—	10	I, 158

Nr. ct.	Data și locul emiterii actului	Emitentul actului	Obiectul vinzării	Prețul vânzării aspri	fl.	fl. U	Ech. fl. AV	Izvorul
17	1480 1 18 București	,,	Mogoșani și Turița Băroni Golești 1/2 Măilați	— 400 — 500	70 — 80 —	— — — —	70 9 80 11	I, 170
18	1481 6 Târgoviște	,,	1 2Mănicești și 2 boi	70	—	—	1,5	I, 177
19	1481 7 13 Târgoviște	Vlad Călugărul	p. Uitești	600	—	—	13	I, 181
20	1483 1 27 Târgoviște	,, ,,	Criva, București 3 p. și Rusănești	3 000	—	—	66	I, 184
21	1483 6 1 Târgoviște	,,	sat Ohaba	—	160	—	160	I, 186
22	1483 6 5 Târgoviște	,,	sat Topești	1 300	—	—	29	I, 187
23	1483 12 3 Târgoviște	,,	2. b. Ermonești 1 b. Certeji	— —	8 1	— —	8 1	I, 189
24	1484 3 9 Târgoviște	,,	1/3 Ruși	3 000	—	—	66	I5, 190
25	1484 7 3 Târgoviște	,,	1/2 Cotești	7 300	—	—	160	I, 193
26	1485 4 5 Târgoviște	,,	sat Iași	—	—	35	35	I, 194
27	<1485> 9 7 București	,,	1/2 Mihoveni	600*	—	—	13	I, 195
28	1485 9 26 M-rea Govora	Egumen Iosif M-rea Govora	loc casă Râmnicu Vâlcea	2 110	—	—	46	I, 196
29	1486 6 13 București	Vlad Călugărul	sat Vâlculești	—	80	—	80	I, 198
30	<1486 9 1 1487 8 31>	,,	1/2 Ogretin	1 450	—	—	30	I, 200
31	1486 9 10 Târgoviște	,,	1/4 Plopeni cu vad de moară	3 000	—	—	64	I, 201
32	1487 6 13 Târgoviște	,,	1/4 Vrabeți	750	—	—	16	I, 204
33	1488 2 4 București	,,	oc. Hința	1 500	—	—	30	I, 210
34	1489 4 25 București	,,	Dvorsca și Polovinele	400	—	—	8	I, 216
35	1489 6 20 București	,,	1/2 Spinișoru	600	—	—	12	I, 217
36	1489 7 4	,,	1/3 Rădinești	300	—	—	6	I, 218

37	1489 8 3	,,	1/2 Runtea	400	—	—	8	I, 219
			1/8 ,,	200	—	—	4	
38	1489 9 11	,,	p. Nănășești	1 400	—	—	28	I, 220
			oc. ,,	1 400	—	—	28	
			oc. Mirilești	700	—	—	14	
			vie Arghiș	700	—	—	14	
			vie ,,	400	—	—	8	
39	1489 10 2 București	,,	sat Fărcășești	2 000	—	—	40	I, 221
40	1490 4 12 București	,,	sat Pârșani	800	—	—	16	I, 224
41	1490 77 26 București	,,	sat Topești	1 300	—	—	26	I, 226
42	1491 2 23 M-rea Glavacioc	,,	sat Braneți	2 000	—	—	40	I, 227
43	<1492 9 1 — 1493 8 31>	Anonim	loc. Groșeni	1 350	—	—	27	I, 232
			loc ,,	50	—	—	1	
			,, ,,	250	—	—	5	
			,, ,,	1 000	—	—	20	
			oc. ,,	700	—	—	14	
			p. ,,	1 000	—	—	20	
			,, ,,	1 300	—	—	26,5	
			,, ,,	1 800	—	—	35	
44	1492 9 8 Târgoviște	Radu cel Mare (asociat)	1/2 Hința	700	—	—	14	I, 233
			1/2 Hința	700	—	—	14	
45	1492 10 9 București	Vlad Călugărul	1/3 Cornățel și 1/3 Descu-perești*	2 000	—	—	40	I, 234
			1/3 aceleași sate	31 000	—	—	220	
			1/3 ,, ,,	42 000	—	—	240	
			sat Bârzești	—	24	—	24	
46	1493 5 30	,,	1/2 Cincul (sub Radu cel Frumos)	420*	—	—	8	I, 238
47	1493 9 2 Târgoviște	,,	1/2 Bucov pt. p. Băcani plus	1 000	—	—	20	I, 243
			1/2 Bucov pt. Toplițele plus	5 000	—	—	100	
48	1493 9 10 București	,,	loc Târgoviște 2 pogoane	—	—	6	6	I, 244
			vie Târgoviște	—	—	8	8	

Nr. ct.	Data şi locul emiterii actului	Emitentul actului	Obiectul vânzării	Preţul vânzării			Ech. fl. AV	Izvorul
				aspri	fl.	fl. U		
49	1494 3 16 Bucureşti	,,	s. Brîncoveni, Cândeni şi Vădastra	15 000	—	—	300	I, 247
50	1494 4 1 Bucureşti	,,	s. Ioneşti şi sel. Corbeni	7 000	—	—	140	I, 248
51	1495 6 Târgovişte	,,	vie	—	12	—	12	I, 254
			pomet	15	4	—	4	
			vie	—	4	—	4	
52	1495 9 8 Târgovişte	,,	p. oc. Cârbeşti	—	16	—	16	I, 257
			,, ,, ,,	—	30	—	30	
53	1496 4 16	Radu cel Mare	s. Ioneşti şi sel. Corbeni	—	—	120	120	I, 266
			vie Copăcelu	3 000	—	—	60	
54	1496 8 1 Târgovişte	,,	s. Nănăşeşti	5 000	—	—	100	I, 268
			vad moară Topolov	600	—	—	12	
			s. Stoiciani	6 000	—	—	120	
			vie Copăcel	600	—	—	12	
			sălaşe ţigani	1 500	—	—	30	
55	1497 1 9 Târgovişte	,,	p. Corbi schimb cu p Cârbeşti plus	—	—	30	30	I, 270
56	1497 3 22 Târgovişte	,,	s. Stoiciani	10 000	—	—	200	I, 273
			1/2 Stolniceani	5 000	—	—	100	
			p. Curtişoara	5 000	—	—	100	
57	1497 4 1 Târgovişte	,,	1/3 Târseni	300	—	—	6	I, 274
58	1497 9 15 Bucureşti	,,	1/2 Hercea (sub Vlad Călugărul)	—	13	—	13	I, 278
59	1498 4 15	,,	livadă Govora	1 500	—	—	30	I, 283
60	1498 12 7 Târgovişte	,,	oc. Ueşti	200	—	—	4	I, 288
61	1499 1 25 Târgovişte	,,	s. Glodul	5 000	—	—	100	I, 290
62	1499 1 27 Târgovişte	,,	balta Cârjeu, gârla Bahova şi amindouă Crăpăturile	—	20	—	20	I, 291
			s. Sârbi şi Neguleşti	1 050	—	—	21	

63	1499 10 6 Târgovişte		,,	oc. Valea Tătarii din Răzvad	2 000	—	—	40	I, 294
64	1500 7 16 Târgovişte		,,	1/4 Bumbueşti	1 800	—	—	34	I, 302
				s. Clocoticiul	2 500	—	—	47	
65	1500 12 13 Târgovişte		,,	s. Bârseşti	3 000	—	—	56	I, 303
				1/2 oc. Pleşenilor	5 000	—	—	94	
65A	1501 5 24 Târgovişte		,,	1/2 s. Sălătruc	—	50	—	50	II, 5
66	1501 6 16 Târgovişte Târgovişte		,, ,,	1/3 s. Vrabeţi (sub Vlad Călugărul)	—	3	—	3	II, 6
67	1501 7 9 Târgovişte		,,	s. Dodeşti	—	22	42	64	II, 8
68	1501 9 1		,,	1/2 s. Topoloveni	15 000	—	—	281	II, 9
				1/2 s. Micşeneşti	12 000	—	—	226	
69	1502 3 9 Târgovişte		,,	1/2 s. Roşia pt. 230 oi	—	—	—	—	II, 13
				1/2 s. Roşia	1 200	—	—	23	
70	1502 5 3 Târgovişte		,,	p. Nănăseşti	1 400	—	—	26	II, 15
				,, ,,	1 600	—	—	30	
				,, ,,	800	—	—	15	
				,, Preuteşti	800	—	—	15	
				oc. ,,	800	—	—	15	
				,, lui Ivan	400	—	—	7,5	
				,, Urşilor	800	—	—	15	
				s. Plăvicenei	5 000	—	—	94	
				vie Rîmnic	3 000	—	—	56	
71	1502 5 3 Târgovişte		,,	7 pogoane vie	6 000	—	—	113	II, 16
72	1502 6 19 Târgovişte		,,	oc. Stăneşti (sub Vlad Călugărul)	1 000	—	—	20	II, 17
73	1502 9 11 Târgovişte		,,	1/2 oc. Frăsinetul de Dumbravă (sub Vlad Călugărul)	460	—	—	9	II, 18
74	1504 6 25 Târgovişte		,,	oc. Văselaţi (sub Vlad Călugărul)	—	—	27	27	II, 25
75	1504 9 3 Târgovişte		,,	oc. Finteşti 1 ţigan cu	1 000	—	—	19	II, 27
				copii	1 000	—	—	19	

Nr. ct.	Data şi locul emiterii actului	Emitentul actului	Obiectul vânzării	Preţul vânzării			Ech. fl. AV	Izvorul
				aspri	fl.	fl. U		
76	1505 6 15 Bucureşti	,,	p. Suseani	1 320	—	—	25	II, 35
			,, ,,	650	—	—	12	
			4 ogoare câmp	230	—	—	4	
			p. Suseani	1 400	—	—	26	
			8 ogoare câmp	320	—	—	6	
			13 ogoare câmp	850	—	—	16	
			aldămaş	250	—	—	4,5	
77	1505 12 9	,,	2 cai buni (preţ)	2 000	—	—	38	II, 39
78	1506 1 21	,,	oc. Ciofrângeni (sub Vlad Ţepeş)	3 500	—	—	87,5	II, 41
79	1506 4 12 Târgovişte	,,	p. Voinigeşti	1 400	—	—	26	II, 42
			,, ,,	1 400	—	—	26	
			1 4 ,,	1 400	—	—	26	
			9 ogoare	400	—	—	7,5	
			aldămaş	350	—	—	6,5	
80	1506 6 4 Târgovişte	,,	1/2 muntele Florile Albe	680	—	—	13	II, 44
81	1506 8 16 M-rea Bistriţa	Barbu Craiovescu şi fraţii săi	(vie şi livadă)	4 000	—	—	75,5	II,47
82	1507 6 9 Târgovişte	Radu cel Mare	p. Stoeneşti	2 000	—	—	37,5	II, 52
			1 cal bun (preţ)	300	—	—	5,5	
83	1507 6 20 Târgovişte	,,	s. Izvârta (preţ combinat)	500	—	—	10	II, 53
			s. Crângari	—	—	200	200	
			s. Sumărineşti (toate	—	—	100	100	
			cumpărate de Vlad Călugărul)	—	—	140	140	
84	1508 6 6 Piteşti	Mihnea cel Rău	oc. Hinţa (sub Radu cel Mare	5 000	—	—	94	II, 54
85	1508 11 11 Bucureşti	,,	p. Bunilă (sub Basarab Ţepeluş)	100	—	—	2	II, 61

86	1508 12 23 București	,,	1 ogor Urseți	370	—	—	7	II, 62
			sel. Lălești (sub Vlad Călugărul)	500	—		10	
			1 ogor grădină	60	—	—	1	
87	1509 7 9 București	,,	loc stupină Seaca	400	—	—	7,5	II, 63
			,, ,, ,,	300	—	—	5,5	
			oc. Păroși (sub Radu cel Mare)	500	—	—	9	
88	1509 11 3 Borăști	Mircea	oc. Mircești	—	4	—	4	II, 65
89	1510 5 27 București	Vlad cel Tânăr	1 4 oc. Francești	200	—	—	3,5	II, 74
			p. Francești	300*	—	—	5,5	
			1 2 Bulăgăreștii de Sus	500*	—	—	9	
			1 4 Sărata	4 000	—	—	74	
			s. Toplițele	6 600	—	—	122	
			p. Afumați	400	—	—	7,5	
			s. Bârseani	1 500		—	28	
			,, ,,	500*	—	—	9	
			2 cai buni (preț)	2 000		—	36	
			S. Dobrița	4 000	—	—	74	
90	1510 6 18 București	,,	p. Lungi	600	—	—	11	II, 75
91	1510 7 28 București	,,	Țerățelul (sub Basarab Țepeluș)	—	12	—	12	II, 76
92	1510 9 8 Târgoviște	,,	loc vie Voinigești	80	—	—	1,5	II, 78
93	1510 9 11	,,	p. Corbi	—	15	—	15	II, 80
94	1511 3 22 București	,,	2 p. Cârciumari	3 000	—	—	55,5	II, 83
95	1511 7 1 Târgoviște	,,	s. Prislop, Cacaleți și Olăcești	5 000	—	—	92,5	II, 86
96	1511 7 10 Dridih	,,	1 2 Rogozești	2 200	—	—	40,5	II, 87
97	1511 7 10	,,	1 cal	300	—	—	5,5	II, 88
98	1511 8 30 Gherghița	,,	1 cal murg bidiviu turcesc	3 000	—	—	55,5	II, 90
99	1511 12 27 Târgoviște	,,	1 2 Bejest (sub Mihnea cel Rău)	700	—	—	13	II, 92

Nr. crt.	Data și locul emiterii actului	Emitentul actului	Obiectul vânzării	Prețul vânzării aspri	fl.	fl. U	Ech. fl. AV	Izvorul
100	1512 1 21 Târgoviște	Toma județul și 12 pârgari	casă in Târgoviște	5 000	—	—	92,5	II, 94
101	1512 3 15 Târgoviște	Neagoe Basarab	1 2 Cocorăști	5 000	—		92,5	II, 99
			oc. - ,,	2 700	—	—	50	
102	1512 5 26 8 31, Târgoviște	,,	p. Grămădite	1 000	—	—	18,5	II, 101
103	1512 7 30 Târgoviște	,,	1 2 Mălureni	7 000	—	—	130	II, 107
			,, ,,	4 500	—	—	83	
104	1512 8 6 Târgoviște	,,	p. Alipseni (sub Radu cel Mare)	1 600	—	—	30	II, 110
105	1512 9 3 Târgoviște	,,	p. Berești (sub Vlad Calugărul)	—	5	—	5	II, 112
106	1514 5 dupa 8 Targoviște	,,	,, p. Mârșa	5 000	—	—	92,5	II, 123
			1/3 Uești	1 200	—	—	22	
			1 sălaș țigani	600	—	—	11	
			1 ,, ,,	500	—	—	9	
107	1514 7 4 Curtea de Argeș	,,	,, livadă	200	—	—	3,5	II, 124
			,,	400*	—	—	7,5	
			3 locuri	250	—	—	4,5	
			1 loc	130	—	—	2	
			1 loc	220	—	—	4	
108	1514 8 3 Argeș	,,	,, Corna	—	62	—	62	II, 127
			vie	—	4	—	4	
109	<1514 9 – 1515 8 8>, Cornățel	,,	,, 9 ogoare Orbi	550	—	—	10	II, 129
			2 ,, ,,	100	—	—	2	
110	1515 5 23 Merișeni	,,	,, p. Zărnești	620	—	—	11,5	
			,, ,,	500	—	—	9	II, 137
			,, ,,	150	—	—	2,5	
111	1515 6 26 Curtea de Argeș	,,	,, oc. Negotești	—	10	—	10	II, 138
			1/2 Strâmtișorul		7	—	7	
			oc. Necșești	—	10	—	10	
			p. Necșești	—	10	—	10	

112	1516 1 11 București	,,	,, 1 2 Făgețeani cu sel. și vaduri de mori (sub. Mihnea cel Rău)	—	—	10	10	II, 142
			p. Făgețeani (sub Vlad cel Tânăr)	—	—	6	6	
			1 cal bun	300	—	—	5,5	
113	1516 2 27 București	,,	,, 1 2 Studena	600	—	—	11	II, 144
			p. ,,	200	—	—	3,5	
114	1516 11 3 Pitești	,,	,, loc vie Titirești cu pomi și pădure alt loc	170	—	—	3	II, 146
			vie Titirești (sub Radu cel Mare)	400	—	—	7,5	
115	1517 6 9 Curtea de Argeș	,,	,, un cal bun	400	—	—	7,5	II, 152
116	1517 7 14	județul și pîrgarii din Râmnic	vie și livezi in Titireci	200	—	—	3,5	II, 157
			loc vie, ogradă	140	—	—	2,5	
			,, ,,	130	—	—	2	
117	1517 7 19 Pitești	Neagoe Basarab	p. Groșani	925	—	—	17	II, 159
118	1517 9 1 Argeș	,, ,,	1 2 moară pe Olt la Voinigești	500	—	—	9	II, 161
119	1517 10 29 Mânăstirea de lângă Argeș	,, ,,	loc vie in Cornet, Voinigești alt loc	80	—	—	1,5	II, 162
				50	—	—	1	
120	1517 10 30 Curtea de Argeș	,, ,,	p. Cheaia	4 700	—	—	87	II, 163
			1 sălaș țigani plus un cal bun	500	—	—	9	
121	1518 1 28 Pitești	,, ,,	oc. Doicești	1 500	—	—	27,5	II, 167
			1 sălaș țigani	1 500	—	—	27,5	
122	1518 4 21 București	,, ,,	ț. Corcolați	—	9	—	9	II, 169
			p. Alicseni pentru 1 150 bani	—	—	—	10,5	
			2 ț. Corcolați pentru 220 bani	—	—	—	2	
123	1518 4 28 București	,, ,,	oc. Voinigeștii de Jos	1 500	—	—	27,5	II, 170
124	1518 5 3 București	,, ,,	1 2 Brâncoveni	3 000	—	—	55,5	II, 171
125	1518 5 4 București	,, ,,	1/2 Grozești	3 000	—	—	55,5	II, 172
126	1519 1 13 Pitești	,, ,,	oc. Șușița	600	—	—	11	II, 176

Nr. ct.	Data și locul emiterii actului	Emitentul actului	Obiectul vânzării	Prețul vânzării			Ech. fl. AV	Izvorul
				aspri	fl.	fl. U		
127	1519 5 6 Pitești	,, ,,	6 funii Milcoveni	605	—	—	11	II, 182
			4 ,, ,,	400	—	—	7,5	
			4 ,, ,,	330	—	—	6	
			6 ,, ,,	600	—	—	11	
			p. Dădești	130	—	—	2	
			2 og. Milcoveni	100			2	
			1 ,, ,,	50	—	—	1	
			2 funii ,,	200	—		3,5	
			oc. ,,	200			3,5	
			,, ,,	200	—	—	3,5	
			,, ,,	200		—	3,5	
			1 3 oc. ,,	370	—	—	7	
			1 3 ,, ,,	100			2	
			p. oc. ,,	106	—	—	2	
			1 3 oc. ,, pentru	70	—	—	1,5	
			un cal plus 1 og. Milcoveni	50	—	—	1	
			3 p. oc. Severin	212	—		4	
			1 4 ,, ,,	67	—	—	1	
			1 4 ,, Letcă	250	—		4,5	
			1/4 ,, Liești	315		—	5,5	
			1 2 ,, Topol	300		—	5,5	
			1 2 ;, ,,	120	—	—	2	
128	1519 7 9 Pitești	,, ,,	oc. Ruptura Poienii	650	—	—	12	II, 184
			,, Urlandași	480	—	—	9	
129	1519 9 5 Târgoviște	,, ,,	oc. Băjăști	1 500	—	—	27,5	II, 188
130	1519 9 16 Târgoviște	,, ,,	oc. Mușetești	800	—	—	15	II, 190
			,, ,,	500			9	
			,, ,,	300	—	—	5,5	
			,, ,,	300	—	—	5,5	
			,, ,,	1 500	—	—	27,5	
			p. Vaideei	5 000	—	—	92,5	
			oc. ,,	300	—	—	5,5	
			1/2 Voicești și Bălăria	1 500	—	—	27,5	

131	1519 11 29 Târgoviște	,,	,,	p. Liurești pt. un cal bun		—	—	—	II, 190
				p. Sinești pt. un cal în-șeuat și	200	—	—	— 3,5	
132	1520 7 14 Târgoviște	,,	,,	p. Bărbulești	300	—	—	5,5	II, 195
				2 og. ,, pt. un cal plus	45	—	—	1	
				1 og. ,,	45	—	—	1	
				1 ,, ,,	45	—	—	1	
				p. ,,	800	—	—	14,5	
				3 og. Albești pt. un cal	—	—	—	—	
				1 2 og. ,,	30	—	—	0,5	
				p. Stanislavești	1 000	—	—	18	
				,, ,, pt. un cal	—	—	—	—	
				p. Trestenic	100	—	—	2	
				1 og. ,,	85	—	—	1,5	
				1 ,, ,,	97		—	1,5	
				1 ,, ,,	200	—	—	3,5	
				1 og. ,,	60	—	—	1	
133	1520 11 13 Târgoviște	,,	,,	oc. Găleșești	3 500	—	—	63,5	II, 202
134	1520 11 26 Târgoviște	,,	,,	p. Balta Neagra	2 000			36	II, 203
				,, ,, ,,	1 500	—	—	27	
				1 Sălaș țigani	300	—	—	5,5	
135	1520 11 30 Târgoviște	,,	,,	moșie nenumită	1 200			22	II, 204
136	1521 4 11 Târgoviște	,,	,,	loc așezare lat 60 pași Studena	100	—		2	II, 206
137	1521 4 30 Târgoviște	,,	,,	vie Corcolați	310	—	—	5,5	II, 207
				,, ,,	50	—		1	
				loc vie ,,	85		—	1,5	
				1 2 falce og. ,,	150	—		3	
				2 og ,,	120	—		2	
				livadă Stănești	125	—	—	2	
				1 2 falce og. Corcolați	60	—	—	1	
				1 og. Necătura	40	—	—	1	
				1 2 falce Coasta Glogului	35	—	—	1	
				1 ogor	60	—	—	1	
				p. Corcolați	500	—	—	9	
138	1521 7 4 Târgoviște	,,	,,	oc. Poeni	1 400	—	—	25,5	II, 210
139	1519 1 28 (126A) Pitești	,,	,,	oc. Studena	600	—		11	II, 179

Abrevieri:

b.: bucată, bucăți (de pământ), oc.: ocină, ocini, p.: p ocină); pog. pogon, pogoane, pt.: pentru; s.: sat; sel.: seliște; ț.: țarină, țarini.

ANEXA II

Parități monetare

(1412–1521)

Raport perper de calcul: florin AV
1413
1 perper de calcul = 18 ducați argint Țara Românească
DRH D, I, nr. 120, p. 197–198 și nr. 121, p. 121, p. 198–201.
1 ducat argint Țara Românească – 1 dinar argint Ungaria
1 florin aur – 100 dinari argint Ungaria
L. Huszár, *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute*, München, 1979, p. 12–13.
1 florin aur – 100 ducați argint Țara Românească = 5,5 perperi de calcul

Raport	aspru otoman: florin aur						1477:	,,	,,	,,	= 45	,,	,,
1410:	1 florin	aur	= 35	aspri	otomani		1479:	,,	,,		= 45,5	,,	,,
1431:	,,	,,	,, = 35–36	,,	,,		1488:	,,	,,	,,	= 49	,,	,,
1433:	,,	,,	,, – 30	,,	,,		1492:	,,	,,	,,	– 49	,,	,,
1436:	,,	,,	,, = 33	,,	,,		1500:	,,	,,	,,	= 53–55	,,	,,
1442:	,,	,,	,, – 40	,,	,,		1510:	,,	,,	,,	= 54	,,	,,
1462:	,,	,,	,, = 40	,,	,,		1514:	,,	,,	,,	= 54	,,	,,
1466:	,,	,,	,, = 40	,,	,,		1517:	,,	,,	,,	54	,,	,,

N. Beldiceanu, Irène Beldiceanu-Steinherr, *Les informations les plus anciennes sur les florins ottomans*, în vol.: *A Festschrift presented to Ibrahim Artuk on the occasion of the 20th anniversary of the Turkish Numismatic Society*, Istanbul, 1988, p. 54–55.

UN DOCUMENT INEDIT DIN 1538

NAGY PIENARU

Documentul pe care îl publicăm este o traducere, se pare contemporană, în italiană a unei scrisori emise în turco-osmană de cancelaria marelui vizir Ayas Paşa, din Suceava la 18 septembrie 1538. Printre emitenţi alături de marele vizir figurează Lütfi Paşa, în calitate de al doilea vizir şi secretar, şi Mehmet Paşa drept al treilea vizir şi consilier al „invincibilului" sultan Süleyman (1520—1566). Din capitala Moldovei ocupate cei trei viziri nominalizaţi se adresau regelui Sigismund al Poloniei în scopul capturării, „viu sau mort" *(ho vivo ho morto)*, a „nefericitului şi răufăcătorului" Petru Rareş *(desgraziato et maledeto petre voivoda)* bănuit a se fi refugiat în regatul polon.

Un element aparte al acestei misive este prezenţa unui expeditor colectiv. Scrisori similare colective sunt rare în diplomatica osmană [1] din prima jumătate a veacului al XVI-lea. Dacă circulaţia relativ masivă a unui asemenea model de scrisoare după dispariţia lui Süleyman Legislatorul (1520—1566) îşi are o explicaţie naturală în prăbuşirea autorităţii sultanale în favoarea instituţiei viziratului şi a altor sfere domestice ale palatului, în exemplul de faţă avem de-a face cu un caz atipic, mai special, consecinţă directă a viziratului lui Ibrahim Paşa. Acesta, desemnat în cronistica otomană cu un dublu cognomen succesiv: *makbul* (favoritul) şi *maktul* (executatul), a îndeplinit dregătoria de mare vizir *(sadrazam)* în intervalul 27 iunie 1523 — 14 martie 1536.

Prin *beratul* din 28 martie 1529 i s-a acordat lui Ibrahim Paşa titlul de *serasker permanent* al sultanatului, nu numai cu venituri suplimentare imense ci şi cu largi prerogative de intervenţie în aparatul central şi local al structurii administrative, politice şi militare a statului [2]. Acuzaţiile contemporanilor săi cu privire la înclinaţiile marelui vizir de parvenire, tentativă de preluare a titlului de sultan în segmentul anatolian (succesorul dinastiei „Al-i Osman" urma a fi „Âl-i Ibrahim") şi de favorizare a Veneţiei nu au fost lipsite de temei [3]. Această experienţă neplăcută l-a determinat pe sultan pe de o parte să promoveze imediat în aceste dregătorii personaje fără veleităţi politice (cazul ascensiunii lui Ayas Paşa) şi controlabili prin legături de rudenie, iar pe de altă parte să limiteze posibilităţile de manevră ale vizi-

[1] V.L. Ménage, *On the constituent element of certain sixteen-century ottoman documents*, în "Bulletin of the School of Oriental and African Studies", vol. XLVIII, part 2, 1985, p. 283—304.

[2] Detalii suplimentare la A. Decei, *Istoria Imperiului otoman*, Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1978, p. 175.

[3] I. H. Danişmed, *Izahli osmanli tarihi kronolojisi*, vol. 2, *M. 1513—1573/H. 919—981*, Istanbul, 1971, p. 184—189.

„Studii şi materiale de istorie medie", vol. XII, p. 151—160, 1994

rilor prin deplasarea către alţi dregători a unor prerogative militare care în mod tradiţional nu aparţineau instituţiei viziratului [4]. După 1536 titlul de *serasker* (comandant şef) a fost acordat doar temporar pe durata expediţiei. Schema cancelariei marelui vizir a fost redusă. Audienţele solilor străini la marele vizir se fac în prezenţa unor membrii din etajele superioare ale executivului. S-a introdus un control mai sever asupra corespondenţei oficiale a titularilor din aparatul executiv. Una din consecinţele vizibile din etapa, relativ scurtă, de redresare a autorităţii sultanale şi de suspiciune la adresa vizirilor săi o constituie apariţia acestor scrisori colective. Epistolele care din diverse motive nu necesitau prezenţa pecetei sultanale încep să includă peceţile a doi sau trei viziri, care astfel îşi controlau reciproc corespondenţa [5].

Înainte de a încerca o analiză sumară a scrisorii şi o identificare a personajelor menţionate redăm integral [6] conţinutul ei:

Allo Serenissimo et excellentissimo domino Ssigismondo Dei grazia re dela grande pollonia et magno duchato di lituvania, prussia, masovia & russia & molti altri regni et prouinzie etc. ayhas bassa primo vexirio et conssilliario & llutufi bassa ssechodo vexirio et ssecretario & mechemet basso tercio vexirio et conssiliario dello Invicrtissimo et excclentissimo Imperattor de chonstantinopollitano ssultan ssuleiman scha doppoi lle conssuette et debite ssallutacione sic nottiremo a regya maiesta vostra come quel desgraziato et maledeto petre voivoda che jera sempre mal et dani alo regniho della maiesta vostra e adeso e cojugyto del suo paese et ano sinifichatto alla Zesarea maiesta que a venuto In quele bande et paisse della maiesta vostra et per lla bona pace e micizia che le Infra a la cessarea maiesta et maiesta vostra ssi leuero ssi se trovera In quele parte ho vivo ho morto a pigliarlo a madarlo alla Zelssa portta perche era inimico vostro et anche nostro per questo pessognia castigarlo che no faza piv un altro ste gioto narie ⟨lectură nucleară⟩ *pe questo man da lla cessarea maiesta suo magnifico sciauo Ssaist bei zo che ssinificara a bocha a la maiesta vostra che ssia contteta a prestar lla bla fede a la buona grazia della quale se comendamo et paratissimi oferendosi essere sempre adegni a piazere sia che Lo altissimo creatore adempli ogni dessiderio de quella fellicissima maiesta qui bene valeat*

data a zezova Die XVIII de setebre M°. D.X.X.X.V.IIJ.

Pe marginea stângă a scrisorii care are 22 de rânduri sunt trei sigilii *(mühür)* [7] inelare unul sub altul, din care două rotunde, iar al treilea oval

[4] Principalul beneficiar al scăderii autorităţii viziratului în complexul militar otoman a fost cunoscutul amiral Hayreddin Barbarosa, care a devenit total autonom faţă de această instituţie, ca un contrabalans al segmentelor concurente din executivul otoman.

[5] O asemenea scrisoare colectivă, posterioară campaniei din Moldova, semnată de marele vizir Lütfi Paşa şi Mehmed Paşa şi adresată dogelui Veneţiei, inclusă în dosarul corespondenţei purtate pentru încheierea păcii turco-veneţiene din 1540, a fost resemnalată recent de M.H. Şakiroğlu, *Venedik arşivi ve kitaplıklarından türk tarihi ve kültürüne ait kayitlar*, II, in „Erdem", vol. 6, 1990, nr. 17, p. 463.

[6] Scrisoarea, microfilmată în 1962, se află la Arh. St. Buc., Microfilme Polonia, r. I, c. 128.

[7] Sigiliu inelar utilizat de marele vizir Ayas Paşa este lizibil pe scrisoarea trimisă lui Ferdinand I din Istanbul, la începutul lunii iulie 1536. Facsimilul documentului la L. Fekete, *Einführung in die osmanisch-türkische Diplomatik der türkischen Botmässigkeit in Ungarn*, Budapest, 1926, p. 3 5. Republicat de I. H. Uzunçarşili, *Osmanlı devleti zamanında kullanılan bazı mühürler hakkında bir tetkik*, în „Belleten", vol. IV, 1940, nr. 16, p. 506, planşa XC, nr. 3.

(migdalat), ilizibile pe microfilm. Prezenţa acestor amprente de peceţi vizirale pe scrisoare ne determină să credem că documentul este original, fiind deci o traducere în italiană alcătuită la Suceava în grabă, un bruion cu numeroase greşeli, după un original turc pierdut. Scrisorii îi lipseşte *pençe* ul (monograma vizirului) [8].

Peste „Ssaist" e scris de altă mână „Josion", iar pe marginea rândului cu litere arabe: *Yunus* [9]. Este foarte probabil ca acest „magnifico sciauo Ssaist bei" să fie cunoscutul renegat polon Sa'id bei [10], menţionat în dese rânduri în documentele polone şi turceşti în cursul anilor 1538—1540 [11].

Acest document a trecut prin faţa ochilor lui P. P. Panaitescu încă înainte de 1934 [12]. Istoricul român rezuma misiva în felul următor: „O scrisoare inedită din capitala Moldovei, din 18 septembrie 1538, trimisă de cei trei viziri intraţi în oraş în fruntea oştilor, Sivas paşa ⟨*sic!*⟩, Lutfi paşa şi Mehmet paşa, regelui Poloniei, dă de ştire acestuia că ⟨blestemătul Petru Vodă⟩ ar fi fugit în Polonia, după cum a aflat sultanul. Întrucât Petre e un duşman al Poloniei, Turcii cer să le fie predat lor ⟨viu sau mort⟩ şi sultanul trimite chiar la rege pe omul său Iossin bey cu această misiune". În nota aferentă acestui pasaj se menţionează existenţa a două traduceri după originalul turcesc pierdut, una în limba polonă, alta în italieneşte în *Ms. Muzeului Czartoryski, Cracovia, 611, p. 151—152.*

Prima prezentare ştiinţifică a documentului sub formă de rezumat o datorăm orientalistului polon Zygmunt Abrahamowicz [13], care a editat

[8] Pentru *pençe* vezi I. H. Uzunçarşili, *Tuğralar ve pençeler ile ferman ve buyuruldulara dair*, în „Belleten", vol. V, 1941, nr. 17—18, p. 101—158. *Pençe*-ul utilizat de Ayas Paşa era de tip simplu: „Ayas fiul lui Mehmed Paşa" *(Ayas ibn Mehmed paşa)* (p. 137, planşa XXXVI, nr. 26).

[9] În cazul în care lectura e corectă acest *Yunus* nu trebuie confundat cu marele interpret *(mezbûr tercumen)* Yunus († 1541), folosit de Süleyman în relaţiile cu Veneţia, vezi M.T. Gökbilgin, *Venedik Devlet Arşivindeki Vesikalar Külliyatinda Kanuni Sultan Devri Belgeleri*, în „Belgeler Türk Tarih Dergisi", vol. I, 1964, nr. 2, doc. 17, p. 146; doc. 21, p. 149—150; doc. 22, p. 150—151; doc. 23, p. 151; doc. 30, p. 157—158. Pentru activitatea diplomatică a acestui renegat de origine, grec, implicat în afacerea Aloisio Gritti (A. Decei, *Aloisio Gritti în slujba sultanului Soliman Kanuni, după unele documente turceşti inedite (1533—1534)*, in SMIM, vol. VII, 1974, p. 101—155), ce a fost lichidat la nordul Dunării, din sugestia lui Petru Rareş şi care ulterior a transportat la Veneţia lucrarea lui A. Gritti despre turci tipărită la Milano în 1537 (St. Yérasimos, *Les voyageurs dans l'Empire ottoman (XIVe—XVIe siécles). Bibliographie, itinéraires et inventaires des lieux habités*, Ankara, 1991, p. 187—188), vezi studiul special al lui J. Matuz, *Die Pfortendolmetscher zur Herrschaftzeit Süleymans des Prächtigen*, în „Südost — Forschungen", Band XXXIV, 1975, p. 42—46.

[10] Pentru misiunile îndeplinite de Jan Kierdej alias Sa'id bei în Polonia în anii 1530, 1532, 1538—1539 şi 1542 vezi J. Pajewski, *Szlachcie pol ici dyplomatz tureckim. Jan Kierdej Said-bej*, în „Miesiecnik Heraldyczny", vol. XIV, 1935, p. 53—57.

[11] În instrucţiunile emisarului Iacob Wilamowski trimis la Istanbul la sfârşitul anului 1539 se menţionează misiunea lui Sa'id pentru capturarea lui Teodor, fratele lui Petru Rareş, indicându-se numele dublu (creştin şi musulman) al acestuia: Kierdei Said-bei *(Kierd y Zayd-bek)*, I. Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, Edit. Academiei, Bucureşti, 1979, doc. 21, p. 25—28.

[12] P. P. Panaitescu, *Petru Rareş şi Moscova*, în vol. *În Memoria lui Vasile Pârvan* (volum publicat de Asociaţia academică „Vasile Pârvan" a foştilor membri ai Şcoalei române din Roma), Bucureşti, MCMXXXIV, p. 270.

[13] Z. Abrahamowicz, *Katalog dokumentów tureckich. Dokumenty do dziejow Polski i krajów ościennych w latach 1455—1672* (ed. A. Zajaczkowski), Varşovia, 1959, doc. 49, p. 61 62. După descrierea istoricului polon documentul conservat la Archiwum Glowne Akt Dawnych, Archiwum Koronne, Documente turceşti, folio 6, dosar 61, nr. 131, este scris cu cerneală neagră pe hârtie albă, de calitate, cu dimensiuni 25,5 x 33 c , cu diametrul sigiliului rotund al

doar începutul scrisorii, lecturată astfel: *Allo serenissimo et excellentissimo domino Ssigismondo Dei grazia re della grande Pollonia et magno ducha di Lituvania, Prusia, Masouia et Russia et molti altri regni et prouinzie etc. Ajhas bassa primo vexirio et conssilliario et Llutufi bassa ssechodo vexirio et secretario et Mechemet bassa tercio vexirio et conssilliario dello invicrtissimo* [sic] *et excelletissimo imperattor de Chonstantinopollitano* [sic] *ssultan Ssulleiman scha. Doppoi lle consuette et debite ssallutacione ssi dinotteremo a Regia Maiesta Vostra come.*

Această ediţie parţială ca şi cea realizată ulterior de M. Guboglu nu au captat atenţia istoriografiei româneşti. Orientalistul român în 1965, utilizând microfilmul realizat în 1962, a prezentat tot rezumativ documentul din 18 septembrie 1538 în modul următor: ,,Scrisoare prin care trei viziri, Aias paşa, mare vizir, caimacamul Lutfi paşa şi Mehmed paşa, roagă pe regele polon Sigismund I să acorde sprijin lui Said bei, solul sultanului, pentru ca Petru vv. Moldovei *(maledeto Petre voivoda)* care a fugit în părţile polone (sic!) să fie prins şi predat, viu sau mort" [14].

Apelul din 18 septembrie al otomanilor la colaborarea polonezilor pentru capturarea voievodului ,,rebel" nu trebuie să ne surprindă, deoarece el se insera în programul de cooperare turco-polon conceput la Istanbul şi Edirne, înaintea începerii campaniei, de emisarii regelui polon împreună cu vizirii sultanului Süleyman.

Din punctul de vedere al sultanului neutralitatea binevoitoare a Poloniei trebuia consolidată din mers prin dezvoltarea unui model limitat de cooperare, care nu implica posibilitatea unor reacţii concrete din partea forţelor creştine aflate în competiţie la Dunărea de mijloc. În acelaşi timp ,,pasivitatea" polonă trebuia însă activată doar în direcţia rezolvării în comun a unor efecte colaterale ale ocupaţiei otomane în Moldova. Din acest motiv înalţi dregători otomani s-au adresat în repetate rânduri regelui polon şi consilierilor săi pentru capturarea lui Petru Rareş, chiar după ce se cunoştea cu precizie locul refugiului voievodului moldovean. Cu certitudine otomanii doreau doar afirmarea formală a spiritului de cooperare şi simultan abaterea atenţiei vârfurilor polone de la consecinţele majore la cele minore ale invaziei islamice la nordul Dunării de jos.

Simularea otomană a început după 18 septembrie 1538. La această dată serviciile de informaţii ale armatei otomane nu cunoşteau direcţia pribegiei lui Petru Rareş. Că în acest moment nu asistăm la o primă tentativă de intoxicare a polonezilor ne demonstrează un pasaj din cronica lui Grigore Ureche. Înainte de a reproduce acest pasaj relevăm un fapt deosebit de interesant care redă semnificaţia acestei zile pentru domnitorul moldovean. Din cele 5 date cronologice complete, cu indicarea zilei şi lunii, prezente în paragrafele aferente primei domnii a lui Petru Rareş, 3 (18, 24 şi 28 septembrie) se referă la momentul ,,cîndu au pribegit Pătru vodă de multe nevoi în Ţara Ungurească". Iată acest pasaj:

lui Mehmed de 18 mm, iar cel oval al lui Lütfi de 17 × 11 mm, cu inscripţia în caractere arabe: *jā Latīf jā wafi edebbr bi.ā if al-hafi*. M. Guboglu într-o amplă recenzie în ,,Studii. Revista de istorie", an XV, 1962, nr. 1, p. 212–228 printr-o eroare mecanică a datat documentul la *18 august 1538* (p. 223–224).

[14] M. Guboglu, *Catalogul documentelor turceşti*, vol. II, *(1455–1829)*, Bucureşti, 1965, doc. 10, p. 6. Autorul a uitat să indice ediţia Z. Abrahamowicz.

„Şi aşa ‹Petru Rareş› aflându-ş calea deşchisă pin tîrgu, prin Piatră, au trecut pre lîngă mănăstirea Bistriţa şi să lăsă, ca să poată ceva odihni, deasupra mănăstirii în munte, văzu unde ca un roiu di pretitinderile înconjurară mănăstirea, ca să-l poată prinde. El cunoscîndu acestea, au încălicat de sîrgu pre cal şi singur au fugit să hălăduiască, *în 18 zile ale lui septevrie* ‹sublinierea noastră›. Şi intrîndu în munte, într-adîncu, fără drum, fără povaţă, au dat la strîmtori ca acélea de nu era nici de cal, nici de pedestru, ci i-au căutat a lăsa calul. Şi aşa 6 zile învăluindu-să prin munte, flămîndu şi truditu, au nemerit la un rîu ce cura spre săcui." [15]

Revenind la scrisoarea din 18 septembrie şi la emitenţii ei trebuie să notăm că aceasta a avut cu siguranţă o pereche redactată în turca osmană.

Primele două personaje în ordinea enumerării lor în scrisoare sunt bine cunoscute şi au fost deseori implicate prin poziţia lor în rezolvarea unor probleme din sfera raporturilor turco-româneşti. Al treilea, Mehmed Paşa, menţionat în cronicele otomane cu porecla de Haci sau Sofu, este cel mai puţin cunoscut, din care motiv a creat în literatura de specialitate numeroase confuzii. Aceste erori se datorează pe de o parte frecvenţei numelui Mehmed în onomastica veacului al XVI-lea [16], iar pe de altă parte modului defectuos în care diverşi specialişti au folosit izvoarele otomane [17]. Un contemporan al lui Mehmed Paşa (al III-lea vizir), şi anume sangeacbeiul de Semendria, Mehmed Yahyapaşazade, deosebit de activ la graniţa cu imperialii, a fost identificat cu Mehmed Paşa Sokollu [18] (deşi este evident că primul a fost

[15] Grigore Ureche, *Letopiseţul ţării Moldovei*, ed. îngrijită, studiu intr ductiv şi glosar de P. P. Panaitescu, ed. II, Edit. de stat pentru literatură şi artă, Bucureşti, f. a., p. 154.

[16] Asupra semnificaţiei şi evoluţiei numelor în onomastica turcă vezi I. Metin Kunt, *Ottoman rames and ottoman ages*, în „Journal of Turkish Studies" *(Raiyyet rüsümu. Essays presented 'o Halil Inalcik on his Seventieth Birthday by his Collegues and Students)*, vol. X, 1986, p. 227—234. Pentru a avea o idee asupra frecvenţei numelui Mehmed vom apela la cronica lui Sinan Çavus *(Tarih-i Fcth-i Siklos, Estergon ve Isto'[n]i — Belgrad or Süleyman-Name*, Istanbul, 1987) relativă la compania din 1543, expediţie care a avut o similitudine frapantă cu cea din 1538 prin dublarea ofensivei terestre cu o masivă operaţiune amfibie condusă de Hayreddin Barbarosa, în care sunt menţionaţi următorii dregători purtând acest nume: Yahya Paşaoglu Mehmed Paşa, beilerbeiul de Buda (fol. 48 a); Mehmed Bey, sangeacbeiul de Silistra (fol. 57 a); Teke-oğlu Mehmed Bey, sangeacbeiul de Semendria (fol. 65 b); Mehmed Han, sangeacbeiul de Moreea; Mehmed Bey, sangeacbeiul de Menteşe; Baltaci Mehmed Bey (fol. 75 a-75 b).

[17] Una dintre cele mai utilizate surse asupra campaniei din 1538, cronica lui Celalzade Mustafa (Koca Nişanci) *Tabakât al-Memalik va daracat al-mesalik* şi al cărei microfilm se afla la Arhivele Statului — Microfilme Turcia, rola 66/6, 593 cadre, a fost tradusă parţial de Mihail Guboglu şi Mustafa Mehmet, *Cronici turceşti privind ţările române. Extrase*, vol. I, *sec. XV — mijlocul sec. XVIII*, Edit. Academiei, Bucureşti, 1966, p. 259—278 după ediţia de popularizare a lui Sadettin Tokdemir*(Tabakatülm malik ve derecatülmesalik) Osmali Imparatorluğu'nun Yükselme Devrinde. Türk Ordusunun Savaşlari ve Devletin Kurumu. Iç ve Diş Siyasasi*, Istanbul, 1937), care a modernizat instituţiile din vremea lui Süleyman Legislatorul şi a adăugat la numele vizirului Mehmed pe cel de Sokollu, probabil sub coincidenţa faptului că Celalzade Mustafa (± octombrie 1568/reb. II 975 H.) şi-a desăvârşit cronica în vremea lui Mehmed Sokollu, mare vizir din 1565 (în 1549 pentru prima dată beilerbei de Rumelia, în 1559 al treilea vizir şi din 1561 al doilea vizir). Pentru o ediţie facsimilată a acestei cronici vezi: *Geschichte Sultan Süleyman Kanunî's von 1520 bis 1557 oder Tabakat ül-Memalik ve Derecat ül-Mesalık von Celalzade gennant Koca Nisanci*, In Facsimile herausgegeben Petra Kappert, Wiesbaden, 1981.

[18] Ştefan S. Gorovei, *Domnia lui Ştefan Lăcustă*, în vol. *Petru Rareş* (redactor coordonator Leon Şimanschi), Edit. Academiei, Bucureşti, 1978, p. 161—162, unde se menţionează prezenţa unor boieri moldoveni „în tabăra turcească, la «Mehmed-bei», unde au cerut «iertarea»". Şi se continuă: „Nu fusese ales întâmplător comandantul otoman căruia boierii mol-

fiu — *oğlu* în turcă și *zade* în persană — de pașă, ceea ce nu este cazul cu al doilea). Totodată Mehmed Pașa cel menționat în scrisoare a fost indicat ca omonim cu Mehmed Pașa Sokollu [19]. Un alt „Mehmed bei" a fost depistat ca viitorul conducător al Moldovei în eventualitatea transformării ei în provincie otomană [20].

Corectarea acestor erori și întregirea unor părți din activitatea acestor personaje se poate realiza prin utilizarea cronicilor otomane care au redat cu amănunțime pregătirea logistică a campaniei sultanale din vara anului 1538 îndreptată împotriva lui Petru Rareș. Un atare demers este cu atât mai necesar cu cât în istoriografie lipsește un studiu realizat prin ferestrele casei osmane. Față de începutul secolului — când N. Iorga în lucrarea dedicată istoriei imperiului otoman [21] menționa participarea în campania din Moldova a sultanului Süleyman însoțit de cei doi fii mai tineri doar a lui Mehmed Pașa, a lui Lütfi și a celor doi beilerbei, în vreme ce Hüsrev Pașa primise instrucțiunea să vegheze asupra securității legăturilor cu Sofia — studiile din ultimele decenii au lămurit numeroase aspecte ale crizei relațiilor turco moldovene din 1538, dar nu s au ocupat de aspecte particulare precum participanții din tabăra islamică.

Este cunoscut că în general campaniile direcționate atât în Asia cât și în Europa erau precedate de restructurări în aparatul politic și executiv central, care se repercutau și în ierarhia unităților administrative. La fel s a procedat și în 1538. Statul major care urma să-l acompanieze pe sultan, însoțit ca și în campania din anul precedent de cei doi fii: Mehmed și Selim, era format din cei trei viziri: Ayas Pașa [22] (mare vizir), Mustafa Pașa [23]

dovenı i s-au adresat cu cererea formală de supunere, căci, dintre marii demnitari care formau statul major al Magnificului, unul era de stirpe creștină și înrudit cu doamna Elena Brancovici: Mehmed-bei Iahia Pașaoglu, comandantul oastei din Semendria, cunoscut ca Mehmed Sokolli, sârb din Bosnia, care, turcit, va restaura patriarhia din Peć în favoarea fratelui său și în casa caruia va sta, mai târziu, Iliaș Rareș. Această „închinare" la viitorul mare vizir, indicând o anume orientare politică, pe care e cert că au avut-o — și nu întâmplător, desigur — fruntașii opoziției din Moldova, a împiedicat organizarea rezistenței la Suceava". Ipoteza este menținută de autor și în cartea sa *Petru Rareș (1527—1538; 1541—1546)*, Edit. Militară, București, 1982, p. 151.

[19] M. Guboglu, *Kanuni Sultan Süleyman'in Bogdan Seferi ve Zaferi (1538 M. 945 H.)*, în „Belleten", vol. L, 1986 (1987), nr. 198, p. 769 l-a plasat pe Mehmed Pașa ca al doilea vizir. *Idem*, *Campania lui Suleiman I Magnıficul în Moldova (1538) într-o cronică turco-tătărească*, în vol. *Românii în istoria universală*, III/3, *Izvoare străine pentru istoria românilor* (vol. îngrijit de Ștefan S. Gorovei), Iași, 1988, p. 17, n. 139, unde l-a identificat pe Mehmed Pașa cu „beylerbeyul de Rumelia « Sokolu » Mehmed pașa, mare vizir (1565—1579)".

[20] C. Rezachevici, *Originea și domnia lui Alexandru Vodă Cornea (c. 21 decembrie 1540 — 9 sau 16 februarie 1541) după documente inedite din Polonia*, în „Revista istorică", tom. III, 1992, nr. 7—8, p. 804. C. Rezachevici a fost unul din rarii istorici care a utilizat scrisoarea din 18 septembrie 1538, însă prin ediția rezumată a lui P. P. Panaitescu (idem, *Pribegia lui Petru Rareș*, în vol. *Petru Rareș*, p. 184).

[21] N. Iorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches. Nach den Quellen dargestellt*, Zweiter Band *(bis 1538)*, Gotha, 1909, p. 424—425.

[22] Pentru Ayas Pasa, partizan al politicii promovate de Ibrahim Pașa, vezi art. *Ayas Pa a* de M. Cavid Baysun, în *Islam Ansiklopedısi*, vol. I, Istanbul, 1949, p. 43—47; După Ibrahim Peçevı, *Tarıh-i Peçevi* (ed. Kemal Efendi, Istanbul, vol. I, 1281 H. /1864—1865, p. 153 ın 936 H 1529—1530, Ayas de origine albanez *(arnavut)* a ajuns al II-lea vizir. Acesta a fost primul mare vizir (ın ıntervalul martie 1536 — iulie 1539) al lui Süleyman Kanuni care a murit în post la Istanbul (din cauza ciumei), cum a relatat urmașul său, Lütfi Pașa, (Lütfi Ihsan Ahmed), *Tevarıh-i Al-i Osman*, ed. Ali Bey, Istanbul, 1341 H./1992—1923, p. 374. În cursul scurtei sale cariere de mare vizir el nu a deținut simultan și calitatea de serasker sau de beılerbei de Rumelia, ultima o dregătorie militară care în tradiția otomană era separată de vızirat.

(al doilca vizir) și Lütfi Pașa [24] (al treilea vizir), la care se adăugau beiler beiul Rumeliei și cel al Anatoliei. Spre deosebire de campaniile anterioare în primăvara anului 1538, Süleyman datorită noilor condiții geopolitice a ordonat o masivă redistribuire a forțelor terestre și maritime. Astfel flota otomană, segmentată în unități autonome, a fost angajată simultan în trei arii maritime distincte: în Marea Mediterană — unde a operat grosul flotei, circa 150 nave — sub conducerea amiralului Hayreddin Barbarosa; în Marea Roșie și Oceanul Indian — navele conduse de beilerbeiul Egiptului, Hadim Süleyman care au fost întărite cu 20 corăbii trimise de la arsenalul capitalei — și în Marea Neagră și Dunăre unde flota cu cel mai redus efectiv nu a avut o misiune de luptă, ci doar de transport de muniții și furaje. Primele două unități au beneficiat de o masivă susținere logistică terestră. Numai lui Hayreddin Barbarosa i-au fost afectate unitățile comandate de Ali, sangeacbeiul de Kocaeli; Hürrem, sangeacbeiul din Teke; Ali, sangeacbeiul de Hamideli; Mustafa, sangeacbeiul de Alaya și, tradițional, sangeacbeiul de Gelibolu. Și în spațiul terestru forțele au fost divizate pe un perimetru deosebit de larg.

În segmentul anatolian securitatea fruntariilor a fost distribuită astfel: zona beilerbeilicului de Rum a fost acordată lui Hüseyin Pașa, beilerbeiul de Alep; în zona cu sediul la Ankara a fost numit Șah Veli, sangeacbeiul de Sis, întărit cu trupe de la Poartă *(Kapikulu)*. Mustafa, cel mai vârstnic fiu al sultanului, a fost însărcinat cu paza zonei în care își avea sediul: Saruhan. În postul vacant al beilerbeilicului Anatoliei a fost numit Rustem Pașa, fostul beilerbei de Diyarbakir și Kurdistan. În ultima zonă a fost promovat Rükneddin Bali Pașa.

În segmentul european beilerbeiul Rumeliei, Mehmed Pașa [25] (viitorul al treilea vizir) primise misiunea de a concentra trupele libere din zona

[23] Mustafa Pașa era căsătorit cu o soră a sultanului; în 935 H./1528 1529, în preziua campaniei de la Viena a fost promovat al doilea vizir, *Tarih-i Peçevi*, ed. Kemal Efendi, vol. I, p. 132. Moartea surprinzătoare a acestuia în 1538 este consemnată și în *Rû-name*-ul (Jurnalul) campaniei publicat de A. Feridun, *Münșe'at es-Selatin*, vol. II, ed. II, Istanbul, 1274 H/1858, p. 602. În traducerea în limba română a jurnalului de A. Antalffy, *Münșe-at al-Salatin al lui Rukhsanzade Ahmed, Feridun, et-Tevkii (pomenit și sub numele de Ahmed Feridun Bei Nișangi) ca izvor pentru istoria Românilor*, în „Buletinul Comisiei Istorice a României", vol. XIII, 1934, p. 19—23, pasajul inclus sub data de marți 9 iulie 1538 12 safer 945 H., deci a doua zi după părăsirea capitalei (după cronologia jurnalului), a fost tradus astfel: „Sora Padișahului, soția lui Mustafa Pașa, principesă, a încetat din viață" (sic!). Această parte din *Itinerarul Turc* (sic) nu a fost inclusă în *Călători străini despre Țările Române*, vol. I, (vol. îngrijit de Maria Holban), Edit. Științifică, București, 1968, p. 382—385, în care s-a utilizat ediția A. Antalffy.

[24] Lütfi Pașa de origine albanez, *devșirme*, căsătorit cu o soră a lui Süleyman, a fost primul mare vizir (în intervalul iulie 1539 — mai 1541) care a fost pensionat din post și mazilit la Dimetoka. Pentru opiniile politice ale acestui cronicar vezi H. A. Cibb, *Lutfi Pașa on the Ottoman Caliphate*, în „Oriens", vol. 15, 1962, p. 287—295. În 1541 Lütfi a fost mediatorul principal în reinvestirea lui Petru Rareș în Moldova.

[25] Mehmed Pașa *(Sofu)* în 1537 în calitate de beilerbei de Rumelia a participat alături de al treilea vizir Lütfi la cea de-a doua debarcare turcă de 21 de zile la Otranto (23 iulie 1537) și apoi la asediul eșuat al cetății Korfu (25 august — 6 septembrie 1537) sub comanda marelui vizir Ayas Pașa, alături de al doilea vizir Mustafa, cf. T. Yilmaz Öztuna, *Bașlangicından Zamanimiza Kadar Türkiye Tarihi*, vol. 5, Istanbul 1964, p. 215—216. Mehmed Pașa nu a fost propulsat până la finalul vieții sale († 1551) în dregătoria de mare vizir, fiind eclipsat de ascensiunea lui Gazi Hüsrev Pașa. Amândoi, cumnați *(damat)* ai sultanului, au participat la campaniile europene din 1541 și 1543. În scrisoarea imperială *(name-i hümâyun)* adresată de Süleyman Kanuni aflat la vânătoare în tabăra de la Öszek *(biyurt Ösek)*, din *cümazı ül-ahır 948* H./

sa la Plovdiv pentru a face joncțiunea cu corpul principal al oștii pe traseul dintre Edirne și Isaccea. Paza capitalei a fost încredințată lui Ferhat, sangeacbeiul de Aydin. În garnizoanele pentru paza litoralului maritim periclitat de eventualitatea unor atacuri din partea flotei creștine au fost numiți câțiva sangeacbei cu trupe pedestre trimise de la centru, iar cetățile de pe coastă au fost întărite cu unități de ieniceri. În zona Moreei acționa pentru cucerirea cetății Anabolu al patrulea vizir, Kasim Pașa. După capturarea cetății, în conformitate cu ordinele primite, trebuia să se deplaseze cu trupele de sub comanda sa pe frontul din Moldova.

În cursul lunii iunie sau la sfârșitul primei decade a lunii iulie 1538 această masivă rotație de cadre și de distribuire de roluri a primit un impuls neașteptat prin moartea fulgerătoare a celui de al doilea vizir, Mustafa Pașa. Lütfi Pașa, al treilea vizir, a fost promovat al doilea vizir, iar locul său a fost acordat lui Mehmed Pașa, care începuse deja operațiunea de concentrare a forțelor rumeliote disponibile la Plovdiv. Dregătoria vacantă de beilerbei al Rumeliei a fost încredințată lui Hüsrev Pașa, care primise anterior misiunea de a strânge trupele de spahii din Anatolia. Beilerbeiul Rumeliei, sosit cu trupele asiatice, și noul promovat în dregătoria de al treilea vizir s-au unit în tabăra sultanului la Edirne [26].

Pe drumul clasic dintre Edirne și Isaccea, la corpul principal al oștirii turcești s-au alipit trupele sangeacbeiului de Semendria, Yahia-pașazade Mehmed Pașa [27] și ale liderului akinciilor din Rumelia, Mihaloğlu Hizir Bey.

În divanul întrunit la Isaccea (20 sau 21 august) s-a produs o ultimă distribuire a rolurilor militare. Dacă în campaniile sultanale anterioare *seraskerul* era numit la începutul campaniei, în 1538 asistăm la o excepție nota-

octombrie 1541, prin intermediul ceaușului Murad, dogelui Veneției printre participanții la campania din Ungaria sunt menționați, în ordine *Mehmed Pașa, al doilea vizir;* Hüsrev Pașa Damat, vizir; Rustem Pașa, vizir; Süleyman Pașa, beilerbeiul de Anatolia și Ahmed Pașa, (Kara Ahmed Pașa, viitorul mare vizir, † în 1555), beilerbeiul de Rumelia, M. T. Gökbilgin, *Venedik devlet arşivindeki türkçe belgeler kolleksiyonu ve bizimle ilgili diğer belgeler*, în „Belgeler", vol. V VIII, 1968 1971 (1972), nr. 9—12, p. 66—70, doc. 138. În scrisoarea imperială de cucerire *(fetihnâme-i hümâyun)* trimisă de Süleyman dogelui Venețian, pe drumul de întoarcere din campania contra imperialilor, din cetatea Semendria *(biyurt Kale Semendire)* în luna *recep 950 H*/octombrie 1543 succesiunea participanților este Murad, sangeacbeiul de Pozsego; Ahmed Pașa, beilerbeiul de Rumelia; *Mehmed Pașa Damat, al treilea vizir;* Ibrahim, beilerbeiul de Anatolia; Hüsrev Pașa Damat, al doilea vizir; Ahmed Pașa, beilberbeiul de Rumelia; aga de ieniceri ⟨Forhad Pașa⟩ și Mehmed (Yahia Pașazade Mehmed † 1551), beilerbeiul de Buda, *ibidem*, doc. 137, p. 64 66.

[26] Această secvență de distribuire de forțe și de dregătorii este menționată detaliat de Mustafa Ali, *Künh-ül-ahbar*, în *Cronici turcești privind țările române. Extrase*, vol. I, *sec. XV — mijlocul sec. XVII*, volum îngrijit de Mihail Guboglu și Mustafa Mehmet, Edit. Academiei, București, 1966, p. 350); de Ibrahim Peçevi, *Tarih-i Peçevi*, ed. Murad Uraz, Istanbul, 1968, p. 113 (în *Cronici turcești* pasajul nu a fost tradus); de Celalzade Mustafa, *Tabakatülmemalik*, ed. S. Tokdemir, p. 151—155.

[27] Întârzierea lui Yahiapașazade Mehmed Pașa (nepot al sultanului) s-a datorat instabilității frontierei otomane cu imperialii, unde Süleyman se aștepta la o ofensivă creștină ca revanșă la achizițiile otomane din 1537 în zona Croației și Sloveniei. Aici deosebit de întreprinzători alături de Yahiapașazade Mehmed Pașa se dovediseră în 1537 fratele acestuia, sangeacbeiul de Alacahisar, Yahiapașazade Sultan-zade Ahmed, fiul său Arslan Bey (viitorul beilerbei de Buda), beilerbeiul de Bosnia Sultan-zade Gazi Hüsrev Pașa (promovat în 1538 beilerbeiul Rumeliei), sangeacbeiul de Izvornik, Cafer Bey și sangeacbeiul de Klis, Gazi Murad Bey, cf. Celalzade Mustafa, *Tabakatülmemalik*, ed. S. Tokdemir, p. 100. Mare parte din trupele turcești din Croația și Slovenia nu au putut fi angajate în campania din Moldova.

bilă, simptom elocvent al neîncrederii lui Süleyman în vizirii [28] care crescuseră sub pulpana lui Ibrahim Paşa, comandantul corpului expediţionar fiind desemnat abia în divanul întrunit la Isaccea [29], înaintea trecerii Dunării, în persoana celui de al treilea vizir, Mehmed Paşa, şi ***doar temporar***, până la sosirea titularului postului de beilerbei al Anatoliei, Rustem Paşa [30].

Avangarda a fost încredinţată trupelor lui Yahiapaşazade Mehmed Paşa, având ca vârf de lance pe akincii conduşi de Mihaloğlu Hizir Bey. Intendenţa cu asigurarea marşului spre capitala Moldovei a revenit lui Lütfi Paşa. Hüsrev Paşa (numit beilerbei de Rumelia încă de la începutul campaniei), care sosise însă în tabără cu trupele anatoliene înaintea trecerii Dunării, a preluat şefia trupelor din Rumelia. Cu comanda trupelor din Anatolia, care în cursul războaielor sfinte *(gaza)* erau dispuse întotdeauna în dreapta sultanului, a fost însărcinat al treilea vizir Mehmed Paşa, care deţinea oficial şi calitatea de *serasker* [31].

Este cert că până în momentul în care tabăra otomană a făcut joncţiunea cu trupele hanului Sahib Giray Han, după traversarea Prutului, şi-a făcut apariţia în preajma sultanului şi vizirul Kasim, a cărui tentativă de cucerire a cetăţii Anabolu eşuase. Cronicile otomane contemporane nu menţionează prezenţa acestui vizir, deşi descriu cu lux de amănunte ceremonialul primirii în cortul imperial a hanului tătar în apropiere de Iaşi. Însă o cronică din tabăra aliatului islamic al lui Süleyman, elaborată la mijlocul veacului al XVI-lea de Remmal Hoca [32], relatează că hanul a fost întâmpinat de beilerbeiul Rumeliei cu 15 sangeacbei care l-au invitat la divanul

[28] Pentru o recentă cercetare a „career pattern" a vizirilor în vremea lui Süleyman, vezi Tadashi Suzuki, *Kanunî sultan Süleyman'in veziriazamlari ve vezirleri-taninmiş siyasî şahsiyetler tarihi bakimindan bir inceleme*, în vol. *V. Milletlerarasi Türkiye Sosyal ve Iktisat Tarihi Kongresi Tebliğler, Istanbul 21—25 Ağustos 1989*, Ankara, 1990, p. 885—888.

[29] A. Feridun, *Münşe'at es-Selatin*, p. 602.

[30] Asupra întârzierii angajării beilerbeiului Anatoliei, Rustem Paşa, la operaţiunile din Moldova, motivată prin pericolul unui atac safavid *(kizilbaş)*, era informat la 16 august 1538 Ferdinand I de către G. Martinuzzi, *Hurmuzaki*, vol. II/1, dec. CXXVI, p. 171—173. Informaţia provenea din perioada în care Sultanul era încă la Edirne. Este falsă afirmaţia editorilor *Cronicilor turceşti*, vol. I, p. 252 că „Rustem Paşa a participat ca vizir (sic!) la expediţia împotriva Moldovei în fruntea trupelor din Anatolia". Nefiind martor ocular, Rustem Paşa în paragraful referitor la campania din 1538 în cronica sa: *Tarih al-i Osman (Die Osmanische Chronik des Rustem Pascha*, von Forrer Ludvig, Leipzig, Mayer & Müller, 1923, p. 97—99) l-a plagiat pe Nasuh Matrakci. La 6 septembrie 1538 într-o scrisoare emisă de Paul Thornay din Košice se menţiona că Turcul a năvălit de 16 zile în Moldova luând cu el pe cei doi fii minori, în vreme ce cel vârstnic (Mustafa) se afla cu paşa de Anatolia în părţile orientale *(habet secum duos filios natu minores, o nam natu maior duce bassa Natuliensi quam Indos profectu est)*, A. Veress, *Documente privitoare la Istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. I, *Acte şi scrisori (1527—1572)*, Bucureşti, 1928, doc. 16, p. 15.

[31] Celalzade Mustafa, *Tabakatülmemalik*, ed. S. Tokdemir, p. 154—155; Nasuh Matrakci, *Fetihname-i Kara Bogdan* în *Cronici turceşti*, vol. I, p. 225—226 *(Fetihnâme*-ul publicat de A. Decei, *Un „Fetih-name-i Kara Boğdan" (1538) de Nasuh Matrakci*, în vol. *Fuad Köprülü Armağani*, Istanbul, 1953, p. 113—114 mi-a fost inaccesibil). Primul cronicar, care a utilizat cronologia persană, datează sosirea taberei turceşti la Isaccea la *22 rebi ül-evvel 945 H.*/19 august 1538 fără a indica momentul transbordării Dunării, ci doar durata ei de 30 de ore. Al doilea menţionează că sultanul a trecut fluviul, în urma trupelor, în prima zi a lunii *rebi ül-ahir 945* H./27 august 1538, după o şedere de 6 zile la Isaccea.

[32] *Tarih-i Sahib Giray Han (Histoire de Sahib Giray, Khan de Crimée de 1532 à 1551)*, Edition Critique, Traduction, Notes et Glossaire Dr. Özalp Gökbilgin, Ankara, 1973, p. 29—30. În versiunea franceză (p. 16 a) printr-o eroare mecanică şirul celor patru viziri a fost redus la trei prin eliminarea lui Mehmed Paşa.

imperial *(divan i humayuna da'vet ettiler)*. În fața cortului a fost salutat, în ordinea din cronică, de Ayas Pașa, Lütfi Pașa, Kasim Pașa și Mehmed Pașa [33]. După această întrevedere la nivel înalt, care în conformitate cu această cronică s-a desfășurat cu 4 zile înainte ca forțele unite turco-tătare să ajungă în fața Sucevei, Yahiapașazade Mehmed împreună cu unități de cercetare tătărești a primit misiunea de a l captura pe fugarul Petru Rareș.

Fără a intra în detalii privind operațiunile militare propriu-zise din Moldova, credem că se pot trage câteva concluzii:

I. La 18 septembrie 1538, așa cum rezultă din textul scrisorii, Petru Rareș era deposedat oficial de scaunul domnesc, iar sultanul deja îl numise pe Ștefan Lăcustă ca domn al Moldovei [34].

II. Dialogul dintre boierii moldoveni și sultan după fuga lui Petru Rareș a fost angajat prin intermediul lui Mehmed Pașa (al treilea vizir) *seraskerul* și nu al lui Yahiapașazade Mehmed care a avut în cursul campaniei doar atribuții strict militare. La campanie nu au participat beilerbeiul Anatoliei, Rustem Pașa, cât și Mehmed Pașa Sokollu. Ultimul, la această dată, deținea probabil o dregătorie măruntă care nu-i permitea să joace un rol de mediator între cuceritori și cuceriți.

III. Afirmațiile unor istorici privind efective de 200 000—300 000 oșteni în tabăra otomană trebuiesc amendate [35].

[33] Traducând acest pasaj din cronica lui Remmal Hoca, M. Guboglu, *Campania lui Soliman I Magnificul*, p. 17 și notele 138 și 139, identifică eronat pe Kasim Pașa cu beilerbeiul de Anatolia, iar pe Mehmed Pașa, vizirul, cu beilerbeiul de Rumelia „Sokolu" Mehmed Pașa. Aceste două înalte dregătorii militare au fost deținute în realitate de alte personaje.

[34] Considerăm corectă opinia lui C. Rezachevici, *Pribegia lui Petru Rareș*, în vol. *Petru Rareș*, p. 184, că sultanul numise domn pe Ștefan Lăcustă înainte de 18 septembrie 1538.

[35] M. Neagoe, *Petru Rareș și campania din 1538*, în „Revista Arhivelor", an LIII, vol. XXXVIII, 1976, nr. 4, p. 397 a indicat cifra de circa 240 000 oșteni turci. Șt. S. Gorovei, *Petru Rareș*, p. 150 a calculat suma totală a oștilor turcești și tătărești la 300 000 de ostași. Asemenea cifre ridicate figurează în cronicile turcești însă în sens encomiastic. În realitate în 1538 în istoria militară a lui Süleyman Kanuni s-a realizat cea mai mare dispersare, desigur nedorită, de forțe terestre și maritime. Simultan cu trimiterea unor trupe ce aparțineau forțelor regulate ale Porții *(kapikulu)* și a unor detașamente de ieniceri pentru securitatea periferiei maritime a Rumeliei, cât și cu conservarea în apus la frontiera cu imperialii și în răsărit la frontiera cu savafizii, a trupelor sangeacbeilor locali, cu asigurarea sprijinului terestru flotei lui Hayreddin Barbarosa, etc., în acest an Süleyman s-a confruntat cu prima reacție concretă a aristocrației militare din Anatolia față de reforma funciară elaborată de *ulemalele* sultanului, M. T. Gökbilgin, *Kanûni sultan Süleyman'in timar ve zeamet tevcihi ile ilgili fermanlari*, în „Tarih Dergisi", vol. XVII, 1967, nr. 22, p. 35—48 (doc. IV, p. 46—47 referitor la aplicarea reformei în beilerbeilicul Anatoliei. *Firmanul* nu este datat dar ordine similare fusese adresate beilerbeiului Rumeliei, Lütfi Pașa în 1536 și aprilie 1537). În consecința prezenței reduse a spahiilor anatolieni la campania din Moldova, ca urmare a refuzului de înrolare al timarioților asiatici, sultanul pe drumul de întoarcere spre capitală a emis un ordin *(hüküm)* de redistribuire a timarurilor dezertorilor, idem, *Kanuni Sultan Süleyman devri müesseseleri ve teșkilâtina ișik tutan Bursa Șer'iye Sicillerinden örnekler*, în vol. *Ord. Prof. Ismail Hakki Uzunçarșili'ya Armağan*, Ankara, 1976, doc. 15, p. 110—112 (în ordin se cere și confiscarea veniturilor pe un an al spahiilor din sangereul Hudavendığar care nu s-au aflat în slujbă în expediția din Moldova). Prezenta surprinzător de redusă a efectivelor, în special a corpului ienicieresc și a unităților de artilerie a fost remarcată de observatorii creștini contemporani, *Hurmuzaki*, vol. II/1, doc. CXXVI, p. 171—173; *Hurmuzaki*, vol. II/4, doc. LXXIV, p. 142—144; doc. LXXXI, p. 152—154; A. Veress, *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaque cum Moldavia et Valachia*, vol. I, *1468—1540* (Fontes Rerum Transylvanicarum — Erdélyi Történelmi Források, tomus IV), Budapest, 1914, doc. 238, p. 285.

BANATUL CARANSEBEŞULUI ŞI LUGOJULUI ÎNTRE HABSBURGI ŞI POARTĂ ÎN ANUL 1552*

COSTIN E. FENEŞAN

Odată cu sfârşitul secolului al XIV-lea Imperiul otoman a devenit o prezenţă politico-militară constantă şi mereu mai ameninţătoare la hotarele Banatului. De altfel întreg secolul al XV-lea a stat sub semnul confruntării militare dintre otomani şi Ungaria feudală, conflict care s-a desfăşurat în bună parte pe teritoriul Banatului, aproape fără încetare. Faptul că otomanii n-au reuşit să ocupe încă de atunci teritoriul Banatului — arie de importanţă strategică deosebită în cadrul procesului lor de expansiune spre Europa centrală — s-a datorat atât capacităţii de rezistenţă a regatului ungar în urma politicii autoritare de centralizare a unor suverani ca Sigismund de Luxemburg şi Matia Corvin, cât mai ales opoziţiei armate viguroase a oştilor locale (în rândul cărora s-a remarcat contribuţia românilor bănăţeni şi a cnezilor lor) sub conducerea unor comandanţi de excepţie precum Pipo Spano de Ozora (Filippo Scolari), Iancu de Hunedoara şi Paul Chinezul. Odată cu dezastrul de la Mohács al regatului ungar (1526), pentru soarta Banatului au început vremuri de mare cumpănă. Substituindu-se, ce-i drept numai în parte, Ungariei dispărute la 1526, Habsburgii au încercat să tranşeze în favoarea lor disputa cu Poarta pentru stăpânirea asupra Transilvaniei şi Banatului. Conflictul dintre Ferdinand I de Habsburg şi Ioan Zápolya, care a marcat profund şi comitatele bănăţene, a oferit Imperiului otoman un prilej binevenit pentru a se insinua — atât pe cale militară, cât şi prin mijloace politico-diplomatice — în teritoriile aflate la nord de Dunăre şi Carpaţi. Faptul că atât Banatul de la câmpie cât şi banatul Severinului (viitorul banat al Caransebeşului şi Lugojului) s-au aflat, începând cu 1534, sub controlul comitelui Petru Petrovici, un susţinător fidel al lui Ioan Zápolya şi al colaborării cu otomanii, a asigurat, ce-i drept, neocuparea militară a Banatului de către otomani, dar a determinat, pe de altă parte, intrarea sa în orbita politică a Porţii. Mai mult, orientarea politică a lui Petru Petrovici, însoţită de comportamentul său autoritar, nu de puţine ori abuziv, a contribuit cu timpul la formarea unei opoziţii proferdinandiste, care avea să divizeze apoi, cu grave urmări, nobilimea dar şi populaţia din principalele centre urbane ale Banatului (Timişoara, Caransebeş, Lugoj, Lipova, Cenad etc.). Atunci când Poarta s-a hotărât, în 1541, la contraofensiva din Ungaria împotriva lui Ferdinand I de Habsburg, cul-

* Documentele publicate în anexă au fost depistate şi transcrise cu ocazia unor cercetări efectuate în arhivele de la Viena în lunile noiembrie-decembrie 1992 ca bursier al Fundaţiei Elias.

„Studii şi materiale de istorie medie" vol. XII, p. 161—199, 1994

minând cu cucerirea Budei şi organizarea eialetului omonim, comitele de Timiş, Petru Petrovici, n-a făcut decât să culeagă răsplata orientării sale politice de până atunci: printr-un firman din 4 septembrie 1541 al sultanului Süleyman Kanunî el a obţinut confirmarea stăpânirii sale asupra comitatelor bănăţene şi a Timişoarei [1]. Cu aceasta — pe fondul rivalităţii acerbe dintre Ferdinand I de Habsburg şi succesorii lui Ioan Zápolya (regina Isabella şi fiul ei minor Ioan Sigismund Zápolya) — Poarta a făcut un prim şi deloc neînsemnat pas pe calea instaurării suzeranităţii sale asupra Banatului [2].

În vara anului 1551, odată cu reluarea deschisă a ostilităţilor militare dintre Habsburgi şi Poartă în urma înlăturării reginei Isabella şi a lui Ioan Sigismund şi trecerea Transilvaniei şi Banatului sub autoritatea lui Ferdinand I [3], sultanul Süleyman Kanunî, plănuind o lovitură principală împotriva teritoriilor habsburgice din Ungaria de nord şi de nord-vest, a trebuit să acorde în mod firesc o atenţie deosebită comitatelor bănăţene, aflate ca un adevărat punct de trecere obligatoriu în calea oştilor otomane. Ocuparea Banatului i-ar fi asigurat Porţii nu numai o însemnată bază strategică pentru operaţiunile militare ulterioare, ci, prin ocuparea Timişoarei şi a cetăţilor bănăţene de pe cursul Mureşului (mai ales Lipova), i-ar fi îngăduit atât un control eficace asupra Transilvaniei cât şi protejarea corespunzătoare a flancului drept al dispozitivului său pe o arie teritorială întinsă. De aceea campania militară otomană din septembrie-octombrie 1551 [4] a avut ca obiectiv central atât obţinerea controlului asupra cursului inferior al Tisei cât şi asupra fortificaţiilor bănăţene de pe Mureşul de Jos. Chiar dacă asediul la care a fost supusă Timişoara (18—27 octombrie 1551) a fost ridicat în urma unui ordin al sultanului [5], totuşi aceasta nu a însemnat decât o amânare a deznodământului previzibil.

[1] Vezi în acest sens Cristina Feneşan, *Începutul dominaţiei otomane asupra Banatului la 1541*, în „Revista Arhivelor", anul LXIV, vol. XLIX, nr. 1/1987, p. 41 şi urm. Potrivit cronicii lui Francisc Forgách, Petru Petrovici ar fi primit de la otomani, în calitatea sa de *comes Themesiensis ac parcium Regni inferiorum Hungariae capitaneus generalis* dreptul de a stăpâni „Themesvarum, Lippam et alia pleraque oppida arcesque cum orientalibus ditionibus et Lugas ac Caransebes finitis Rascianis Danubium", cf. Ghymesi Forgách Ferencz, *Magyar historiája 1540—1572*, ed. F. Majer, în „Monumenta Hungariae Historica", Scriptores, vol. XVI, Pesta, 1866, p. 2.

[2] Se cuvine remarcat faptul, că şi în privinţa stăpânirii Transilvaniei de către regina Isabella şi Ioan Sigismund Zápolya Poarta a procedat în mod identic, cf. Cristina Feneşan, *op. cit.*, p. 43.

[3] Pentru cadrul general politico-militar, cf. T. Simányi, *Er schuf das Reich. Ferdinand von Habsburg*, Amalthea Verlag, Wien-München, 1987, p. 196 şi urm. Pentru aspectele militare ale confruntării dintre Habsburgi şi Poartă până la încheierea tratatului din 1547, cf. I Szántó, *Kü delem a török terjeszkedés megállításáért Magyarországon 1541—1547*, în „Acta Universitatis Szegediensis", Acta Historica, tom XL, Szeged, 1972.

[4] Pentru desfăşurarea operaţiunilor militare, cf. K. Czimer, *Temesvár megvétele 1551—1552*, în „Hadtörténelmi Közlemények", vol. VI (1893), p. 15 şi urm. şi, mai nou, I. Szántó, *A török 1551. évi őszi hadjárata Temesvidék és a Marosvölgy meghódítására*, în „Hadtörténelmi Közlemények", s. n., vol. IX (1972), p. 85 şi urm.

[5] Vezi cronica lui Mustafa Gelalzade, la M. Guboglu, M. Mehmet, *Cronici turceşti privind ţările române. Extrase*, vol. I, Bucureşti, 1966, p. 282—283: „Din întâmplare, a sosit în acest timp un firman, căruia toată lumea i se supune, din partea Curţii monarhului orizonturilor, în care se făceau cunoscute şi se dădeau următoarele porunci: 'Din vilaietul Transilvaniei a sosit haraci şi s-a acordat un ahidname imperial pentru a fi arătat la nevoie. De aceea să te mulţumeşti cu ocuparea cetăţilor smulse pînă acum şi să te întorci. ' " Afirmaţiile cronicarului osman sînt confirmate întru totul de scrisoarea din 1 decembrie 1551 adresată de Sokollu Mehmed paşa, beilerbeiul Rumeliei, guvernatorului ardelean Gheorghe Martinuz-

În acest context se cuvine să surprindem — atât cât ne îngăduie informațiile cunoscute pînă acum — atitudinea Caransebeșului și Lugojului cu ocazia operațiunilor militare otomane din toamna anului 1551 [6]. Aflate în puncte-cheie ale drumului de la Dunăre spre Timișoara și controlând, fiecare în parte, o cale de acces facilă spre Transilvania (de importanță mai mare fiind drumul pe valea Bistrei, de la Caransebeș spre Hațeg), Caransebeșul și Lugojul au fost ocupate în vara anului 1551 de trupele ferdinandiste. Acomodarea caransebeșenilor și lugojenilor cu noua stăpânire nu s-a făcut decât cu mari ezitări, cele două centre ale districtului Severinului numărându-se până atunci printre aderenții credincioși ai comitelui Petru Petrovici și ai reginei Isabella [7], sub ocrotirea cărora se socoteau apărate de primejdia unei ocupații otomane. În pofida unor abuzuri ale lui Petru Petrovici, Caransebeșul și Lugojul au perceput instaurarea stăpânirii habsburgice ca pe o primejdie cu mult mai mare pentru păstrarea situației lor privilegiate decât incertitudinea unui regim, care nu se învrednicise nici măcar după trecerea unei jumătăți de an să numească un localnic în dregătoria vacantă de ban. Acestei temeri i s-au adăugat pe parcurs și aprehensiuni de ordin confesional, ca urmare a reacțiunii catolice declanșate de ferdinandiști în alte centre urbane ale Banatului [8], realitate care n-a rămas cu siguranță necunoscută comunității din cele două orașe bănățene. În aceste condiții conducerile orașelor Caransebeș și Lugoj au căutat să se lase cât mai puțin angrenate în acțiunile militare desfășurate pe teritoriul Banatului în toamna anului 1551, căutând să tragă folos maxim din observarea atentă a evenimentelor. Așa se explică — după cum se va vedea — reținerea lor de a se angaja tranșant într-o partidă pe care o socoteau în cel mai bun caz incertă. Această atitudine a sfaturilor orășenești de la Caransebeș și Lugoj a fost probabil determinată și de un considerent de ordin militar, anume de modul și mai ales de direcția în care se desfășura campania otomană din toamna lui 1551, elemente coroborate fără îndoială și cu alte informații provenind de la propriile iscoade, care vor fi impus concluzia că asupra celor două comunități nu plana un pericol iminent. Într-adevăr, prin controlul obținut asupra Mureșului în sectorul bănățean, ocuparea eventuală a Caransebeșului și Lugojului a rămas pentru otomani de importanță secundară, iar aceasta cu atât mai mult în cazul unei cuceriri a Timișoarei. Aflate oarecum într-un fund de sac, Caransebeșul și Lugojul vor căuta să aplice în

zi: „Sed imperator nobis mandavit, ut regno Transsylvaniae foelicissimus erigeremus exercitum et arme totaliter deponeremus; quapropter expugnatio castri Thimisfar dereliquimus et castrum Chianad ceteraque castra dimissimus foelicissimoque exercitui licentiam dedimus ac ad castrum Peciai (Bečej — n.n.) contulimus.", vezi A. Károlyi, *Fráter György levelezése*, în „Történelmi Tár", 1880, nr. 214, p. 66.

[6] Pentru evenimentele de la Caransebeș din 1551—1552, vezi Fr. Pesty, *A szörenyi bánság és Szörény vármegye története*, vol. II, Budapesta, 1878, p. 132—142 (se va cita *Szörény*), iar pentru cele de la Lugoj i d e m, *Krassó vármegye története*, vol. II/1, Budapesta, 1884, p. 319—323 (se va cita *Krassó*) și I. Iványi, *Lugos rendezett tanácsú város története*, Subotica, 1907, p. 22—25.

[7] Cu puțin timp înainte de renunțarea la stăpânirea asupra Transilvaniei, regina Isabella a acordat Lugojului, la 7 mai 1551, ca urmare a „slujbelor credincioase" ale „fidelium nostrorum egregiorum nobilium Valachorum ac tocius universitatis oppidi Lugas", o diplomă de blazon, cf. Fr. Pesty, *Krassó*, vol. IV, Budapesta, 1883, doc. 408, p. 52—53.

[8] Politica militantă catolică promovată la Timișoara de comandanții ferdinandiști Ștefan Losonczy și Bernardo Aldana a dus, în august 1551, la o ciocnire violentă cu lefegiii sârbi din garnizoana cetății, precum și cu locuitorii ortodocși, români și sârbi, ai orașului, cf. L. Kropf, *Egy incidens Temesvárott 1551-ben*, în „Századok", 1898, p. 434—436.

1552 o politică de un pragmatism extrem, politică prefigurată încă de atitudinea adoptată în toamna şi iarna anului 1551.

Astfel, în prima jumătate a lunii septembrie 1551, când oastea otomană a trecut Tisa vizând ocuparea cetăţilor Bečej şi Bečkerek (Becicherecul Mare, azi Zrenjanin), care protejau dinspre apus Timişoara, caransebeşenii şi lugojenii se pare că au ignorat cererile repetate şi presante de ajutor militar ce le fuseseră adresate de Ştefan Losonczy şi Andrei Báthory, comandanţii metropolei bănăţene [9]. Nici după căderea cetăţilor Bečej (19 septembrie 1551) şi Bečkerek (24—25 septembrie 1551) în mîinile otomanilor şi nici după ce Ştefan Losonczy şi Bernardo Aldana, aflaţi în Timişoara asediată, au reînnoit cererile de ajutor printr-un trimis special, caransebeşanul Nicolae Bucoşniţan *(Bukosniczay)* [10], sfaturile orăşeneşti de la Caransebeş şi Lugoj nu s au lăsat înduplecate să trimită vreun ajutor. Fapt este, că atât caransebeşenii cât şi confederaţii lor [11], lugojenii, lipsiţi de sprijinul financiar şi militar cerut Habsburgilor, au adoptat în timpul campaniei din câmpia bănăţeană a oştii lui Sokollu Mehmed paşa aceeaşi atitudine, aparent neutră, pe care şi-o impuseseră în timpul conflictului dintre Ferdinand şi partida reginei Isabella. În acelaşi timp, pentru a se sustrage unui atac sau unor represalii din partea otomanilor, sfatul Caransebeşului (fără îndoială, de comun acord cu sfatul orăşenesc al Lugojului) a trimis, la 24 octombrie 1551, în tabăra lui Sokollu Mehmed paşa, care asedia Timişoara, o solie de 10 persoane [12], probabil pentru a-l asigura pe comandantul otoman de neimplicarea în conflict.

Această atitudine a avut darul să l neliniştească profund pe Ferdinand I, care i a cerut comandantului său suprem din Transilvania, Gheorghe Martinuzzi, să i convingă pe caransebeşeni şi lugojeni ,,pe orice cale şi cu orice

[9] Vezi scrisoarea lui Losonczy adresată generalului Castaldo la 6 septembrie 1551: ,,Misimus eciam specialem hominem ad civitates Karan sebos et Lwgas, quibus nomine et in persona Sue Maiestatis strictissime mandavimus, ut sine dilacione aliquali, assumptis universis eorundem colonis, viritim armis bene instructi insurgere et pro Regie Maiestati prestita fidelitate in patrie defensionem huc (la Timişoara — n.n.) confluere velint et debeant, quos in castra condescendi faciemus.", cf. Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, *Hungarica*, Fasz. 59, Konv. 2, fol. 36. Vezi şi scrisoarea lui Andrei Báthory adresată tot generalului Castaldo la 13 septembrie 1551: ,,Mandavimus aliquocies per omnes comitatus Hungarie et Rascianis, nobilibus pariter et ignobilibus, item Lugasiensibus et Karansebesiensibus, ut quilibet viritim insurgere et armis instructi huc (la Timişoara — n.n.) confluere debeant, sed neutiquam mandatis nostris, licet pluribus, moventur.", cf. Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, *Hungarica*, Fasz. 59, Konv. 2, fol. 95.

[10] La 18 octombrie 1551 Losonczy şi Aldana i-au trimis la Caransebeş pe Nicolae Bucoşniţan şi pe oşteanul sârb Kovačević pentru a relata despre începerea asediului Timişoarei de către otomani şi pentru a solicita trimiterea urgentă de ajutoare. Refuzaţi, cu mare probabilitate, cei doi soli au revenit la Timişoara, iar în seara zilei de 20 octombrie 1551 Losonczy şi Aldana l-au trimis pe Nicolae Bucoşniţan la generalul Castaldo şi guvernatorul Martinuzzi (care era în acelaşi timp comandandul suprem al trupelor habsburgice din Transilvania) pentru a-i relata situaţia şi a cere trimiterea unor trupe de ajutor, cf. K. Czimer, *op. cit.*, p. 63—64.

[11] Fr. Pesty, *Krassó*, vol. II/1, p. 322.

[12] Vezi însemnările lui Veit Gaibel, la M. Hatvani, *Magyar történelmi okmánytár a Brüsseli Országos Levéltárbó' és Burgund Könyvtárbó'*, vol. II, Pesta, 1858, nr. 220, p. 285: ,,... wie 10 Personen von Kharansebesch bey den Weglerwegckh (Sokollu Mehmed paşa, beilerbei al Rumeliei — n.n.) jn Podtschaft disen tag (24 octombrie 1551 — n.n.) gewesen sind". Se pare că aceştia sînt solii caransebeşeni luaţi prizonieri şi încarceraţi la Belgrad, de care amintesc caransebeşenii în scrisoarea lor din 22 ianuarie 1552 adresată generalului Castaldo (vezi doc. I).

argument" să vină în ajutorul trupelor lui Losonczy și Aldana[13]. Nici recuperarea cetății Lipova de către generalul Castaldo (4 decembrie 1551) n a avut darul să-i clintească pe caransebeșeni și lugojeni din atitudinea lor de expectativă prudentă. Astfel, la jumătatea lunii decembrie 1551, sfaturile de la Caransebeș și Lugoj au refuzat ferm să participe la atacul plănuit de Losonczy pentru a recupera din mâna otomanilor cetatea Bečkerek [14]. Nu e mai puțin adevărat, că atitudinea caransebeșenilor și lugojenilor, ale cărei rațiuni le-am expus ceva mai înainte, s-a datorat atât stării precare a fortificațiilor celor două cetăți [15] cât și lipsei oricărui ajutor financiar din partea generalului Castaldo [16], asistență solicitată prin solii repetate [17]. Politica prudentă a caransebeșenilor și lugojenilor față de otomani n-a fost însă încununată de succes. În ianuarie 1552 trupe otomane au atacat părțile de munte ale Banatului, „au răpit lucrurile mișcătoare ale nefericiților locuitori din district (Caransebeș—n. n.) și i-au luat pe păstori în prinsoare și i-au dus" (res mobiles miserorum incolarum de districto abigerunt et pastores captivaverunt et duxerunt). Abia acum caransebeșenii s au arătat dispuși să preia pe seama lor apărarea propriului district, mai ales că otomanii continuau să-i țină captivi la Belgrad pe solii trimiși [18]. Ce-i drept, Ahmed pașa, al doilea vizir, îl eliberase la începutul lui ianuarie 1552 pe unul dintre solii caransebeșeni, trimițându-l cu o scrisoare, care nu a făcut însă decât să sporească suspiciunea sfatului orășenesc, deoarece lăsa să se întrevadă „ceea ce dorește pașa și cu ce viclenie vrea să ne amăgească" (quid quidem passa optat et cum qua dolositate seducere nos vellet). Aceste împrejurări au îndemnat sfatul caransebeșan să-i solicite generalului Castaldo, la 22 ianuarie 1552 [19], ajutoare pentru fortificarea orașului, „căci dacă Domnia Ta vei întârzia, vom fi cu siguranță fiii pierzaniei" (nam si tardaverit Eadem, pro certo sumus filii perdicionis).

Faptul că, siliți de evenimente, caransebeșenii au ajuns la sentimente mai bune față de cauza ferdinandistă, nu i-a făcut nicidecum să uite de apărarea și respectarea privilegiilor și drepturilor de care se bucurau. În aceeași

[13] Á. Károlyi, *op. cit.*, nr. 219, p. 58: „...omnes opportunas vias et rationes (Dominacio Tua — n.n.) eosdem Sebesienses et Lugasienses hortando et monendo atque auxilia ei etiam prestando, *ut tam alienati reducantur* (subl. n.) quam ii qui bene animati sunt retineantur. Et proinde Dominacionis Tuae institutum de praemittendis aliquot centum equitibus, qui omnibus animum addant eosque in fide et fiducia ferendorum subsidiorum contineant".

[14] Vezi scrisoarea din 19 decembrie 1551 adresată de Ștefan Losonczy generalului Castaldo: „De intencione, quam versus Bechykereky concluseramus, supersedere licuit, quia Sebesienses, quibus scripseram, nullo pacto venire voluerunt et in aliis (probabil și lugojeni — n.n.) suspicio erat, an veniant.", cf. Fr. Pesty, *Krassó*, vol. IV, doc. 411, p. 58.

[15] Așa cum a recunoscut-o chiar comisarul Gheorghe Rakovszky într-o scrisoare adresată lui Ferdinand I, cetatea Lugojului era din punct de vedere militar cu totul improprie, ea aflîndu-se în nucleul așezării urbane civile („castrum Lugas in ipsa civitate Lugas habitum"), cf. Fr. Pesty, *Krassó*, vol. II/1, p. 394. În ceea ce privește fortificația de la Caransebeș, aceasta necesita reparații copioase, lucrări care au fost încredințate, la începutul lunii ianuarie 1552, arhitectului și inginerului Alessandro Cavolini da Urbino, cf. Fr. Pesty, *Szörény*, vol. II, p. 135.

[16] La 15 ianuarie 1552, într-o scrisoare adresată lui Ferdinand I, generalul Castaldo s-a văzut nevoit să recunoască imposibilitatea de a da Caransebeșului și Lugojului vreun ajutor bănesc, deoarece în chiar casieria de la Sibiu nu se mai găsea nici un florin, cf. Fr. Pesty, *Szörény*, vol. II, p. 135.

[17] Vezi doc. I.

[18] Vezi supra nota 12.

[19] Vezi doc. I.

zi de 22 ianuarie 1552, când îşi manifesta disponibilitatea de colaborare cu generalul Castaldo, sfatul Caransebeşului a ţinut să-i ceară, printr-o scrisoare separată [20], intervenţia pe lângă Ştefan Losonczy, pentru ca acesta să restituie oraşului fără întârziere satul Ticvani [21], care îi aparţinuse de drept chiar dacă fusese ocupat în mod arbitrar de fostul comite de Timiş, Petru Petrovici. Cu aceeaşi hotărâre caransebeşenii au cerut generalului Castaldo şi soluţionarea altei probleme stringente de care depindea angajamentul lor militar: cea a trimiterii banilor necesari plătirii şoldei lefegiilor din garnizoana cetăţii. Demersul lor n-a rămas fără rezultat. La 5 februarie 1552 generalul Castaldo l-a încredinţat pe Ferdinand I, că ar fi convenit cu trimişii Caransebeşului şi Lugojului (se pare, o solie comună) atât în privinţa plăţii soldelor cât şi a activităţii inginerului Alessandro Cavolini da Urbino legate de repararea fortificaţiilor celor două cetăţi [22]. Având pe semne cunoştinţă de schimbarea survenită în atitudinea caransebeşenilor şi lugojenilor, Bernardo Aldana, deţinând pe atunci comanda cetăţii Timişoara, s-a adresat, la 9 februarie 1552, nobilimii din districtul Caransebeş, ca împreună cu iobagii ei să ia armele şi să pornească împotriva lui Kasîm paşa, care ar pregăti un atac de mari proporţii [23]. Stăpâniţi însă în continuare de neîncredere, caransebeşenii, în loc să dea curs cererii lui Aldana, s-au adresat generalului Castaldo, solicitându-i, la rândul lor, trimiterea unor trupe de ajutor şi a unor piese de artilerie cu muniţia aferentă. Strâmtorat la rându-i, Castaldo nu le-a răspuns caransebeşenilor decât cu vagi promisiuni [24]. Astfel solia „la nivel înalt" a Caransebeşului [25] — din ea făceau parte primjudele (primarul oraşului) Gheorghe Vaida [26], castelanul districtului Francisc Măcicaş (Macskásy) [27], precum şi fruntaşii (fratres principales) Francisc Bakocsy şi Andrei Berta —, revenită acasă cu mâna goală, n-a făcut decât să sporească neliniştea concetăţenilor ei faţă de eficienţa colaborării cu împuternicitul regimului habsburgic din Transilvania. Îngrijorarea caransebeşenilor a fost de altfel cât se poate de întemeiată, mai ales după ce, printr-un firman emis de sultanul Süleyman Kanunî la Adrianopol, în intervalul 17—25 februarie 1552 [28], între a cărui adresanţi se numărau printre alţii atât căpitanii lefegiilor sârbi din Banat Nikola Črepović (Cerepoviki Nikola), Djordje Klinčić (Qlinğik Yuri) şi Peter Božić (Božik Petri) cât şi

[20] Vezi doc. II.

[21] Acest document reprezintă cea mai veche atestare documentară *certă* a localităţii Ticvani, menţionarea, la 1437, a unui oarecare Petrus Tygvan (cf. Fr. Pesty, *Krassó*, vol. II/2, Budapesta, 1884, p. 241—242) nefiind convingătoare ca argument toponomastic.

[22] Fr. Pesty, *Szörény*, vol. II, p. 135.

[23] K. Czimer, *op. cit.*, p. 215.

[24] Vezi scrisoarea lui Castaldo catre caransebeşeni din 15 februarie 1552, la S. Barabás, *Erdély történetére vonatkozó regesták 1551—1553-ig*, in „Történelmi Tár", 1891, p. 644.

[25] Vezi doc. III şi Fr. Pesty, *Szörény*, vol. III, Budapesta, 1878, doc. 198, p. 264.

[26] Primjude (primar) al Caransebeşului încă din 1551. În 1555 Gheorghe Vaida a ocupat dregatoria de castelan al districtului Caransebeş, cf. Fr. Pesty, *Szörény*, vol. I, Budapesta, 1877, p. 320.

[27] Franciscus Machkassy, castellanus districtus Karansebesiensis, cf. *ibidem*.

[28] Textul osman şi traducerea in limba germană au fost publicate de A.C. Schaendlinger, *Die Schreiben Süleymans des Prächtigen an Vasallen, Militärbeamte, Beamte und Richter*, Viena, 1986 (Osmanisch-türkische Dokumente aus dem Haus-, Hof- und Staatsarchiv zu Wien, Teil 2, in colecţia: Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften, vol. 183), doc. 14, p. 26—28. Vezi şi E.D. Petritsch, *Regesten der osmanischen Dokumente im Österreichischen Staatsarchiv*, vol. I (1480—1574), Viena, 1991 (Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, Ergänzungsband 10/1), nr. 171, p. 75.

locuitorii din Caransebeș (Qara Șeb) și Lugoj (Lugoșan), aceștia, învinuiți de tulburările produse în Transilvania prin pătrunderea trupelor lui Ferdinand, erau somați să ia armele împotriva „nemților" (nemce), să i scoată din țară și să revină la credința datorată reginei Isabella și fiului ei Ioan Sigismund. Celor care ar fi încălcat această poruncă, firmanul nu le a lăsat mai nici o îndoială asupra urmărilor funeste la care se expuneau: „Cu mila Măriei Sale Allah cel preaînalt și al cărui nume este preaslăvit, necredincioșii care s-au răsculat să fie pedepsiți în chip aspru, așa încât să le fie și altora spre pildă. În Țara Ardealului nu va mai *rămâne piatră peste piatră* şi toți (locuitorii — n. n.) vor fi trecuți prin ascuțișul sabiei, iar neamurile și familia lor vor fi luate în robie și chinuite și ținutul lor va fi pârjolit. Căința târzie va fi zadarnică. Dacă veți păstra însă cetățile pentru fiul regelui (Ioan Sigismund Zápolya—n. n.) și veți fi loiali, atunci vă voi ierta păcatele și, la umbra ocrotirii mele, vă voi ferici cu mila mea sporită". În fața acestei amenințări, sfatul Caransebeșului s-a adresat din nou generalului Castaldo, la 5 martie 1552 [29], deoarece, înțelegând „pe față" (palam) că turcii s-ar pregăti de atac, „ne temem mult de viclenia lui (a dușmanului —n. n.) ca nu cumva să ne înșele în orice clipă" (de eius astucia valde timemus, ne utcumque defraudeant).

De această dată caransebeșenii au cerut nu numai bani (pecunia stipendiaria) pentru plata a 200 de călăreți, ci și trimiterea a 200 de haiduci sârbi [30], a căror prezență să îngăduie garnizoanei cetății întreprinderea unor raiduri împotriva trupelor otomane învecinate. Banii ceruți de sfatul Caransebeșului au fost socotiți cu atât mai necesari, cu cât „mulți bărbați viteji" (multi viri strenui) din garnizoana cetății, „care sînt obișnuiți dintru început să slujească pentru leafă" (qui ab inicio consueti sunt utere stipendia), intenționau să intre în solda altor domni din Transilvania. Cum însă cetatea nu-și putea îngădui să piardă niște oșteni experimentați, sfatul caransebeșan a cerut trimiterea de urgență a banilor pentru plata soldelor printr-un om de încredere, care să dea leafă doar celor „pe care îi va socoti vrednici să o primească" (quos viderit dignos esse ad levanda stipendia) [31]. În fine, caransebeșenii au cerut generalului Castaldo desemnarea unui „om de vază" (unam personam capitalem), care urma să le fie „căpetenie și conducător", adică să ocupe dregătoria vacantă de ban. Drept candidați agreați, sfatul Caransebeșului i-a nominalizat pe Ioan Török, Melchior Bethlen, Gabriel Bethlen sau Bartolomeu Horváth [32]. Cererea a fost socotită cu atât mai indreptățită, cu cât Bernardo Aldana, precum și alți comandanți militari, profitând de vacanța dregătoriei de ban, le poruncise să caransebeșenilor să pornească în ajutorul Seghedinului amenințat de turci [33]. Trimi-

[29] Vezi doc. IV.

[30] Vezi scrisoarea din 9 martie 1552 a generalului Castaldo către Ferdinand I, la Fr. Pesty, *Szörény*, vol. II, p. 136.

[31] Vezi doc. IV. Această cerere fusese adresată de caransebeșeni și prin scrisoarea lor din 22 ianuarie 1552, vezi doc. II.

[32] În această privință preferințele caransebeșenilor, care se întemeiau pe privilegiile lor de a-și desemna singuri banul, au diferit de opțiunea generalului Castaldo care, într-o scrisoare adresată lui Ferdinand I la 7 martie 1552, recomanda insistent numirea cât mai grabnică a lui Ioan Glesan in dregătoria vacantă cf. S. Barabás, *op. cit.* p. 652.

[33] Pentru operațiunile militare otomane îndreptate împotriva Seghedinului în anul 1552, cf. I. Szántó, *Az 1552. évi szegedi hadjárat*, în „Acta Universitatis Szegediensis", Acta Historica, tom XXIX, Szeged, 1969.

terea unor trupe din garnizoana proprie la o distanță de 24 de mile, în vreme ce contingentele osmane și ale Țării Românești se aflau doar la 8 mile depărtare, a fost socotită inoportună, „deoarece, atâția câți suntem aici nu putem apăra nici locul întărit, nici zidurile dacă dușmanul vine asupra noastră" (quoniam, quanti et quoti sumus hic, nec forte locum, nec murum defendere possemus si hostis veniret super nos). Singurul rezultat obținut de caransebeșeni din partea generalului Castaldo a fost trimiterea unei sume de bani pentru plata a 240 de călăreți din garnizoană [34].

Demersurilor întreprinse pe lângă generalul Castaldo de caransebeșeni li s au alăturat în tot acest timp cele ale lugojenilor. După ce încă în februarie 1552 la generalul-comandant al Transilvaniei fusese trimisă cu cereri de ajutor o solie a lugojenilor, la 22 martie 1552 [35] sfatul Lugojului i-a anunțat lui Castaldo plecarea unei delegații „la nivel înalt", formată din judele Martin Luca [36] și juratul Grigore Balog. Motivele care au determinat această solie au fost fără îndoială informațiile primite de lugojeni despre pregătirea unei expediții otomane „atât pe uscat cât și pe apă" (expedicione tam campestri quam navali) și teama generată de aceasta (multum timemus), deoarece „noi suntem părăsiți în câmp, lipsiți fiind de orice întăritură" (nos nudi omnibus muncionibus in campo disidimus). Prin solii săi, sfatul Lugojului a cerut lui Castaldo atât trimiterea de material militar (bombarde, praf de pușcă pentru bombarde, săcălușuri și archebuze) [37] cât și de archebuzieri, tunari și a unui arhitect pentru repararea și modernizarea fortificațiilor, în total cel puțin 400 de lefegii pentru care se solicita și asigurarea banilor de soldă. Acționând în consens cu sfatul Caransebeșului, solia lugojană a mai cerut lui Castaldo și trimiterea unei „persoane de vază" (personam aliquam capitalem) — este vorba, desigur, de numirea unui ban —, care urma să preia conducerea și să ordone „vecinilor noștri, atât nobili cât și nenobili, să ne fie spre tot ajutorul și sprijinul la ridicarea întăriturilor noastre" (vicinis nostris, tam nobilibus quam ignobilibus, ut ad errigendum municiones in nostri ⟨medium—n. n.⟩ assint omni adiutorio et ope) [38]. Odată cu lugojenii, sfatul Caransebeșului — luând cu siguranță în considerare evoluția situației de pe teatrul militar din Banat (iminența declanșării unei mari ofensive otomane) — și-a sporit presiunile asupra generalului Castaldo, cu intenția de a-și redobândi drepturi și privilegii ce fuseseră încălcate. Astfel, printr-un memoriu adresat lui Castaldo în martie 1552 [39], „judele, jurații, consulii și toți locuitorii' din Caransebeș au solicitat înainte de toate trimiterea unui „căpitan" — de fapt numirea unui ban [40] — împreună cu ajutoarele necesare apărării orașului. Continuând acțiunea de

[34] Vezi scrisoarea din 9 martie 1552 a generalului Castaldo către Ferdinand I, la Fr. Pesty, *Szörény*, vol. II, p. 136.

[35] Vezi doc. V.

[36] În documentele emise la Lugoj și publicate în anexă, judele Martin Luca este citat într-un singur caz cu prenumele *Martin*, în rest fiind mereu amintit ca *Ioan* Luca. Ca jude al Lugojului, Martin Luca este amintit pentru prima oară în anul 1546, cf. Fr. Pesty, *Krassó*, vol. II 1, p. 403.

[37] Tunuri de câmp ușoare, având calibrul 4—10 livre, numite și săcăluș (din ung. *szakállos agyú;* in lat. *tarbata*).

[38] Vezi doc. V.

[39] Vezi doc. VI. Deși nedatat, credem că memoriul a fost redactat — așa cum o sugerea a contextul — în luna martie 1552.

[40] Vezi supra nota 32.

recuperare a unor bunuri care aparţineau orașului [41], comunitatea caransebeșană, a cerut ca lui Ștefan Losonczy, noul comite de Timiș, să i se ordone să retrocedeze moșia și castelul Bocșa, pentru a căror obţinere se cheltuiseră deja 100 florini. Cererea a fost motivată prin faptul că ,,întotdeauna castelul cu moșia au ţinut de noi" (castellum cum possessione una semper ad nos pertinuit), populaţia fiind sporită cu ţărani aduși acolo de către orașul Caransebeș (quem nos colonis eciam decorare fecimus). Mai mult, venitul Bocșei, inclusiv cel al minelor de aur de acolo, era folosit la fortificarea cetăţii și orașului. De aceea comunitatea caransebeșană a socotit donarea Bocșei către Ilie Românu (Oláh) și Ștefan Românu (Olah) nu numai drept un prejudiciu material, ci și un impediment pentru asigurarea propriei capacităţi de apărare [42]. Cu aceeași stăruinţă, caransebeșenii au pretins prin memoriul din martie 1552 să le fie restituită și Mehadia, ,,moșie pe care am stăpânit-o dintru început" (quam possessionem nos à principio possedimus), dar care fusese donată de Martinuzzi lui Vlasiu Românu (Oláh). Mehadia a prezentat pentru caransebeșeni un interes deosebit mai ales prin turnul de observaţie de acolo, în care — susţin ei — ar fi avut mereu (semper) observatori (speculatores) și ar avea și acum dacă l-ar stăpâni, mai cu seamă că acesta se afla în imediata apropiere a turcilor [43].

Deocamdată ne lipsesc informaţiile documentare care să îngăduie reconstituirea — măcar și parţială — a soartei Caransebeșului și Lugojului între Habsburgi și Poartă în lunile aprilie-mai 1552. Este însă de presupus cu mare probabilitate că, în faţa semnelor tot mai evidente de pregătire a marii campanii de vară de către otomani, cele două sfaturi orășenești vor fi intensificat, pe de o parte, acţiunile de iscodire în tabăra turcească, iar, pe de altă parte, vor fi asaltat pe generalul Castaldo și pe Ștefan Losonczy, comite de Timiș și ,,căpitan general al părţilor de jos ale regatului", cu noi cereri de ajutor în trupe, armament și bani.

Odată cu concentrarea, în luna mai 1552, mai întâi la Plovdiv, iar apoi la Sofia, a oștilor otomane destinate campaniei din Banat [44] se reînnoadă șirul informaţiilor documentare privind confruntarea Caransebeșului și Lugojului cu evenimentele hotărâtoare pentru soarta lor viitoare.

[41] Vezi doc. II și nota 21 referitoare la cererea de restituire a satului Ticvani.

[42] Un raport al comisarului Gheorghe Rakovszky adresat lui Ferdinand in 1552 amintește că Jdioara și cetatea *Baczka* (Bocșa), care ţin de Timișoara, sunt in stăpânirea caransebeșenilor și lugojenilor; la fel ca Lugojul, Bocșa ar fi un loc foarte potrivit, de unde să se exercite administrarea banatului de Severin. Se pare că Bocșa a fost ocupată de otomani după cucerirea cetăţii Timișoara (26 iulie 1552), cf. Fr. Pesty, *Krassó*, vol. II 1, p. 58.

[43] Despre donjonul de la Mehadia, cf. N. Săcară, ,,*Castrum Myhald*", în ,,Tibiscus", vol. IV (1975), p. 167—183. Temeiul legal al pretenţiei caransebeșenilor este de pus sub semnul întrebării, știut fiind că Mehadia avea statutul unei cetăţi regale. Ce-i drept, in 1559 un nobil caransebeșan, Petru Găman, deţinea dregatoria de castelan al districtului Mehadia (cu sediul în cetatea Mehadiei), dar la fel de adevărat este și faptul că in 1563, cu prilejul dietei de la Turda, caransebeșenii s-au plans ca cei din Mehadia nu le mai recunosc autoritatea și nu le mai plătesc dările. Pînă la urmă dieta ardeleană a hotărît ca cei de la Mehadia să presteze Caransebeșului dări și slujbe, să recunoască autoritatea banului și să indeplinească servicii militare alături de caransebeșeni, cf. Fr. Pesty, *Szörény*, vol. II, p. 335.

[44] Pentru desfășurarea campaniei din Banat din 1552, cf. K. Czimer *op. cit.*, p. 308 376 și, mai nou, I. Szántó, *A Temesvidék és a Marosvölgy várainak török uralom alá jutá a 1552-ben*, în ,,Századok", nr. 1/1971.

La 16 mai 1552, din tabăra de la Sofia, Ahmed pașa, al doilea vizir, a adresat lui Ioan Glesan, noului ban al Caransebeșului și Lugojului [45], un ordin [46] prin care, reluând recriminările mai vechi de încălcare a credinței față de regina Isabella și de Ioan Sigismund Zápolya, îi poruncea ca „adunându vă laolaltă cu toți frații și prietenii voștri, să hotărâți de a i scoate din țară pe dușmanii nemți și să i repuneți în stăpânire pe fiul regelui Ioan împreună cu regina și să l primiți ca rege al vostru cu cinste și ascultare" (cum omnibus fratribus et amicis vestris in unitate se congregati et concluditi, ut hostes Germanos de regno expellatis et filium regis Johannis unacum regine in regnum introducetis ac honorabiliter et obedienter pro rege vestro accipiatis). În cazul în care ar fi dat ascultare acestei porunci, Ahmed pașa s a arătat gata că „vreau să i înfățișez tot ce veți cere Maiestății Imperiale și să obțin de la aceasta și vreau să lucrez atât de mult pentru voi pe lângă Împărat, încât vei avea din partea Maiestății Imperiale uriașe milostiviri, binefaceri și onoruri și vei fi domn deloc neînsemnat în zisa țară" (tunc ea quacunque peticritis apud Caesaream Maiestatem exhibere et procurare volo et tantum apud Imperatorem pro vos laborare volo, quod ab Caesarea Maiestate immensas gracias, clemencias et honores habebitis et non parvus in dicto regno dominus eritis). Dacă lugojenii și caransebeșenii n ar fi dat însă ascultare acestei porunci, atunci i-ar fi lovit grea pedeapsă, „iar zisa țară va fi distrusă în așa fel, încât nu va mai rămâne piatră peste piatră și după aceea nici răutățile și înșelăciunile lui Ferdinand sau ale altuia nu vă vor fi de niciun folos" (et dictus regnus taliter destructus erit, ut ne lapis supra lapidem manebit, neque postea malicie et fraudolentie Ferdinandis vel alicuius vobis adiuvabit). Această amenințare n-a rămas fără efect asupra caransebeșenilor, expuși nemijlocit înaintării oștilor otomane, făcîndu i să cumpănească serios asupra atitudinii lor viitoare.

De altfel, la 2 iunie 1552, Losonczy i-a scris cu justificată îngrijorare lui Ferdinand I despre comportamentul caransebeșenilor: „Acești caransebeșeni sunt atât de încăpățânați din fire și de șovăitori, încât se clatină cu ușurință." (Isti Sebesienses ita sunt animo obstinato et vacillantes, quod facile labuntur) [47]. În aceeași zi de 2 iunie 1552 primarul (iudex supremus) Caransebeșului, Gheorghe Peica [48], împreună cu întreg sfatul orășenesc, i a scris lui Losonczy [49] pentru a-i face cunoscute informațiile de interes militar aduse de două iscoade. Potrivit celor relatate de iscoada venită de la Orșova, oștile sangeacbeilor s a fi adunat la Wywar [50] pentru a porni de a lungul Dunării în sus spre Haram. Turcii ar fi răspîndit zvonul, că i ar urma

[45] După cum se vede, generalul Castaldo a reusit pînă la urmă să-și impună candidatul la dregatoria de ban. Numirea lui Ioan Glesan pare să fi avut loc in aprilie-mai 1552, cu toate că el este amintit documentar in noua sa calitate abia în iulie 1552, cf. doc. XVI. Credem că, prin porunca din 16 mai 1552, Ahmed pasa i se adresa lui Ioan Glesan deja în calitatea sa de ban al Caransebeșului și Lugojului, formulele de adresare îndreptățind această supoziție.

[46] Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, *Turcica*, I, 9, Konv. 4, (1552 I—VI), fol. 48.

[47] Fr. Pesty, *Szörény*, vol. I, p. 295. Credem că cererea lui Losonczy, aflat pe atunci la Pîncota de numire a unui ban, rugăminte adresată lui Ferdinand I cu aceeași ocazie, se datora faptului că nu era, poate, de acord cu persoana lui Ioan Glesan.

[48] Intre 1544—1548 Gheorghe Peica, cunoscut si sub numele de *Jurcă* Peica, fusese unul din cei doi castelani ai districtului Caransebeș, cf. Fr. Pesty, *Szörény*, vol. I, p. 320

[49] Vezi doc. VII.

[50] Localitatea aflată pe malul drept al Dunării, în fața Orșovei.

și oastea Țării Românești, care premergea trupele de sub comanda lui Ahmed pașa, ce părăsiseră Sofia. Iscoada caransebeșană venită de la Haram a relatat că ar fi văzut personal pregătirile făcute de turci pentru construirea unui pod peste Dunăre (aducerea de grinzi, scânduri și odgoane). Așa după cum au afirmat ambele iscoade, intenția oștii otomane ar fi fost să pornească un atac concertat asupra Timișoarei și a Caransebeșului. După numai o zi, la 3 iunie 1552, sfatul Lugojului s a adresat, la rându-i, lui Losonczy [51], întregind informațiile caransebeșenilor despre acțiunile trupelor otomane. Astfel, la cetatea Haram ar fi fost aduse 360 nave goale necesare la construirea podului, precum și multe nave de transport pline cu alimente. Prin mesagerul lor sârb Cvetko, lugojenii, preocupați între timp de întărirea fortificației proprii, i-au cerut lui Losonczy ajutor, deoarece „ne temem să nu fim cea dintâi și mai la îndemână pradă a turcilor" (nos timemus, ne prima et prompta preda Thurcis fiamus). Veștile alarmante despre progresele înregistrate de trupele otomane n-au întârziat să i alarmeze și mai mult pe caransebeșeni. La 4 iunie 1552 sfatul Caransebeșului l-a trimis pe juratul Nicolae Lazăr cu o scrisoare la generalul Castaldo [52], prin care îi aducea la cunoștință că turcii construiseră deja până la jumătate podul peste Dunăre de la Haram și continuau lucrările fără încetare. Potrivit informațiilor unei alte iscoade venite de la Haram, acolo ar fi ajuns deja avangarda oștii lui Ahmed pașa, circulând de asemenea zvonul că și sultanul în persoană s-ar fi pus în mișcare cu o oaste „uriașă" (ingens). Teama caransebeșenilor, pe care o mărturiseau deschis lui Castaldo, era cu atât mai mare, cu cât primiseră o scrisoare din partea lui Ahmed pașa [53], prin care acesta le vestea venirea sultanului în persoană pentru a lua parte la campania din Banat.

În aceeași zi de 4 iunie 1552 caransebeșenii i-au scris și lui Losonczy [54], făcându-i cunoscute ultimele informații de ordin militar și avertizându-l în privința somației ce le fusese adresată de Ahmed pașa, din cuprinsul căreia se vădea limpede „cu câtă fățărnicie și viclenie înțelege (Ahmed pașa—n. n.) să ne amăgească și să ne înșele pe noi și întreaga țară" (qua falsitate et adulacione intendit nos ac totum regnum seducere et fefellere). Peste numai o zi, la 5 iunie 1552, sfatul Lugojului i a adus la cunoștință lui Losonczy [55] primirea unei scrisori cominatorii din partea lui Ahmed pașa — cu siguranță identică în spirit și literă cu cea trimisă caransebeșenilor —, plângându se amarnic că „suntem lipsiți de orice întăritură" (nudi omni fortalicio) și implorând acordarea unui ajutor. La 6 iunie 1552 atât autoritățile orașului si districtului Caransebeș cât și cele ale orașului Lugoj s-au adresat generalului Castaldo [56], aducându-i la cunoștință ultimele informații furnizate de o iscoadă întoarsă de la Haram: podul de vase de acolo era terminat, iar întreaga oaste a lui Ahmed pașa se găsea concentrată în acel loc. În aceste condiții este destul de surprinzător faptul că lugojenii și caransebeșenii au crezut că vor deveni obiectivul proxim al atacului otoman. Judecând însă

[51] Vezi doc. VIII.

[52] Vezi doc. IX.

[53] Credem că este vorba de scrisoarea din 16 mai 1552 trimisă banului Ioan Glesan cf. supra nota 46.

[54] Vezi doc. X.

[55] Vezi doc. XI.

[56] Vezi doc. XII.

lucrurile sub imperiul teroarei față de un atac otoman iminent, conducerile celor două orașe bănățene nu aveau cum să sesizeze că se aflau pe o direcție, în acel moment cu totul secundară, a ofensivei otomane, efortul principal al acesteia îndreptându se împotriva Timișoarei. Losonczy, copleșit între 2 și 5 iunie 1552 de nu mai puțin de patru apeluri de ajutor ale caransebeșenilor și lugojenilor și temându-se ca aceștia să nu treacă de partea inamicului socotindu-se părăsiți, le-a cedat acestora 100 dintre cei 200 archebuzieri plătiți direct de Ferdinand I. În același timp comitele de Timiș l a trimis la Caransebeș pe unul dintre castelanii Timișoarei însoțit de un nobil de vază, pentru a i îndemna pe locuitori la o rezistență susținută. Totodată Losonczy a apelat și la generalul Castaldo pentru a trimite caransebeșenilor trupe de ajutor [57]. Veștile care i-au parvenit de la Caransebeș la 10 iunie 1552 [58] au fost pentru un comandant militar cu experiența lui Losonczy cât se poate de limpezi în privința sensului de desfășurare a campaniei otomane și a soartei Timișoarei.

Faptul, că odată încheiată concentrarea trupelor otomane la Haram în acea zi de 10 iunie, acestea urmau să înceapă trecerea Dunării, îi va fi întărit convingerea că nu Caransebeșul și Lugojul erau obiectivele cele mai amenințate. Detaliile care i au fost oferite de caransebeșeni prin scrisoarea lor din 16 iunie 1552 [59], n-au făcut decât să-i confirme lui Losonczy o evidență de neocolit: punctul de greutate al atacului otoman îl reprezenta Timișoara. Într adevăr, reușind să pătrundă până în cortul lui Ahmed pașa, ale cărui trupe se aflau concentrate lângă Haram, în taberele de la Mlawa și Kazonleg, iscoada caransebeșenilor a putut constata că vizirul mai aștepta doar venirea oștilor tătărăști pentru a se pune în mișcare. Potrivit relatării sale, oastea otomană era „uriașă" (ingens), chiar dacă mulți dintre osteni nu aveau arme (valde inermes). Până la data prezenței iscoadei în tabăra otomană, podul de vase fusese trecut doar de pedestrași și ieniceri, care înălțaseră pe malul stâng al Dunării o tabără de circa 100 de corturi. Zi și noapte continuau să vină noi trupe turcești; de asemenea, începuse și construirea mai multor poduri peste râul Caraș, în apropiere de vărsarea lui în Dunăre. În aceste condiții noi, cererile de ajutor adresate de caransebeșeni îi vor fi părut lui Losonczy cu totul deplasate. Apelurile caransebeșene au avut însă mai mult succes la generalul Castaldo. Astfel, la 20 iunie 1552, judele primar al Caransebeșului, Gheorghe (Jurcă) Peica [60], a reușit să obțină din arsenalul de la Sibiu [61] 12 archebuze de Nürnberg, două săcălușuri (falconete) cu două țevi, 4 archebuze cu două țevi, 3 centenari 97 livre praf de pușcă [62], 2 centenari 50 livre plumb și 10 mănunchiuri fitile de aprindere [63]. Odată cu împresurarea Timișoarei de către oastea oto-

[57] Fr. Pesty, *Szörény*, vol. II, p. 138 (scrisoarea din 11 iunie 1552 a lui Losonczy către arhiducele Maximilian).

[58] Vezi doc. XIII.

[59] Vezi doc. XIV.

[60] Vezi supra nota 48.

[61] Vezi doc. XXI.

[62] 1 centenar 100 livre 1 livra 0,560 kg.

[63] Aceasta a fost, de altfel, și singura livrare de armament și muniție obținută de orașul și cetatea Caransebeș în 1552 din arsenalul de la Sibiu. Comparativ cu aceasta, iată ce au primit din arsenalul de la Sibiu în perioada martie-iulie 1552 alte două cetăți bănățene de cea mai mare importanță: *Timișoara și Lipova împreună* — 10 centenari plumb, 200 ghiulele de săcăluș, 20 mănunchiuri fitile de aprindere și 2 săcălușuri cu două țevi la 6 aprilie; 15 cen-

mană și începerea asediului (29 iunie 1552), caransebeșenii n-au mai avut cum să se aștepte la vreun ajutor din partea lui Ștefan Losonczy [64]. În aceste condiții singura speranță a Caransebeșului și Lugojului în primirea de sprijin a rămas generalul Castaldo, aflat la rându-i în dificultate financiară [65].

Știrile alarmante primite din tabăra otomană au avut în această situație darul să sporească și mai mult teama, vecină cu panica, a sfaturilor de la Caransebeș și Lugoj. În acest sens relatarea negustorului caransebeșan Toma Micșa [66], ținut în captivitate vreme de câteva zile în tabăra lui Ahmed pașa, pare că a avut o înrâurire decisivă pentru adoptarea atitudinii viitoare a caransebeșenilor și lugojenilor. Plecat cu mărfuri spre Dunăre, Toma Micșa a fost luat prizonier de către osteni otomani, care l-au dus în fața lui Ahmed pașa. De teamă, negustorul caransebeșan a relatat otomanilor, în cursul interogatoriului care i-a fost luat, tot ceea ce îi era cunoscut în legătură cu apărarea orașului natal. Ținut captiv în cortul secretarului sultanului, Micșa a avut ocazia să înregistreze în amănunțime efectivele, de-a dreptul impresionante, ale oștii otomane [67]: 2 300 ieniceri din oastea de curte, 20 000 lefegii (alafachye), timarioți și spahii plătiți zilnic din visteria imperială, 24 toboșari și trâmbițași; singur Ahmed pașa avea pe lângă sine 3 000 de lefegii. Acestor osteni li s-au adăugat 4 000 de tătari, apoi trupele lui Kasîm pașa (fostul beilerbei de Buda, devenit în toamna anului 1551 sangeacbei de Bečej), cele ale lui kîzlarağasî (șeful haremului și al eunucilor), cele ale lui Mehmed sangeacbei de Silistra (Iliaș, fiul trecut la islamism al lui Petru Rareș) și ale sangeacbeiului Herțegovinei Sinan pașa (fost beilerbei al Anatoliei), precum și oștile tuturor sangeacbeilor „din această parte a mării" (ex ista parte maris), adică din regiunile europene ale Imperiului otoman. Efectivele tuturor acestor trupe n-au fost însă cunoscute lui Toma Micșa.

În ceea ce privește artileria, negustorul caransebeșan a înregistrat 26 bombarde mari de asediu (din care 4 trase de 28 de boi fiecare, iar restul de 22 de 10 sau 16 boi fiecare) și 163 mortiere de cîmp (unele trase de 2 cai, altele de 4 cai). La fel de impresionante i s-au înfățișat negustorului caransebeșan și mijloacele de transport ale oștii otomane: 300 cămile pentru transportul prafului de pușcă, a ghiulelelor și altor piese de armament, 1 000 căruțe destinate transportului de provizii (orz, grâu, făină) și 4 000 căruțe pentru transportul diferitelor materiale necesare unui asediu (sape, scoabe etc.). Încercând o evaluare globală a efectivelor otomane, Toma Micșa le-a cifrat la 140 000 de oameni, cu mențiunea, că doar jumătate erau osteni apți de luptă, ceilalți 70 000, lipsiți de arme și neavând nici o valoare combativă, fiind folosiți doar la operațiunile de transport. Chiar dacă se elimină exagerările inerente în aprecierea efectivelor otomane, pro-

tenari de plumb la 19 iulie; 2 centenari 51 livre praf de pușcă la 25 iulie; *Timișoara* (separat) — 50 ghiulele de săcăluș la 6 aprilie; 20 archebuze de Nürnberg cu țeavă lungă și scurtă la 27 aprilie, cf. doc. XXI.

[64] În garnizoana Timișoarei asediate au luptat și 100 pedestrași de la Caransebeș, cf. K. Czimer, *op. cit.*, p. 319.

[65] S. Barabás, *op. cit.*, p. 653.

[66] Vezi doc. XV, scrisoarea din 6 iulie 1552 a lui Toma Micșa către generalul Castaldo și voievodul ardelean Andrei Báthory.

[67] Datele lui Toma Micșa sunt până în prezent cea mai precisă și amănunțită prezentare a efectivelor otomane.

porțiile oștii dislocate în Banat rămân impresionante, mai ales dacă sunt raportate la numărul trupelor ce urmau să le stea împotrivă [68]. Informațiile aduse de Toma Micșa din tabăra turcească au fost de mare importanță pentru caransebeșeni datorită faptului că le demonstrau cu limpezime intenția armatei otomane de a asedia și cuceri Timișoara, urmând ca de acolo să se îndrepte spre Seghedin și Szolnok, iar mai apoi spre Eger. În acest fel sfatul Caransebeșului a avut dovada că orașul și cetatea nu vor fi ținta directă a unui atac otoman, fapt care, în evoluția evenimentelor, n-a rămas fără influență asupra adoptării unei decizii. Chiar și eliberarea din captivitate a lui Toma Micșa de către otomani pare că n-a fost străină de o manevră psihologică a lui Ahmed pașa, ale cărei roade avea să le culeagă în vara târzie a anului 1552 prin supunerea fără luptă a Caransebeșului și Lugojului la plata haraciului.

La 15 iulie 1552, banul Ioan Glesan, precum și sfaturile Caransebeșului și Lugojului, au primit vești din Timișoara asediată [69], ale cărei zile păreau a fi numărate. Ceea ce a frământat însă în mod deosebit conducerea celor două orașe a fost cererea ultimativă a lui Losonczy de a i se trimite în ajutor pedestrași din garnizoana cetăților. Într-o scrisoare adresată generalului Castaldo, caransebeșenii și lugojenii, cărora deznodământul nefericit de la Timișoara le devenise de acum limpede, au căutat să-și motiveze refuzul de a trimite acolo trupe de ajutor, sortite fără îndoială pierzaniei, cu următorul argument: ,,[...] dacă locuitorii acestui pământ (districtul Caransebeșului—n. n.) îi vor vedea pe pedestrași plecând la domnul Losonczy, ei se vor înspăimânta și mai mult, deoarece oamenii acestui oraș (Caransebeș — n. n.) și ai pertinențelor sale sunt cu toții în jurul taberelor dușmanului și îi omoară pe mulți din rândurile lui, iar orașul va rămâne aproape pustiu și fără de oșteni" (quasi deserta et sine gentibus). Mai mult, pentru a zugrăvi și mai sugestiv gravitatea situației și imposibilitatea de a se dispensa de un singur oștean, banul Glesan a ținut să adauge că ,,chiar și acești pedestrași puțini, care sunt cu mine, o șterg în fiecare zi, uneori zece, alte ori mai mulți, și dispar pe furiș" (eciam pauci isti pedites, qui mecum sunt, quottidie aufugiunt, aliquando decem, aliquando amplius, clam se subducant). Această atitudine a caransebeșenilor și lugojenilor a fost, fără îndoială, influențată și de o scrisoare de amenințare primită între timp de la Ahmed pașa, pe care cei vizați au trimis-o generalului Castaldo pentru a-și justifica atitudinea. Dar caransebeșenii și lugojenii nu pot fi nicidecum acuzați de felonie sau lașitate. Astfel, tot pe la mijlocul lunii iulie 1552 (probabil prin 17—19 iulie) [70], în apropiere de Timișoara, un detașament condus de banul Glesan s-a ciocnit cu 2 000 de turci care însoțeau un transport de artilerie. Hasan pașa, comandantul otoman, a trimis căruțele înainte, sub escorta ienicerilor, iar spahiii s-au înfruntat cu oștenii banului Glesan, care au fost până la urmă respinși [71].

[68] Astfel, efectivele garnizoanei de la Timișoara s-au ridicat în momentul începerii asediului la doar 2310 oșteni, cf. K. Czimer, *op. cit.*, p. 319. Despre efectivele Caransebeșului și Lugojului nu dispunem de nici o informație, dar, însumate, ele nu puteau depăși 1500 de oșteni.

[69] Vezi doc. XVI și doc. XVII, scrisorile adresate de banul Glesan și de sfaturile Caransebeșului și Lugojului generalului Castaldo la 15 iulie 1552.

[70] K. Czimer, *op. cit.*, p. 348.

[71] N. Isthvanfi, *Historia Regni Hungariae*, Viena — Praga, 1758, p. 200—201.

Vestea căderii Timișoarei în mâna turcilor (26 iulie 1552) a ajuns în scurt timp la Caransebeș. Ea n-a mai reprezentat nicidecum o surpriză pentru caransebeșeni, dar îi constrângea — cu posibilități de manevră mult limitate — să adopte o atitudine fără echivoc: fie să continue lupta cu sorți mai mult decât îndoielnici de izbândă alături de Habsburgi, fie să găsească un modus vivendi cu otomanii, plin și acesta de incertitudine. De aceea, la 28 iulie 1552, adresându-se generalului Castaldo și voievodului ardelean Andrei Báthory [72], banul Glesan, împreună cu sfaturile Caransebeșului și Lugojului, au făcut o nouă tentativă de a obține sprijin militar substanțial, „deoarece orașul acesta (Caransebeș — n. n.) nu este fortificat în așa fel și cu astfel de rânduială ca Timișoara, ca noi să putem rezista dușmanului" (nam civitas ista non est fortificata tali modo et ordine sicuti Themeswar, ut contra hostes resistere possemus). Momentul psihologic de mare cumpănă pentru caransebeșeni și lugojeni a fost exploatat prompt și de către otomani. Printr-o poruncă datată în intervalul 2—11 august 1552 [73], Ahmed pașa, cuceritorul Timișoarei, evocând soarta jalnică a lui Losonczy și a oamenilor săi, a cerut orașului Caransebeș să se supună în mod necondiționat. La aceeași dată și tot din tabăra așezată în fața Timișoarei (be yurt Temeșvar), Ahmed pașa, adresând un firman secuilor ardeleni în numele sultanului Süleyman [74], le-a vestit cucerirea Timișoarei și uciderea lui Losonczy, reocuparea Lipovei, precum și faptul că „toate ținuturile aflate de această parte a Mureșului și pământurile cu locuitorii de la Lugoj (Lugoș) și Caransebeș (Qara Sebeș) au fost cucerite". Afirmația legată de „cucerirea" Caransebeșului și Lugojului trebuie însă privită cu maximă circumspecție, mai ales că este infirmată de toate documentele ulterioare. Faptul că otomanilor le erau cunoscute atât importanța militară deosebită a celor două orașe, cât și dificultățile pe care le-ar fi avut de înfruntat în cazul unei organizări corespunzătoare a apărării, este cît se poate de evident [75]. În același timp, comandanților otomani nu le va fi rămas ascunsă lipsa de entuziasm a caransebeșenilor și lugojenilor de a se bate pentru Habsburgi, din partea cărora nu avuseseră nimic de câștigat. De asemenea, nu trebuie uitat faptul că direcția principală de înaintare a ofensivei otomane era dinspre Timișoara spre Ungaria centrală și de nord, Caransebeșul și Lugojul reprezentând doar obiective de importanță secundară. La rândul lor, caransebeșenii și lugojenii nu aveau nici o rațiune de a se sacrifica fără ezitare intereselor habsburgice.

În aceste condiții credem că — poate încă de la începutul expediției otomane în Banat — s-a ajuns la contacte între otomani și cele două orașe bănățene. Soluția care s-a impus până la urmă a fost acceptarea de către Caransebeș și Lugoj a plății unui haraci atât ca răscumpărare a păcii cât și ca semn al recunoașterii suzeranității otomane. De o ocupare sau cucerire otomană a Caransebeșului și Lugojului în 1552, așa cum au crezut I. Luki-

[72] Vezi doc. XVIII, unde sunt furnizate și o seamă de amănunte despre ultimile zile de asediu și capitularea Timișoarei.

[73] E. D. Petritsch, *op. cit.*, nr. 185, p. 79; vezi și K. Czimer, *op. cit.*, p. 370.

[74] Vezi textul osman și traducerea în limba germană la A. C. Schaendlinger, *op. cit.*, doc. 21, p. 35—36; vezi și E. D. Petritsch, *op. cit.*, nr. 178, p. 77.

[75] Cronicarul osman Mustafa Naima scrie, de pildă: „[...] drumurile Sebeșului (Caransebeșului — n.n.), Lugojului și Lipovei, fiind tari, nu este cu putință trecerea lor [...] căci, dacă dușmanul știe, nu se poate închipui lupta și rezistența sa", apud Cristina Feneșan-Bulgaru, *Problema instaurării dominației otomane asupra Banatului Lugojului și Caransebeșului*, în „Banatica", vol. IV, Reșița, 1977, p. 225.

nich [76] şi M. Maxim [77] nici nu poate fi vorba. Izvoarele osmane şi cele occidentale concordă în a ne prezenta supunerea prin plata haraciului şi nicidecum ocuparea sau cucerirea propriu-zisă de către otomani a celor două oraşe din Banat. Astfel cronicarul Mustafa Gelalzade scrie: „De asemenea, s au supus şi emirii vilaieturilor (conducătorii provinciilor — n. n.) numite Lugoj şi Caransebeş [...] Pe această cale au fost cucerite încă două provincii." [78]. Într o scrisoare adresată arhiducelui Maximilian, la 11 august 1552, generalul Castaldo este şi mai explicit: „Caransebeşenii şi alţi oameni tocmai i s au închinat acestuia (lui Ahmed paşa — n. n.) cu acea condiţie, ca, plătind haraciul, să rămână netulburaţi, iar acestea vor fi începutul şi calea de a ocupa paşnic toate aceste locuri şi, ceea ce este păgubitor, îndată ce le vor ocupa, le vor întări în aşa fel, încât redobândirea lor va fi fără de speranţă, aşa ca în cazul altora." [79]. Cu drept cuvânt, nu se poate vorbi de o cucerire efectivă a banatului Caransebeşului şi Lugojului în 1552, ci numai de „instaurarea dominaţiei otomane sub forma instituirii unei suzeranităţi caracterizate în primul rînd de plata haraciului" [80]. Acceptarea de principiu a plăţii haraciului de către caransebeşeni şi lugojeni trebuie deci plasată în intervalul de după căderea Timişoarei (26 iulie 1552) şi sfârşitul primei decade a lunii august 1552 (la 11 august Castaldo consemnează aceasta drept un fapt împlinit). Nu este de exclus nici faptul ca Mircea Ciobanul, domnul Ţării Româneşti, căruia îi erau bine cunoscute realităţile din Banat [81] şi care se aflase alături de Ahmed paşa în timpul campaniei împotriva Timişoarei, să fi fost unul dintre mijlocitorii acordului intervenit între otomani şi sfaturile de la Caransebeş şi Lugoj.

Nici în ceasul al doisprezecelea caransebeşenii şi lugojenii, prinşi între două focuri şi cu atât mai precauţi, nu şi-au tăiat punţile spre partida ferdinandistă, aproape paralizată după căderea Timişoarei. La 25 august 1552 autorităţile oraşului şi ale districtului Caransebeş l-au trimis la generalul Castaldo pe Grigore Mare (Gregorius Magnus) cu o scrisoare [82] prin care comunicau ultimele informaţii de ordin militar aduse de iscoadele lor: la 22 august turcii ar fi retras de la Timişoara 7 bombarde mari de asediu, intenţionând să se îndrepte fie în direcţia Gyula-Szolnok, fie spre Caranse-

[76] I. Lukinich, *Erdély területi változásai a török hódítás korában 1541—1711*, Budapesta, 1918, p. 71.

[77] M. Maxim, *Teritorii româneşti sub administraţie otomană în secolul al XVI-lea (I)*, în „Revista de Istorie", 36 (1983), nr. 8, p. 810 este de-a dreptul confuz: după ce susţine apartenenţa Lugojului şi Caransebeşului la eialetul de Timişoara în deceniul al şaptelea al secolului al XVI-lea, autorul revine, afirmând că cele două cetăţi bănăţene fuseseră retrocedate principatului Transilvaniei în anul 1554.

[78] M. Guboglu, M. Mehmet, *op. cit.*, p. 286.

[79] Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, *Hungarica*, Fasz. 66, Konv. 2, fol. 41: „Caransebenses (sic!) et alii populi illi (lui Ahmed paşa — n.n.) demum se dediderunt ea conditione, ut quodam soluto tributo, quieti maneant, verum haec erit introductio et modus ad omnia illa loca quiete occupanda et, quod malum est, quamprimum occupaverint, taliter communient, ut sicut de ceteris recuperatio desperanda sit.".

[80] Cristina Feneşan-Bulgaru, *op. cit.*, p. 227. Despre procesul de instaurare a suzeranităţii otomane, a cărui primă fază era reprezentată de supunerea unei comunităţi (a conducerii acesteia) la plata haraciului, cf. H. Inalcik, *Ottoman Methods of Conquest*, în „Studia Islamica", 2/1954, p. 101.

[81] I. D. Suciu, *Unitatea poporului român. Contribuţii istorice bănăţene*, Timişoara, 1980, p. 33—36.

[82] Vezi doc. XIX.

beș. Ceea ce i-a frământat atunci pe caransebeșeni cu adevărat a fost dorința lor de a obține din partea lui Castaldo manifestarea unei atitudini lipsite de orice echivoc, deoarece în condițiile în care erau datori să răspundă noului beilerbei al Timișoarei, Kasîm pașa, la cererea concretă de plată a haraciului, „nu îi vom mai putea duce (pe turci — n. n) cu nici un fel de lingușeli" (ultra iam nos possumus illos nullis assentacionibus portare). În cazul în care Castaldo ar fi venit în părțile lor cu întreaga sa oaste, caransebeșenii s-au arătat gata să lupte, singuri neputându-se însă opune unui dușman atât de numeros, deoarece „pentru a rezista suntem puțini și neîndestulători atât ca putere cât și ca fortificație și material de război" (pauci et insufficientes sumus illis resistere tum viribus, tum vero fortalicio et instrumentis). Comparat cu cetatea Timișoarei, Caransebeșul a fost asemuit de conducerea sa cu o „câmpie întinsă" (nos et que est municio nostra respectu Themeswar tales sumus, quales esset unum solum campum) [83].

Știrile alarmante care le-au parvenit caransebeșenilor până a doua zi (26 august 1552) [84], i-au determinat să adreseze atunci generalului Castaldo un patetic și, se pare, ultim apel de ajutor. Presați de cererea de plată a haraciului — astfel se explică pe deplin și intenția lui Kasîm pașa de a porni cu 40 000 de oșteni împotriva Caransebeșului — și „deoarece nu ne aflăm aici în vreun fel de fortăreață, ci ca pe o câmpie întinsă" (quia nos hic in nullo fortalicio, sed tanquam in planicie campi agimus), caransebeșenii i au cerut lui Castaldo să le spună limpede dacă „veți veni sau nu în ajutorul nostru, pentru a ști ce avem de făcut" (an in auxilium nobis venturos sitis vel minus, ut sciamus quid nobis faciendum sit). Temerea sfatului caransebeșan era cu atât mai mare, cu cât îi era cunoscută intenția otomanilor de a ridica împotriva sa poporul de rând din district. De aceea generalului Castaldo i s-au înfățișat două variante: fie să vină în ajutorul Caransebeșului, fie, în caz contrar, să accepte ca pe un fapt împlinit încetarea oricărei rezistențe din partea orașului și supunerea lui la cererile turcilor. Cum Castaldo era atât lipsit de mijloacele militare și financiare necesare, cât și preocupat mai mult de înaintarea otomanilor în direcția cetătii Szolnok [85], caransebeșenii au fost nevoiți să se încline în fața realității. La 11 septembrie 1552 generalului Castaldo nu i-a mai rămas decât să-i raporteze suveranului său, Ferdinand I, că Lugojul și Caransebeșul se supuseseră turcilor prin plata haraciului [86].

[83] Situației precare a fortificației și efectivelor armate i s-a adăugat și o accentuată lipsă de mijloace financiare necesare plății lefegiilor din garnizoană. Astfel, sfatul caransebeșan a cerut generalului Castaldo rambursarea tuturor cheltuielilor făcute până atunci cu trimiterea atât de multor solii, menționând că și pentru deplasarea lui Grigore Mare banii fuseseră procurați numai cu mare greutate, cf. doc. XIX.

[84] Vezi doc. XX: oastea otomană (totus et integer exercitus) și-a stabilit tabăra la Cenad, acolo fiind concentrați numeroși oșteni, dar mai ales archebuzieri; Kasîm pașa, beilerbeiul Timișoarei, ar intenționa să pornească împotriva Caransebeșului cu 40000 de oșteni.

[85] Chiar informațiile furnizate de caransebeșeni în scrisoarea lor din 26 august 1552 (doc. XX) îi ofereau argumente în acest sens: în înaintarea lor turcii devastaseră cinci localități aflate între Arad și Oradea, anume Nădab *(Nadab)*, Sintea Mare *(Zinte)*, Adea *(Aggia)*, Chișineu-Criș *(Kys Jenyw)* și Pădureni-Erdeiș *(Erdeuhegy*, azi contopit cu Chisineu-Criș).

[86] S. Barabás, *op. cit.*, nr. 283, p. 480. E foarte probabil ca haraciul plătit de Caransebeș și Lugoj să se fi cifrat la 3000—3500 florini. Cu privire la cuantumul haraciului plătit de banatul Caransebeșului și Lugojului — sumă devenita încă de la început vakif pentru săracii din orașele sfinte Mecca și Medina — vezi o analiză foarte riguroasă la Cristina Feneșan-Bulgaru, *op. cit.*, p. 228—229.

Prin politica lor circumspectă din 1551, dar mai ales din 1552, politică favorizată fără îndoială de diferite împrejurări de ordin militar și politic, Caransebeșul și Lugojul au reușit să se salveze pentru 106 ani de ocupația otomană și de includerea lor în eialetul de Timișoara. În 1658 însă, în condiții schimbate, Imperiul otoman și-a extins dominația integrală asupra fostului banat al Caransebeșului și Lugojului [87].

I

Caransebeș, 1552 ianuarie 22

Illustrissime princeps et domine, domine nobis semper graciosissime, serviciorum nostrorum fidelium in graciam suam humilimam commendacionem.

Optime meminisse poterit Eadem, quod dum hiis transactis diebus miseramus speciales fratres nostros circa Eandem in diversis negociis nostris Eidem referentes cum plena informacione, quibus auditis, rursum Eadem cum graciosa relacione dimisisset, interdum autem fraters nostri fuissent constituti aput [1] Eandem, Thurczy [1] egredierant cum copie ipsorum ac res mobiles miserorum incolarum de districto abigerunt et pastores captivaverunt et duxerunt. Cum autem post Deum altissimum et regem, dominum quoque nostrum clementissimum, Eadem sit protector noster et Eandem solum speramus esse tutorem nostrum, necesse est Eandem Vestram Illustrissimam Dominacionem de vniversis negociis necessitatibusque nostris pervenire. Meminisse itaque Eadem poterit, quod dum Eadem et thezaurarius [2] fueratis in castris constituti, tunc nos miseramus cum fratribus nostris Lugas'ensibus dominos fratres nostros precipuos circa passam in legacione, quos ibidem passa detinere fecit et modo in vinculis teneretur in Nandor Alba, loco quorum et nos alios dominos Raczianos [1], nunctios [1] scilicet dicti passe, detinere feceramus ex voluntate thezaurarii, qui et nunc aput [1] manibus nostris habentur. Interim autem dictus passa vnum de dictis fratribus nostris istis diebus presentibus dimisit liberum cum istis literis suis quos nisi si viderit Eadem de illis sane percipere potest quid quidem passa optat et cum qua dolositate seducere nos vellet. Qui passa commisit fratri nostro egresso, vt rursus vsque quintum decimum diem circa ipsum revertatur cum plena informacione et relacione atque vt eo tunc et alium fratrem nostrum revera dimitteret.

Supplicamus itaque Eidem tanquam domino dignissimo, quatinus dignetur Eadem respectu servicii nostri perpetui concedere id, vt frater noster e contra ingrediatur ad Nandor Albam, forsan vtcunque et alium fratrem nostrum educere potuerit, qui, si, Deo favente, eliberati fuerint, statim statimque erga Eandem ad faciem pernarreant Eidem.

Iterum atque iterum supplicamus Eidem tanquam domino graciosissimo, quatinus sine omni mora Eadem dignetur curam de nobis gerere et remansione nostra liberorumque nostrorum et omni auxilio et civitatis edificacione peresse cito dignetur; namque si tardaverit Eadem, pro certo

[87] *Ib d n*, p. 233' 238.

sumus filii perdicionis. Non secus imo pro amore Dei viventis supplicamus Eidem, vt cum predictis festinare dignetur Eadem, tandem omnem documentum a Vestra Illustrissima Dominacione expectamus. Novissime supplicamus Eidem, vt hunc tabellatorem ne tardare faciat ibidem, imo quam citissime cum graciosa relacione dimittere dignetur eundem.

Ceterum est: Deus altissimus Eandem ad vota conservet. Datis ex Karansebes, in festo Vincenti martiris anno Domini 15LIJ.

Eiusdem Vestre Illustrissime Dominacionis fideles servitores perpetui,

Georgius Waida, iudex ceterique
iurati et senatores de Karansebes

Ceterum est: quicquid is frater noster presencium exhibitor Eidem nomine nostro dixerit, Eadem dictis eius fidem facere dignetur.

pe verso: Illustrissimo principi et domino, domino Johanni Baptista, presencie atque locumtenenti Regie Maiestatis in regnis Hungarie et Transsilvanensis dignissimo etc., domino semper graciosissimo

însemnare contemporană de altă mână: Littere Caransebesiensium ad dominum Castaldum misse cum litteris suis de 29. Januarii.

Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, *Hungarica*, Fasz. 62, Konv. 1, fol. 122—123; original; urme ale peceții de închidere în ceară verde.

---

[1] Astfel în text.
[2] Gheorghe Martinuzzi.

II

Caransebeș. 1552 ianuarie 22

Illustrissime princeps et domine, domine nobis semper graciosissime, serviciorum nostrorum fidelium in graciam suam perpetuam commendacionem.

Noverit Eadem, quod nobis literas suas exhibuit super villas civitatis nostre, quas Petrus Pettrowich, alias comes Themesiensis, a nobis occupaverat. Magnifica Dominacio autem, magnificus Stephanus de Lossonczy, villam Thykwan nobis minus concedere wlt [1], sed sibipre tenere intendit. Quapropter supplicamus Eidem, tanquam domino nostro graciosissimo, quo dignetur literas mandatorie eidem Stephano sonantes exhibere, ita vt sit immunis et quietus ab huiusmodi per vim occupacione et sui vsurpacione dicte ville nostre.

Ceterum est: supplicamus Eidem iterum, vt nemini pecuniam distribuat Eadem de medio nostri, donec venerit homo Eiusdem in mediun nostri specialis, qui et ipse distribuat huiusmodi stipendia et qui sint sufficientes ad ea.

Ceterum est: Deus altissimus Eandem ad vota conservet.

Datum ex Karansebes, in festo Vincenti martiris anno Domini 15LI J

Ceterum est: quicquid is frater noster presencium ostensor nomine nostro Eidem dixerit, Eadem dictis eius facere [2] dignetur.

Eiusdem Vestre Illustrissime Dominacionis fideles servitores perpetui,

Georgius Waida, iudex ceterique iurati
de Karansebes etc.

Pe verso: Illustrissimo principi et domino, domino Johanni Baptista presencie et locumtenenti Regie Maiestatis in regnis Hungarie et Transsilvanensis dignissimo etc., domino nostro graciosissimo.

Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, *Hungarica*, Fasz. 62, Konv. 1, fol. 124 r-v; original; urme ale peceţii de închidere în ceară verde.

---

[1] Astfel în text.
[2] După sens ar urma: *fidem*.

III

Caransebeş, 1552 februarie 10

Illustrissime princeps et domine, domine nobis semper graciosissime, serviciorum nostrorum fidelium in graciam suam humilimam commendacionem.

Expedivimus circa Eandem in certis et arduis negociis et necessitatibus nostris Georgium Wayda, iudicem primarium, atque Franciscum Machykassy, castellanum districtus, necnon egregios Franciscum Bakochy et Andream Bertha, fratres nostros principales, que Eadem ab ipsis clarius intelliget.

Supplicamus itaque Eidem tanquam domino nostro graciosissimo, quatinus dictis fratribus nostris dignetur benignam dare audienciam et fidem indubiam prestare ac cum graciosa relacione dimittere.

Ceterum est: Deus altissimus Eandem ad vota conservet.

Datum ex Karansebes, in festo Scolastice Virginis anno Domini 15 LII.

Eiusdem Vestre Illustrissime Dominacionis fideles servitores perpetui,

vniversi consules ac tota civittas [1], necnon
vniversitas nobilium districtus de Karansebes

pe verso: Illustrissimo principi et domino, domino Johanni Baptista presencie et locumtenenti Regie Maiestatis in regnis Hungarie et Transsilvanensis dignissimo, domino nobis semper graciossisimo.

Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, *Hungarica*, Fasz. 62, Konv. 3, fol. 41 r-v; original; urme ale peceţii de închidere în ceară verde.

Ediţie: Pesty Fr., *A Szörényi Bánság és Szörény vármegye története*, vol. III, Budapesta, 1878, doc. 198, p. 264.

[1] Astfel în text.

IV

Caransebeş, 1552 martie 5

Illustrissime princips et domine, domine nobis semper graciosissime, serviciorum nostrorum fidelium in graciam suam humiliman commendacionem.

Meminisse Eadem sane poterit, quomodo is quoque transactis temporibus iudicem precipuum ac reliquos fratres nostros circa Eandem transmiseramus pro diversis necessitatibus istius civitatis Sue Maiestatis. Nunc quoque hos mitteremus, sed ex quo palam intelleximus, quod hostis naturalis vbique diligenter preparatur, de eius astucia valde timemus, ne vtcumque defraudeant.

Ceterum est: satelles, quod dare Eadem promisit, supplicamus Eidem tanquam domino graciosissimo, quatinus festine hos dignetur mittere. Qui, cum nos aliquas exierimus pro presidio patrie, hic civitatem et familias nostras custodiant, vt et nos ne simus deteriores; ceteris, qui stant in istis locis finitimis, sed in quam illis pares esse possimus.

Ceterum est: noverit Eadem quomodo et tunc dum dicti fratres nostri fuerunt constituti aput [1] Vestram Illustrissimam Dominacionem, promisit tribuere militibus pecunia stipendiaria illis qui essent in medio nostri. Revera itaque Eadem Vestra Illustrissima Dominacio sciat, quod multi sunt in medio nostri viri strenui, qui ab inicio consueti sunt vtere stipendia, qui modo volunt circa alios dominos Hungaricos ire stipendia levare. Cum, igitur, et nos summe necessarii simus hic nostri in medio huiusmodi militibus et nonquidem eos libenter emitteremus, quin pocius à Regia Maiestate et Vestra Illustrissima Dominacio plurimos milites tales exhibere optaremus, supplicamus itaque Eidem tanquam domino graciosissimo, quatinus Eadem dignetur secundum promissionem suam benignam pecunia stipendiaria per vnum hominem suum fidelem et precipuum huc mittere, qui in specie solummodo illis, quos viderit dignos esse ad levanda stipendia, distribuat.

Reliquum est: supplicamus Eidem seviti domino graciosissimo, quatinus dignetur nostri in medium vnam personam capitalem de medio dominorum Hungarorum, nempe aut Johannem Therek vel Mennyhardum aut Gabrielem Bettlen sive Bartholomeum Horwat mittere, qui, vt nobis presit in omnibus et cuius documento et informacione, vivere valeamus, namque nobis firmiter mandant tum dominus Kampo [2], tum vero reliqui domini, quod descenderemus ad auxilium Zegedini et Bechykerek, que civitates distant a nobis quasi viginti quattuor miliaria terre. Thurczj [1] vero et Volaky [1] habentur circa nos prope in spacio fere octo miliaria terre, de quorum nefaria plurimum timemus, ne deciperent casu. Et ea de causa

eo pergere minus possumus, quoniam quanti et quoti sumus hic, nec forte locum, ne(c) murum defendere possemus si hostis veniret super nos, quem Deus procul avertat et amoveat a nobis.

Ad premissa graciosam relacionem et informacionem à Vestra Illustrissima Dominacione expectamus. Deus Optimus Maximus Eandem ad vota conservet.

Datum ex Karansebes, sabbatho ante Invocavit anno Domini 15LIJ. Eiusdem Vestre Illustrissime Dominacionis fideles servitores perpetui,

Georgius Wayda, iudex ceterique iurati et senatores de Karansebes

pe verso: Illustrissimo domino, domino Johanni Baptista presencie et locumtenenti Regie Maiestatis in regnis Hungarie ac Transsylvanensis dignissimo, domino semper graciosissimo

Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, *Hungarica*, Fasz. 63, Konv. 1, fol. 38—39; original.

[1] Astfel în text.
[2] Bernardo Aldana.

V

Lugoj, 1552 martie 22

Illustrissime princeps et domine, domine nobis semper graciosissime, post famulatus nostri commendacionem.

Graciose recordari dignetur Eadem, quocies iam Vestre Illustrissime Dominacioni mediis fratribus nostris supplicavimus de omnibus nostris necessitatibus. Vestra Illustrissima Dominacio nobis graciose semper fecit relacionem, omnem nobis provisionem promittens. Ideo nunc iterum hos fratres nostros Martinum Lwka[1], iudicem, et Gregorium Balogh, iuratum, nostros homines, erga Eandem transmisimus, namque nos Thurce, hosti naturali Christianitatis, vicini sumus, qui revera modis omnibus contra Christianos apparatur expedicione tam campestri quam navali et, quoniam nobis vicinus est, multum timemus. Quia, provt et prius, Vestre Illustrissime Dominacioni supplicavimus, nos nudi omnibus municionibus in campo disidimus[1], ideoque Vestre Illustrissime Dominacioni supplicamus obdemisse, dignetur nostre remansionis curam gerere tempestivam, ne cum vxoribus, charis nostris liberis, Thurce prima et prompta captivitas simus, nobis per hos fratres nostros bombardas, pulveres bombardarum pixidumque et barbatarum, item presidium homines, pedites pixidarios Hungaros, magistros bombardarum militibusque et agilibus in medio nostri existentibus pecunias stipendiarias, si eos ad plures, ad quadringentos agiles atque arcitectum[1] ad errigendum municiones in medium nostri transmittere dignetur. Insuper enim personam aliquam capitalem ex dominis Hungaris demittere dignetur, qui nostri curam gerere sit dignus, mandando eciam vicinis nostris tam nobilibus quam ignobilibus, vt ad errigendum municio-

nes in[2] nostri [medium] assint omni adiutoiio et ope, quum[1] ita sunt ip sis necessarie pro eorum admensionem, sicut et nobis. Denique supplicamus Eandem verbis fratrum horum nostrorum presencium exhibitoium fidem adhibere dignetur creditivam tanquam nobis. Benignam et optatam iela cionem a Vestra Illustrissima Dominacione expectamus Eandemque Deus Maximus felicissimam conservare dignetur. Ex Lwgas, postridie Benedicti abbatis anno 1552.

Eiusdem Vestre Illustrissime Dominacionis servitores fideles,

Martinus Lwka[1], iudex, iurati et vniversitas inhabitatorum de eadem Lwgas

Pe verso: Illustrissimo principi et domino, domino Joanni Baptiste, in regnis Hungarie et Transsylvanie Sacratissime Regie Maiestatis presencie personali et locumtenenti dignissimo, domino nobis semper graciosissimo

Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, *Hungarica*, Fasz. 63, Konv. 1, fol. 157; original.

---

[1] Astfel în text.
[2] În text: *im.*

VI

(1552, martie?)

Memoriale

Et primo, supplicamus Eidem pro vno capitaneo in medium nostri dare et cum eo subsidium prestare pro defensione civitatis.

Secundo, supplicamus Eidem pro restitucione Bokchia, namque et cum comite Themesiense semper pro Bokchia controveisiam habuimus, propter quam nos quibusdam fratribus nostris dedimus floienos centum, qui nobis manibus tradiderunt illum, quod castellum cum possessione vna semper ad nos pertinuit, quem nos coloniis *eciam*[1] decoiare fecimus, illius proventu civitatis fortificavimus cum emeisione auii et cetera proventicia, modo autem alienatum est a nobis et est traditum solum Elie Olah et Ste phano Olah. Credo, quod nos meliores sumus omnes quam due peisone et plus possumus Sue Maiestati et Eidem serviie quam due peisone. Eigo sup plicamus Eidem pro restitucione illius, vt cedatur ad edificacionem civitatis. Credo, et nos summus[2] miseri Sue Maiestatis et castellum est Sue Ma iestatis et cum voluerit Sua Maiestas a nobis accipere, tunc leve potest accipere.

Tercio, supplicamus Eidem pio restitucione possessionis Myhald, quam possessionem nos a piincipio possedimus, modo autem thezauiarius[3] illam dedit Blasio Olah, in qua possessione habetur vna turris, in qua turre nos semper speculatores habuimus, namque est prope regno Thuikarum[2] et modo habereremus si in manibus nostris esset.

Iudex et iurati ceteiique cives ac consules et vniversi inhabitatores de Karansebes, fideles Eiusdem

pe verso: Illustrissimo principi et domino, domino Johanni Baptista, principi et locumtenenti Regie Maiestatis in regnis Hungarie et Transsylvanensis dignissimo et domino semper graciosissimo
însemnare contemporană de altă mână: Literae Caransebensium[2] et Lughensium[2] quibus multa petunt

Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, *Hungarica*, Fasz. 65, Konv. 2, fol. 43; original.

---

[1] Adăugat deasupra rândului.
[2] Astfel în text.
[3] Gheorghe Martinuzzi.

VII

Caransebeş, 1552 iunie 2

Spectabilis ac magnifice domine, domine nobis semper graciosissime, serviciorum nostrorum fidelium in graciam suam humilimam commendacionem.

Hec revera scribere possumus Vestre Spectabili ac Magnifice Dominacioni, quomodo homo noster explorator is diebus presentibus venit de Orsowa, qui certo in hunc modum nobis retulit, quod duo zanchiaky cum copiis eorundem venissent et descendissent in Wywar, in opposito Orsowe, ac vt vada et triens et castellum sursum pergunt per Danubium versus Haram atque Wolaky[1] Transalpinensium exercitum dywulgare[1] in terra fecerunt et properantur se plurimum; et aperte intellexisset, quod conatus ipsorum paganorum est venire ad nos et ad Themeswar et idem homo retulit, quod Ahmat passa cum copia sua de Zophia surrexit ac veniet iam versus regiones nostras.

Alter homo explorator noster venit de Haram, qui talia certo retulit, quod ibidem vidisset oculis , quod trabes et tabule pro vada penitus ordinate sunt ac vincia quoque ad caput pontis planaverat, per quem cuius transsiturus[1] est ac ibidem pariter audivisset, quod ipsorum Thurkorum[1] omnis intencio est venire ad nos ac ad Themeswar pertinentemque istam nostram, de qua re nobis curam est, solertam portare. Quare, supplicamus Eidem tanquam domino graciosissimo, quo dignetur de hac re et remansione et conservacione terre providere, quomodo a sevitate hostis permanere possimus. Deus Eandem ad vota conservet. Ex Karansebeş, in octava Ascensionis Domini anno Domini 1552.

Eiusdem Vestre Spectabilis ac Magnifice Dominacionis fideles servitores perpetui,

Georgius Peyka, suppremus[1] iudex ceterique iurati ac senatores de Karansebes etc.

pe verso: Spectabili ac magnifico domino, domino Stephano de Lossonczy, perpetuo comiti arcis Themesiensis ac parcium inferiorum regni Hungarie suppremo[1] et summo capitaneo, domino nobis semper graciosissimo

Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, *Hungarica*, Fasz. 64, Konv. 2, fol. 20; original; urme ale peceții de ınchidere în ceară verde.

[1] Astfel în text.

VIII

*Lugoj, 1552 iunie 3**

Spectabilis et magnifice domine, domine nobis semper graciosissime, post nostri famulatus in graciam eiusdem commendacionem.

Ex literis iudicis et ceterorum civium de Karansebes atque aliorum veridicorum hominum relatibus intelleximus, quod naves vacue trecente et sexaginta ad castrum Haram a Thurcis sunt adducte pro erigendo illic ponte ad continuandum iter contra nos et etiam multe alie naves onerarie plene victualibus. Vnde nos post Deum optimum[1] Sacram Maiestatem Regiam, dominum nostrum naturalem clementissimum etc., Vestram Spectabilem Magnificam Dominacionem protectorem habemus, in qua Vestra Spectabilis Magnifica Dominacio admodum confidendum, Vestre Spectabili Magnifice Dominacioni supplicamus intuitu nostri famulatus, quem famulatum [2] capitatim sumus exhibere prompti, dignetur nostri nostram gerere tempestivam et nos contra eosdem Thurcas defendere citamque nobis relacionem per hunc Chwethko[3], nostrum fratrem et conavem, facere dignetur, quoniam alioqui nos timemus ne prima et prompta preda Thurcis fiamus. Pro nostra hac magna necessitate Vestram Spectabilem Magnificam Dominacionem personaliter requisivissemus, tamen in erigenda municione castri nostri sumus occupati. Vestram Spectabilem Magnificam Dominacionem Deus felicissimam conservare dignetur. Datis in Lwgas, feria sexta proxima ante sollenitatem Penthecostes anno 1552.

Eiusdem Vestre Spectabilis Magnifice Dominacionis servitores,

Joannes Lwka, iudex iuratique et
vniversi inhabitatores de eadem
Lwgas

Pe verso: Spectabili et magnifico domino, domino Stephano de Lossoncz, comiti Themesiensi etc., domino nobis semper graciosissimo .

Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, *Hungarica*, Fasz. 64, Konv. 2, fol. 28; original; fragmente ale peceții de închidere în ceară verde.

* În fondul *Hungarica*, Fasz. 64, Konv. 2, fol. 29 se păstrează un alt original, aproape identic cu cel de la fol. 28.

[1] În originalul de la fol. 29 urmează: *Maximum et.*

[2] Lipsește din originalul de la fol. 29.

[3] În originalul de la fol. 29: *Czwetko.*

IX

Caransebeş, 1552 iunie 4

Illustrissime princeps ac domine, domine nobis semper graciosissime, serviciorum nostrorum in graciam suam fidelissimam et perpetuam commendacionem.

Medio eciam egregii Nicolai Lazar, fratre nostro, Eidem de rumoribus Thurkarum [1] nunciavimus quod est verum. Die tamen hodierna rursum explorator noster venit de Haram, qui veraciter retullit [1], quod pontem iam vsque medium Danubii preparassent ac assidui interposita vlla pausacione in preparatione illius sunt ac copie passe Ahmat, primus acies iam eo devenisset et condescendisset illic et passa sequitur ab ante dictam aciem ac Cesar personaliter ingenti cum potestate motus est ac post passam venit, quomodo Vestra Illustrissima Dominacio de litteris passe clarius intelligere potest, quas Eidem in specie illuc misimus atque idem explorator noster revera ibidem intellexit, quod hosti est totus conatus ad nos venire et provinciam istam . Quare supplicamus Eidem tanquam domino graciosissimo eciam pro Deo altissimo, quatinus dignetur Eadem nos providere ac omni auxilio equitum ac peditum, namque nobis pericula prevenient certo. Quod super est; dicet Eidem hic iuratus noster nomine nostro, cui vt fidem faciat Eadem sumopere supplicamus, quod cum optima relacione eundem dimittere. Deus Eandem ad vota conservet. Ex Karansebes, in vigilia Pentechosten [1] anno Domini 1552.

Eiusdem Vestre Illustrissime Dominacionis fideles servitores perpetui,

Iudex ceterique iurati et senatores de Karansebes

Pe verso: Inter nos et Haram, vbi pontem parant et castra metant Thurczy [1], solummodo sunt octo miliaria terre, tam prope sumus circa hostem.

Illustrissimo principi et domino, domino Johanni Baptista Gasthaldo [1], marchioni de Casanna, comiti Palatine, Sacratissime Regie Maiestatis Romanorum, Hungarie, Bohemie summo consiliario, per idemque bellicorum vicegerendarum generali etc., domino nostro semper graciosissimo.

Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, *Hungarica*, Fasz. 64, Konv. 2, fol. 45; original; urme ale peceţii de închidere în ceară verde.

[1] Astfel în text.

X

Caransebeş, 1552 iunie 4

Spectabilis ac magnifice domine, domine nobis semper graciosissime, serviciorum nostrorum in graciam suam humilimam commendacionem.

Peractis eciam diebus famam Thurkarum [1] medio fratrum nostrorum manifestavimus Vestre Spectabili ac Magnifice Dominacioni, quod pontes et vada pararent in Haram. Die hodierna rursum inde venit explorator noster, qui veraciter retulit, quod iam pontem vsque medium Danubii preparassent ac sine intermissione prepararent ac vt acies copie Ahmat passe iam venisset illuc ad Haram et illic descendisset ac passa venturus est post aciem copie sue ac palam intellexisset ipsarum Thurkarum [1] esse intencionem venire ad nos et pertinenciam istam. Supplicamus itaque Eidem non secus saltem pro Deo altissimo, quatenus dignetur sua graciosa authoritate adeo ipso sibi concessa de nobis et istius pertinencie curam habere, namque eciam ex literis passe sane inttelligere potest Vestra Spectabilis ac Magnifica Dominacio, qua falsitate et adulacione intendit nos ac totum regnum seducere et fefellere, quorum pariam ad Eandem misimus, ipsas vero in specie domino generali transmissimus. Continuo ceterum est: Deus altissimus Eandem ad vota conservet. Datum ex Karansebes, in vigilia Pentechosten [1] anno Domini 1552.

Eiusdem Vestre Spectabilis ac Magnifice Dominacionis fideles servitores perpetui,

Iudex ceterique iurati cives et
senatores de Karansebes

Pe verso: Spectabili ac magnifico domino, domino Stephano de Lossonczy, perpetuo comiti Themesiensi parciumque inferiorum regni Hungarie suppremo [1] capitaneo, domino nobis semper graciosissimo

Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, *Hungarica*, Fasz. 64, Konv. 2, fol. 46; original, urme ale peceţii de închidere în ceara verde.

---

* În fondul *Hungarica*, Fasz. 64, Konv. 2, fol. 44 o copie contemporană identică.
[1] Astfel în text.

XI

Lugoj, 1552 iunie 5

Spectabilis et magnifice domine, domine nobis semper graciosissime, post nostri famulatus commendacionem.

Vestram Spectabilem Magnificam Dominacionem credimus non latere, quo et quanto, quia innumerabili exercitu Thurca contra nos apparetur et iam in finibus nostris adveniens, quo terrore et timore nos convertit ex pariis literarum Ahmath passe ad nos transmissis intelligere poterit clarius. Vnde nos, nudi omni fortalicio, post Deum Maximum, Sacram Maiestatem Regiam etc., dominum nostrum clementissimum, in defensionem Vestre Spectabili Magnifice Dominacioni confidimus. Ideoque Vestre Spectabili Magnifice Dominacioni ob intuitum Dei omnipotentis et salutem anime eiusdem serviciique nostri, quo sumus servire prompti, supplicamus, dignetur nostre remansionis et defensionis curam gerere opportunam et tempestivam, hosti obviando, ne nostras ad partes transmeare posset,

ex quo, si nos Vestra Spectabilis Magnifica Dominancio derelinquet, nos periculum iniremus, quod vt non fiat, Vestre Spectabili Magnifice Dominacioni iterum supplicamus. Relacionem à Vestra Spectabilis Magnifica Dominacio expectamus optatam. Vestram Spectabilem Magnificam Dominacionem Deus conservare dignetur felicissimam. Datis in Lwgas, in die Penthecostes anno 1552.

Eiusdem Vestre Spectabilis Magnifice Dominacionis servitores,

Joannes Lwka, iudex iuratique et vniversitas inhabitatorum de eadem Lwgas etc.

pe verso: Spectabili et magnifico domino, domino Stephano de Lossoncz, comiti Themesiensis ac parcium inferiorum capitaneo generali etc., domino nobis semper graciosissimo

Haus,- Hof- und Staatsarchiv Wien, *Hungarica*, Fasz. 64, Konv. 2, fol. 52; original; urme ale peceții de închidere în ceară verde.

XII

Caransebeș, 1552 iunie 6

Illustrissime princeps et domine, domine nobis semper graciosissime, serviciorum nostrorum fidelium in graciam suam deditissimam commendacionem.

Per alios quoque fratres nostros famam Thurkarum [1] infidelium, inimicorum nostrarum, Eidem manifestavimus. Per istum eciam modernum latorem presencium manifestamus, quomodo die hodierna explorator noster de Haram venit, qui veraciter nobis retullit [1], quod iam pontem in toto persolverant et perficierunt ac totus exercitus iam illic in Haram descenderunt et castra metati sunt. Quorum hostium aperte intellexit conatus omnem ad nos venire et ad Lugas nostrum et istam pertinenciam. Supplicamus itaque Eidem tanquam domino graciosissimo, quatinus nunc iam dignetur nos omni auxilio providere et iuvare, quia nunc placet ettenim [1] propediem iam supersidere intendunt nos ipsi Thurczy [1]. Igitur, eciam pro Deo vivo supplicamus Eidem, quatinus hoc tempore periculoso ne deserat Eadem, imo providet nos omni auxilio quam citissime, quia nos quoque secus Sacratissimam Regiam Maiestatem et Sanctam Coronam parati sumus capitatim mori et craiorem [1] effudere.

Ceterum est: supplicamus Eidem, sicuti domino graciosissimo, quo dignetur inter nos vnum tibicenem cum isto ostensore mittere.

Ceterum est: Deus altissimus Eandem conservet ad vota. Datis ex Karansebeș, secundo die Pentecosthen [1] anno Domini 1552.

Eiusdem Vestre Illustrissime Dominacionis fideles servitores perpetui,

Iudex ceterique iurati et vniversitas de Karansebes
Item, iudex ceterique iurati et vniver-

sitas inhabitatorum oppidi Lugas
Item, castellani ac tota communitas
districtus de Karansebes

Pe verso: Illustrissimo principi ac domino, domino Johanni Baptista Gasthaldo [1], marchioni de Casanna, comiti Palatine, Sacratissime Regie Maiestatis Romanorum, Hungarie ac Bohemie etc. summo consiliario rerumque bellicarum vicegerendarum generali, domino nostro semper graciosissimo

Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, *Hungarica*, Fasz. 64, Konv. 2, fol. 67; original; urme ale peceţii de închidere în ceară verde.

---

[1] Astfel în text.

XIII

Caransebeş, 1552 iunie 10

Spectabilis ac magnifice domine, domine nobis semper graciosissime, serviciorum nostrorum fidelium in graciam suam perpetuam commendacionem.

Medio aliorum eciam fratrum nostrorum ante hac famam Turkarum [1] Vestre Spectabili Magnifice Dominacioni nunciavimus, quod Vestra fiat semper. Nunc iterum explorator noster venit de Haram, qui per pontem refert, se certo rediisse ad nos ac passa Ahmat cum sua copia illuc devenit et modo iam vterque passa Ahmat et beglerbek illic sunt cum potestatibus suorum vniversorum. Qui homo noster ibidem in medio Thurkarum[1] aperte percepit, quomodo statuissent diem hodiernum, vt totus exercitus per pontem vltra veniret ad partes istas.

Supplicamus ergo Eidem Vestre Spectabili ac Magnifice Dominacioni tanquam domino graciosissimo, non secus, eciam pro altissimo et vivo Deo, quatinus dignetur nos providere et auxiliare cum peditibus quibusdam ac ne nos hoc periculoso deserat in tempore, quod perpetue fidelitate Eidem inservire studebimus ac si domino graciosissimo. Deus Optimus Maximus Eandem ad vicem conservet. Ex Karansebes, feria sexta post Pentecosthen [1] anno Domini 1552.

Eiusdem Vestre Spectabilis ac Magnifice Dominacionis fideles servitores perpetui,

Iudex ceterique iurati ac senatores
civitatis regie Karansebes
Item, castellany [1] et vniversitas
nobilium districtus de eadem

Pe verso: Spectabili ac magnifico domino, domino Stephano de Lossoncz, comiti Themesiensis parciumque regni Hungarie inferiorum capitaneo generali etc., domino nobis semper graciosissimo

Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, *Hungarica*, Fasz. 64, Konv. 2, fol. 73; original; urme ale peceţii de închidere în ceară verde.

[1] Astfel în text.

XIV

Caransebeş, 1552 iunie 16

Spectabilis ac magnifice domine, domine nobis semper graciosissime, serviciorum nostrorum fidelium in graciam suam perpetuam commendacionem.

Explorator noster fidelis die hodierna reversus est de partibus Thurkarum [1], qui veraciter nobis talem retullit [1] rumorem, quod Ahmat passa castrametatus esset in loco Mlawa ac Kazonleg, est in circuitu Haram, cuius passe Ahmat etiam sub tentorio fuit ac solummodo Tartaros de retro expectant, quem exercitum dicit ingentem fore, sed valde inermes in tantum, quod pauci numero habentur viri strenui inter illos ac vt iam pedestres janchyaryque [1] per pontem vltra venissent cum totis sarcinis ac ibidem in fine pontis iam quasi centum cortinas extenderunt; cetera vero copia ipsarum Thurkarum [1] die nocteque vltra venient sine intermissione, quem vltraveniencium ad huc feria secunda post festum Trinitatis inceperunt ac iam idem Thurczy [1] pontes preparant super fluvium Krasso. Itaque supplicamus Vestre Spectabili ac Magnifice Dominacioni tanquam domino graciosissimo, quatenus dignetur de omni auxilio nos providere et iuvare quam citissime tempestimque omnemque curat de remansione et salute tocius provincie portare, quod Eidem perpetuo inservire studebimus tanquam domino graciosissimo.

Ceterum est: quicquid hic presencium exhibitor nomine nostro Vestre Spectabili ac Magnifice Dominacioni dixerit, id Eadem parium credere dignetur tanquam de ore nostro proditis, necnon cum graciosissima relacione dimittere.

Reliquum est: Deus Eandem ad vota conservet. Datis ex Karansebes, in festo Corporis Christi anno Domini 1552.

Eiusdem Vestre Spectabilis ac Magnifice Dominacionis fideles servitores perpetui,

Iudex ceterique iurati cives et
senatores de Karansebes
Item, castellanus ac vniversitas
nobilium districtus de eadem etc.

Pe verso: Spectabili ac magnifico domino, domino Stephano de Lossonczy, comiti Themesiensis parciumque inferiorum regni Hungarie suppremo [1] capitaneo, domino nobis semper graciosissimo

Haus,- Hof- und Staatsarchiv Wien, *Hungarica*, Fasz. 64, Konv. 2, fol. 107; original; urme ale peceţii de închidere în ceară verde.

[1] Astfel în text.

XV

Caransebeş, 1552 iulie 6

Illustrissime princeps et domine, domine michi semper graciosissime, item spectabilis et magnifice domine, domine semper graciosissime, serviciorum mearum fidelium in graciam suam humilimam commendacionem.

Omnes visiones et audiciones quas in hac captivitate mea aput [1] Thurkas [1] existentes percepi Eidem seriatim manifestare compellor. Noverit igitur Eadem, quod dum ipse profectus fueram cum aliquibus rebus mercimonialibus versus Danubium, vbi me dolosy [1] Thwrczy [1] interceperunt ac celeri cursu ante presenciam passe duxerunt, qui me de omnibus statibus exeminavit [1] et ipse tanquam perterrefactus quicquid scrivi [1] 'ordine sibi indicavi, igitur, ex quo me tenuerunt omnino cum secretario Imperatoris versus cortina sua ambulavi vbique sub districta observancia porro revera et fideliter Vestre Illustrissime Dominacioni significare possum, quod in presenti expeditione paganorum est princeps milicie Ahmat passa et presencia Imperatoris cumque eodem passa est [1] tota curia dicti Cesaris, vt puta janchiari sunt duo milia et trecenti; alafachye [1] ac thymarie et zpahie, quibus dietim de fisco Imperatoris solucio largitur, sunt viginti milia; camelye [1] sunt trecente, super quibus pulveres, globos, casses et loricas, necnon alia bellica instrumenta portant. Tibicenes ac timpaniste sunt viginti ac quattuor, milia curruum, super quibus victualia, vt puta ordeium [1], triticum, farina et cetera necessaria portantur et iterum quattuor milia curruum habentur, per quibus fossoria ligas, sarpes, farfumnelos, alveolos et vniversa instrumenta ferrea gerunt, cum qua instrumenta aliquem castrum dicunt suppedere. Solus vero Ahmat passa tria milia stipendiarios habet, quibus solus solucionem impartit, in qua expedicione et beglerbeg est et Kazonbeg et ille passa ewnwchus [1], necnon Illyes beg, filius Petri waywode ac Hercziegowynny beg. Hos oculis vidi, sed quanti metsi sunt ignoro.

Ceterum est: vniversi zanchiaki qui sunt ex ista parte maris constituti in eadem expedicione sunt. Bombarde vero maiores sunt viginiti sex, quarum quattuor viginti *octo* [2] bubali trahunt, reliquos vero alium decem, alium sedecim vehunt. Ingenia vero, wel [1] taraczk ad pugnam idonea habentur centum et sexaginta tres, quarum alium duo equi, alium vero quattuor trahunt. Ergo, quum [1] ad pontem deveneramus, machinabantur venire ad Sebes, sed interim ignoro quid intra se cogitando statuerunt ac castra ad Themeswar declinaverunt. Et cum iam versus Themeswar applicuissent, ibidem a veridicis personis intellexi, vt postquam Themeswarium expugnabunt, tunc pontem statim sursum apportabunt ad Zeged ac per illum transsibunt [1] et pergunt ad Zolnok et, illo expugnato, ire statuerunt ad Ewger [1]. Tartari sunt quattuor milia. Ne igitur existimat Eadem, quod totus exercitus ipsorum esset bene exepditus ac idoneus ad dimicandum, sed solummodo ferme septuaginta milia sunt boni et apti ad exercenda pugna, septuaginta vero milia habetur in condita et absque armis et nullius precii, qui solummodo camelos et mulos equosque sarcinatos post se trahunt, de quorum servicia Christianis nil est metuendum, imo resistendum et vere sperandum has manibus Christianorum tradere.

Eliberatio autem mea facta est feria 5. post festum Petri et Pauli apostolorum de sub cortina passe, clara die, ac sic huc atque illuc in silvis,

paludibus angustiisque locis vsque diem quintum periclitatus vix domum versus venire potui, valde solutus et vniversis membris quassatis [1] et pedibus inflatis, adeo quod neque e domo tutus egredere possum.

Igitur supplico Vestre Illustrissime Dominacioni tanquam domino graciosissimo, quatenus dignetur mihi id ignoscere, quod modo in figura accedere Eandem nequivi. Alioqui hac est causa. Ergo, si Deus Optimus Maximus me alleniaverit [1] continuo, Eandem personaliter adire curabo et omnia per clausulas et ordines Eidem pernarrabo, ac si domino graciosissimo. Reliquum est: Deus altissimus Eandem ad vota conservet. Datis ex Karansebes, feria 5. post festum Visitacionis Marie anno Domini 1552.

Eiusdem Vestre Illustrissime Dominacionis,

Eiusdem Vestre Spectabilis ac Magnifice Dominacionis fidelissimus et deditissimus servitor,

Thomas Mixa de Karansebes

pe verso: Illustrissimo principi et domino, domino Johanni Baptista Hasthaldo [1], marchioni de Cassana, comiti Palatine, Regie Maiestatis Romanorum, Hungarie ac Bohemie summo consiliario rerumque bellicarum vicegerendarum generali, domino mihi semper graciosissimo

Specatbili ac magnifico domino, domino Andree de Bathori, waywode Transsylvanensis Siculorumque comiti etc., domino semper graciosissimo

Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, *Hungarica*, Fasz. 65, Konv. 1, fol. 54–55; original; pecetea timbrată de închidere în ceară roşie.

---

[1] Astfel în text.
[2] Repetat din greşeală.

XVI

Caransebeş, 1552 iulie 15

Litere Joannis Glesan ex Karansebes

Illustrissime, domine graciosissime. Dominacioni Vestre Illustrissime scribere possum, quod dominus Lusancius misit ad nos unum primatum hominem suum, qui et Dominacionibus Vestris et michi literas à domino Losonczi attulit. Homo domini Losonczi sic nobis refert, quod Thurci multas frondes arborum consportant [1] et in altum erigunt paulatimque versus menia civitatis struem illam frondiam [1] arboris protendunt et iam bastiam ex terra factam attigerunt ibique quasi ducenti Thurci seipsos occultarunt [2], unde in civitate facile iaculari vel lapidibus possunt. Castrum a parte porte Thate fregerunt et ab illa quoque partem similiter aggerem ex frondibus arborum extruunt et volunt inde insultum facere. Homo iste domini Losonczi mihi sic dicit, ut si Dominaciones Vestre hac septimana vel sequenti subsidium illis non attulerit, postea tarde fient omnia.

Credimus, quod dominus Losoncius hec omnia scribit ad Dominaciones Vestras.

Pedites qui hic sunt dominus Losonczi vocat ad se et cogimur eos dimittere. Dominaciones Vestre Magnifice paucitatem nostrorum militum intelligunt et considerent si opus huc subsidium mittere vel non. Optat dominus Losonczi, ut nos in castris descendamus, sed non summus[1] sufficientes. Proinde Dominacionibus Vestris supplico, ut velint ad hoc locum aliquod subsidium dare, nam vbi incole huius terre viderint et pedites domini Losonczi discedere, magis perterrefiant, nam gentes huius civitatis et pertinencium sunt omnes circa castra hostium et multos ex illis trucidant. Civitas autem manet quasi deserta et sine gentibus. Dominacioni Vestre Magnifice certo scribere possum, ut eciam pauci isti pedites qui mecum sunt quottidie aufugiunt, aliquando decem, aliquando amplius, clam se subducunt. Ad iudicem Lugasiensem quid passa ille scribat Dominacionibus Vestris mitto huic homini. Dominaciones Vestre Magnifice habeant fidem et habeant curam, ne Themesvarinum et dominus Losonczi pereant. Ex Karansebes, in die Divisionis apostolorum 1552.

Joannes Glesan,
banus Sebesiensis

Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, *Hungarica*, Fasz. 66, Konv. 1, fol. 122; copie contemporană.

[1] Astfel în text.
[2] În text: *ottultarunt*.

XVII

Caransebeș, 1552 iulie 15

Illustrissimi principes, domini nobis semper graciosissimi, serviciorum nostrorum fidelium commendacionem.

Dominacionibus Vestris Magnificis scribere possumus, quod dominus Lossonczi misit ad nos vnum hominem suum per quem et literas nobis misit. Homo iste domini Losonczi dicit nobis, quod Thurci multas arbores et virgulta simul comportant et in altum arbores illas extruunt et paulatim versus menia civitatis ulterius iam ista strue arborum procedunt versus propugnaculum terrestre, iam ducenti Thurci per cuniculos pervenerunt sub propugnaculum illud terrestre in tantum, ut quilibet eorum posset iaculari in civitatem. Castrum a partibus porte Thata demolui[1] sunt et in illa quoque parte eiusmodi aggerem ex frondibus arborum fecerunt et volunt ab illa parte in civitatem impetum facere. Homo domini Losonczi nobis sic refert, ut si Dominaciones Vestre Magnifice hac septimana vel sequenti non succurrent Themesvarino, postea tarde fiet subsidium Dominacionum Vestrarum, si quod facere volunt.

Credimus, quod dominus Losonczi ista omnia Dominacionibus Vestris significasse.

Pedites istos, qui nobiscum fuerunt, dominus Losonczy fecit ad se vocari, quos retinere non possumus. Dominaciones Vestre Magnifice intel

ligunt quo numero hic summus [1] et si opus est hic auxilium ponere an non. Dominus Losancius optat a nobis, ut in castra descendamus, sed nos ad hoc summus [1] insufficientes. Proinde rogamus et suplicamus [1] Dominacionibus Vestris Magnificis, ut habeant curam nostri et velint nobis auxiliari. Cum enim communis plebs videt pedites domini Losonczi discedere, magis deicto animo sunt [1] et plus timoris conceperunt [1]. Gentes quas hic et in Lugas meliores habuimus una cum pertinenciis versantur extra citra castra Thurcarum et multum damni inferunt Thurcis circa castra ipsorum. Civitas autem quasi sine gentibus manet. Dominaciones Vestre habeant fidem huic tabellario nostro Nicolao Lazar et cito remittant. In festo Divisionis apostolorum, ex Karansebes 1552.

Iudex iuratique fideles Regie Maiestatis
de Karansebes et Lugas

Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, *Hungarica*, Fasz. 66, Konv. 1, fol. 125; copie contemporană.

---

[1] Astfel în text

XVIII

Caransebeş, 1552 iulie 28

Illustrissime, spectabilis ac magnifice domine, domine nobis graciosissime, fidelium serviciorum nostrorum perpetuam commendacionem.

Vestre graciosissime Dominacioni Deus ipse optimus concessisset, vt alias rumores et famam preter istam scribere potuissemus. Attamen, sicuti voluit, ita factum est: dominus Lossonczy cum Ahmath passa ceterisque Thurcis concordiam pactumque inysset [1] dominica proxime preterita, eomodo, vt cum vniversis suis exercitibus et incolis de Themeswar, ad fidem Cesaris Thurcarum et passarum vniversarum, pacifice emitterent. Feria secunda sese cum apropinquassent, vt feria tercia exirent, cum autem die iam illa dominus Lossonczy cum suis exercitibus et incolis de Themeswar exire voluissent, passe ipse bellum exercitumque suum ad duas partes dividisset, inter quas ipse dominus Lossonczy cum suis et incolis civitatis, dum exire voluisset, incolas civitatis cum suis vniversis et curribus ante dimisissent, exercitum vero dominum Lossonczy irruentem, per manus ipsorum sunt dimicati, dominum vero Lossonczy ignoramus si vivum vel mortuum captivassent caputque ipsius amputassent et excoriassent paleaque implevissent et ad domum vnam superposuissent. Hec vero tam revera possumus scribere, vt homo qui eotunc intus in rebus gestis fuisset, cum literis passe Ahmath ad nos venisset, quas literas Vestris Magnificis Dominacionibus in specie remisimus, de quibus Vestre Magnifice Dominaciones omnia et vniversa intelligere poterit [1]. Supplicavimus itaque antea quoque Vestris Magnificis Dominacionibus, vt civitati istius curam haberetis, nam civitas ista non est fortificata talimodo et ordine sicuti Themeswar, vt contra hostes nos astare possemus. Supplicamus itaque iterum iterumque Vestris Magnificis Dominacionibus tanquam dominis nobis

graciosissimis, dignetur Vestre Magnifice Dominaciones nobis et civitati huius talem curam habere et gerere, vt remanere possimus.

Reliquum est: dictis huius fratris ostensoris in omnibus credere velint. Vestras Magnificas Dominaciones Deus ipse maximus felicissime quam diutissime conservet. Datis in Karansebes, feria quinta post festum beate Anne matris Marie, vespere, 1552.

Fidelissimi eiusdem servitores,
Joannes Glesan iudicesque vniversi de
Sebes et Lwgas etc.

Pe verso: Illustrissimo, spectabili ac magnifico domino Joanni Baptista Castaldo, generali, Andree Bathorj, waywode Transsylvanensi etc., dominis graciosissimis

însemnare contemporană pe verso: Caransebensium [1] littere

Haus-, Hof und Staatsarchiv Wien, *Hungarica*, Fasz. 66, Konv. 1, fol. 120 şi fol. 166 (verso-ul cu adresa); original; pecetea timbrată de închidere în ceară verde.

---

[1] Astfel în text.

XIX

Caransebeş, 1552 august 25

Illustrissime princeps domine, domine nobis semper graciosissime, serviciorum nostrorum fidelium in graciam Earundem humilimam commendacionem.

Inter ceteris rumoribus id possumus scribere Vestris Illustrissimis Dominacionibus, quomodo intelleximus vt ista feria secunda peracta de Themeswar eduxissent Thurczy [1] septem magnas bombardas et sic audimus, quod aut ad nos aut ad Gywlam aut ad Zolnok intendant ire, sed revera nescimus ad huc. Interim misimus homines nostros in exploracione, qui, si redierint, iterum rescribere Eisdem curabimus. Recordentur itaque Vestre Illustrissime Dominaciones quomodo a principio penitus hucusque tum per literis, tum vero homines nostros ac eciam literis ipsarum Thurkarum [1] nobis allate sunt, easdem semper certissimas reddidimus et quomodo tributum imposuerunt ad nos, cuius tributi introductione valde brevissimum terminum constituerunt, qualiter in litteris ipsarum Thurkarum [1] quas Eisdem in specie presentavimus manifeste patet. Quo igitur termino adveniente, vltra iam non possumus illos nullis assentacionibus portare. Quapropter non secus imo pio amore Dei viventis supplicamus Vestris Illustrissimis Dominacionibus, quatenus dignetur de remansione nostra curam portare et iam contra hostem descendere vnacum dominis regnicolis, cum quibus scilicet Vestris Illustrissimis Dominacionibus et dominis regnicolis vsque capitis decisionem contra prefatum hostem pugnare parati summus [1] Namque, si diceremus solummodo nos Eidem hosti resistere, id est inpossibile [1] tante paganitati obsistere. Alioqui pauci et insufficientes

summus [1] illis resistere tum viribus, tum vero fortalicio et instrumentis. Ettenim [1] quid et quales summus [1] nos et que est municio nostra respectu Themeswar tales summus, quales esset vnum solum campum. Speramus autem, Deo favente, vnacum Vestris Illustrissimis Dominacionibus et dominis regnicolis facile resistere copiis paganorum et victoriam habere super illos.

Quod super est: hic civis noster Gregorius Magnus dicit Eisdem nomine nostro, cuius dictis credere dignetur Eidem supplicamus et graciosam relacionem prestare. Tandem supplicamus Eisdem, quod Eedem id nobis ignoscant, vt frequenter pro peticione expensarum Easdem molestamus, quamquam certo non molestaremus Easdem, sed pro facto expensis non possumus sufficere speculationi et legatos horsum missuros tum erga Easdem, tum ad alias partes et hic fratri nostro presenti vix ordinavimus expensa. Igitur, cum quibus Eedem providere dignaverint, id per istum fratrem nostrum remittere dignetur. Deus altissimus Easdem ad vota conservet. Ex Karansebes, feria quinta post Bartholomei apostoli festum anno Domini 1552.

Earundem Vestrarum Illustrissimarum Dominacionum fideles servitores perpetui,

Iudex ceterique iurati et senatores civitatis regie Karansebes
Item, vniversitas nobilium districtus de eadem

pe verso: Illustrissimis principibus dominis, dominis Johanni Baptista Gasthaldo [1], commissario Regie Maiestatis, necnon Andree de Bathor, waywode Transsylvanensis et Siculorum comitis, dominis nobis semper graciosissimis

Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, *Hungarica* Fasz. 66, Konv. 2, fol. 107–108; original; urme ale peceții de închidere în ceară verde.

---

[1] Astfel în text.

XX

Caransebeș, 1552 august 26

Illustrissimi principes domini, domini nobis semper graciosissimi, serviciorum nostrorum humilium in graciam earundem commendacionem.

Omnes semper miserias et necessitates nostras Dominacionibus Vestris Magnificis significavimus, quare nunc quoque literas Ahmath passe et beglerbegi Dominacionibus Vestris transmisimus, ex quibus Dominaciones Vestre plane cognoscent et intelligent quid nobis scribant. Credimus, dominum Banum, quoque literas illas, quas domini de Lwgas huc miserunt, Dominacionibus Vestris transmisisse.

Totus et integer exercitus castrametatus est ad Chanad et intelligimus, deputate esse contra nos sub ductu Kazzon passe quadraginta millia hominum,

qui pro certo contra nos venient. In partibus deserti quoque plebem et piecipue pixidarios insurgere faciunt et penes se venire compellunt, quod domi num quoque Banum Dominacionibus Vestris perscripsisse opinamur. Qua de causa Dominaciones Vestras semper supplices rogavimus tanquam domi nos nostros graciosos, ne nos desereretis. Nunc quoque oramus non aliter, quam ob amorem Dei, vt curam nostri habeatis et iam tandem nobis in auxilium veniatis, ne tam miserabiliter intereant tot miseri Christiani, quia nos hic in nullo fortalicio, sed tanquam in planicie campi agimus. Quare Dominaciones Vestras supplices rogamus, velint nobis significare, an in auxilium nobis venturos sitis vel minus, vt sciamus quid nobis faciendum sit, nam nos hostem hic nulla racione expectabimus, quia nosmetipsos nos perdere volumus, neque vero paciemur vt bonus ille dux, quem Dominaciones Vestre in medium nostri miserunt hic intereat. Si Dominaciones Vestre nos iuvare volunt, quia nos contra hostem pauci admodum sumus, hoc quoque Dominacionibus Vestris significamus, quod miseram plebeculam valde subiugant et plebecula se valde dedit, quam tandem contra nos insurgi facient et cum illis contra Dominaciones Vestras ibunt, si Dominaciones Vestre hac de re tempestive non providebunt. Quare Dominaciones Vestre certissime credant, exeicitum hodierna die iter ingressum esse ad quascunque partes iturus sit, sed si contra nos veniet, nos, Dominaciones Vestre, nunc piedicimus, quod illos non expec tabimus si Dominaciones Vestre nobis in auxilium non venerint. Quare postea Dominaciones Vestre culpam in nos ne reyciant [1] quasi ea omnia que signifi canda fuerunt Dominacionibus Vestris non significassemus, neque quicquam culpe nobis vel coram Maiestate Regia vel regno obyciatis [1]. Deus conservet Dominaciones Vestras ad vota. Ex Karansebes, feria sexta post festum beati Bartholomei apostoli anno Domini 1552.

Earundem Dominacionum Vestrarum Illustrissimarum fideles per petui servitores,

Iudex ceterique iurati et senatores de
Kaiansebes

Similes per omnia literas miserunt ad dictos dominos generalem et waywodam inhabitatoies oppidi Lwghas.

pe verso: Illustrissimis principibus dominis, dominis Joanni Babtiste[1] Castaldo, commissario Regie Maiestatis, necnon Andree de Bathor, waywode Transsylvanensis et Siculorum comitti, dominis semper graciosissimis

însemnare de altă mână contemporană: Verse he litere ex Hungaricam in linguam Latinam

pe un bilet separat (fol. 112): Nova hec Vestre Illustiissimis Dominacionibu scribere possum, quod Tuica hic, prope Waiad, quinque possessiones depopus lavit, videlicet Zinte, Aggia, Kys Jenyw, Erdewhegh et Nadab.

Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, *Hungarica*, Fasz, 66, Konv. 2, fol. 110—111 și fol. 112; original; urme ale peceții de închidere in ceară roșie.

---

[1] Astfel în text.

XXI

Sibiu, 1552 martie — iulie

Mein, Conradt Haas von Dornnbach, Römischer Küniglicher Mayestet Zeugwart in der Hermenstat in Siebenbürgenn, aller vnd ieder empfahlung vnd aussgebung des geschütz, Monition vnd aller krigsrüstüng so ich in mein Zeugward-Ambtt emfangen vnd eingenommen, auch wiederumb auff Bevhell des Herrn Genneral vnd Herrn Weyuoden, auch der Herrn Zeugmeister vnd andrer Bevhelhs Haber ausgeben hab, nach vermögen vnd inhalt der Bevelch vnd quittungen, so hie beynebent den registernn befunden werden. Von anfanng des andern tags Marty des 1552. biss zue end des 1556. Jhars.

Anno im 1552 ten, den 2. tag Marci, habe ich vom Hern Walderstainer [1] emphangen ain zerprochene gossene Singerin von Inspruckh, welch sich vor Lipa am schiessen hat aufgethonn in irer beschlagene gefässz [2] auf beschlagene Rödern (fol. 5 r).

Anno im 1552ten, denn anderen tag Marty, hab ich vom Hern Wallderstainer Veldzeugwart emphanngen ain diffe dürckhische Scharpffendindl so wir zu Lipa in der stat haben genomen; gossen wiggt eins vngeferlich vierr Zennten; darunder viere auf ierem alltten Halbwagen vnd Rödern, die siben ledig vnnd vngefasst. Desst 11 (fol. 10 r).

Anno im 52ten, den 27. tag Aprili [2], hab ich gen Temuschbar geben zwaien gesantten zwainczig lanng vnnd khurcz Nornbergerisch Halbhaggen mit aller Zugeherungen. Desst 20 (fol. 12 r).

Anno im 1552ten, den 20. Tag Junij, hab ich gen Carannschebass geben dem Peckha Jurckha zwelf Nornbergerische Halbhaggen, Dest 12 (fol. 12 r).

Den 20ten Juny im 52ten dem Peckha Jurckha zum Caronnschebes geben in fünf dunna lautter hant vor Pulluer drey Zennttner sibenundneinczig Pfunndt. Dest 3 Ct. 97 Pf. (fol. 28 v).

Den 25. tag Juli hab ich genn Temuschwarr vnnd Lippa geben in drey dunna lautter hannt vor Pulluer zween Zenttner ainundfünfzig Pfunndt. Dest 2 Ct. 51 Pf. (fol. 29 r).

Den 6. tag Aprili [2] auf Temuschwar vnnd Lipa geben zechen Zenntener *(Blei)* [3]. Desst 10 Ct. (fol. 36 v).

Am 20. tag Juni gen Caronschebas geben dem Hern Beckha [2] Jurckho zweenn Zennttner fünfzig Pfundt *(Blei)* [3]. Desst 2 Ct. 50 Pf. (fol. 37 r).

Anno im 52ten, denn 19. tag Juli hab ich genn Lipa vnnd Temischwar geben Pley fünfzehen Zennttnerr. Desst 15 Ct. (fol. 37 v).

Anno im 52st, denn 6. tag Aprilis, auff Tömmeschwar gebenn eyserne Valckäunakugell fünffzig (fol. 48 v).

Anno im 52. denn 6. tag Aprilis, auff Tömaschwar vnnd Lippa gebenn eyserne geschneidt toppel Valckanekt [2] — Kugell 200 (fol. 49 r).

Denn 6. tag Aprilis auff Lippa vnnd Tömeschwar gebenn Zuntstrick Puschenn 20 (fol. 55 r).

Den 20. tag Juny, im Jhar 52, genn Caranscheboss geben dem Berkho [2] Jurcko Zintstrick Puschenn zehenn 10 (fol. 55 v).

Denn 6. tag Aprilis auff Tömaschwar vnnd Lippa geben zween toppelt Valckanetmödell 2 (fol. 58 r).

Anno im 52ten, denn 20. tag Juny, auff Coranschöbus gebenn zween toppelt Valckanetmödell 2 (fol. 58 r).

Anno im 52ten, denn 20. tag Juny, auff Coranschöbus gebenn dem Pecko [2] Jurgko geben Toppelhackenn-Modell vier 4 (fol. 58 r).

Arh. Stat. Sibiu, mss. varia, III/109; original.

---

[1] Balthasar von Walderstein, șeful arsenalelor *(Feldzeugwart)* habsburgice din Transilvania.
[2] Astfel in text.
[3] Indicația figurează la începutul rubricii.

ANEXELE „JURNALULUI" LUI AHMED BIN MAHMUD PRIVIND CAMPANIA DE LA PRUT (1711)

ADRIAN TERTECI L

Importanța izvoarelor istorice otomane pentru mai buna cunoaștere a istoriei Țărilor Române în evul mediu și în epoca modernă, precum și a evoluției raporturilor acestora cu Înalta Poartă în intervalul de timp respectiv, este incontestabilă. Această afirmație este valabilă și pentru evenimente și procese istorice care sunt, în general, destul de bine lămurite atât cu ajutorul izvoarelor interne (românești), cât și cu ajutorul izvoarelor externe de proveniență europeană (creștină). Un exemplu în acest sens îl constituie și campania militară otomană din 1711 în Moldova (numită de cronicarii otomani și de istoricii turci moderni „campania de la Prut").

Din păcate, în România au fost publicate puține izvoare otomane referitoare la campania de la Prut. Este vorba despre unele fragmente din cronica lui Mehmed Rașid [1], despre textul în limba turco osmană al tratatului de pace otomano-rus de la Vadul Hușilor (încheiat la 22 iulie 1711, după bătălia de la Stănilești) [2], precum și despre câteva documente otomane privind situația Moldovei și Țării Românești în primele luni de după încheierea tratatului sus-amintit [3]. Pentru a putea înțelege mai profund acțiunile politico-diplomatice și militare otomane din timpul campaniei respective, starea de spirit, mentalitatea și situația disciplinei care predominau atunci în rândurile ostașilor și comandanților militari otomani, continuarea publicării (în original și în traducere românească) a izvoarelor otomane referitoare la expediția militară din 1711 este indispensabilă.

Având în vedere aceste considerente, am tradus integral în limba română [4] *Jurnalul (Defter)* lui Ahmed bin Mahmud [5] privind campania de la Prut (1711). După opinia autorizată a prof. dr. Akdes Nimet Kurat [6], acest

[1] Mustafa A. Mehmet, *Cronici turcești privind Țările Române*, vol. III, Editura Academiei, București, 1980, p. 216–219.

[2] Mihai Maxim, *Culegere de texte otomane*, București, 1974, p. 118–125.

[3] Valeriu Veliman, *Relații româno-otomane (1711–1821). Documente turcești*, București, 1984, p. 73–81.

[4] Traducerea noastră a fost deja publicată la Tipografia Universității din București, în cadrul nr. 2 al „Caietelor Laboratorului de studii otomane", 1993, p. 55–132.

[5] A.N. Kurat, *Hazine-i Birun Kâtibi Ahmed bin Mahmud'un 1123 (1711) Prut Seferine ait „Defteri"* („Jurnalul" lui Ahmed bin Mahmud, secretar al Vistieriei Exterioare, privind campania de la Prut din anul 1711), în „Tarih Araştırmaları Dergisi" (Revista de cercetări istorice), tom IV, 1966, nr. 6–7, p. 261–426. Aducem mulțumiri deosebite d-lui prof. univ. dr. Mihai Maxim care ne-a pus la dispoziție textul original al *Jurnalului* (inclusiv anexele sale) și ne-a acordat un ajutor inestimabil în verificarea primei părți a traducerii noastre.

[6] A.N. Kurat, *op. cit.*, p. 261–263.

„Studii și materiale de istorie medie", vol. XII, p. 201–214, 1994

Jurnal este cel mai amplu, mai detaliat și mai important izvor otoman referitor la operațiunea militară respectivă. Celelalte surse otomane privind problema sus amintită (cronica lui Mehmed Rașid, alte jurnale și cronici [7], precum și documentele de cancelarie) reprezintă, mai degrabă, completări, precizări și nuanțări ale celor relatate de Ahmed bin Mahmud.

După cum se știe, la 20 noiembrie 1710, Divanul imperial de la Istanbul a declarat război Rusiei. Cauzele acestui război otomano-rus rezidă în împletirea conflictului armat ruso-suedez din cadrul războiului nordic (1700—1721) cu conflictul dintre Rusia și Înalta Poartă pentru stăpânirea Mării Negre (accentuat după ocuparea în 1696 de către țarul Petru cel Mare a cetății otomane Azov și a împrejurimilor acesteia și aplanat doar aparent și temporar prin pacea de la Istanbul din anul 1700). Această împletire s-a înfăptuit în urma înfrângerii regelui Suediei, Carol al XII lea, de către trupele lui Petru cel Mare la Poltava (27 iunie 1709) și a refugierii tânărului monarh suedez la Bender (Tighina), pe teritoriul Imperiului otoman. De aici, el a acționat ca un catalizator care a grăbit declanșarea unui nou război ruso-otoman, cu speranța că va putea aplica o lovitură puternică Rusiei folosind forța militară a Înaltei Porți. Bătălia decisivă din cadrul acestui război ruso otoman s-a dat la Stănilești în zilele de 18 21 iulie 1711. Trupele otomane (la care s-au adăugat tătarii conduși de hanul Devlet Giray al II-lea, precum și unități militare ale lui Carol al XII lea și ale garnizoanei cetății Bender) erau conduse de marele vizir Baltacı Mehmed Pașa. Ele ajunseseră pe câmpul de bătălie parcurgând traseul Istanbul Edirne — Karnobat — Aitos — Provadia — Medgidia —Babadag— Isaccea Kartal — Kahul — Stănilești. Aveau un efectiv total (împreună cu aliații lor) de 140 000—150 000 de ostași. Oastea ruso-română, condusă de țarul Petru cel Mare și de domnul Moldovei, Dimitrie Cantemir, număra 40 000 45 000 de ostași. La Stănilești, victoria a aparținut otomanilor. Tratatul de pace de la Vadul Hușilor prevedea retragerea rușilor din Moldova (i a însoțit și Dimitrie Cantemir) și Polonia, retrocedarea către Înalta Poartă a cetății Azov și a împrejurimilor sale, neamestecul țarului în treburile cazacilor și în problemele interne poloneze [8].

Ahmed bin Mahmud (aproximativ 1680 — aproximativ 1760) era, în 1711, secretar al Vistieriei Exterioare (vistieria statului otoman). El a însoțit armata otomană pe întreaga durată a campaniei de la Prut (deplasarea de la Istanbul la Stănilești și retur). Fiind martor ocular al evenimentelor respective, relatarea sa privind campania din 1711 este cu atât mai prețioasă. Întrucât am analizat deja [9], cu alt prilej, textul *Jurnalului* lui Ahmed bin Mahmud,

[7] *Ibidem*, p. 263. Pe lângă *Jurnalul* lui Ahmed bin Mahmud și unele fragmente din *Cronica* lui Mehmed Rașid, mai există patru izvoare narative otomane de epocă consacrate în întregime campaniei de la Prut (este vorba de două lucrări anonime, precum și de lucrările a doi participanți direcți ale căror nume ne sunt cunoscute: secretarul de ieniceri Hasan Kürdî și ofițerul de spahii Hüseyin Ağa). Parțial se referă la expediția din 1711 și lucrarea lui Kırımlı Hacı Abdülgaffar Efendi intitulată *Umdet ü'-Tevârih* (Temelia cronicilor). Nici unul din cele cinci izvoare sus-amintite nu a fost publicat în România.

[8] M. Maxim *op. cit.*, p. 118—125.

[9] Este vorba de studiul nostru intitulat *Informații noi privind campania militară otomană din 1711 în Moldova („Jurnalul" lui Ahmed bin Mahmud)*. Acest studiu a fost publicat în „Revista istorică" (nr. 7—8/1992, p. 793—802).

ne vom opri în cele ce urmează doar asupra anexelor acestui izvor narativ. Aceste anexe sunt următoarele:

A. Lista amănunţită a traseelor (cu toate locurile de popas) parcurse, de obicei, de către armata otomană pe „drumul din dreapta" *(sağ kol)* care ducea spre Moldova, Polonia şi ţărmul nordic al Mării Negre [10];

B. Planul bătăliei de la Stănileşti (desenat în culori de către Ahmed bin Mahmud) [11].

Traducerea în limba română a textului listei traseelor de pe „drumul din dreapta" a fost efectuată de autorul acestor rânduri împreună cu traducerea textului propriu-zis al *Jurnalului* lui Ahmed bin Mahmud. Cele două traduceri se află în prezent în curs de tipărire [12].

Planul bătăliei de la Stănileşti, menţionat mai sus, este publicat şi analizat, în cele ce urmează, pentru prima oară în istoriografia noastră.

Să vedem, deci, care este conţinutul amănunţit al celor două anexe ale *Jurnalului* lui Ahmed bin Mahmud şi ce informaţii noi ne oferă acestea în privinţa desfăşurării campaniei de la Prut (1711) şi a mecanismului militar otoman în perioada respectivă.

A. *Lista traseelor parcurse de armata otomană pe „drumul din dreapta" (sağ kol)*

Deşi este întocmită în anul 1711, această listă amănunţită reflectă, fără îndoială, şi o realitate mai veche (începând cu secolul al XVI-lea; foarte probabil, punctul de plecare îl constituie expediţia otomană din 1538 în Mol dova, cu binecunoscutele sale efecte).

Lista prezintă detaliat (cu toate locurile de popas) atât principalul traseu parcurs, de obicei, de către armata otomană pe „drumul din dreapta" (Istanbul — Edirne — Karnobat — Aitos — Provadia — Bazargic — Medgidia — Babadag — Isaccea — Kartal — Kahul — Iaşi — Hotin; acest traseu trecea deci prin Dobrogea ajungând în Moldova şi apoi în sudul Poloniei, la Cameniţa), cât şi ramificaţia sa spre răsărit, de la Isaccea până la Akkerman (Cetatea Albă). De la Akkerman, această ramificaţie răsăriteană se bifurcă. Un drum duce până la Bender (Tighina). Celălalt drum ajunge, urmând ţărmul nordic al Mării Negre, până la cetatea otomană Özü (Oceakov) şi până în Crimeea (istmul Perekop).

Distanţele între locurile de popas sunt măsurate în ore de mers (1 oră = 5—6 km). Atunci când autorul consideră necesar, el ne oferă (pentru unele din locurile de popas de pe lista sa) şi unele detalii privind condiţiile naturale (relief, râuri, vegetaţie), posibilităţi de aprovizionare cu alimente, apă, furaje, lemne, dificultăţi de deplasare, precum şi religia populaţiei din unele localităţi (musulmani sau creştini); creştinii apar sub denumirea de „ghiauri": *kâfir)*. Porţiunea de traseu cuprinsă între Istanbul— Isaccea — Stănileşti este prezentată amănunţit şi în textul propriu-zis al *Jurnalului* lui Ahmed bin Mahmud. Restul traseului principal (Stănileşti — Iaşi — Hotin), precum şi totalitatea ramificaţiei răsăritene, sunt prezentate doar în lista din anexele *Jurna-*

[10] A.N. Kurat, *op. cit.*, p. 423—426.

[11] *Ibidem* (planul este introdus, ca instalaţie, între paginile 426—427). Acest plan a fost publicat, pentru prima oară, de acelaşi istoric turc în anul 1953 (A.N. Kurat, *Prut Seferi ve Barışı*, cild I—II, Ankara, 1951—1953; la sfârşitul volumului al II-lea.).

[12] Vezi, mai sus, n. nr. 4.

u lui. Menţionăm aici şi prezenţa în această listă a unei scurte înşiruiri a unor porturi otomane de pe malul drept al Dunării (de la Isaccea şi Măcin până la Vidin). Probabil că aceste porturi erau folosite ca locuri de popas şi de aprovizionare atât pentru flota otomană, cât şi pentru tătarii din Crimeea (care se deplasau de multe ori spre Belgrad, Banat şi Ungaria, în sprijinul trupelor Înaltei Porţi).

Traseele descrise în lista din anexele *Jurnalului* erau utilizate în primul rând de ostaşii otomani şi tătari atunci când acţionau în sudul Poloniei, în Moldova şi Ucraina (împotriva Rusiei şi Poloniei), dar şi când se deplasau spre vest pentru a sprijini unităţile Înaltei Porţi dislocate la frontiera cu Austria. De asemenea, aceste trasee erau folosite şi de diverşi curieri şi soli (otomani sau creştini), precum şi de către demnitari otomani aflaţi în misiune. Ele slujeau, în acelaşi timp, şi aprovizionării armatei otomane (parţial chiar şi a oraşelor Istanbul şi Edirne), precum şi comerţului.

Cu toate că aceste trasee ne sunt, în linii mari, cunoscute din diverse campanii militare otomane împotriva Moldovei, Poloniei sau Rusiei (1538; 1574; 1620; 1621; 1672; 1673; 1678; 1711), totuşi, precizarea lor amănunţită (însoţită de distanţele dintre locurile de popas, precum şi de o serie de date suplimentare pentru unele din acestea) este foarte utilă pentru mai buna înţelegere a mecanismului militar otoman în secolele XVI—XVIII şi a importanţei deosebite acordată de Înalta Poartă regiunilor din nordul Mării Negre. Această grijă specială a demnitarilor otomani pentru regiunile sus-amintite se datora, în mare măsură, şi permanentei ameninţări la care erau supuse acestea din partea Poloniei, Rusiei şi a cazacilor aflaţi în slujba lor.

În continuare, reproducem în traducere românească textul integral al sus amintitei liste a traseelor parcurse de armata otomană pe „drumul din dreapta". Nu prezentăm aici şi textul original, în limba turco-osmană, al listei întrucât este practic vorba de o lungă înşiruire de locuri de popas (cu distanţele dintre ele), iar propoziţiile care apar sunt destul de puţine şi scurte. Menţionăm că în paranteze rotunde am redat unele cuvinte şi expresii din textul original (în limba turco-osmană), iar în paranteze drepte am notat denumirile actuale ale localităţilor respective, în cazul în care ele sunt diferite de cele osmane din 1711, precum şi unele scurte completări şi explicaţii pe care le-am considerat utile. Pentru transliterarea numelor proprii şi a altor cuvinte din alfabetul arab în alfabetul latin, am aplicat regulile ortografiei turce actuale [13].

*Popasuri**

Popasul Istanbul *(menzil-i Istanbul)*. 1 ceas şi jumătate.
Popasul Davud Paşa *(menzil-i Davud Paşa)*. 2 ceasuri şi jumătate.
Popasul Küçük Çekmece. 2 ceasuri şi jumătate.
Popasul Büyük Çekmece. 3 ceasuri şi jumătate.
Popasul Silivri. 6 ceasuri.

[13] Principalele deosebiri dintre alfabetul turc modern şi alfabetul limbii române sunt următoarele: *â* din alfabetul turc = *a* (lung) din alfabetul român; *ç* din alfabetul turc = *ce, ci* din alfabetul român; *c* — *ge, gi*; *ge, gi* = *ghe, ghi*; *ğ* — *g* (moale; nu se pronunţă); ı (*i* fără punct) — î; î — i(lung); *û* u(lung); *ö* din alfabetul turc — *ö* din alfabetul german; *ü* din alfabetul turc = ü din alfabetul german; *y* din alfabetul turc = *y* din alfabetul român *(Yemen)*.

* Textul autorului otoman, tradus de noi.

Popasul Kınıklı. 4 ceasuri.
Popasul Çorlu. 4 ceasuri.
Popasul Karıştıran. 6 ceasuri.
Popasul Burgos. 4 ceasuri.
Popasul Baba-yı Atîk [Baba Eski]. 5 ceasuri.
Popasul Hafsa. 6 ceasuri.
Popasul Edirne [fostul Adrianopol]. 5 ceasuri.
Popasul Akpınar [neidentificat; se află în Bulgaria de azi]. Este numit și Çömlek Köyü. 4 ceasuri.
Popasul Paşa Köyü [Malenovo, jud. Iambol, în Bulgaria de azi]. 4 ceasuri.
Popasul Bahşalı [neidentificat]. 5 ceasuri.
Popasul Karın Abad [Karnobat, în Bulgaria de azi]. 4 ceasuri și jumătate.
Popasul Aydost [Aitos, în Bulgaria de azi]. 4 ceasuri și jumătate.
Popasul Nadir Derbendi [neindentificat]. 2 ceasuri și jumătate.
Popasul Subaşı [neidentificat]. Este numit și Kırkgeçid. 3 ceasuri.
Popasul Köprü Köyü [neidentificat]. 3 ceasuri și jumătate.
Popasul Prevadi [Provadia, în Bulgaria de azi]. 4 ceasuri.
Popasul Kozluca [neidentificat]. 4 ceasuri.
Popasul Evşenli [satul Botevo, lângă Dobrici, în Bulgaria]. 4 ceasuri.
Popasul Hacıoğlu Pazarı [Bazargic; Tolbuhin; Dobrici]. 4 ceasuri.
Popasul Musa Bey Karyesi. [satul Goren Izvor, la nord de Dobrici]. 5 ceasuri.
Popasul Kurnalı Deresi [lângă actualul sat Independența, jud. Constanța]. 4 ceasuri și jumătate.
Popasul Tekfur Gölü [Medgidia]. Este numit și Karasu. 6 ceasuri și jumătate.
Popasul Müfti Yaylası [lângă actualul sat Baia-Hamangia, la aprox. 25 km sud de Babadag]. 6 ceasuri.
Popasul Babadağı [Babadag]. 4 ceasuri.
Popasul Hacıkey Kışlası [satul Lăstuni, lângă Tulcea]. 4 ceasuri și jumătate.
Popasul Isakçı [Isaccea]. Fluviul Dunărea curge prin fața acestuia. 3 ceasuri.

Drumul central (orta yol):

Popasul Kartal [pe malul stâng al Dunării, vizavi de Isaccea]. 1 ceas și jumătate.
Popasul Karaağaç [neidentificat]. 1 ceas și jumătate
Popasul Gölbaşı [neidentificat]. Este numit și Kuyular. 4 ceasuri.
Popasul Sırlı Hendek [neidentificat]. Este numit și Sultan Kışlası. Aparține sultanei Hadice. 4 ceasuri și jumătate.
Popasul Boz Busa, [neidentificat]. I se mai spune și Gümüş Sahrası. 3 ceasuri.
Popasul Alarka [neidentificat]. I se mai spune și Kekeç Ağzı. 3 ceasuri.
Popasul Bileçin Karşusu [neidentificat . Este numit și Han Tepesi. 3 ceasuri.
Popasul Sirane. I se mai spune și Köprü sau Bağul probabil, actualul oraș Kahul, pe malul stâng al Prutului]. În acest loc, râul Prut își revarsă apele involburate formând bălți. 3 ceasuri.

Popasul Yoluşna [neidentificat]. 4 ceasuri.
Popasul Karyatmaz [neidentificat]. 3 ceasuri.
Popasul Çuçereh [Tuţora, lângă Iaşi]. 3 ceasuri.
Popasul Yaman Yol Derbend [neidentificat]. 3 ceasuri.
Popasul Sultane. I se mai spune și Zagrinçe [Zagarancea]. 4 ceasuri.
Popasul Kuman [neidentificat]. 4 ceasuri.
Popasul Bey Çeşmesi [neidentificat; în traducere: „cișmeaua beiului" sau „cișmeaua lui vodă"]. 5 ceasuri.
Popasul Bey Tepe [neidentificat; în traducere: „dealul beiului" sau „dealul lui vodă"]. 5 ceasuri.
Popasul Zakoca [neidentificat]. 6 ceasuri.
Popasul Birarite [neidentificat]. Este numit și Ak Mescid. 4 ceasuri.
Popasul Kanlı Köprü [neidentificat; în traducere: „podul însângerat"]. 3 ceasuri. La Kanlı Köprü, râul Prut are un vad larg cât îţi poftește inima.
Popasul Hotin. 6 ceasuri.

Isaccea. Popasurile de pe drumul din partea dreaptă sunt următoarele:

Popasul din satul Tulcea *(Menzil-i Karye-i Tulca)*. Dunărea curge prin faţa acestuia. 6 ceasuri.
Popasul Ismail. Dunărea *(Tuna)* curge prin faţa acestuia. 4 ceasuri și jumătate. Se trec de două ori apele învolbutate ale Dunării cu bălţile lor.
Popasul Kili [Chilia]. 10 ceasuri. [De acum înainte] se merge pe malu Mării Negre *(Kara Deniz)*.
Popasul Tatar Pınarı [Tatar Bunar, în sudul Basarabiei]. 6 ceasuri. Apa de acolo se poate bea.
Popasul Erikli Köyü [neidentificat]. Are nevoie de puţuri pentru apă. 4 ceasuri și jumătate. Este sat de tătari.
Popasul Cetatea Albă *(Kal'a-i Ak Kerman)*. 3 ceasuri. În faţa sa se află Marea Neagră.
Popasul Kızıl Pınar [neidentificat]. Este sat musulman. 4 ceasuri și jumătate. Din acest sat, drumul se desface în două.
Popasul Korkmaz [neidentificat]. Este sat de tătari. Din acest loc se zărește Marea Neagră, în 3 ceasuri și jumătate.
Popasul Yeni Köy [neidentificat; în traducere: „satul nou"]. Este sat de ghiauri. 5 ceasuri.
Popasul cetatea Tighina *(Kal'a-i Bender)*. 4 ceasuri și jumătate.

Kızıl Pınar. Cel de-al doilea drum [din partea dreaptă]:

Popasul Han Kışlası. Apele râului Nistru *(Turla)* formează un lac în faţa acestui loc de popas. 3 ceasuri și jumătate.
Popasul Yanık Palanka. Râul Nistru curge prin faţa acestuia. 2 ceasuri și jumătate.
Popasul Koca Bey. Este un loc pustiu și sălbatic. Râul Nistru curge prin faţa acestuia. 4 ceasuri și jumătate.
Popasul Sarı Sazlık. Este un loc pustiu și sălbatic. 4 ceasuri și jumătate.
Popasul Han Çokrağı. Acolo este un lac mare. Are apă dulce. Nu există ape curgătoare. 5 ceasuri și jumătate.

Popasul cetatea Oceakov *(Özü kalesi)*. În fața sa se află Marea Neagră. Din partea stângă vine râul Nipru *(Özü suyu)*. 6 ceasuri.

Popasul Kılburun. [De la Oceakov la Kılburun] se merge cu corăbiile. Distanța dintre cele două popasuri este ceva mai mare decît cea dintre Istanbul și Üsküdar.

Popasul Kumluyuk. Este un loc pustiu și sălbatic. 4 ceasuri.

Popasul Kardaș Ormanı. Este un loc pustiu și sălbatic. Are din belșug iarbă, lemne și apă. 5 ceasuri.

Popasul Tuzla. [În acel loc] nu există sat. Se află acolo doar paznicii pentru sare. 5 ceasuri.

Popasul Çiftlikler. Este un loc pustiu și sălbatic. 4 ceasuri și jumătate.

Popasul Or Kapusu [„Poarta Or" = istmul Perekop]. În fața sa se află Marea Neagră. Este o mare întinsă. În acel loc, aproape că se reunește [venind și dinspre răsărit și dinspre apus]. 3 ceasuri și jumătate.

De la popasul Or Kapusu și până la cetatea Yeni Kale — care a fost luată de la țarul muscalilor — sunt 18 ceasuri [de drum]. De la cetatea Yeni Kale până la cetatea de la Samara sunt 6 ceasuri [de drum]. De la cetatea sus-pomenită până la cealaltă [cetate] sunt 144 de ceasuri [de drum]. Locul este pustiu și sălbatic. Este cunoscut sub numele de *Heyhat Sahrası* [„câmpia amărăciunii"]. Aceste lucruri au fost povestite de Durak Ağa „Gaziul", fostul „agă al steagului alb" *(Ak Bayrak Ağası)*.

Popasul Isaccea (Isakçı):

Popasul Măcin *(Maçin)*.
Popasul Silistra *(Silistre)*.
Popasul cetatea Turtucaia *(Toturkan)*.
Popasul Ruse *(Rusçuk)*.
Popasul Nicopol *(Niğebolu)*.
Popasul cetatea Karakulum.
Popasul cetatea Șișlori.
Popasul cetatea Vidin.
Popasul cetatea Filortin. Nu se știe câte ceasuri [de drum] sunt între aceste cetăți.

Am o mare rugăminte către prietenii care vor privi aceste rânduri [scrise de mine]. Îi rog să spună, ca dar pentru sufletul meu, o *Fatiha* sfântă. Fie ca Allah să îndeplinească, pe lumea aceasta și pe lumea celalaltă, toate dorințele și vrerile celor care vor face acest lucru! Amin! Întru respectul datorat celui mai mare dintre profeți [Muhammad][14].

B. *Planul bătăliei de la Stănilești (desenat în culori de Ahmed bin Mahmud)*

După cum am arătat mai sus, acest plan constituie cea de-a doua parte a anexelor *Jurnalului* lui Ahmed bin Mahmud. Probabil că autorul a desenat o primă schiță a acestui plan încă în zilele bătăliei de la Stănilești (iulie

[14] Vezi, mai sus, n. nr. 10.

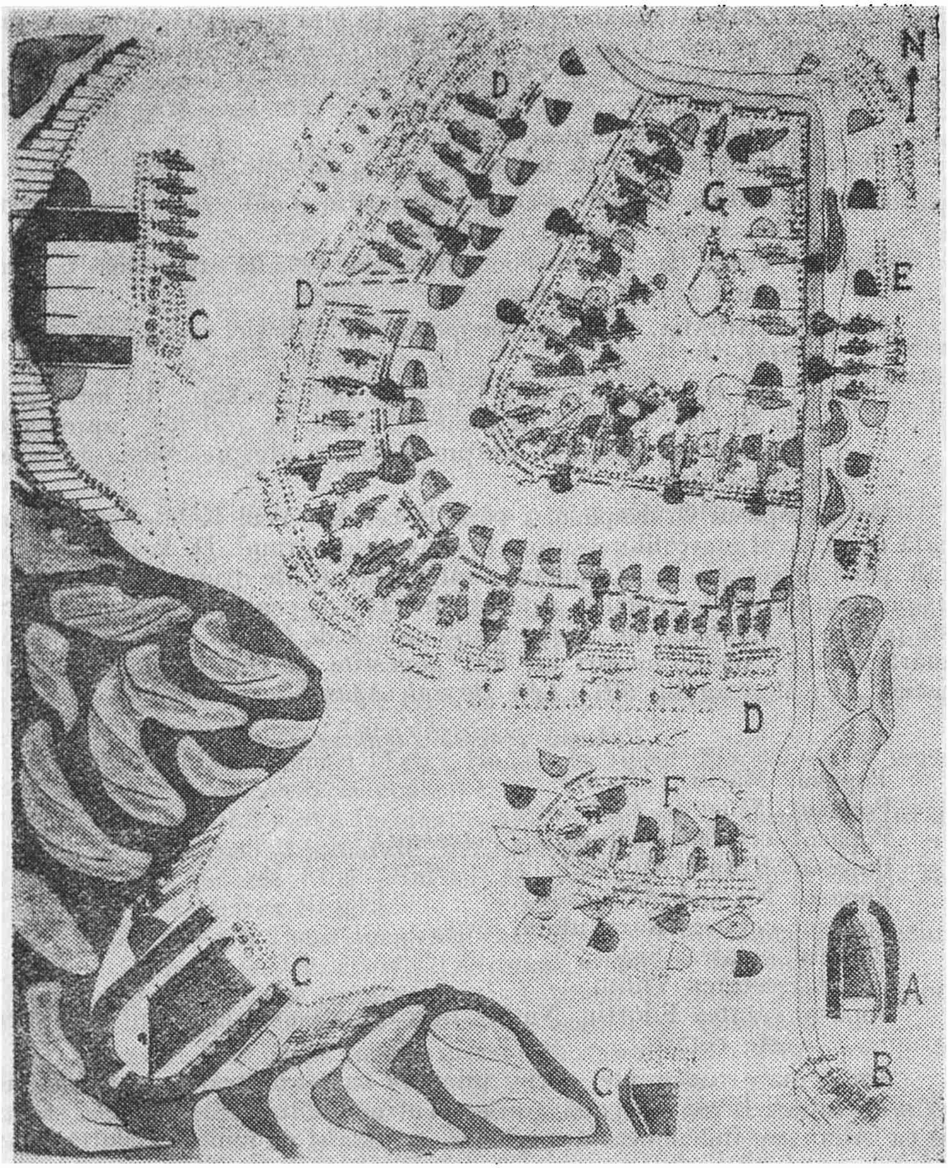

Fig. 1. Planul bătăliei de la Stănilești (1711) desenat de Ahmed bin Mahmud.

1711). După întoarcerea la Istanbul (decembrie 1711), odată cu definitivarea textului propriu zis al *Jurnalului*, a fost întocmită și forma finală a planului bătăliei sus-amintite.

Deși există numeroase planuri de proveniență europeană (creștină) ale bătăliei de la Stănilești (acestea fiind cunoscute și chiar publicate în isto-

riografia românească)[15], totuși până în prezent se cunoaște un singur plan otoman al acestei bătălii. Este vorba despre planul desenat de Ahmed bin Mahmud. Acest plan a fost publicat pentru prima dată de prof. dr. Akdes Nimet Kurat în 1953, în volumul al II-lea al valoroasei sale lucrări *Prut Seferi ve Barışı* (Expediția și pacea de la Prut)[16]. Până în prezent, acest plan nu a fost publicat (sau valorificat în vreun fel) în România.

Planul este conceput pe axa nord-sud, având ca principal element de orientare cursul râului Prut. Apa acestui râu este desenată folosindu-se culoarea albastră. Dealurile sunt colorate în verde. Câmpiile și depresiunile rămân necolorate (albe). Pentru a marca pozițiile armatei otomane se folosesc stegulețe galbene și roz, precum și tunuri de culoare cenușie. Pentru a indica pozițiile trupelor ruse (și române) se utilizează stegulețe albastre, galbene și roz, precum și tunuri de culoare verde deschis. De asemenea, planul poartă numeroase însemnări explicative scrise de autor în limba turco-osmană (și în alfabetul arab). Aceste însemnări ne indică clar atât poziția celor două armate adverse, cât și amplasarea detaliată a fiecărui corp de oaste otoman (împreună cu numele comandanților săi), precum și a celor patru puncte succesive de comandă ale marelui vizir pe parcursul desfășurării bătăliei de la Stănilești.

Planul prezintă distinct cele două etape principale ale bătăliei sus-amintite:

— Trecerea Prutului (de pe malul stâng pe malul drept, pe trei poduri de vase) de către otomani și ciocnirea cu avangarda ruso-română (18—19 iulie 1711);

— Încercuirea trupelor ruso-române (după ce acestea se retrăseseră spre nord) la Stănilești de către trupele otomano-tătare (ajutate și de unități ale regelui Suediei), până în momentul încheierii păcii de la Vadul Hușilor (19—22 iulie 1711).

Să vedem acum ce informații noi ne oferă planul desenat de Ahmed bin Mahmud, în comparație cu planurile de proveniență europeană (creștină) ale bătăliei de la Stănilești și chiar cu textul propriu zis al *Jurnalului*.

În privința trupelor ruso-române și a acțiunilor întreprinse de acestea în cursul bătăliei sus-amintite, informațiile oferite de planul lui Ahmed bin Mahmud sunt următoarele. Ni se indică exact amplasamentul corpului rus de avangardă condus de generalul Ianus (căruia i-a venit în ajutor și Dimitrie

[15] Pentru planurile și hărțile de proveniență europeană (creștină) ale campaniei de la Prut, vezi: C. Șerban, *Un plan inedit privitor la campania de la Prut (1711)*, în „Studii și materiale de istorie medie", vol. IV, 1960, p. 519—524. De asemenea, atât pentru planurile europene, cât și pentru planul lui Ahmed bin Mahmud, vezi: A.N. Kurat, *Prut Seferi ve Barışı*, vol. I, Ankara, 1951, p. 35—37. A se mai vedea și schița alcătuită de generalul Allard, precum și planurile aparținînd călătorului Aubry de la Motraye, în *Călători străini despre țările române*, vol. VIII, București, 1983 (planșe cuprinse între p. 224—225). În lucrarea sus-amintită se găsesc și numeroase mărturii ale unor europeni (creștini) participanți la bătălia de la Stănilești (în tabăra rusă sau în cea otomană). Se remarcă mărturiile țarului Petru I, ale feldmareșalului Șeremetev, cancelarului Golovkin și ale mai multor francezi, germani, polonezi, englezi și danezi (*op. cit.*, p. 413—574). Vezi și un plan rus inedit (din 1711) al taberei ruso-române de la Stănilești și al bătăliei respective păstrat în cartoteca țarului Petru cel Mare (*Istoriceskii ocerk i obzor fondov rukopisnogo otdela biblioteki Akademii Nauk. Kartî, planî, certeji, risunki i graviurî sobrania Petra I*, Moscova-Leningrad, 1961, p. 73). Mulțumim și pe această cale d-lui profesor dr. Paul Cernovodeanu pentru indicațiile bibliografice și îndrumările oferite, care ne-au fost de un real folos în definitivarea lucrării de față.

[16] Vezi, mai sus, n. nr. 11.

Cantemir cu ostașii săi), care a încercat să împiedice trecerea trupelor otomano tătare peste râul Prut[17]. Însă, în mod greșit, drept comandant al acestui corp de avangardă este menționat feldmareșalul Șeremetev. Spre nord, este marcată corect și poziția întregii armate ruso-române încercuită la Stănilești, pe malul drept al Prutului, de către oastea otomano-tătară. Sunt desenate cu precizie întăriturile făcute de ruși pentru a-și apăra tabăra asediată de adversari. Ostașii ruși și români încercuiți la Stănilești sunt desemnați prin cuvîntul *küffâr* (ghiauri). Țarul Petru cel Mare este numit — ca și în textul propriu zis al *Jurnalului* — *çar ı makhur* (țarul cel nenorocit). O informație interesantă, care apare și în descrierea din *Jurnal* a bătăliei de la Stănilești, o reprezintă afirmația că, în timpul luptei, țarul ar fi intrat într o fântână (săpată în mijlocul taberei) pentru a se adăposti de focul artileriei otomane[18]. Pe planul de care ne ocupăm, această afirmație apare în următoarea formă: *çar ı makhurun kuyuya girdiği mahall* (locul în care țarul cel nenorocit a intrat în fântână).

Deci, privitor la trupele ruso-române, planul lui Ahmed bin Mahmud ne oferă știri destul de puține, limitate practic la strictul necesar pentru a putea înțelege desfășurarea bătăliei de la Stănilești. Pentru a obține mai multe informații în privința taberei ruso-române de la Stănilești și a organizării sale amănunțite trebuie să folosim planurile rusești și franceze.

În schimb, în privința oastei otomano-tătare (căreia i s-au adăugat, pe malul stâng al Prutului, o parte din trupele garnizoanei otomane de la Bender și o serie de unități ale regelui Suediei, Carol al XII-lea)[19] și a acțiunilor întreprinse de aceasta în cadrul bătăliei de la Stănilești, informațiile furnizate de planul lui Ahmed din Mahmud sunt foarte numeroase.

Ni se indică cu exactitate primul amplasament al taberei otomane și al punctului de comandă al marelui vizir (pe malul stâng al Prutului). Sunt marcate apoi, cu claritate, cele trei poduri de vase pe care oastea otomano-tătară a trecut de pe malul stâng pe malul drept al Prutului, precum și cele trei puncte succesive de comandă ale marelui vizir pe țărmul drept al râului sus amintit (ultimele două dintre acestea sunt însemnate prin cuvântul *sayeban* = cort ușor, umbrar).

Pozițiile trupelor otomane care au încercuit și asediat la Stănilești oastea ruso-română sunt prezentate cu foarte multe detalii. Astfel, ne sunt indicate toate corpurile de oaste otomane care au participat la asediul respectiv, atât pe malul drept al Prutului (trupele de Poartă și cavaleria spahiilor timarioți din provincii) cât și pe malul stâng al acestui râu (trupele otomane din garnizoana cetății Bender). În schimb, nu sunt menționate pe acest plan trupele regelui Suediei, Carol al XII-lea, sosite de asemenea pe malul stâng al Prutului (lângă ostașii otomani de la Bender), precum și trupele tătare. Este o lacună aparent inexplicabilă, întrucât în textul propriu-zis al *Jurnalului* participarea suedezilor și tătarilor la bătălia de la Stănilești este

[17] Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei* (Ediția G. Ștrempel), Editura Minerva, București, 1982, p. 568—571. Vezi și A.N. Kurat, *Ha.ine-i Biıun...*, p. 371—375.

[18] A.N. Kurat, *op. cit.*, p. 384.

[19] *Ibidem*, p. 380. Vezi și Neculce, *op. cit.*, p. 578.

menționată în numeroase rânduri[20]. Pentru tătari ar putea totuși exista o explicație parțială: o parte din cavaleria tătară nu a participat direct la asediul taberei ruso-române, ci s-a ocupat cu incursiuni de jaf în zonele centrale și nordice ale Moldovei, pentru a tăia orice posibilități de comunicație și aprovizionare ale adversarilor încercuiți. De asemenea, un plan francez al bătăliei îi arată pe tătari așezați în extremitatea nordică a dispozitivului otoman, pe ambele maluri ale Prutului. În acest caz, ei ies din cadrul spațiului reprezentat în planul lui Ahmed bin Mahmud.

În centrul dispozitivului otoman de pe malul drept al Prutului (care a avut rolul principal în atacarea și asedierea taberei ruso-române) se aflau trupele de Poartă: ienicerii (de la Istanbul și din provincii), gebegiii și tunarii. La cele două aripi se aflau trupele de provincie (cavaleria spahiilor timarioți și levenzii din garda personală a beilerbeilor și vizirilor). La aripa dreaptă, între unități de spahii timarioți, se aflau și corpurile de ieniceri din Egipt și Bosnia. În spatele întregului dispozitiv otoman de pe malul drept al Prutului, se aflau cavaleria spahiilor de Poartă (în partea stângă) și *müteferrika*-lele imperiale, membrii unei mici gărzi de cavalerie aflată în serviciul sultanului și al marelui vizir, (în partea dreaptă). Deși Ahmed bin Mahmud nu menționează în scris pe plan acest lucru, totuși este foarte probabil că o parte din tunuri se aflau și la cele două aripi ale dispozitivului otoman (acolo apar desenate tunuri). De asemenea, este posibil ca unele unități de ieniceri să se fi aflat și în șanțurile din fața celor două aripi otomane, pentru a trage cu puștile asupra taberei adverse, a o ataca sau a respinge un eventual atac inamic.

În concluzie, importanța planului bătăliei de la Stănilești desenat de Ahmed bin Mahmud constă, în primul rând, din informațiile bogate și detaliate pe care ni le oferă în privința trupelor otomane participante la acea confruntare militară și a acțiunilor întreprinse de acestea în momentele respective. În acest sens, planul sus-amintit aduce știri noi și foarte prețioase nu numai față de planurile bătăliei respective provenite din surse europene (creștine) sau față de izvoarele narative și de cancelarie românești și europene (creștine) referitoare la acea confruntare armată, ci și în comparație cu informațiile oferite în textul propriu-zis al *Jurnalului* lui Ahmed bin Mahmud. Căci dacă textul *Jurnalului* enumeră corpurile de oaste otomane participante la bătălie, comandanții lor și provinciile din care proveneau acestea (în primul rând, Rumelia și Anatolia; trupele din Egipt și Alep sunt relativ reduse numeric și reprezintă mai degrabă o excepție în luptele din partea europeană a Imperiului otoman)[21], planul desenat de Ahmed bin Mahmud ne oferă și amplasarea exactă pe teren a acestor trupe în timpul luptei sus-amintite. Pentru istoriografia românească, aceste știri (despre trupele otomane participante la bătălia de la Stănilești) din planul lui Ahmed bin Mahmud — ca și cele din textul propriu-zis al *Jurnalului* — reprezintă noutăți absolute. Ele contribuie la mai profunda înțelegere a bătăliei sus-menționate, a campaniei de la Prut în ansamblul său.

[20] A.N. Kurat, *op. cit.*, p. 380; 383; 385; 387, etc. Planul francez (al bătăliei de la Stănilești) la care ne referim în rândurile care (în textul lucrării de față) urmează acestei note, este prezentat amănunțit — inclusiv fotocopie — de către C. Șerban *(op. cit.*, p. 520—524). Autorul planului nu este cunoscut. După modul în care este întocmit planul, autorul pare a fi fost un ofițer cu bune cunoștințe de geografie și cartografie.

[21] A.N. Kurat, *op. cit.*, p. 403—405.

În continuare, prezentăm transliterarea (din alfabetul arab în alfabetul latin) și traducerea din limba turco osmană în limba română a însemnărilor explicative făcute de Ahmed bin Mahmud pe planul bătăliei de la Stănilești desenat de el însuși. Pentru mai buna înțelegere a însemnărilor și desenelor de pe acest plan, am notat diferitele obiective (înfățișate acolo de Ahmed bin Mahmud) cu litere mari de tipar de la „A" până la „G". De exemplu, „A" reprezintă tabăra otomană inițială de pe malul stâng al Prutului (împreună cu primul punct de comandă al marelui vizir). „G" marchează tabăra ruso română încercuită la Stănilești de către trupele otomano-tătare. În paranteze drepte am notat unele explicații care ne aparțin și pe care le am considerat utile pentru mai buna înțelegere a obiectivelor marcate de noi cu litere de tipar. În paranteze rotunde am notat traducerea în limba română a însemnărilor făcute pe plan de Ahmed bin Mahmud. Pentru a marca pe plan punctul cardinal „nord", am desenat o săgeată însoțită de litera „N". Atașăm și o fotocopie a planului sus-amintit.

Transliterarea și traducerea însemnărilor făcute de Ahmed bin Mahmud pe planul bătăliei de la Stănilești desenat de el însuși

[A.] [Tabăra otomană inițială de pe malul stâng al Prutului; este desenată, dar nu este însoțită de nici o însemnare].

[B.] [Podurile de vase pe care armata otomană a trecut de pe malul stâng pe malul drept al Prutului]: *Köprü aded 3* (Cele trei poduri).

[C.] [Cele trei puncte succesive de comandă ale marelui vizir pe malul drept al Prutului; de la dreapta spre stânga și, apoi, în sus; doar ultimele două poartă însemnări]: *Sayeban* (Cort ușor, umbrar); *Sayeban* (Cort ușor, umbrar).

[D.] [Poziția corpurilor de oaste otomane de pe malul drept al Prutului care au încercuit la Stănilești armata ruso-română; ordinea notării: de la dreapta spre stânga și, apoi, în sus]:

Gedüklü müteferrikalarıdır (Müteferrika-lele împărătești); *Kürd Bayramoğlu, eyâlet-i Adana* (Kürd Bayramoğlu și eialetul Adana); *Kütahya eyâleti ile Hasan Paşa* (Eialetul Kütahya-Anatolia-A. T. — și Hasan Pașa);

Mısır kulu ve Bosna piyâdesi (Robii — ienicerii — A. T. — din Egipt și infanteria din Bosnia);

Mehmed Paşa;

Durmuş Paşa;

Yenişehir mutasarrıfı Mustafa Paşa (Mustafa Pașa, cârmuitorul de la Yenișehir);

Arnavud piyâdesi ma' Süleyman Paşa (Infanteria — ienicerii — A. T. — din Albania împreună cu Süleyman Pașa);

Cebeci kulu (Robii gebegii) [22];

Topçu ocağı (Ogeacul — corpul de oaste — A. T. — tunarilor);

Ağa kulu ve atlı serdengeçdiler (Robii agăi — ienicerii de la Istan-

[22] Gebegii *(cebeci)* — categorie de ostași otomani pedestrași care, alături de ieniceri, tunari și unități speciale de spahii, făcea parte din „oastea de Poartă". Se ocupau cu fabricarea, repararea și întreținerea armamentului armatei otomane. Primeau soldă din vistieria statului otoman. Erau conduși de un *cebecibașı (căpetenia gebegiilor)*.

bul și o parte a ienicerilor din provincii — A. T. — și călăreții *serdengeçti*) [23];
Sivas valisi Çerkez Mehmed Paşa ma' eyâlet (Beilerbeiul de Sivas, Çerkez Mehmed Pașa, împreună cu eialetul său);
Diyarbekir valisi Ali Paşa ma' eyâlet (Beilerbeiul de Diyarbekir, Ali Pașa, împreună cu eialetul său);
Haleb valisi Ibrahim Paşa ma' eyâlet (Beilerbeiul de Alep, Ibrahim Pașa, împreună cu eialetul său);
Bosna valisi Ali Paşa ma' eyâlet (Beilerbeiul de Bosnia, Ali Pașa, împreună cu eialetul său);
Rumili valisi Hasan Paşa ma'eyâlet (Beilerbeiul de Rumelia, Hasan Pașa, împreună cu eialetul său);
Gedüklü Zuamâ (Zaimii imperiali — cavaleria spahiilor de Poartă — A. T.).

[E]. [Poziția corpurilor de oaste otomane de pe malul stâng al Prutului care au participat la încercuirea trupelor ruso-române la Stănilești; ordinea notării: de sus în jos :
Beşli bayraklarι (Steagurile de beșlii) [24];
Bender'den Mehmed Paşa askeri (Oastea lui Mehmed Pașa de la Bender);
Cin Ali Paşa'nın askeri (Oastea lui Cin Ali Pașa);
Bender Yeniçerisi (Ienicerii de la Bender).

[F.] [Poziția corpului rus de avangardă care a încercat să împiedice trecerea armatei otomano tătare de pe malul stâng pe malul drept al Prutului]:
Şeremetoğlu ile gelen çarhacı taburudur (Corpul de oaste de avangardă care a venit împreună cu Șeremetev).

[G.] [Tabăra ruso-română încercuită la Stănilești de către trupele otomano-tătare; ordinea notării: cele două însemnări identice de pe marginile taberei, urmate de însemnarea din zona centrală a taberei]:
Küffâr metrisi (Întăriturile ghiaurilor);
Küffâr metrisi (Întăriturile ghiaurilor);
Çar-ı makhurun kuyuya girdiği mahall (Locul în care țarul cel nenorocit a intrat în fântână).

Iată deci că, prin identificarea și studierea unor noi izvoare otomane, putem obține informații suplimentare importante despre campania militară otomană din 1711 în Moldova, precum și despre funcționarea mecanismului militar al Înaltei Porți în perioada respectivă și chiar în secolele anterioare. Fără să fie vorba de noutăți senzaționale, care să schimbe radical imaginea noastră despre problematica și evenimentele sus-amintite, izvoarele otomane

[23] *Serdengeçti* = trupe de sacrificiu din cadrul „oastei de Poartă". Existau atât *serdengeçtι* subordonați ienicerilor, cât și *serdengeçti* aparținând cavaleriei spahiilor de Poartă. Primeau soldă din vistieria statului otoman.

[24] Beșlii = ostași infanteriști otomani care formau unități militare auxiliare folosite la paza cetăților și la diverse munci de aprovizionare și transport pentru trupele aflate în luptă. Erau comandați de un *beşli ağası* (agă al beșliilor).

ne oferă (și, fără îndoială, ne vor oferi și în continuare), pe măsură ce continuăm și adâncim studierea lor, noi precizări, clarificări și nuanțări care duc la o mai profundă înțelegere a problemelor.

Ne exprimăm speranța că publicarea în țara noastră a izvoarelor otomane referitoare la evenimentele din 1711, dar și la alte momente și aspecte din îndelungata istorie a relațiilor Țărilor Române cu Înalta Poartă, va continua și se va amplifica în anii următori [25].

[25] Până în prezent, au fost introduse în circuitul istoriografiei românești fragmente traduse din operele a circa 50 de cronicari otomani și traduceri integrale ale textelor a aproximativ 1 500 de documente otomane de cancelarie (vezi: Tahsin Gemil, *Românii și otomanii în secolele XIV—XVI*, Edit. Academiei, București, 1991, p. 10). În această privință, mai este enorm de mult de făcut. Numai pentru campania de la Prut ar trebui să traducem și să publicăm încă cinci izvoare narative otomane (vezi, mai sus, nota nr. 7). În arhivele și bibliotecile din Turcia și din alte țări se află zeci de mii (poate chiar sute de mii) de documente otomane referitoare la relațiile dintre Țările Române și Înalta Poartă de-a lungul veacurilor.

Dr. GYÖRGY KURUCZ, *Guide to documents and manuscripts in Great Britain relating to the kingdom of Hungary from the earliest times to 1800*, London, Mansell, 1992, XV + 708 p.

La interesantul ghid și repertoriu de documente editat de bibliograful dr. Gyorgy Kurucz din Budapesta cuprinzînd izvoarele privitoare la istoria Ungariei aflate în arhivele britanice, incluzând și sursele relative la trecutul Transilvaniei, avem de adus unele completări. Astfel, in despuierea arhivelor înfăptuită pe întreg cuprinsul Regatului Unit, coordonatorul amintit al lucrării n-a primit răspunsul cuvenit de la direcția celor din comitatul Leicester (Leicestershire Record Office) avându-și sediul în orașul Leicester, unde se află în realitate bogate materiale privind istoria sud-estului și centrului Europei în corespondența diplomatică oficială întreținută de Heneage Finch, lord Winchilsea, ambasadorul regelui Carol al II-lea Stuart la Poarta otomană (17 ianuarie 1661-mai 1669). Din fondul de ms. Finch depozitat aici, voi indica numai pe cele privitoare la Transilvania și anume corespondența purtată de lordul Winchitsea cu principele Mihai I Apafi în l. latină in perioada 1662—1665; ea se referă la greutățile prin care trecea principatul în urma pustiitoarei expediții turco-tătare din 1658—1660, a creșterii tributului în timpul războiului austro-turc din 1663—1664 și a prădăciunilor înfăptuite în regiunile de graniță de demnitarii otomani ai pașalâcului de Oradea. Ne sunt, astfel, cunoscute în original scrisorile trimise ambasadorului de Apafi din Lunca Mureșului-Cucerdea la 25 septembrie 1662, din Mediaș la 20 octombrie 1662, din Saschid la 1 martie 1663, din Sighișoara la 15 aprilie 1663, din Dumbrăveni la 1 ian. 1664 și din Iernut la 30 iunie 1655 [L.R.O., *Finch Papers*, Box 4962, Bundle I, *Uncalendered Documents;* Box 4963, *Uncalendered Documents* (2 piese), Box 4962, Bundle III, *Uncalendered Documents* (3 piese)]; de asemenea in același fond figurează, doar în cópii, păstrate în copierul corespondenței diplomatice a ambasadorului, scrisorile sale expediate din Pera principelui Apafi la 7 nov. 1662, 16 martie 1663 și septembrie 1665 (L.R.O., *Finch Papers. Letter book Winchilsea*, vol. I, f. 302; vol. II, f. 2 și 274—275). Ciudată ne apare, însă, absența din repertoriul întocmit de dr. Kurucz a scrisorii adresate din Dumbrăveni de Apafi regelui Angliei Carol al II-lea Stuart la 1 ian. 1664, păstrată în original la Public Record Office, State Papers, *Turkey*, dos. 97/48, f. 87—87 v°, fond examinat în amănunțime de către editor.

Dr. G. Kurucz a avut cunoștiință de existența fondului Paget aflat în custodie la biblioteca Școlii de studii orientale și africane (School of Oriental and African Studies) de pe lângă Universitatea din Londra, dar l-a examinat foarte superficial. Acest uriaș fond provenind de la lordul William Paget (1637—1713), un distins diplomat, ambasador al Marii Britanii la Viena (septembrie 1689—12 decembrie 1692) apoi la Poarta otomană (30 ianuarie 1693—8 aprilie 1702) și mediator al păcii de la Karlowitz (16/26 ian. 1699), conține zeci de documente privind operațiile militare și negocierile de pace austro-turce din timpul războiului purtat de Poartă cu aliații din Liga Sfântă (1684—1699) după despresurarea Vienei (12 septembrie 1683). Pe lângă numeroasele știri privind luptele din Ungaria, Banat și nordul Serbiei, complet ignorate în repertoriul analizat, rezultate din corespondența diplomatică purtată cu diverși demnitari aflați în slujba imperialilor (Vezi amănunte în articolul nostru, *Arhiva diplomatică a lordului William Paget (1637—1713)* în „Revista Arhivelor", anul LII (1975), vol. XXXVII, nr. 1, pp. 80—92), se întâlnesc multe date privind relațiile lordului Paget cu rebelii curuți conduși de către contele Imre Thököly. Acestea au fost fugitiv trecute în revistă de către G. Kurucz amintind de trei scrisori ale lui Thököly din 1698 adresate diplomatului englez (în realitate una fiind adresată din Karnabat la 7 septembrie 1695, cf. *Bundle 58*, doc. 39, doar restul aparținând anului 1698, din 17 iunie și 4 iunie, cf. *Bundle 58*, doc. 40 și 41, toate în original) fără a le detalia conținutul și a le indica precis cotele. Amănunte asupra conținutului scrisorilor în studiul meu, amintit, p. 86. Aceași trecere lineară în revistă față de alte scrisori ale curuților a arătat editorul maghiar și în cazul misivelor adresate de însoțitorii și luptătorii lui Thököly lordului Paget, unele fiind ignorate. Tot la studiul meu despre arhiva Paget trimit pentru corespondența primită de acest ambasador de la Mihály Inczédi (2 ianuarie 1693), contele Gáspár Sándor (27 februarie 1693), István Petróczi (5 septembrie 1695), Ferenc Horváth (9 mai 1698), István Szalontai (27 august, 12 septembrie, 28 septembrie, 23 noiembrie 1696, 2 martie 1697, 1698 1699), János Fogarasi, András Cservasi, István Szuhai (nedatată), toată inclusă în *Bundle 58*, doc. 3—7, 11—12, 20—22, 24—25, 28—32, 37. La fel și relațiile epistolare întreținute de lordul Paget cu capii bisericii reformate din comunitatea evanghelică transilvană István Debrezeni, Péter Peleskei, István Herendi, Sámuel Szőnyi și András Vécsei din perioada 1689—1692, 25

iulie şi 1 septembre 1695, 24 martie, 24 aprilie şi 17 mai 1698 (cf. *Bundle 8, Miscellaneous letters (non-classified)*, doc. 48 şi *Bundle 58*, doc. 23, 26 27, 35–36) sunt doar amintite în repertoriul lui G. Kurucz fără alte precizări.

În sfârşit ţin să mai aduc o ultimă completare repertoriului amintit ce nu include colecţia de documente a marchizilor de Downshire, hârtiile diplomatului William Trumbull cel Bătrân din perioada septembrie 1614–august 1616, deţinute în custodie la Berkshire Record Office şi apoi achiziţionate de British Library in 1989. Ele se referă la evenimentele din Transilvania legate de domniile lui Gabriel Báthory (în special de invazia din Ţara Românească în 1611) şi Gabriel Bethlen (participarea principatului la Războiul de Treizeci de ani şi relaţiile cu Poarta); prezentarea amănunţită a conţinutului acestor documente, cu indicarea cotei, se găseşte în repertoriul *Manuscripts of the Marquess of Downshire*, vol. V, *Papers of William Trumbull the Elder September 1614–August 1616* (ed. by G. Dyfnalt Owen), London, 1988, nr. 187, 216, 255, 315, 341 342, 393, 908, 1 008, 1 093, 1 164.

Paul Cernovodeanu

PITEŞTI. MĂRTURII DOCUMENTARE, 1388–1944, vol. I, ed. de Teodor Mavrodin, Mircea Gâlcă, Violeta Sima, Lucian Pribeagu, Dan Pintilie, Direcţia generală a Arhivelor Statului, Bucureşti, 1988 468 p. cu foto. şi un plan.

Volumul îngrijit de specialişti de la Arhivele Statului din Piteşti, cuprinde un bogat şi variat material documentar adus la lumină cu prilejul aniversării a 600 de ani de la prima atestare a oraşului în sursele interne. Din cele 426 de acte, care reflectă diferite aspecte din viaţa social-economică, politico-administrativă şi cultural-artistică a vechii urbe piteştene, numai 27 privesc îndelungata perioadă din sec. al XIV-lea şi până către 1800, mai mult de 270 de înscrisuri aparţin epocii moderne, iar 124 celei contemporane.

O simplă privire asupra structurii lucrării vădeşte o disproporţie evidentă a selectării surselor, corespunzător fiecărei etape istorice. Datorită acestui fapt, documentele înserate în volum, deşi sunt interesante, nu acoperă problematica mai largă ce poate fi desluşită din trecutul oraşului, mai ales pentru vremea de până la sfârşitul sec. al XVIII-lea, dar şi în privinţa celei ce a urmat anului 1918.

Remarcăm, spre pildă, lipsa unor acte din domnia lui Neagoe Basarab, când voievodul şi-a avut reşedinţa şi la Piteşti ,,în noile curţi din oraş"[1] şi de unde au fost emise mai multe cărţi, cum este şi aceea din 1519 iulie 11, cu referire la un ,,metoh şi locul cu morile" aflate ,,mai jos de Piteşti", întărite acum m-rii Argeş[2].

Nu au fost de asemenea reţinute unele zapise ale localnicilor piteşteni şi cu deosebire înscrisurile judeţilor şi pârgarilor urbei, ce datează dintr-o perioadă mai veche. Astfel, la 1572 septembrie 1 – 1573 august 31 (7081), jupanul Mărtin cel Bătrân din Piteşti, dăruia o livadă din hotarul oraşului, de lângă morile m-rii Argeş, ca să fie scrise ,,la sfântul pomelnic cel mic, 16 nume", la lăcaşul mai sus amintit[3]. Câteva decenii mai târziu, în 1596 ianuarie 22, judeţul Ivan cu 12 pârgari ş.a. ,,dobri liudi ot varoş Piteşti"[4], dădeau o carte lui Stanciul, ca să stăpânească în pace partea de mori pentru care se întocmise cu m-rea Vieroş[5]. Diferite alte acte pun în lumină activitatea reprezentanţilor orăşenilor piteşteni în viaţa administrativă a urbei, încă din ultimele decenii ale sec. al XVI-lea şi în veacul următor[6], prin urmare cu mult timp înainte de 1655 aprilie 2, când într-un zapis cuprins în volumul de faţă, figurează pentru prima dată aici ş

[1] Cum se precizează în actul din 1517 noiembrie 22, redactat de Moisi scriitor, în oraşul Piteşti (cf. *Documenta Romaniae Historica, B. Ţara Românească*, vol. II *(1501–1525)*, ed. de Şt. Ştefănescu şi O. Diaconescu, Bucureşti, 1972, p. 321–322, nr. 165(– DRH.B)

[2] Cf. *ibidem*, p. 354–355, nr. 185.

[3] Cf. *DRH*, B, VII *(1571–1575)*, ed. de Şt. Ştefănescu şi O. Diaconescu, Bucureşti, 1988, p. 152, nr. 115.

[4] Să se vadă *DRH*, B, XI *(1593–1600)*, Bucureşti, 1975, p. 194, nr. 150.

[5] *Ibidem*, p. 194–195.

[6] Cf. şi trimiterile de la aliniatul *Piteşti* în vol. *Documente privind istoria României, B. Ţara Românească, veacurile XIII–XVI. Indicele numelor de locuri*, Bucureşti, 1956, p. 105.

„Pătru judeţul de în Piteşti" şi apoi un „Şerbul judeţul ot tam"[7]. Din rândul respectivelor înscrisuri ne oprim spre exemplu la acel din 1638 iunie 1, prin care Preca judeţul, pârgarii ş.a. mărturisesc pentru via cumpărată de Constantin al doilea postelnic în Dealul Humele. Printre martori este menţionat şi Andrei, fost judeţ[8], actul fiind scris de Ivan logofătul din Piteşti[9].

Alte documente, ce puteau fi încorporate în lucrarea asupra căreia stăruim aici, privesc vechile ctitorii ale urbei. Astfel la 1666 aprilie 5, Radu Leon împuternicea pe Neacşu din Piteşti să ridice o biserică, în locul unde mai înainte existase un lăcaş deteriorat, refăcut de Matei Basarab pe temelie de piatră, iar în rest, de lemn. Apoi, aceasta a ars „fiind răotăţile", după care, noul ctitor — citat mai inainte — este volnicit să ţină biserica în cauză" iar pre seama lui"[10].

Ne lipsite de interes sunt — fără îndoială —menţiunile din actele Schitului Buliga, clădit de Martin cupeţul, în 1745, şi în incinta căruia, după cum se arată în documentul de la 26 mai 1751, el socotise" să fie şcoală românească pentru învăţătura copiilor şi pentru chiverniseala a vreunor săraci, carii nu vor avea unde să plece capul"[11], deci una din vechile instituţii de învăţământ şi de ajutorinţă ale oraşului. Înscrisuri de acest gen trebuiau reţinute în volumul ce ne preocupă, fie şi sub forma unor extrase.

Fără a ne referi la întreaga problematică a surselor documentare, care deschid un orizont mai larg asupra vieţii şi activităţii diferitelor categorii ale populaţiei Piteştilor, vom stărui încă in ce priveşte unele aspecte economice. Ele se desprind din acte, ca acela de la 6 mai 1811, prin care „O seamă dă boierii din oraşu Piteştii... au făcut arătare că într-acest oraş înmulţindu-să norodu, apururea pătimesc dă cele trebuincioase ale hrănii, i dă altele şi cum că această lipsă cu alt nu să poate îndrepta spre îndăstulare, făr- dă numai cu târgul dă afară cu obor dă vite — următori pă toată săptămâna ...] din susu oraşului, pă moşiia sfintei mănăstiri Cotmeanca, ... fiind loc slobod [...]"[12]

Este dătător de seamă apoi, şi „Zapis-ul pentru pâinea din Piteşti, in ce chip are să să vânză", cum arăta I. Spiru, brutar de aici, la 1822 martie 16, precizând „ce pătimeşte această politie, din pricina brutarilor ce sînt, ne voind a scoate de prisos, carei, de şi scot, şi aceea neagră, crudă şi proastă, vânzînd ocaoa po parale dooăsprezece...]"[13]. El se angajează „că de astăzi înainte voi orândui oameni de ai mei ca să scoaţă pâine de ajuns pentru toată vremea, albă, coaptă. Şi voi vinde-o ocaoa po parale opt. Zic insă şi aceasta dumnealor boierilor ispravnici: să aibă şi această îngrijire ca, pe toată luna să iscodească de preţul grâului, şi de va fi mai eftin de şase parale ocaoa, să scoţ pâinea şi mai jos, iar fiind mai scump să o aridic şi eu după cuviinţă, dar bună şi de ajuns, precum mai sus mă leg [...]"[14].

În cadrul activităţilor utile urbei poate fi aşezată, în contextul evoluţiei meşteşugarilor, şi cele relevate de „bărbierii din Piteşti, despre unirea lor in isnaf", la 20 august 1826, şi anume" Încredinţăm noi cei mai jos iscăliţi, unul la mâna altuia, precum să să ştie că de a noastră bunăvoinţă facem legătuia între noi că, de acum înnainte să avem iznaf — după cum să obişnueşte şi la alte oraşă — a ţinea sfintele Duminici şi cele doosprezece praznice ce sînt într-un an, a nu lucra în prăvăliile noastre... Şi de acum înainte, cine va dăşchide prăvălie de bărbierie aici, în oraşu Piteşti, să aibă a da la cutiia iznafului taleri 30, adecă treizeci; iar într-alt chip urmând, să nu fie slobod [...]" Semnează „Ioniţă berbieru, Dumitru bărbieru, Petcu bărberu, Ion Figă băr., Barbu bărberu, Neculai bărberu, Matei sin Ion meşter bărbier, într-o unire după mai sus-glăsuirea, sint următor [...] Am scris eu, Pandele starostee, cu zisa şi făcându-m⟨i⟩ şi mare rugăciune, şi martor [...]"[15].

Un însemnat eveniment din viaţa piteştenilor, aniversat însă la Sibiu, de la 8 12 septembrie 1901, priveа - după cum se arată în broşura tipărită la Piteşti, in Tipografia lui Mihail Lazăr-fiul, în 1902, „idealul naţional", văzut ca o cale in „păstrarea şi intărirea unităţii sufleteşti a tuturor românilor. Fără de această unitate sufletească nu se poate închipui alcătuire

[7] Cf. vol. *Piteşti. Mărturii documentare, 1388—1944* p. 55, nr. 14.

[8] Atestat şi la 1633 mai 18 (cf. *DRH, B*, XXIV *(1633—1634)*, Bucureşti, 1974 p. 107 108, nr. 81.

[9] Cf. Arhivele Statului Bucureşti (— ASB), Mitropolia Ţării Romaneşti, XCIX 111.

[10] Cf. ASB, *ms. rom. 479*, f. 183 v.

[11] Să se vadă ASB, Mitropolia Ţării Româneşti, CLX/6 (cf. şi M.M. Branişte, în „MO", XVII (1965), nr. 3—4, p. 182).

[12] Cf. I. Cojocaru, *Documente privitoare la economia Ţării Româneşti 1800 1850* vol. I, Bucureşti, 1958, p. 110—111, nr. 37.

[13] *Ibidem*, p. 247—248, nr. 153.

[14] *Ibidem*, p. 247—248.

[15] *Ibidem*, p. 369, nr. 251.

trainică de Stat''[16], după cum se arată în publicația citată mai sus, ea evidențiind că, M-rea Dealului, unde se păstrau relicvele craniului lui Mihai Viteazul'' trebuie să fie Mecca Românilor''[17]

Pentru o așezare urbană cu un trecut bogat în date și fapte, cum este și acela al Piteștilor, selectarea materialelor trebuitoare volumului de față a necesitat, desigur, ample cercetări și mari eforturi, pe care autorii le-au împlinit în bună parte, lucrarea oferind multe informații inedite.

Constantin Bălan

[16] Să se vadă materialele din broșura apărută cu *Moto-ul* ,,Pișteștenii la Sibiu'', *Associațiunea transilvană « Astra ». Pelerinagiul la Sf. Monastire Dealului. Tricentenarul morței lui Mihai Viteazul, Sibiu. 8 12 septembrie 1901*, Pitești, 1902 — Prefața.
[17] *Ibidem*.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate. Ilustrațiile vor fi plasate la sfârșitul textului. Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie. Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa redacției, B-dul Aviatorilor, nr. 1, București, 71247.

LUCRĂRI APĂRUTE RECENT ÎN EDITURA ACADEMIEI

ISSN 1222 – 4766

S.C. ,,UNIVERSUL'' S.A.–c. 1110

Lei 1500